

СУДОВА ПРАКТИКА

Судова
практика
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ
ЩОДО
УКРАЇНИ

Граксіс

2

код екземпляра

276790

Міністерство юстиції України

Судова практика

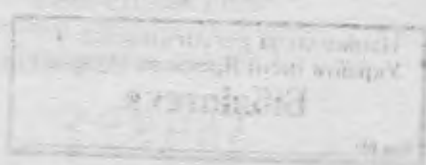
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

РІШЕННЯ
ЩОДО
УКРАЇНИ

Відповідальний редактор
заступник Міністра юстиції України
В. В. Лутковська

Праксіс

Київ 2005

Редакційна колегія

В. В. Лутковська, заступник Міністра юстиції України,
Уповноважений у справах дотримання
Конвенції про захист прав і основних
свобод людини

Ю. Д. Святоцький, науковий редактор

Т. М. Гончаренко, директор інформаційно-аналітичного
центру «Праксіс»

Упорядник

О. В. Лавринович, кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України

С 89 **Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України / Відп. ред. В. В. Лутковська. — К.: Праксіс, 2005. — 480 с.**

ISBN 966-313-303-1

Збірник містить рішення та ухвали щодо прийнятності Європейського суду з прав людини, винесені у справах проти України. Це видання є одним із перших та найбільш повних зібрань таких актів.

Видання розраховане на суддів, адвокатів, слідчих, працівників пенітенціарної системи, державної виконавчої служби, юрисконсультів, аспірантів, студентів, а також тих осіб, які мають намір звернутися до Європейського суду з прав людини.

Тексти рішень Європейського суду з прав людини друкуються з незначними редакційними правками.

ББК 67.312.1

ISBN 966-313-303-1

© Міністерство юстиції України

© Інформаційно-аналітичний центр
правової та ділової інформації «Праксіс»

нальна юридична акад
ні імені Ярослава Мудрого

Бібліотека

ЗМІСТ

Передмова	10
Рішення Європейського суду з прав людини	11
1. Ухвали щодо прийнятності заяв	12

1.1. Ухвала щодо прийнятності заяви Людмили Григорівни Воробйової

Розглянувши українське законодавство у світлі обставин цієї справи, Європейський суд з прав людини зазначив, що касаційне оскарження рішення можна вважати ефективним засобом захисту для оскарження рішень судів нижчих інстанцій, прийнятих після 29 червня 2001 р., у зв'язку з цим заявник отримує можливість звернення до Суду протягом шести місяців зі дня винесення рішення касаційною інстанцією .....

12

1.2. Ухвала щодо прийнятності заяви Даниїли Семенівни Приставської

При тому, що Європейський суд з прав людини визначив, що касаційна скарга повинна розглядатись як ланка національних засобів правового захисту, які заявник повинен вичерпати відповідно до конкретних процесуальних вимог, що є умовою для визнання прийнятності заяви, поданої відповідно до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, в цій справі Суд зазначив, що звернення до Верховного Суду України відповідно до Перехідних положень Закону, яким вносились зміни до Цивільного процесуального кодексу України, є екстраординарним засобом, який не відновлює перебіг шестимісячного строку .....

17

1.3. Ухвала щодо прийнятності заяв Івана Юрійовича Гайдука

Розглянувши скарги заявників на неповернення державою компенсаційних рахунків, які виникли внаслідок наміру держави відновити заощадження в Ощадному банку СРСР, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що право на індексування заощаджень не гарантується як таке ст. 1

Протоколу № 1, у зв'язку з цим визнав скарги неприйнятними згідно з принципом *ratione materiae*. Крім того, Суд зазначив, що ст. 14 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, на яку посилались заявники, доповнює інші нормативні положення Конвенції та Протоколів; вона не існує самостійно, оскільки стосується виключно «здійснення прав і свобод», які гарантуються цими положеннями. Суд, розглядаючи також скарги заявників на відсутність ефективного засобу захисту, нагадав, що спосіб захисту не перестає бути «ефективним» згідно зі ст. 13 Конвенції через те, що стан матеріального права, яке застосовується, позбавляє його будь-яких шансів на успіх 24

1.4. Ухвала щодо прийнятності заяви Юрія Олексійовича Березовського

Європейський суд з прав людини зазначив, що хоча спори стосовно працевлаштування, просування по службі та припинення служби державних службовців, за загальним правилом, перебувають за межами п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, спори, що стосуються пенсійного забезпечення, підпадають під дію п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки при звільненні працівники поривають окремі зв'язки між собою та владою, після чого вони опиняються в ситуації, яку можна порівняти саме з тією, коли працівники працюють за приватним правом, тому що особливі стосунки, які базуються на довірі та лояльності, і таким чином, поєднують їх з державою, припиняють своє існування, і працівники більше не наділені частиною державної суверенної влади. Крім того, Суд зазначив, що розгляд питання помилок щодо факту та права, які начебто були припущені національним судом, не є функцією Суду доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією 51

2. Рішення щодо суті 66

2.1. Справа «Кузнецов проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини зазначив, що заявник не довів

«поза розумним сумнівом», що його били у слідчому ізоляторі, але це не позбавляє державу обов'язку провести ефективне розслідування скарги на побиття. Крім того, проаналізувавши умови утримання заявника, Суд дійшов висновку, що вони порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, а також право заявника вільно сповідувати релігію, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя і кореспонденції та право на свободу віросповідання були порушені, оскільки заявлені обмеження ґрунтувались на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону 66

2.2. Справа «Хохлич проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини зазначив, що такі умови утримання порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. При цьому Суд констатував відсутність порушення ст. 3 Конвенції у частині скарг заявника на його зараження туберкульозом у слідчому ізоляторі. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону 112

2.3. Справа «Данкевич проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини зазначив, що умови утримання заявника додержувалися з порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності і, у зв'язку з цим, не відповідала вимогам публічності закону. Крім того, Суд констатував порушення ст. 13 Конвенції, оскільки держава не надала підтверджень

проведення ефективного розслідування скарг заявника за статтями 3 та 8 Конвенції 173

2.4. Справа «Назаренко проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини зазначив, що в розумінні ст. 35 Конвенції заявник не був зобов'язаний звертатися до національного суду зі скаргою про умови утримання для використання національних засобів захисту, оскільки не було доведено, що таке звернення могло б призвести до будь-яких покращень умов утримання. Крім того, проаналізувавши умови утримання заявника, Суд дійшов висновку, що вони порушували ст. 3 Конвенції. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону 219

2.5. Справа «Алієв проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини зазначив, що умови утримання заявника порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. При цьому Суд також зазначив, що скарги заявника на побиття не знайшли свого підтвердження «поза розумним сумнівом». Крім того, проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності, й отже, не відповідала вимогам публічності закону 264

2.6. Справа «Науменко проти України»

Розглянувши скаргу заявника на умови утримання в місцях позбавлення волі, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що факти, наведені заявником на обґрунтування своєї заяви, не відповідають критерію перевірки «поза розумним сумнівом». Відповідно, Суд вирішив, що в цій

справі не відбулось порушення статей 3 та 13 Конвенції
про захист прав і основних свобод людини 317

2.7. Справа «Меріт проти України»

Згідно з позицією Європейського суду з прав людини у цій справі тривалість розслідування кримінальної справи щодо заявника не відповідала критерію «розумного строку» в розумінні § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Крім того, Суд констатував відсутність у заявника можливості пришвидшити розслідування, а також отримати компенсацію за затримку, що порушує вимоги ст. 13 Конвенції 369

2.8. Справа «Жовнер проти України»

З точки зору Європейського суду з прав людини, у принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників непомірного тягаря, зокрема, щодо неможливості розпоряджатися своїм майном і таким чином повинна передбачати певні процесуальні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності. У цій справі судова відстрочка виконання рішення, винесеного на користь заявниці, не містила жодного строку, заявниця не мала жодної гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. З огляду на це та на утримання протягом років від уживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції 396

2.9. Справа «Півень проти України»

З точки зору Європейського суду з прав людини, у принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників

непомірного тягаря, зокрема, щодо неможливості розпоряджатися своїм майном і таким чином повинна передбачати певні процесуальні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності. У цій справі судова відстрочка виконання рішення, винесеного на користь заявниці, не містила жодного строку, заявниця не мала жодної гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. З огляду на це та на утримання протягом років від уживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції 413

2.10. Справа «Войтенко проти України»

Європейський суд з прав людини повторно застосував свою практику, згідно з якою ефективний доступ до Суду в розумінні § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини включає право на те, щоб рішення Суду було виконане без невиправданих затримок. Крім того, Суд дійшов висновку, що неможливість заявника домогтися виконання його рішення протягом чотирьох років є втручанням у його право на мирне володіння майном у розумінні п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 430

2.11. Справа «Ромашов проти України»

Розглянувши скаргу заявника на тривале виконання рішення комісії з трудових спорів, Європейський суд з прав людини вирішив, що виконання рішення само по собі не позбавляє заявника статусу жертви з огляду на його скарги на тривалість виконання рішення, винесеного на його користь, крім того, тривалість виконання судового рішення має відповідати критерію «розумного строку» судового розгляду, оскільки є його частиною 443

2.12. Справа «Шмалько проти України»

На думку Європейського суду з прав людини, право на справедливий судовий розгляд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне

судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Крім того, Суд зазначив, що відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його(її) користь, є втручанням у гарантоване йому ст. 1 Протоколу № 1 право на мирне володіння своїм майном 456

Порушені статті Конвенції з прав людини та Рішення Європейського суду з прав людини щодо України 470

Алфавітно-предметний покажчик 472

ПЕРЕДМОВА

На сьогодні в Україні можна констатувати докорінну зміну правової системи, яка відбулась у 1996–1997 рр., коли набули чинності Конституція України та Конвенція про захист прав і основних свобод людини.

Цими двома найважливішими актами Україна підтвердила своє прагнення стати не тільки демократичною, а й правовою державою, яка реально дбає про забезпечення прав і свобод особи.

Сьогодні, коли минуло вже дев'ять років після прийняття Конституції України та вісім років після ратифікації Конвенції, Україною був пройдений значний шлях. Необхідні зміни внесені в законодавство України, нові закони в основному відповідають Конституції України та Конвенції. Судові органи використовують норми міжнародного права як норми національного законодавства.

Тим не менше до Європейського суду з прав людини протягом восьми років чинності Конвенції для України звернулося 15 тис. осіб зі скаргами проти України. Ця цифра вражає, адже перед тим, як звертатись до Європейського суду, всі ці особи звертались до українських судів, але, очевидно, не знайшли в них вирішення своїх проблем. Хоча кількість звернень до Європейського суду з прав людини не є показником дотримання прав людини в державі, але рішення Європейського суду є підставою замислитись над тим, яким чином Україні побудувати свою судову систему та своє законодавство так, щоб гарантовані права реалізовувались і на практиці.

Тому мета цього видання полягає в тому, щоб довести: існує єдиний шлях, який дозволить нашій державі не тільки зменшити кількість скарг проти України до Європейського суду, а й зменшити кількість порушень прав людини в Україні. Це практичне втілення ст. 9 Конституції України, згідно з якою Конвенція про захист прав і основних свобод людини є частиною національного законодавства України. А це означає, що Конвенція, а також рішення Європейського суду можуть і повинні використовуватись судьями, слідчими, прокурорами, адвокатами України так само, як і акти українського законодавства. Тоді спільними зусиллями буде побудовано демократичну, соціальну і правову державу.

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

---

1. УХВАЛИ ЩОДО ПРИЙНЯТНОСТІ ЗАЯВ

1.1. Ухвала щодо прийнятності заяви Людмили Григорівни Воробйової

Розглянувши українське законодавство у світлі обставин цієї справи, Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що касаційне оскарження рішення можна вважати ефективним засобом захисту для оскарження рішень судів нижчих інстанцій, прийнятих після 29 червня 2001 р., у зв'язку з чим заявник отримує можливість звернення до Суду протягом шести місяців зі дня винесення рішення касаційною інстанцією

Ухвала від 17 грудня 2002 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. А. Бака, п. К. Бірсан, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, пані В. Томассен, пані А. Мулароні (судді) та п. Т. Ерлі (Заступник Секретаря Суду), після розгляду зазначеної вище заяви, поданої 7 липня 2002 р., та після обговорення постановили таке рішення:

ФАКТИ

Заявниця, Людмила Григорівна Воробйова, є громадянкою України, народилась у 1937 році та проживає у м. Харкові.

А. Конкретні обставини справи

Факти у цій справі, що були представлені заявницею, можуть бути узагальнені таким чином.

У травні 2001 р. заявниця подала цивільний позов до Дзержинського районного суду м. Харкова до свого колишнього роботодавця про поновлення на роботі, сплату заборгованості

---

* Заява № 27517/02

із заробітної плати та компенсацію за вимушений прогул. 12 вересня 2001 р. суд задовольнив її позов частково. 17 січня 2002 р. Харківський апеляційний суд відхилив апеляційну скаргу заявниці.

Заявниця не оскаржувала рішення в касаційному порядку до Верховного Суду України.

В. Відповідне національне право

Третя судова інстанція як стадія провадження в судах загальної юрисдикції була впроваджена до правової системи Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу» від 21 червня 2001 р. № 2540-III, який набрав чинності 29 червня 2001 р. Відповідно до нових положень Закону сторони мають право оскаржувати в апеляційному порядку рішення судів першої та апеляційної інстанцій до Верховного Суду України, який діє як суд касаційної інстанції.

Відповідно до п. 2 ст. 320 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Статтею 329 ЦПК передбачено відсіювання касаційних скарг колегією з трьох суддів у цивільних справах Верховного Суду України, яка вирішує, чи передавати справу на розгляд складу Судової палати. Участі сторін на цій стадії здійснення правосуддя не передбачено. Справа передається на розгляд усього складу Судової палати, якщо хоча б один суддя зі складу суду дійшов такого висновку.

Відповідно до ст. 334 ЦПК Верховний Суд України, що діє як суд касаційної інстанції, має право:

1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги, касаційного подання прокурора;

2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування оскаржуваного судового рішення і направити справу на новий розгляд до судів першої або апеляційної інстанцій;

3) постановити ухвалу про скасування оскаржуваного рішення і залишити в силі судове рішення, що було помилково скасовано судом апеляційної інстанції;

4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду;

5) змінити рішення по суті справи, не передаючи її на новий розгляд.

Ця система почала діяти з 29 червня 2001 р. і застосовувалась до справ, що перебували на розгляді судів першої та другої інстанцій.

Відповідно до Перехідних положень зазначеного вище Закону будь-яке остаточне рішення у цивільній справі може бути оскаржене в новому касаційному порядку протягом трьох місяців від часу набуття чинності цим Законом, тобто від 29 червня до 29 вересня 2001 р.

СКАРГА

Заявниця скаржилась на підставі п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) на те, що національні суди неправильно застосували національне право при розгляді її справи, і тому вона не реалізувала своє право на справедливий судовий розгляд. Вона зазначила, що причиною неоскарження рішення в касаційному порядку було те, що процедура касаційного оскарження рішень не була ані звичайною, ані ефективною.

ПРАВО

Заявниця скаржилась на те, що національний суд при розгляді її справи не був справедливим, що свідчить про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, яка передбачає таке положення: «Кожна людина при визначенні її цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, створеним відповідно до закону».

Суд відзначив, що у цій справі заявниця не оскаржувала рішення в касаційному порядку до Верховного Суду України через те, що вважала це оскарження екстраординарною та неефективною процедурою.

Суд нагадує, що відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції він може прийняти справу до розгляду лише після того, як були

використані усі національні засоби правового захисту відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права.

Суд наголошує на тому, що ця норма лише вимагає від особи нормального використання таких засобів захисту, які є ефективними, достатніми та наявними. Для того, щоб засіб захисту був ефективним, він повинен бути, зокрема, здатним безпосередньо захищати порушений порядок відносин. Більш того, засіб захисту повинен існувати з достатнім ступенем певності, щоб вважатись ефективним (див., з усіма наступними змінами, заяву № 26384/95, рішення від 26 червня 1996 р.).

У зв'язку з цим Суд відзначає, що третя інстанція була впроваджена до цивільного процесу України 29 червня 2001 р. Беручи до уваги відповідні положення ЦПК, касаційне оскарження є схожим на оскарження, що є наявним і в інших державах — учасницях Ради Європи, є доступним кожній стороні у цивільній справі та не залежить від дискреційних повноважень державних органів.

Суд далі зазначає, що рішення судів нижчих інстанцій, винесені після 29 червня 2001 р., як і у випадку заявниці, не можуть бути оскаржені в касаційному порядку протягом невизначеного строку, а лише відповідно до строків, передбачених законом. Отже, ця процедура не підриває принципу правової певності одного з фундаментальних аспектів верховенства права, який, зокрема, передбачає, що якщо суди вже прийняли остаточне рішення з будь-якого питання, це рішення не повинно ставитися під сумнів (див. рішення у справі *«Брумареску проти Румунії»* від 28 жовтня 1999 р., № 2834/95, § 61).

У цій справі засіб правового захисту існував уже тоді, коли справа заявниці ще розглядалася судом першої інстанції. Заявниця повинна була знати про цей засіб захисту та мала право його використати після того, як апеляційний суд виніс ухвалу від 17 січня 2002 р. Більш того, заявниця стверджувала, що норми матеріального права не були правильно застосовані національними судами, що підпадає під юрисдикцію суду касаційної інстанції.

Отже, Суд вважає, що касаційне оскарження рішення можна вважати ефективним засобом захисту для оскарження рішень судів нижчих інстанцій, прийнятих після 29 червня 2001 р.

Суд наголошує, що наявність звичайних сумнівів щодо перспектив успіху при використанні якогось конкретного засобу правового захисту, який не є очевидно безрезультатним, не є достатньою причиною для того, щоб не використати всі засоби національного захисту (див. рішення у справах *«Ванойстервік проти Бельгії»* від 6 листопада 1980 р., серія А № 40, § 37 та *«А. В. проти Нідерландів»* від 29 січня 2002 р., № 37328/97, § 72).

Таким чином, заявниця не може вважатися такою, що вичерпала всі засоби національного захисту, що є наявними за законодавством України.

Як наслідок, заява повинна бути відхилена на підставі пунктів 1 та 4 ст. 35 Конвенції.

Із цих причин Суд одноголосно оголошує заяву неприйнятною.

1.2. Ухвала щодо прийнятності заяви Данііли Семенівни Приставської

При тому, що Європейський суд з прав людини (далі — Суд) визначив, що касаційна скарга повинна розглядатись як ланка національних засобів правового захисту, які заявник повинен вичерпати відповідно до конкретних процесуальних вимог, що є умовою для визнання прийнятності заяви, поданої відповідно до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція), в цій справі Суд зазначив, що звернення до Верховного Суду України відповідно до Перехідних положень Закону, яким вносились зміни до Цивільного процесуального кодексу України, є екстраординарним засобом, який не відновлює перебігу шестимісячного строку

Ухвала від 17 грудня 2002 р.*

Суд (Друга Секція) у засіданні від 17 грудня 2002 р. у складі Палати, до якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. А. Бака, п. К. Бірсан, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, пані В. Томассен, пані А. Мулароні (судді) та п. Т. Ерлі (Заступник Секретаря Суду), після розгляду зазначеної вище заяви, поданої 30 квітня 2002 р., та обговорення постановили таке рішення:

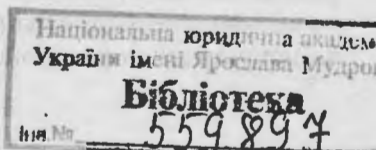
ФАКТИ

Заявниця, пані Данііла Семенівна Приставська, є громадянкою України, народилась у Львівській області 19 квітня 1948 р. та зараз проживає у м. Львові (Україна).

А. Конкретні обставини справи

Факти у цій справі, представлені заявницею, можуть бути узагальнені таким чином.

* Заява № 21287/02

У грудні 1998 р. заявниця звернулася до Шевченківського районного суду м. Львова з позовом до місцевого житлово-експлуатаційного управління та Шевченківської районної ради про проведення ремонту її квартири. Вона також зверталася з вимогою про відшкодування моральної шкоди, оскільки умови її проживання були незадовільними. 3 грудня 1998 р. Шевченківський районний суд м. Львова задовольнив її позов частково. 6 грудня 2000 р. вимоги заявниці стосовно відшкодування моральної шкоди були відхилені Шевченківським районним судом м. Львова. 12 березня 2001 р. Львівський обласний суд залишив це рішення без змін.

16 липня 2001 р. заявниця оскаржила це рішення до Верховного Суду України відповідно до порядку, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 р. № 2540-III. Колегія з трьох суддів Верховного Суду України 28 листопада 2001 р. відмовилась передавати скаргу заявниці на розгляд по суті до Палати Верховного Суду України.

В. Відповідне національне право

Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України».

Стаття 319. Суд касаційної інстанції

Судом касаційної інстанції є Верховний Суд України.

Стаття 320. Право касаційного оскарження, касаційного подання судових рішень

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також прокурор і особи, які не брали участі у справі, коли суд вирішив питання щодо їх права і обов'язків, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення і ухвали, постановлені судом першої інстанції, лише у зв'язку з порушенням матеріального чи процесуального права, а також ухвали і рішення суду апеляційної інстанції.

Підставами касаційного оскарження, касаційного подання є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Стаття 321. Строк на касаційне оскарження, касаційне подання

Касаційна скарга, касаційне подання прокурора подається протягом трьох місяців з дня проголошення ухвали або рішення суду апеляційної інстанції або протягом одного року з дня проголошення ухвали або рішення суду першої інстанції, якщо ці ухвали або рішення не були оскаржені в апеляційному порядку.

<...>

Стаття 329. Порядок вирішення питання про передачу справи на розгляд складу судової палати

Питання про передачу справи на розгляд складу судової палати вирішується судом у складі трьох суддів у нарадчій кімнаті без виклику осіб, які беруть участь у справі.

Справа передається на розгляд всього складу судової палати, якщо хоча б один суддя із складу суду прийшов до такого висновку.

<...>

У разі відсутності підстав для передачі справи на розгляд всього складу судової палати, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

<...>

Стаття 334. Повноваження суду касаційної інстанції

Суд касаційної інстанції має право:

- 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги, касаційного подання прокурора;
- 2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування оскаржуваного судового рішення і направити справу на новий розгляд у суд першої або апеляційної інстанції;
- 3) постановити ухвалу про скасування оскаржуваного рішення і залишити в силі судове рішення, що було помилково скасовано судом апеляційної інстанції;
- 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду;

5) змінити рішення по суті справи, не передаючи її на новий розгляд.

<...>

Перехідні положення

1. Цей Закон набуває чинності з 29 червня 2001 року.

2. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, є чинними в частині, що не суперечить Конституції України та цьому Закону.

3. Цивільні справи, які до 29 червня 2001 року надійшли для касаційного розгляду, вирішуються в порядку, визначеному для розгляду апеляційних скарг.

4. Справи з протестами на судові рішення, внесені до 29 червня 2001 року, направляються до Верховного Суду України для розгляду в касаційному порядку.

5. Рішення, які станом на 29 червня 2001 року набрали чинності, можуть бути оскаржені в касаційному порядку протягом трьох місяців (до Верховного Суду України).

СКАРГИ

На підставі п. 1 ст. 6 Конвенції заявниця скаржить на те, що національні суди несправедливо відмовили у задоволенні її вимог. Вона також скаржить на те, що Верховний Суд України відмовив у відновленні провадження у її справі.

ЩОДО ПРАВА

Заявниця скаржить на несправедливість провадження у її справі. Вона вказує, що національні суди несправедливо відмовили у задоволенні її вимог, а також стверджує про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, якою у відповідній частині передбачено таке: «Кожна людина при визначенні її цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкрий розгляд впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, створеним відповідно до закону...».

Суд вважає, що потрібно спочатку визначити, чи виконала заявниця усі вимоги прийнятності заяви, передбачені п. 1 ст. 35 Конвенції, де зазначено: «Суд може прийняти справу до розгляду тільки після того, як були використані всі націо-

нальні засоби захисту, відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення».

Що стосується вимоги про вичерпання, то слід зазначити, що п. 1 ст. 35 Конвенції передбачено, що лише ті засоби правового захисту повинні бути використані особою, які є доступними та достатніми для отримання компенсації за вказані порушення прав. Метою п. 1 ст. 35 Конвенції є надання Договірним Сторонам можливості запобігати та виправляти порушення, що ставляться їм у вину, перед тим, як ці заяви будуть подані до Суду (див., наприклад, рішення у справі *«Селмуні проти Франції»*, № 25803/94, § 74). Норма, передбачена п. 1 ст. 35 Конвенції, ґрунтується на припущенні, що існує ефективний засіб правового захисту стосовно заявлених порушень прав особи, передбачених Конвенцією (див. рішення у справі *«Лакатош проти Чеської Республіки»* від 23 жовтня 2001 р., № 42052/98, не було доповіді).

Проте заявник не є зобов'язаним звертатися до засобів захисту, які є невідповідними чи неефективними (див. рішення у справі *«Акдівар та інші проти Туреччини»* від 16 вересня 1996 р., § 67). Із цього випливає, що використання таких засобів захисту матиме наслідки для визначення «остаточного рішення» та відповідно для розрахунку початку перебігу шестимісячного строку (див., наприклад, рішення у справі *«Кучеренко проти України»* від 4 травня 1999 р., № 41974/98).

Суд не має жодних підстав для сумніву щодо ефективності нового порядку касаційного оскарження до Верховного Суду України рішень, прийнятих після 29 червня 2001 р. Суд вважає, що цей засіб захисту надає особі, яка не погоджується з рішенням суду, прийнятим після цієї дати, реальну можливість для скасування цього рішення, якщо були дотримані вимоги, передбачені Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» (див. відповідний національний Закон вище). Касаційна скарга повинна, таким чином, розглядатись як ланка національних засобів правового захисту, які заявник повинен вичерпати відповідно

до конкретних процесуальних вимог, що є умовою для визнання прийнятності заяви, поданої відповідно до Конвенції.

Проте стосовно остаточних рішень, прийнятих до 29 червня 2001 р., як і в цій справі, то Суд не вважає нову процедуру касаційного оскарження частиною необхідного ланцюжка засобів правового захисту з наступних причин.

Рішення у справі заявниці було остаточним, та лише завдяки введенню 21 червня 2001 р. нового перехідного засобу захисту вона мала змогу оскаржити це рішення. Проте притаманними Конвенції поняттями є ідеї правової певності та верховенства права (див., наприклад, рішення у справах *«Маркс проти Бельгії»* від 13 червня 1979 р., серія А № 31, § 58 та *«Грецького НПЗ Стран та Стратіса Андреадіса проти Греції»* від 9 грудня 1994 р., серія А № 301-В, § 49). За таких умов звернення заявниці до Верховного Суду України з метою оскарження провадження, завершене винесенням остаточного рішення, слід розглядати як схоже на клопотання про відновлення цього провадження шляхом використання екстраординарного перехідного засобу судового захисту, передбаченого Законом. Проте Суд нагадує у зв'язку з цим, що Конвенція не гарантує права на відновлення провадження у конкретній справі (порівняти № 10326/83, dec. 6/10/83 D. R. 35, стор. 218 із наступними посиланнями); також заявниця зазвичай не зобов'язана використовувати екстраординарний засіб захисту з метою дотримання правила про вичерпання відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції (див. рішення у справі *«Кііскінен проти Фінляндії»*, № 26323/95). Таким чином, оскільки заявниця ставить під сумнів справедливість відмови Верховного Суду України про відновлення провадження у справі, її скарга повинна бути відхилена як така, що є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції відповідно до пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

Звідси також випливає, що рішення колегії Верховного Суду України від 28 листопада 2001 р. про відмову в передачі скарги заявниці до Палати для розгляду її по суті не поновлює шестимісячного строку, передбаченого п. 1 ст. 35 Конвенції. Більш того, рішення Львівського обласного суду від 12 бе-

резня 2001 р. повинно вважатись остаточним у справі на національному рівні. Оскільки це рішення було винесене більш ніж за шість місяців до дати подачі заяви до Суду (30 квітня 2002 р.), то заяву слід вважати такою, що була подана з порушенням строків, і отже, слід відмовити у її прийнятті відповідно до пунктів 1 та 4 ст. 35 Конвенції.

З цих причин Суд одноголосно оголошує цю заяву непринятною.

1.3. Ухвала щодо прийнятності заяв Івана Юрійовича Гайдука

Розглянувши скарги заявників на неповернення державою компенсаційних рахунків, які виникли внаслідок наміру держави відновити заощадження в Ощадному банку СРСР, Європейський суд з прав людини (далі — Суд) дійшов висновку, що право на індексування заощаджень не гарантується як таке ст. 1 Протоколу № 1, у зв'язку з цим визнав скарги неприйнятними згідно з принципом *ratione materiae*. Крім того, Суд зазначив, що ст. 14 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція), на яку посилались заявники, доповнює інші нормативні положення Конвенції та Протоколів; вона не існує самостійно, оскільки стосується виключно «здійснення прав і свобод», які гарантуються цими положеннями. Суд, розглядаючи також скарги заявників на відсутність ефективного засобу захисту, нагадав, що спосіб захисту не перестає бути «ефективним» згідно зі ст. 13 Конвенції через те, що стан матеріального права, яке застосовується, позбавляє його будь-яких шансів на успіх

Ухвала від 2 липня 2002 р.*

Суд (Друга Секція) у засіданні 2 липня 2002 р. єдиною Палатою у складі: п. Ж.-П. Кости (Голови), п. А. Бака, п. Г. Йорундсона, п. К. Юнгвірта, п. В. Буткевича, пані В. Томассен, п. М. Угрехелідзе (суддів) та п. Т. Ерлі (Заступника Секретаря Секції), беручи до уваги заяви № 45526/99 і 46099/99, подані до Європей-

* Щодо прийнятності заяв № 45526/99, 46099/99, 47088/99, 47176/99, 47177/99, 48018/99, 48043/99, 48071/99, 48580/99, 48624/99, 49426/99, 50354/99, 51934/99, 51938/99, 53423/99, 53424/99, 54120/00, 54124/00, 54136/00, 55542/00, 56019/00

ської комісії з прав людини (далі — Комісія) 25 липня і 31 жовтня 1998 р., беручи до уваги зазначені вище заяви, подані до Суду в період з 11 грудня 1998 р. по 11 лютого 2000 р., відповідно до ст. 5, п. 2 Протоколу № 11 до Конвенції, згідно з яким Суду передана компетенція щодо розгляду заяв, поданих до Комісії, враховуючи зауваження, подані Урядом — відповідачем, та зауваження, подані у відповідь заявниками, на підставі судового розгляду ухвалив таке рішення:

ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Факти справи, виходячи зі свідчень сторін, можуть бути загальнені таким чином.

А. Особливі обставини справи

1. Виникнення справи та факти, спільні для всіх заявників

Усі заявники є громадянами України, мешкають в Україні, уклали договори заощадження з Ощадним банком України (далі — Банк), який до 1992 року належав до складу Ощадного банку СРСР. За винятком деяких випадків, окремо зазначених нижче, всі згадані договори були укладені в 1980 році. Відповідно до цих договорів «держава гарантує (гарантувала) повне повернення вкладів на першу вимогу вкладника», причому не передбачалися жодні обмеження для цього правила. У 1996 році державні органи України запровадили грошову реформу з метою заміни колишньої грошової одиниці — карбованця, новою — українською гривнею за співвідношенням 100 тис. крб. за одну гривню. Цей обмін позначився також і на вкладах заявників, які вже були суттєво знецінені інфляцією. 21 листопада 1996 р. парламент (Верховна Рада України) прийняв Закон України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 р. № 537/96-ВР (далі — Закон № 537/96) про гарантії держави щодо відшкодування вкладів українських громадян. Статтею 3 згаданого Закону передбачене індексування вкладів заявників у співвідношенні 1 крб. до 1,05 грн. Статтею 7 Закону передбачений механізм поступового відшкодування проін-

дексованих заощаджень залежно від віку вкладника, розміру вкладу та інших критеріїв. Щороку Уряд ухвалює порядок відшкодування із зазначенням категорій громадян, що мають право на компенсаційні виплати протягом року. Відповідно до таких постанов лише особи, що досягли 80-річного віку, мають право на одержання частини заощаджених коштів (48 грн. або близько 10 євро на особу). Крім того, у разі смерті вкладника спадкоємці мають право на одержання 150 грн. на оплату похоронів. Кожен із заявників подав позов до Банку до компетентних судових органів з метою одержання частини або повної суми свого індексованого вкладу в гривнях. Позови були відхилені як у судах першої інстанції, так і після оскарження в касаційному порядку. У більшості рішень суди зазначали, що відповідно до закону № 537/96 відшкодування вартості зазначених вкладів неможливе, зважаючи на відсутність законних підстав, встановлених згаданим Законом і зазначених у постанові Уряду, оскільки відповідний заявник не досяг 80-річного віку. Стосовно п'ятого, дванадцятого, тринадцятого і чотирнадцятого заявників, які досягли 80-річного віку, судами було зазначено, що компенсаційні виплати за їхніми вкладами можливі лише в розмірі 48 грн., а відшкодування вкладів у повному обсязі чинним законодавством не передбачене. Надалі дехто із заявників марно намагався оскаржити остаточне рішення в порядку опротестування («у порядку нагляду») у Верховному Суді України чи у відповідному обласному суді.

2. Особливості справи кожного із заявників

1. *Перший заявник (заява № 45526/99, подана 25 липня 1998 р.)*

Іван Юрійович Гайдук, 1927 року народження, мешкав у Виноградіві. У листі від 1 квітня 1999 р. його дружина Євдокія Михайлівна Гайдук повідомила суд, що її чоловік помер 4 березня 1999 р. і що вона має намір підтримати його заяву. У січні 1998 р. заявник подав до суду першої інстанції Виноградова позов до Банку про повернення йому частини його проіндексованого вкладу, а саме 7 тис. грн. Своім рішенням

від 27 січня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Закарпатського обласного суду від 24 лютого 1998 р., суд відхилив позов.

2. Другий заявник (заява № 46099/99, подана 31 жовтня 1998 р.)

Володимир Сергійович Панасенко, 1921 року народження, мешкає в м. Києві. У травні 1998 р. він подав до Шевченківського районного суду м. Києва позов до Банку про повернення йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 6 422,85 грн. Своїм рішенням від 12 травня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Київського міського суду від 17 червня 1998 р., суд відхилив позов.

3. Третій і четвертий заявники (заява № 47088/99, подана 11 грудня 1998 р.)

Станіслав Іванович і Галина Михайлівна Марциновські, відповідно 1938 і 1937 років народження, мешкають у м. Коломиї. Договір про заощадження уклали в 1991 році. У квітні 1999 р. заявники подали до суду першої інстанції м. Коломиї позов до Банку про повернення їм повної суми їхнього проіндексованого вкладу, а саме 10 тис. грн. Своїм рішенням від 30 квітня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Івано-Франківського обласного суду від 1 червня 1999 р., суд відхилив позов.

4. П'ятий заявник (заява № 47176/99, подана 11 грудня 1998 р.)

Марія Іванівна Мирошниченко, 1915 року народження, мешкає в м. Запоріжжі. Договір про заощадження з Банком уклала у 1956 році. У травні 1998 р. заявниця подала до Жовтневого районного суду м. Запоріжжя позов до Банку про повернення повної суми її проіндексованого вкладу, а саме 3 235,13 грн. Суд своїм рішенням від 14 травня 1998 р., затвердженим у касаційному порядку ухвалою Запорізького обласного суду від 11 червня 1998 р., відхилив позов. Суд зазначив, зокрема, що відповідно до закону № 537/96 та згідно з механізмом, передбаченим Урядом, компенсаційна виплата за вкладом заявниці можлива лише в розмірі 48 грн., а відшкодування вкладу в повному обсязі чинним законодавством не передбачене.

5. *Шостий заявник (заява № 47177/99, подана 28 липня 1998 р.)*

Віктор Іванович Гордієнко, 1925 року народження, мешкає у м. Запоріжжі. Договір про заощадження уклав у 1990 році. У лютому 1998 р. заявник подав до Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя позов до Банку про повернення йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 3 152,02 грн. Рішенням від 26 лютого 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Запорізького обласного суду від 24 березня 1998 р., суд відхилив позов.

6. *Сьомий і восьмий заявники (заява № 48018/99, подана 26 грудня 1998 р.)*

Олександр Володимирович і Людмила Антонівна Бочкарьови, відповідно 1963 і 1968 років народження, мешкають у Новій Одесі. У червні 1998 р. заявники подали до суду першої інстанції Нової Одеси позов до Банку про повернення їм повної суми їхнього проіндексованого вкладу, а саме 4 478,25 грн. Рішенням від 2 червня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Миколаївського обласного суду від 8 липня 1998 р., суд відхилив позов.

7. *Дев'ятий заявник (заява № 48043/99, подана 20 квітня 1999 р.)*

Яків Захарович Сапожников, 1923 року народження, мешкає в м. Харкові. У січні 1999 р. заявник подав до Київського районного суду м. Харкова позов до Банку про повернення повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 282 300 грн. Рішенням від 11 січня 1999 р. суд визначив, що сума вкладу заявника становить 25 615 грн., і відхилив позов. Харківський обласний суд ухвалою від 16 лютого 1999 р. залишив без змін рішення суду першої інстанції від 11 січня 1999 р.

8. *Десятий заявник (заява № 48071/99, подана 5 січня 1999 р.)*

Опанас Федорович Смольський, 1928 року народження, мешкає у м. Харкові. У березні 1999 р. заявник подав до Ленінського районного суду м. Харкова позов до Банку про повернення повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 8 310 грн. Рішенням від 2 березня 1999 р., підтвердженим

у касаційному порядку ухвалою Харківського обласного суду від 6 квітня 1999 р., суд відхилив позов.

9. Одинадцятий заявник (заява № 48580/99, подана 15 лютого 1999 р.)

Михайло Васильович Балагурак, 1932 року народження, мешкає в м. Коломиї. У квітні 1999 р. заявник подав до суду першої інстанції м. Коломиї позов до Банку про повернення йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 11 632 грн. Рішенням від 16 квітня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Івано-Франківського обласного суду від 11 травня 1999 р., суд відхилив позов.

10. Дванадцятий і тринадцятий заявники (заява № 48624/99, подана 25 грудня 1998 р.)

Григорій Артемович і Ганна Максимівна Ладижинські, відповідно 1915 і 1918 років народження, мешкають у м. Ніжині. У липні 1998 р. заявники подали до суду першої інстанції м. Ніжина позов до Банку про повернення повної суми їхнього проіндексованого вкладу, а саме 14 928 грн. Рішенням від 29 липня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Чернігівського обласного суду від 1 вересня 1998 р., суд відхилив позов. Суд зазначив, зокрема, що відповідно до Закону № 537/96 та згідно з механізмом, передбаченим Урядом, компенсаційна виплата за вкладом заявників можлива лише в розмірі 48 грн., а виплата вкладу в повному обсязі чинним законодавством не передбачена.

11. Чотирнадцятий заявник (заява № 49426/99, подана 7 травня 1998 р.)

Феодосія Іванівна Трубочкіна, 1900 року народження, мешкає в м. Черкасах. У Суді її інтереси представляє син — Віктор Герасимович Крисанов. У вересні 1998 р. він подав до районного Соснівського суду м. Черкаси позов до Банку про виплату заявниці повної суми її проіндексованого вкладу, а саме 6 520,75 грн. Рішенням від 21 вересня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Черкаського обласного суду від 21 жовтня 1998 р., суд відхилив позов. Як і в попередньому випадку, суд зазначив, що компенсаційна виплата за вкладом можлива лише в розмірі 48 грн., а виплата

вкладу в повному обсязі чинним законодавством не передбачена. Листом від 10 травня 2002 р. п. Крисанов повідомив Суд про смерть своєї матері, не зазначивши дати. Він підтвердив також свій намір підтримувати заяву надалі.

12. П'ятнадцятий заявник (заява № 50354/99, подана 13 березня 1999 р.)

Володимир Васильович Попелянський, 1926 року народження, мешкає у Вчорайшому. У грудні 1999 р. він подав до Ружинського суду першої інстанції позов до Банку про виплату повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 48 127,74 грн. Суд відхилив позов рішенням від 13 грудня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Житомирського обласного суду від 26 січня 2000 р.

13. Шістнадцятий заявник (заява № 51934/99, подана 22 червня 1999 р.)

Анатолій Юхимович Снігир, 1936 року народження, мешкає в м. Києві.

У грудні 1998 р. він подав до Дарницького районного суду м. Києва позов до Банку про виплату йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 4 750,20 грн. Рішенням від 7 грудня 1998 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Київського міського суду від 20 січня 1999 р., суд відхилив позов.

14. Сімнадцятий заявник (заява № 51938/99, подана 24 липня 1998 р.)

Валентина Василівна Попова, 1926 року народження, мешкає в м. Макіївці. У лютому 1999 р. вона подала до Советського районного суду м. Макіївки позов до Банку про виплату повної суми її проіндексованого вкладу, а саме 52 603,95 грн. Позов відхилений рішенням суду від 18 лютого 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Донецького обласного суду від 18 березня 1999 р.

15. Вісімнадцятий заявник (заява № 53423/99, подана 9 грудня 1998 р.)

Петро Федосійович Самойлов, 1935 року народження, мешкає в м. Харкові. Договір про заощадження уклав із Банком у 1970 році. У червні 1999 р. заявник подав до суду першої ін-

станції м. Харкова позов до Банку про повернення йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 11 026,05 грн. Своїм рішенням від 21 червня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Харківського обласного суду від 20 липня 1999 р., суд відхилив позов.

16. Дев'ятнадцятий заявник (заява № 53424/99, подана 27 жовтня 1999 р.)

Олексій Остапович Кривоніс, 1926 року народження, мешкає в м. Києві. Договір про заощадження уклав у 1990 році. У травні 1999 р. він подав до Старокиївського районного суду м. Києва позов до Банку про виплату йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 10 410 грн. Рішенням від 11 травня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Київського міського суду від 28 липня 1999 р., суд відхилив позов.

17. Двадцятий заявник (заява № 54120/00, подана 5 жовтня 1999 р.)

Віктор Миколайович Недин, 1939 року народження, мешкає в м. Березівці. Договір про заощадження уклав у 1976 році. У березні 1999 р. він подав до Березівського суду першої інстанції позов до Банку про виплату йому повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 54 851,57 грн. Рішенням від 12 березня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Одеського обласного суду від 1 червня 1999 р., суд відхилив позов.

18. Двадцять перший заявник (заява № 54124/00, подана 10 вересня 1998 р.)

Феня Кирилівна Костенко, 1938 року народження, мешкає в м. Євпаторії. У березні 1999 р. вона подала до Кілійського суду першої інстанції позов до Банку про виплату їй повної суми її проіндексованого вкладу, а саме 12 447,81 грн. Рішенням від 23 березня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Одеського обласного суду від 25 травня 1999 р., суд відхилив позов.

19. Двадцять другий заявник (заява № 54136/00, подана 15 листопада 1996 р.)

Андрій Якович Шевченко, 1928 року народження, мешкає в м. Києві. У березні 1999 р. він подав до Шевченківського

районного суду м. Києва позов до Банку про виплату повної суми його проіндексованого вкладу, а саме 1 327,20 грн. Рішенням від 12 березня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Київського міського суду від 13 жовтня 1999 р., суд відхилив позов.

20. Двадцять третій і двадцять четвертий заявники (заява № 55542/00, подана 23 лютого 2000 р.)

Антоніна Пилипівна і Ніна Михайлівна Ушакови, відповідно 1923 і 1945 років народження, мешкають у м. Хмельницькому. У серпні 1999 р. вони подали до суду першої інстанції м. Хмельницького позов до Банку про виплату їм повної суми їхнього проіндексованого вкладу, а саме 17 654,65 грн. Рішенням від 27 серпня 1999 р., підтвердженим у касаційному порядку ухвалою Хмельницького обласного суду від 23 вересня 1999 р., суд відхилив позов.

-21. Двадцять п'ятий і двадцять шостий заявники (заява № 56019/00, подана 11 лютого 2000 р.)

Світлана Іванівна і В'ячеслав Миколайович Супруни, відповідно 1948 і 1971 років народження, мешкають у м. Лисичанську. У жовтні 1999 р. вони подали до суду першої інстанції м. Лисичанська позови до Банку про виплату їм повної суми їхніх проіндексованих вкладів, а саме 5 331,90 грн. Рішеннями від 4 жовтня 1999 р., підтвердженими в касаційному порядку ухвалами Луганського обласного суду від 13 січня 2000 р., суд відхилив позови. За словами заявників, їхні подання до Верховного Суду України, що мали на меті його звернення до Конституційного Суду України для перевірки конституційності Закону № 537/96, були залишені без уваги.

В. Чинне внутрішнє законодавство та практика

1. Положення щодо повернення та індексування вкладів

Частина 1 ст. 41 Конституції України проголошує: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю».

У відповідних частинах ст. 384 Цивільного кодексу УРСР зазначається: «Громадяни можуть зберігати кошти в держав-

них трудових ощадних касах та в інших кредитних установах, розпоряджатися вкладами...

Держава гарантує таємницю вкладів, їх збереження і видачу за першою вимогою вкладника».

Частина 3 ст. 39 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. № 872-XII, чинного до січня 2001 р., викладена в такій редакції: «Україна гарантує збереження вкладів і цінних паперів громадян в Ощадному банку України та їх видачу вкладникам на першу вимогу».

Відповідні положення Закону № 537/96 встановлюють таке:

Стаття 1. На підставі цього Закону встановлюються зобов'язання держави перед громадянами України, які внаслідок знецінення втратили грошові заощадження, поміщені в період до 2 січня 1992 року в установи Ощадного банку СРСР ... що діяли на території України...

Компенсації підлягають також грошові заощадження громадян України, поміщені в установи Ощадного банку України ... протягом 1992–1994 років і які знаходились на рахунках Ощадного банку України не менше одного повного календарного року в період 1992–1995 років.

<...>

Стаття 2. Держава зобов'язується забезпечити збереження та відновлення реальної вартості заощаджень громадян і гарантує їх компенсацію у встановленому порядку.

Стаття 3. Встановити, що заощадження громадян, зазначені у частині першій статті 1 цього Закону, відновлюються у співвідношенні 1 карбованець заощаджень на 1,05 гривні за станом на 1 жовтня 1996 року.

<...>

Стаття 6. Компенсація громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень проводиться ... за рахунок Державного бюджету України починаючи з 1997 року. Кошти для компенсації заощаджень громадян визначаються в Державному бюджеті України окремою статтею.

<...>

Стаття 7. Заощадження повертаються поетапно, залежно від віку вкладника, суми вкладу, інших обставин, у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік.

Перелік груп вкладників і черговість виплат проіндексованих грошових заощаджень, а також обсяг виплат згідно із статтею 8 цього Закону у межах коштів, передбачених Державним бюджетом України, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

(Частина друга статті 7 в редакції Закону України від 24.03.98 № 201/98-ВР).

Стаття 8. У разі смерті вкладника спадкоємці ... можуть ... одержати частину проіндексованого вкладу для організації похорону ... сума якої визначається виходячи з розміру державної допомоги на поховання.

(Частина перша статті 8 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 24.03.98 № 201/98-ВР).

Категорії осіб, що мають право на виплату вкладів, визначаються постановами, які приймаються щорічно Кабінетом Міністрів України на майбутній рік (постанови: від 31 жовтня 1997 р. № 1210; від 8 червня 1998 р. № 825; від 25 березня 1999 р. № 457; від 17 травня 2000 р. № 817; від 26 березня 2001 р. № 275). Згідно з цими постановами право на виплату частини вкладу надається тільки тим вкладникам, які досягли на 1 січня 1997 р. 80-річного віку, а також спадкоємцям померлих вкладників на організацію похоронів. Вкладникам, що належать до першої категорії, виплачується по 48 грн. (близько 10 євро), а спадкоємцям померлих вкладників — сума, еквівалентна допомозі на похорон, а саме 150 грн. (близько 30 євро). Із 1999 року право на часткову виплату вкладів надане також інвалідам війни. Постановою Кабінету Міністрів України «Про виплату у 2001 році грошових заощаджень і страхових внесків громадян України, вкладених до 2 січня 1992 р. в установи колишнього Ощадного банку СРСР, що діяли на території України, і установи колишнього Укрдержстраху» від 26 березня 2001 р. № 275 на 2001 рік до згаданих

категорій вкладників були включені особи, що досягли на 1 січня 2001 р. столітнього віку, а також особи, що досягли 80-річного віку на цю дату. Вкладники, що належать до останньої категорії, мають право на одержання 50 грн. Усі зазначені виплати можуть здійснюватися лише «у межах коштів, виділених у рамках державного бюджету на відповідний рік». Ухвалою від 15 березня 1999 р. № 1-5/117 про порядок застосування Закону № 537/96, обов'язковою для всіх судових органів України, Верховний Суд України зазначив, що в разі звернення громадян до суду зі скаргами щодо здійснення гарантій із повернення проіндексованих вкладів, такі скарги, що складаються відповідно до чинних норм законодавства, розглядаються в порядку позовного провадження. При розгляді таких справ суди мають брати до уваги той факт, що йдеться не про відповідальність за недотримання договору, укладеного між вкладником і Ощадним банком, а про повернення вкладів, переоцінених згідно з відповідними положеннями. Крім того, на думку Верховного Суду України, компенсація проіндексованих вкладів здійснюється виключно через установи Банку. Отже, у разі спору в справі як відповідачі повинні фігурувати регіональний підрозділ Банку і Державне казначейство України. Банк здійснює виплату проіндексованих вкладів у межах, передбачених для цього державним бюджетом України, за рахунок виділених коштів і згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України. Таким чином, у випадках, коли суд констатує, що відповідні кошти не перераховані Банку або що позивач не належить до осіб, які мають право на виплату вкладів у відповідному році, позов має бути відхилений. У разі якщо позов стосується суми, вищої за визначену, суд задовольняє позови в межах, визначених законом про гарантії держави щодо відновлення заощаджень.

Кабінет Міністрів України 5 квітня 2002 р. ухвалив постанову щодо виплати в 2002 році грошових заощаджень громадян України, вкладених до 2 січня 1992 р. в установи колишнього Ощадного банку СРСР, що діяли на території України. Цим актом Уряд виділив 500 млн грн із державного бюджету на

індексування індивідуальних вкладів. Із цієї суми 65 млн грн. призначені спадкоємцям вкладників, померлих у період із 1997 по 2002 рр., за умови, що вони не одержували компенсації, передбаченої ст. 8 Закону № 537/96. Решта 435 млн мають бути розподілені між іншими вкладниками. Сума, що виплачується кожному із вкладників, обмежується, в принципі, 150 грн. для першої категорії осіб і 50 грн. для другої категорії.

2. Положення щодо розгляду справ у Конституційному Суді України

Відповідні положення Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96 визначають таке:

«Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України...;

<...>

4) офіційного тлумачення Конституції та законів України» (ст. 13);

«Суб'єктами права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України у випадках, передбачених пунктом 1 статті 13 цього Закону, є Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, ... Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим» (ст. 40);

«Суб'єктами права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадках, передбачених пунктами 2, 3, 4 статті 13 цього Закону, є: ... за пунктом 4 — Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, ... Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування» (ст. 41),

Право звернення до Конституційного Суду України з метою визнання неконституційності законів та нормативних актів не надається громадянам. Проте згідно з постановою Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р., якщо питання про конституційність виникає під час звичайного судового провадження, будь-який суд має право на законних підставах і в будь-який час поставити преюдиціальне питання перед Верховним Судом України, який, у свою чергу, може звернутися з поданням до Конституційного Суду України.

СУТЬ СКАРГ ЗАЯВНИКІВ

Посилаючись на ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, заявники скаржаться на те, що держава як гарант зобов'язань Банку в односторонньому порядку обмежила їх права як сторін у договорі, що є непропорційним втручанням, і не керується законною метою. З огляду на відсутність можливості одержати свої проіндексовані вклади заявники вважають, що стосовно них порушене право на вільне користування своїм майном.

Заявники скаржаться також на те, що ставлячи здійснення їхнього права на розпорядження своїм майном у залежність від вікового цензу, українська держава створила підстави для дискримінації, яка забороняється ст. 14 Конвенції.

Крім того, не посилаючись на конкретні положення Конвенції, заявники стверджують, що застосовуючи норми Закону № 537/96 у їхніх справах, попри очевидну несумісність цього акта з Конституцією України та Конвенцією, та відмовляючись звернутися до Конституційного Суду України з приводу конституційності згаданого Закону, національні суди порушили їхнє право на ефективне звернення в національні інстанції з метою захисту їхніх прав, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї.

ЩОДО ПРАВА

А. Стосовно *locus standi* пані Гайдук і п. Крисанова

Суд констатує, що листами від 1 квітня 1999 р. і 10 травня 2002 р. пані Гайдук, дружина першого заявника (Івана Юрійовича Гайдука) і п. Крисанов, син і представник чотирнадцятого заявника (Феодосії Іванівни Трубочкиної) поінформу-

вали Суд про смерть обох згаданих заявників. Вони також висловили намір далі підтримувати їхні заяви.

Суд відзначає, що в багатьох справах, коли заявник помирав у період розгляду, Суд враховував бажання продовжувати розгляд, виявлене спадкоємцями або близькими родичами (див., наприклад, рішення у справах «Х. проти Франції» від 31 березня 1992 р., серія А № 234-С, п. 26; «Раймондо проти Італії» від 22 лютого 1994 р., серія А № 281-А, § 2).

Суд зазначає, що ця заява стосується майнового права, яке, в принципі, переходить на спадкоємців, і що розгляд справи для одержання можливого відшкодування за порушення прав, про які йдеться, бажає продовжити найближчий член родини заявника (див. рішення Комісії у справі «Бьоркен і Ед проти Швеції» від 7 лютого 1991 р., заява № 12526/86). Зокрема, пані Гайдук і п. Крисанов стверджують, що результат розгляду має визначальне значення для їх власних законних інтересів; пані Гайдук посилається, крім того, на інтереси своїх двох неповнолітніх дітей 1984 року народження. Із цього приводу Суд нагадує, що бажання спадкоємців підтримувати заяви померлої особи дуже часто мотивується міркуваннями морального порядку, спрямованими на досягнення справедливості навіть після смерті особи, чиї права були порушені, більш того, коли результат розгляду в Суді може вплинути на інших осіб (див. рішення у справі «Малуш проти Чеської Республіки», № 33071/96).

За цих обставин Суд вважає, що вдова п. Гайдука і син пані Трубочкиної мають право виступати замість них у цих справах. Відповідно належить продовжити розгляд зазначених заяв.

В. Стосовно попереднього заперечення Уряду

Визнаючи за Судом компетенцію *ratione temporis* щодо розгляду заяв, Уряд відразу висуває заперечення про неприйнятність з огляду на сумісність заяв *ratione personae* з положеннями Конвенції. Із цього приводу Уряд нагадує, що відповідно до ст. 34 Конвенції до Суду можуть подаватися заяви фізичними особами, які вважають себе потерпілими через

порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, визнаних Конвенцією або Протоколами до неї. Уряд зазначає, що для того, щоб оголошувати себе потерпілим через порушення його прав власності, заявник повинен довести, що таке право існувало або що він міг бути визнаний таким, що має право на майнову користь після дотримання умов, передбачених законодавством. Проте за недотримання таких умов заявник не має згаданих прав, і держава не може вважатися відповідальною за те, що його претензії не були задоволені (див. рішення Комісії у справі «С. проти Франції» від 15 липня 1988 р., заява № 10443/83).

Із цієї точки зору Уряд наголошує на різниці між діями з простого повернення і «компенсації» вкладів заявників. Так, на думку Уряду, кожен із заявників має в Банку два паралельні, але окремі рахунки: власне ощадний рахунок, відкритий самим заявником до 1992 року, і компенсаційний рахунок, відкритий державою з метою компенсувати знецінення першого рахунка внаслідок інфляції. Уряд зазначає, що заявники претендують на виплату сум, що знаходяться саме на другому, а не першому рахунку. Проте якщо кожен заявник є беззаперечно власником коштів, покладених ним самим на перший рахунок, він не має первісно жодного права власності щодо коштів, внесених державою на другий, доки не задовольнятиме вимогам, визначеним Законом № 537/96. Таким чином, Уряд вважає, що заявники не можуть посилалися на будь-яке попереднє право власності на кошти, на які вони претендують, а отже, не можуть і вважати себе «потерпілими» через порушення в розумінні ст. 34 Конвенції. З огляду на сказане Уряд просить Суд визнати заяви несумісними *ratione personae* з положеннями Конвенції.

Заявники не погоджуються з такою аргументацією. Вони нагадують, що, укладаючи з ними договір про заощадження, Банк зобов'язався повернути їм вкладені кошти на першу вимогу. Надалі, визнавши державу відповідальною за долю вкладів, законодавець надав їм боргову вимогу щодо держави, яка, у свою чергу, в односторонньому порядку ухилилася від своїх зобов'язань. Таким чином, заявники стверджують, що як

носії майнового права, якого не дотримується держава, вони можуть вважати себе потерпілими через зазначене порушення прав. Крім того, вони зазначають, що вичерпали засоби внутрішнього правового захисту, надані їм, та виконали інші формальні умови для звернення до Суду, а отже, немає причин ставити під сумнів їхній статус потерпілих.

Суд нагадує, що «потерпілим» згідно зі ст. 34 Конвенції вважається особа, якої безпосередньо стосується спірний акт чи бездіяльність, тобто особа, що особисто, безпосередньо і правомірно зацікавлена в тому, щоб покласти край такій ситуації (див. № 1420/62, 1477/62, 1478/62, рішення Комісії, Щорічник 6). Суд також нагадує, що наявність порушення може мати місце навіть за відсутності шкоди, яка враховується лише при визначенні справедливої сатисфакції (див., наприклад, рішення у справі «Прагер і Обершлік проти Австрії» від 26 квітня 1995 р., серія А № 313, § 6). Стосовно цього Суд вважає, що питання про те, чи може заявник вважати себе «потерпілим» згідно зі ст. 34 Конвенції, стосується не суті чи змісту спірного права, а лише його відношення до особи, що посилається на нього (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «Санлес Санлес проти Іспанії» від 26 жовтня 2000 р., № 48335/99 (не опублікована) та «Боффа та інші проти Сан-Маріно» від 15 січня 1998 р., заява № 26536/95).

У цьому разі Суд констатує, що всі заявники вимагають від держави виплатити їм суми, які відповідають, на їхню думку, коштам, власниками яких вони є і які вкладені ними в Банк. Заявники також скаржаться на застосування національними судовими органами закону, що подає, як вони вважають, надію на отримання в майбутньому майнового права, але підпорядковує здійснення цього права умовам, які вважаються ними невинуватими (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «Лазаревич проти Хорватії» від 7 грудня 2000 р., № 50115/99 (не опублікована) та від 29 червня 1994 р. «Гава проти Чеської Республіки», заява № 23256/94). Суд вважає це достатнім для висновку, що йдеться про особисті інтереси заявників, і що їх «безпосередньо і особисто зачіпають» дії державних органів (див. рішення у справі «А.Р.С.А., Л.Р.С.А.,

Абід і 636 інших проти Румунії» від 10 липня 2001 р., № 34746/97; не опубліковано). Отже, заявники можуть вважати себе «потерпілими» через порушення, на які вони посилаються, а попереднє заперечення підлягає відхиленню.

С. Щодо скарг

1. Скарга згідно зі ст. 1 Протоколу № 1

Зважаючи на неможливість одержати проіндексовані вклади, заявники вважають себе такими, що потерпіли від невинуватого втручання у здійснення їхнього права на недоторканість майна. Це право гарантується ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, відповідна частина якої передбачає таке: «Всі фізичні та юридичні особи мають право на недоторканість їхнього майна. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як з причини суспільної доцільності та в порядку, передбаченому законом і загальними принципами міжнародного права.

Ці положення не порушують право держав на запровадження законів, що їх вони вважають необхідними для регулювання користування майном відповідно до загальних інтересів...».

а) Аргументи сторін

і. Уряд

Уряд нагадує, що для визначення можливості застосування ст. 1 Протоколу № 1 у кожному конкретному випадку Суд повинен пересвідчитися, що заява стосується насправді «майна» заявника. Із цього приводу Уряд зазначає, що відповідно до постійної практики органів Конвенції до «майна» належить або фактичне майно, або принаймні законне сподівання на надання можливості користування певним правом власності. З огляду на сказане Уряд наголошує на необхідності встановити різницю між власне вкладами заявників і бюджетними коштами, внесеними державою на компенсаційні рахунки в порядку індексування заощаджень.

Що стосується, в першу чергу, початкових вкладів заявників, які знаходяться на їхніх ощадних рахунках, Уряд підкреслює, що навіть незважаючи на те, що ці вклади зазнали

значного знецінення, вони ніколи не піддавалися експропріації чи арешту, і не існує жодних перешкод для того, щоб заявники могли їх забрати в будь-який час з урахуванням відсотків. За твердженням Уряду, це право гарантоване їм як відповідними положеннями старого закону про банківську діяльність (див. вище), так і нинішнім законодавством. Щодо офіційної процентної ставки, її розмір залежить від суми вкладу; порядок обчислення процентів визначається двома рішеннями Національного банку України, ухваленими на основі зазначеного вище Закону. Уряд зазначає, що при проведенні грошової реформи 1996 року, під час якої карбованець був замінений на гривню, до процентів на початкові вклади був застосований певний коефіцієнт підвищення; причому таке підвищення не стосується лише вкладів розміром менше однієї гривні.

З іншого боку, на думку Уряду, заявники не мають жодних прав власності на активи компенсаційного рахунка, які щорічно виплачуються державою залежно від можливостей державного бюджету і в такий спосіб, щоб дотримуватися інтересів інших категорій вкладників і суспільства в цілому. Уряд нагадує, зокрема, що відповідно до постійної практики органів Конвенції ст. 1 Протоколу № 1 не створює загального обов'язку держави щодо збереження постійного значення купівельної спроможності коштів, вільно вкладених у банківські та фінансові установи, шляхом систематичного індексування заощаджень. Щоправда, згідно із Законом № 537/96 держава свідомо і добровільно зобов'язалася «забезпечити збереження та відновлення реальної вартості розміру вкладів ... згідно з відповідними положеннями» (ст. 2), за умови, що виплата компенсацій здійснюється «поетапно, залежно від віку вкладника, суми вкладу, інших обставин» (ст. 7). При цьому держава ніколи не брала на себе зобов'язання виплатити громадянам їхні проіндексовані вклади в повному обсязі за один раз.

Отже, суми, які відповідають індексуванню вкладів, не існували до індексування, а отже, не можуть вважатися «власністю» заявників. Із цього приводу Уряд вважає, що сам лише

факт володіння ощадною книжкою і можливості передавати право на компенсацію спадкоємцям не має правових наслідків у конкретних випадках, що розглядаються, оскільки право, що передається в такий спосіб, регулюється тими самими умовами, що й початкове право. Зважаючи на наведені обставини, Уряд вважає, що зазначені скарги несумісні *ratione materiae* з положеннями Конвенції.

ii. Заявники

Заявники висловлюють свою незгоду з позицією Уряду. Стосовно аргументу Уряду, згідно з яким ст. 1 Протоколу № 1 не зобов'язує держави забезпечувати збереження купівельної спроможності заощаджень, вони наголошують на тому, що в цьому разі держава сама взяла на себе таке зобов'язання, ставши стороною в договорах, укладених Банком із ними. У цьому разі держава зловжила своїми повноваженнями як законодавця, щоб ухилитися в односторонньому порядку від своїх зобов'язань, що суперечить положенням Цивільного кодексу України та загальним принципам приватного права. Крім того, неплатоспроможність боржника або його нездатність виконати договір не позбавляє його відповідальності. Заявники зазначають також, що оскільки зобов'язання Банку і держави не були скасовані жодним подальшим договором чи нормативним актом, то вони залишаються в силі і повинні бути виконані. З цього приводу заявники зазначають, що брак бюджетних коштів не може виправдати недотримання прав, гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї, і посилаються на своє катастрофічне матеріальне становище, спричинене неможливістю одержати свої проіндексовані вклади. В принципі, заявники не оспорюють аргументу Уряду, за яким вони можуть одержати суми, початково покладені ними в Банк. Проте вони нагадують, що ці суми, надзвичайно знецінені через інфляцію, є нині незначними коштами навіть з урахуванням належних відсотків за ними. З цього приводу вони підкреслюють, що основним предметом їхніх заяв є можливість одержати виплату компенсаційних сум, а не повернення вкладів як таких, які не становлять уже для них ніякого інтересу.

Крім того, дехто із заявників не визнає різниці між вкладеними коштами і коштами, які виплачуються державою в порядку компенсації; для них ідеться про одні й ті самі кошти. На думку заявників, відкриття паралельних компенсаційних рахунків є лише певним технічним засобом для збереження вартості вкладів. Отже, незалежно від юридичної кваліфікації виплат, що їх вони повинні одержати, тобто незалежно від того, чи йдеться про компенсацію, яка виплачується повністю Державним казначейством України, чи про повернення власне вкладів, переоцінених за визначеним законом коефіцієнтом, заявники вважають, що ці грошові кошти є їхньою власністю. З цього приводу вони зазначають, що ошадна книжка, яку кожен із них має, є законним документом про власність. Аналогічним чином, на думку заявників, той факт, що законодавство України дозволяє передачу права на компенсацію спадкоємцям померлих вкладників, чітко вказує на те, що це право є їхньою «власністю».

iii. Думка Суду

Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1, яка гарантує по суті право власності, містить три окремі норми. Перша норма загального характеру викладає принцип поваги до власності; вона сформульована в першому реченні ч. 1. Друга норма стосується позбавлення власності за певних умов; вона сформульована в другому реченні тієї самої частини. Щодо третьої норми, то нею за державами визнається можливість, зокрема, регулювати використання майна відповідно до загальних інтересів та із запровадженням законів, що їх держави вважають за необхідне для цього; вона впливає з ч. 2 (див., наприклад, рішення у справі «*Матос і Силва, Лда та інші проти Португалії*» від 16 вересня 1996 р., § 81; рішення у справі «*Імобіліаре Саффі проти Італії*», № 22774/93, § 44). Це не означає, що між згаданими нормами не існує зв'язку. Друга і третя норми стосуються окремих випадків порушення права власності; отже, вони повинні тлумачитися у світлі принципу, закріпленого першою нормою (див. справу «*Ятрідіса проти Греції*», № 31107/96, § 55).

Суд нагадує, що згідно з постійною практикою органів Конвенції поняття «майно» в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 може охоплювати як «фактичне майно» (див. рішення у справі *«Ван дер Мусселе проти Бельгії»* від 23 листопада 1983 р., серія А № 70, § 48), так і майнові цінності, зокрема боргові вимоги, згідно з якими заявник може претендувати щонайменше на «законне сподівання» на фактичне користування правом власності (див. рішення у справах *«Пайн Велей Девелопментс ЛТД та інші проти Ірландії»* від 29 листопада 1991 р., серія А № 222, § 51 та *«Пресос Компанія Навієра СА проти Бельгії»* від 20 листопада 1995 р., серія А № 332, § 31). З іншого боку, це положення не гарантує жодного права на те, щоб стати власником того чи іншого майна (див. рішення у справі *«Лінде проти Швеції»* від 9 травня 1986 р., № 11628/85). Отже, наведена ст. 1 не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів (див. рішення у справі *«Рудзінська проти Польщі»*, № 45223/99; *«Х проти Німеччини»* від 6 березня 1980 р., № 8724/79).

Суд констатує, що скарга заявників стосується двох типів коштів, на які вони претендують: з одного боку, власне заощаджень, тобто коштів, які були фактично покладені заявниками в Банк, незалежно від їхньої теперішньої реальної вартості, та, з іншого боку, бюджетних коштів, що їх виплачує держава в порядку індексування згаданих вкладів відповідно до Закону № 537/96. Суд констатує при цьому, що основним предметом заяв є можливість одержання проіндексованих коштів.

Що стосується початкових вкладів заявників, Суд вважає, що вони беззаперечно є «майном», яке належить заявникам згідно зі ст. 1 Протоколу № 1. Із цього приводу Суд зазначає, що не заперечується те, що заявники можуть забрати ці кошти разом із відповідними процентами, якщо забажають. Проте з матеріалів справ не впливає, що хтось із них насправді скористався цим правом. Навпаки дехто із заявників стверджує, що не має потреби в початкових вкладах, наполягаючи на тому, що основним предметом їхніх заяв є можливість

одержати проіндексовані суми. За цих обставин та тією мірою, якою заяви стосуються повернення власне вкладів, Суд вважає, що заявники не можуть вимагати кваліфікації їх як «потерпілих» згідно зі ст. 34 Конвенції. Отже, ця частина заяв має бути відхилена відповідно до п. 4 ст. 35 Конвенції.

Що стосується коштів, передбачених Законом № 537/96, які відповідають проіндексованій вартості вкладів, Суд зазначає, що ці кошти належать до коштів Державного казначейства України, і їх держава виділяє на певних умовах. Предмет провадження, порушеного кожним із заявників у внутрішніх судах, не стосувався, таким чином, жодного «теперішнього майна», що належить заявникам. Із цього приводу Суд нагадує, що право на індексування заощаджень не гарантується як таке ст. 1 Протоколу № 1 (див. рішення у справі «Рудзінська проти Польщі», а також у справі «Трайковські проти Югославської Республіки Македонії» від 7 березня 2002 р., № 53320/99, не опубліковане), отже, згадана стаття не може бути застосована до випадків, що розглядаються. Таким чином, ця частина заяв є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції згідно з п. 3 ст. 35 і на підставі цього пункту має бути відхилена.

2. Скарги згідно зі ст. 14 Конвенції в поєднанні зі ст. 1 Протоколу № 1

Заявники твердять, що, прийнявши порядок регулювання використання їхніх вкладів, який має законодавчою основою вік відповідних осіб, держава вдалася до дискримінації, забороненої ст. 14 Конвенції в поєднанні зі ст. 1 Протоколу № 1. Стаття 14 встановлює таке: «Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

і. Аргументи сторін

Уряд нагадує, що на ст. 14 Конвенції не можна посылатися окремо, оскільки вона стосується виключно здійснення прав

і свобод, гарантованих іншими нормативними положеннями Конвенції та Протоколів до неї. Звичайно вона може братися до уваги навіть без порушення їхніх вимог і цією мірою має самостійне значення, проте не може застосовуватися, якщо факти, що оспорується, не підпадають під дію хоча б одного зі згаданих положень. Отже, Уряд наполягає на своїх висновках щодо неможливості застосування ст. 1 Протоколу № 1 до цих справ (див. вище) і робить висновок, що порушення ст. 14 також не має місце.

Щодо заявників, то наведена ними ознака становить дискримінацію згідно зі ст. 14. Із цього приводу вони, зокрема, зазначають, що така різниця у ставленні, визначена Законом № 537/96, чітко сформульована і не передбачає жодних винятків. Заявники нагадують також, що вікова межа, передбачена законом, становить 80 років, тоді як за статистичними даними середня тривалість життя в Україні дорівнює 64 рокам. Отже, законодавець свідомо зробив ілюзорною можливість повернення в майбутньому їхніх вкладів. Таким чином, допускаючи, що різниця сум, які виплачуються в порядку компенсації, базується на розмірі кожного вкладу, може бути виправданою, заявники вважають, що розподіл у часі компенсаційних виплат залежно від віку осіб, що мають на це право, не може спиратися на жодний законний інтерес.

ii. Думка Суду

Суд нагадує, що відповідно до його постійної практики ст. 14 доповнює інші нормативні положення Конвенції та Протоколів. Вона не існує самостійно, оскільки стосується виключно «здійснення прав і свобод», що їх ці положення гарантують. Звичайно, вона може братися до уваги навіть без порушення їхніх вимог і цією мірою має самостійне значення, проте не може застосовуватися, якщо факти, що оспорується, не підпадають під дію хоча б одного зі згаданих положень (див., наприклад, рішення у справі «Гайгушуз проти Австрії» від 16 вересня 1996 р., § 36; у справі «Тліменос проти Греції», № 34369/97, § 40).

Як було зазначено вище Судом, пункт скарги за посиленням на ст. 1 Протоколу № 1 не належить до сфери застосу-

вання Конвенції та її Протоколів. Із цього видно, що цей пункт має бути також відхилений як несумісний *ratione materiae* з положеннями Конвенції згідно з п. 3 ст. 35.

3. Скарги згідно зі ст. 13 Конвенції в поєднанні зі ст. 1 Протоколу № 1

Заявники посилаються на ст. 13 Конвенції, якою передбачено: «Кожна людина, права і свободи якої, викладені в цій Конвенції, порушуються, має ефективний засіб захисту у відповідному національному органі незалежно від того, що порушення було вчинене особами, які діяли як офіційні особи».

а. Аргументи сторін

і. Уряд

Уряд нагадує, що згідно з постійною практикою органів Конвенції особа, яка на слухних підставах вважає себе потерпілою від порушення прав, визнаних Конвенцією, повинна мати можливість звернення до національних інстанцій з метою розгляду її скарги і забезпечення, у разі наявності підстав, відшкодування. Згадана інстанція повинна мати достатній ступінь незалежності та повноваження, що дозволяють їй провести повний розгляд скарги відповідно до Конвенції. У будь-якому разі лише той факт, що заявник не виграв справу, не означає, що обраний ним спосіб оскарження не є ефективним. Щодо випадків, про які йдеться, Уряд зазначає, що скарги заявників були належним чином розглянуті судами першої інстанції та касаційними судовими органами, а деякі з них — Верховним Судом України в порядку нагляду. Крім того, оскаржувані рішення національних судових інстанцій є достатньо мотивованими. З огляду на сказане Уряд вважає, що скарги за ст. 13 Конвенції явно необґрунтовані.

ii. Заявники

Заявники, зі свого боку, вважають, що ст. 13 Конвенції була порушена. Посилаючись на аргументи, викладені згідно зі ст. 1 Протоколу № 1, взятої окремо та в поєднанні зі ст. 14 Конвенції (див. вище), вони стверджують, що судові інстанції України не вдалися до порушення питання про несумісність Закону № 537/96 із Конституцією України та Конвенцією,

або ж заявили, що не є компетентними для цього. На думку заявників, з огляду на таку очевидну суперечність суди мали відхилити застосування Закону № 537/96 або звернутися до Конституційного Суду України з преюдиціальним запитанням щодо конституційності згаданого акта, проте вони цього не зробили.

б. Думка Суду

Суд нагадує, що ст. 13 Конвенції гарантує наявність у внутрішній правовій системі засобів захисту, що дозволяють забезпечувати права і свободи згідно з Конвенцією в тому розумінні, в якому вони в ній закріплені. Наслідком цієї статті є вимога наявності внутрішнього засобу захисту, відповідно до чого компетентна національна інстанція наділяється правом розглянути скаргу з посиланням на Конвенцію, а також присудити відповідне відшкодування у випадку, коли на це є підстави (див., наприклад, рішення у справах *«Маргарет Мюррей проти Великобританії»* від 28 жовтня 1994 р., серія А № 300-А, § 100 та *«Вілвараджа та інші проти Великобританії»* від 30 жовтня 1991 р., серія А № 215, § 122). Щодо випадків, про які йдеться, Суд констатує: всі позови, подані заявниками з метою повернення коштів, що є предметом спору, були розглянуті по суті судовими органами України. Стосовно відхилення всіх позовів через відсутність законної підстави на відшкодування Суд нагадує, що спосіб захисту не перестає бути «ефективним» згідно зі ст. 13 Конвенції через те, що стан матеріального права, яке застосовується, позбавляє його будь-яких шансів на успіх (див. рішення у зазначеній вище справі *«Маргарет Мюррей проти Великобританії»*, § 100 та справі *«Ферайнігунг Демократішер Зольдатен Остеррейхс і Губі проти Австрії»* від 19 грудня 1994 р., серія А № 302, § 55). Оскільки заявники скаржаться, що національні суди не використали процесуальної можливості, наданої ухвалою Верховного Суду України № 9, із тим, аби цей останній вдався до свого права подання до Конституційного Суду, Суд нагадує, що ст. 13 не вимагає такого способу захисту, яким можна було б опротестовувати в національних органах закони Держави — члена Конвенції як такі, що суперечать Конвенції

(див., наприклад, рішення в справах «Густафсон проти Швеції» від 25 квітня 1996 р., § 70 та «Святі монастирі проти Греції» від 9 грудня 1994 р., серія А № 30 1-А, § 90).

З огляду на викладене вище Суд вважає, що спосіб захисту, який був у розпорядженні заявників, відповідає вимозі щодо «ефективності» згідно зі ст. 13 Конвенції, і що ця скарга має бути також відхилена як така, що є явно необґрунтованою згідно з підпунктами 3 і 4 ст. 35 Конвенції.

З наведених причин Суд одностайно:

1. Ухвалив об'єднати заяви.
2. Оголосив заяви неприйнятними.

1.4. Ухвала щодо прийнятності заяви Юрія Олексійовича Березовського

Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що хоча спори стосовно працевлаштування, просування по службі та припинення служби державних службовців, за загальним правилом, перебувають за межами п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція), спори, що стосуються пенсійного забезпечення, підпадають під дію п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки при звільненні працівники поривають окремі зв'язки між собою та владою, після чого вони опиняються в ситуації, яку можна порівняти саме з тією, коли працівники працюють за приватним правом, тому що особливі стосунки, які базуються на довірі та лояльності, і таким чином, поєднують їх з державою, припиняють своє існування, і працівники більше не наділені частиною державної суверенної влади. Крім того, Суд зазначив, що розгляд питання помилок щодо факту та права, які начебто були припущені національним судом, не є функцією Суду доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією

Ухвала від 15 червня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. А. Бака, п. Л. Лукайдес, п. С. Бірсан, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, пані А. Мулароні (судді) та пані С. Долле (Секретар Секції), розглядаючи згадану вище заяву, подану 30 січня 2001 р., враховуючи пояснення, надані Урядом-відповідачем, та зустрічні пояснення заявника, після наради виносить таке рішення:

* Заява № 70908/01

ФАКТИ

Заявник, Юрій Олексійович Березовський, є громадянином України, народився 19 жовтня 1937 р. у Донецькій області, проживає в м. Євпаторії (АРК). Він є офіцером прокуратури України у відставці.

Уряд-відповідач представляли його уповноважені — пані В. Лутковська, а згодом її наступниця — пані З. Бортновська.

А. Обставини справи

Факти справи, як вони були надані сторонами, можуть бути викладені таким чином.

У 1964 році заявник почав працювати в прокуратурі. 22 березня 1996 р. він звільнився з посади слідчого-криміналіста відділу криміналістики прокуратури АРК. Проте його призначили на посаду знову і він продовжив працювати там до 1 січня 1999 р. Того дня він звільнився за власним бажанням. Оскільки з 22 березня 1996 р. він почав одержувати пенсію, обчислену на підставі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ та вислуги років.

Із 1 липня Указом Президента України «Про розміри надбавок до посадових окладів працівників органів прокуратури за класні чини» від 16 квітня 1999 р. № 386/99 (далі — Указ Президента) була запроваджена надбавка до заробітної плати для працівників прокуратури відповідно до їх чинів. Це положення про надбавку було введено в дію постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1999 р., а також постановою «Про впорядкування умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та їх виконавчих органів, органів прокуратури, судів та інших органів» від 13 грудня 1999 р. № 2288 (далі — постанова № 2288).

У березні 2000 р. заявник звернувся із заявою про перерахунок його пенсії. 4 квітня 2000 р. Євпаторійське міське відділення соціального захисту відмовилося перерахувати пенсію заявника й послалося на період роботи заявника між 1996 та 1999 рр., обґрунтовуючи своє рішення листом Міністерства праці та соціальної політики України від 7 березня 2000 р. № 01-3/329-02-06, де, між іншим, зазначалося, що Закон

України «Про прокуратуру» не передбачає перерахунку пенсій у зв'язку з наданням надбавки до заробітної плати. У цьому рішенні стверджувалося, що спеціальної інструкції Кабінету Міністрів України стосовно перерахунку пенсій у зв'язку з наданням надбавок до заробітної плати не існує.

Заявник поскаржився на таке рішення до Міністерства праці та соціальної політики АРК. 7 квітня 2000 р. це Міністерство відмовило заявникові з тієї підстави, що законом не передбачено перерахунку його пенсії, і послалося на рекомендацію Верховного Суду України, надану листом від 5 червня 2000 р. № 1-4/229. Верховний Суд України рекомендував судам нижчих інстанцій, щоб Указ та інструкція Кабінету Міністрів України від 13 грудня 1999 р. стосовно перерахунку пенсій не застосовувалися до осіб, які стали пенсіонерами відповідно до ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру».

17 квітня 2000 р. заявник ініціював провадження проти рішення Євпаторійського міського відділення соціального захисту. 7 серпня 2000 р. Євпаторійський міський суд відхилив скаргу заявника на підставі необґрунтованості й послався на лист-рекомендацію Верховного Суду України від 18 травня та 5 червня 2000 р.

Зокрема, суд постановив: «Встановлено, що Ю. Березовський, колишній працівник прокуратури, на сьогодні — пенсіонер, звернувся до Відділення соціального захисту за перерахунком пенсії. Він стверджував, що оскільки заробітна плата працівників прокуратури мала бути підвищена відповідно до Указу Президента, то його пенсія мала бути перерахована. Відділення соціального захисту відмовилося здійснити перерахунок, обґрунтовуючи свою відмову відсутністю спеціальних інструкцій Кабінету Міністрів України, що стосувалися б цього питання. Закон України «Про прокуратуру» не передбачає перерахунку пенсій з причини підвищення заробітної плати. Оскільки Відділення соціального захисту діяло згідно з поясненнями суддівських органів, то скарга Березовського на їх дії є безпідставною».

14 серпня 2000 р. заявник оскаржив це рішення в порядку касації.

11 вересня 2000 р. Верховний Суд АРК підтримав попереднє судове рішення, зазначаючи: «Розглянувши матеріали справи та обговоривши суть скарг заявника, викладених у касаційній скарзі, заслухавши пояснення Ю. Березовського, Судова палата вважає, що у неї немає підстав для задоволення скарг заявника. Це рішення прийнято згідно із законодавством та встановленими у справі доказами.

Висновки суду правильні, ґрунтуються на фактичних обставинах справи та відповідають вимогам матеріального і процесуального права.

Суд правильно оцінив пояснення заявника та обставини справи.

Скарги заявника на те, що рішення суду було прийнято на підставі невстановлених фактичних обставин справи і не відповідало вимогам законодавства, є необґрунтованими. Докази були оцінені відповідно до ст. 62 Цивільного процесуального кодексу України, і тому немає підстав вважати рішення суду помилковим.

Рішення суду правильне і мотивоване. Підстави для його скасування відсутні.

Стосовно рекомендацій суддівських органів, Судова палата вважає, що необхідно виключити з рішення суду посилання на лист Верховного Суду України щодо цього питання... оскільки воно не ґрунтується на законі.

Висновки

Залишити рішення Євпаторійського міського суду від 7 серпня 2000 р. без змін, у задоволенні вимог Ю. Березовського відмовити.

Виключити з мотивувальної частини рішення думку та посилання суду у зв'язку зі скаргою Ю. Березовського на рекомендації Верховного Суду України, яка адресована суддівським органам».

Заявник скаржився на це рішення до Міністерства праці та соціальної політики України. 7 грудня 2000 р. це Міністерство відмовило заявникові у задоволенні його вимог з тієї підстави, що закон не передбачав перерахування його пенсії. Мініс-

терство також послалося на рекомендації Верховного Суду України, викладені в листі від 5 червня 2000 р. № 1-4/229. Верховний Суд України рекомендував судам нижчих інстанцій не застосовувати Указ Президента та постанову № 2288 щодо перерахування пенсій до осіб, які стали пенсіонерами відповідно до ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру». Він також послався на лист-рекомендацію Верховного Суду України від 18 травня 2000 р.

10 лютого 2001 р. заявник написав листа до Міністерства юстиції* стосовно питання легітимності рекомендацій Верховного Суду України, які стосуються перерахування пенсій. 20 березня 2001 р. із Міністерства юстиції України відповіли, що листи, які містять рекомендації щодо певного способу дій і які видані державними органами та не зареєстровані Міністерством юстиції України, є звичайними юридичними поясненнями щодо окремого питання.

16 жовтня 2001 р. заявник звернувся до Євпаторійського міського відділення Пенсійного фонду з проханням перерахувати йому пенсію, оскільки набув чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» від 12 липня 2001 р. № 2663-III.

17 жовтня 2001 р. у Відділенні Пенсійного фонду України пенсію заявника перерахували, після чого він почав одержувати підвищену пенсію, що становила 1 046,62 грн.

15 липня 2002 р. на підставі набуття чинності Указом Президента України від 16 квітня 1999 р. та внутрішніх нормативних актів Генеральної прокуратури України у Відділенні Пенсійного фонду України пенсію заявника перерахували знову. Отже, його пенсія підвищилася до 1 347,18 грн.

---

* Це Міністерство відповідає за реєстрацію нормативних актів, що видаються органами державної влади

В. Відповідне національне законодавство та практика його застосування

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.

«Стаття 46

Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

2. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

Стаття 501. Пенсійне забезпечення працівників прокуратури (станом до внесення змін у 2001 році)

<...>

У заробіток для обчислення пенсій за вислугу років включаються відповідні оклади за посадою, надбавки до посадових окладів за класні чини, вислугу років, а також інші виплати відповідно до статті 66 Закону України «Про пенсійне забезпечення...».

Стаття 501. Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих (після внесення змін у 2001 році)

Прокурори і слідчі зі стажем роботи не менше 20 років, у тому числі зі стажем роботи на посадах прокурорів і слідчих

прокуратури не менше 10 років, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку...

<...>

Призначені працівникам прокуратури пенсії перераховуються у зв'язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників...

<...>

Положення цієї статті поширюються також на пенсіонерів з числа працівників прокуратури, яким до набрання чинності цим Законом призначена пенсія за віком, вислугою років або за інвалідністю ... незалежно від часу виходу на пенсію, за умови наявності у них стажу роботи, передбаченого цією статтею.

(Цей Закон був змінений ст. 50¹ відповідно до Закону від 26 листопада 1993 р. № 3662-XII та Закону від 12 липня 2001 р. № 2663-XIV)

3. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. № 1788-XII

Цей Закон передбачає перерахування пенсій у разі, якщо має місце підвищення в оплаті (ст. 69 цього Закону).

4. Указ Президента та постанова № 2288

Обидва тексти передбачають підвищення заробітної плати для працівників прокуратури з 1 грудня 1999 р.

5. Рекомендації Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 травня 2000 р. № 6.2

Ця рекомендація, у вигляді листа, надана головам обласних судів, містила вказівку на те, що перерахування пенсій не повинно стосуватися колишніх працівників прокуратури, які отримали пенсії на підставі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру».

6. Рекомендація Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 червня 2000 р. № 1-4/229

Ця рекомендація, у вигляді листа, надана Міністерству праці та соціальної політики, містила вказівку на те, що перерахування пенсій не повинно стосуватися колишніх праців-

ників прокуратури, які отримали пенсії на підставі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру».

7. Рішення національних судів, надані заявником

Заявник надав Суду рішення національних судів у справах колишніх працівників прокуратури, чиї пенсії були перераховані на підставі судових рішень, винесених на їх користь:

- ухвала Київського міського суду від 15 листопада 2000 р. — у справі щодо скарги Ф. Ленчевського;
- ухвала Київського міського суду від 15 листопада 2000 р. — у справі щодо скарги І. Буравльова;
- рішення Сакського міського суду від 26 квітня 2000 р. — у справі щодо скарги В. Гречкіна;
- рішення Жовтневого міського суду м. Полтави від 21 квітня 2000 р. та ухвала Полтавського обласного суду від 25 травня — у справі щодо скарги В. Плєскача;
- рішення Євпаторійського міського суду від 4 травня 2000 р. у справі І. Маслова (12 липня 2000 р. це рішення було скасоване Верховним Судом АРК).

Заявник стверджував, що в усіх цих справах скаргники вимагали перерахування їх пенсій з огляду на зміни в законодавстві стосовно заробітної плати працівників прокуратури. Далі він стверджував, що їх вимоги були задоволені.

8. Судові рішення, надані Урядом

Уряд надав Суду рішення національних судів у справах колишніх працівників прокуратури, чиї вимоги щодо перерахування пенсій були відхилені, оскільки законодавство не передбачало таких заходів:

- ухвала Верховного Суду від 4 вересня 2002 р., винесена Палатою у складі 15 суддів у справі за скаргою Г. Тюріна;
- рішення від 25 січня 2002 р. Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі за скаргою Б. Юрченка;
- рішення від 24 липня 2001 р. апеляційного суду Чернігівської області та рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 21 березня 2001 р. у справі за скаргою В. Трофимова;
- рішення від 2 липня 2001 р. Дарницького районного суду м. Києва у справі за скаргою І. Доронкіна;

- рішення від 11 червня та 14 травня 2001 р. Львівського обласного суду та Галицького районного суду м. Львова у справі за скаргою М. Йоффе;
- рішення від 28 травня 2001 р. Ленінського районного суду м. Кіровограда у справі за скаргою О. Солонченко;
- рішення від 14 травня 2001 р. Мінського районного суду м. Києва у справі за скаргою О. Приходько;
- ухвала від 4 квітня 2001 р. Чернігівського обласного суду та рішення від 2 березня 2001 р. Першотравневого районного суду м. Чернівці у справі за скаргою А. Шкірко;
- ухвала від 4 грудня 2000 р. Донецького обласного суду та рішення Дзержинського районного суду Донецької області у справі за скаргами А. Лобаєва;
- ухвала від 2 листопада 2000 р. Хмельницького обласного суду та рішення Хмельницького міського суду від 12 жовтня 2000 р. у справі за скаргою Г. Іонової;
- ухвала від 6 вересня 2000 р. Чернівецького обласного суду та рішення Герцаївського міського суду від 27 липня 2000 р. за скаргою П. Кучука;
- ухвала від 12 липня 2000 р. Верховного Суду АРК, яка відхиляє вимоги І. Маслова з приводу перерахування його пенсії та скасовує рішення Євпаторійського міського суду від 4 травня 2000 р.;
- рішення від 7 червня 2000 р. Ленінського районного суду м. Чернівці у справі за скаргою П. Гордюшова;
- ухвала від 31 травня 2000 р. Верховного Суду АРК у справі за скаргою Н. Змейкіної;
- ухвала від 25 травня 2000 р. Донецького обласного суду та рішення від 4 квітня 2000 р. Червоноармійського міського суду Донецької області у справі за скаргою В. Валік.

СКАРГИ

Заявник скаржитися на відмову судів призначити йому пенсію, як це передбачено законодавством, та на несправедливість судового розгляду. Він також скаржитися на дискримінаційне застосування закону, як це впливає зі змісту рекомендацій, наданих Верховним Судом України. Він стверджує,

що вирішення його справи в суді було несправедливим. Заявник посилається на статті 6 та 14 Конвенції.

Заявник також скаржить на порушення статей 17 та 18 Конвенції, а також ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, без будь-яких конкретних доказів.

ПРАВО

1. На підставі п. 1 ст. 6 Конвенції заявник скаржить на несправедливість судового розгляду його справи. Зокрема, він стверджує, що національні органи державної влади неправильно застосували закон та діяли всупереч положенням закону, тим самим дозволяючи заявникові мати підвищену пенсію. Далі він стверджує, що судові рішення в його справі були свавільними і мали недостатнє обґрунтування. Пункт 1 ст. 6 Конвенції передбачає: «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкритий судовий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом».

(а) Застосування ст. 6 Конвенції

Сторони не оспорювали застосування п. 1 ст. 6 Конвенції щодо провадження у цій справі.

По-перше, Суд зауважує, що заявник — колишній працівник прокуратури України. Суд нагадує, що спори стосовно працевлаштування, просування по службі та припинення служби державних службовців, за загальним правилом, перебувають за межами п. 1 ст. 6 Конвенції. Проте спори, що стосуються пенсійного забезпечення, підпадають під дію п. 1 ст. 6 Конвенції, оскільки при звільненні працівники поривають окремі зв'язки між собою та владою, після чого вони опиняються в такій ситуації, яку можна порівняти саме з тією, коли працівники працюють за приватним правом, оскільки особливі стосунки, які базуються на довірі та лояльності, і таким чином поєднують їх з державою, припиняють своє існування, і працівники більше не наділені частиною державної суверенної влади (див. рішення у справі *«Пелерин проти Франції»*, № 28541/95, § 67).

По-друге, Суд нагадує, що застосування цього окремого сегмента п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає наявності «спору» з при-

воду «права», про яке можна сказати, принаймні зробити припущення, що воно визнається національним законодавством. Такий спір має бути реальним та вагомим, він може стосуватися не тільки наявності самого права, а і його меж та способу застосування. Крім того, результат розгляду такої справи повинен мати істотне значення для права, про яке йдеться (див., наприклад, рішення у справі «Рольф Густафсон проти Швеції» від 1 липня 1997 р., § 38).

У цій конкретній справі Суд звертає увагу на те, що судовий розгляд, на який скаржиться заявник і який стосується питань про те, чи мав заявник право на перерахування його пенсії, а також те, що остаточне рішення в його справі відхилило скарги заявника стосовно перерахування, мав істотне значення для майнових прав заявника, тобто стосувався значної суми щомісячних грошових виплат, які сподівався отримувати заявник. Тому Суд вважає, що розгляд цієї справи стосувався «спору» з приводу «цивільних прав» заявника, і що у цій справі, відповідно, п. 1 ст. 6 Конвенції підлягає застосуванню.

(b) Скарги на підставі п. 1 ст. 6 Конвенції

(i) Справедливість та юридична певність

Уряд доводив, що заявник таки мав справедливий судовий розгляд своєї справи. Проте вони (урядовці) обстоювали думку про те, що він не мав передбаченого законодавством права на перерахування його пенсії. Ані Закон України «Про прокуратуру» (до внесення в нього змін від 12 липня 2001 р.), ані Закон України «Про пенсійне забезпечення» не передбачають такого перерахування. Посилання заявника на постанову Верховної Ради України від 26 листопада 1993 р., Указ Президента, постанову № 2288 і постанову Кабінету Міністрів України від 13 грудня 1999 р. були некоректними, оскільки ті нормативні акти не передбачали перерахування пенсії заявника. Крім того, постанову № 2288 було скасовано на той час, коли заявник звернувся до Євпаторійського міського суду. Уряд стверджував, що посилання заявника на рекомендації Верховного Суду України були необґрунтованими, оскільки такі рекомендації не мають обов'язкової дії. Далі вони посилалися на той факт,

що право на перерахування пенсії мали лише ті працівники прокуратури, які звільнилися до 1 січня 1994 р.

Із цим заявник не погодився. Зокрема, він доводив, що національне законодавство передбачало перерахування його пенсії, що було незаконно заборонено.

(ii) Оцінка Суду

Суд звертає увагу на те, що заявник не зробив ніякого уточнення стосовно того, в чому конкретно полягала неповага з боку національних органів влади до його права на справедливий судовий розгляд. Суд зауважує, що скарги заявника в основному складаються із заперечення проти результату судового розгляду, його справи та помилок, як це стверджує заявник, стосовно факту та права. У зв'язку з цим Суд нагадує, що згідно зі ст. 19 Конвенції його функції полягають у забезпеченні Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї. Зокрема, питання помилок щодо факту та права, які начебто були допущені національним судом, функцією Суду не є доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією (див. рішення у справі «*Garcia Ruiz v. Spain*», № 30544/96, § 28). Більш того, тоді як ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів чи способу їх оцінки, що є головним чином, питанням регулювання національними законодавством та судами.

І нарешті, Суд нагадує, що хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди аргументувати прийняті ними рішення, цей факт не можна розуміти як вимогу надавати вичерпну відповідь на кожне питання, порушене стороною під час судового розгляду справи.

У цій справі Суд зауважує, що заявник міг висунути свої аргументи в повному обсязі і що для відмови у його вимогах існували об'єктивні чинники, а також, що в матеріалах справи немає нічого, що свідчило б про наявність будь-якого свавілля стосовно судового контролю у справі заявника.

Із цього випливає, що ця частина заяви у розумінні п. 3 ст. 35 Конвенції є явно необґрунтованою, а тому має бути відхилена на підставі п. 4 ст. 35 Конвенції.

(с) Скарги на підставі ст. 14 Конвенції у поєднанні з п. 1 ст. 6

Далі заявник скаржить на дискримінаційне застосування законодавства і посилається на ст. 14 Конвенції у поєднанні із зазначеним вище п. 1. Стаття 14 Конвенції передбачає: «Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантуються без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин».

Суд зауважує, що відмінність у ставленні, яке оспорує заявник, ґрунтується не на будь-якому об'єктивному статусі заявника, встановленому ст. 14, наприклад: стать чи раса, а на його твердженні про те, що національні суди припустилися помилки в оцінці фактів та в інтерпретуванні внутрішнього законодавства.

Суд знову повторює, що до його завдань не належить заміна собою національних судів і що він не може приймати заяви зі скаргами на те, що національні суди припустилися помилок щодо фактів та права. Тлумачити внутрішнє законодавство — завдання, головним чином, національних органів влади, а особливо судів (див., наприклад, рішення у справі «*Perez de Rada Cavanilles v. Spain*» від 25 вересня 1998 р., § 43). До компетенції названих вище національних органів належить також і оцінка фактів у справах (див. рішення у справі «*Van de Hurk v. the Netherlands*» від 19 квітня 1994 р., серія А № 288, § 60).

У цій справі національні суди після оцінки фактів у світлі відповідного законодавства вирішили, що заявник не мав права на перерахування його пенсії. Той факт, що національні суди, зокрема і Верховний Суд АРК, не сприйняли аргументів заявника із цього питання, сам по собі не створює підстав для застосування ст. 14 Конвенції.

Із цього випливає, що ця частина заяви відповідно до пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції має бути відхилена як явно необґрунтована.

2. Скарги заявника за статтями 17 та 18 Конвенції

Далі заявник скаржиться на порушення статей 17 та 18 Конвенції, які, відповідно, забороняють діяльність, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, у більшому обсязі, ніж це передбачено Конвенцією, чи зловживанням щодо застосування обмежень, передбачених Конвенцією.

Ці скарги Уряд залишив без коментарів.

Враховуючи викладені вище міркування стосовно скарг заявника за статтями 6 та 14 Конвенції, Суд визнає, що подальші скарги заявника за статтями 17 та 18 повністю безпідставні. Із цього випливає, що вони також явно необґрунтовані й мають бути відхилені на підставі пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

3. Скарги заявника за ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

Зрештою, заявник скаржиться на порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка передбачає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або платежів».

(i) Пояснення сторін

Уряд стверджував, що порушення цих положень не було, оскільки заявник не мав жодного законного сподівання на одержання перерахованої пенсії.

Крім того, вони (урядовці) наполягали, що пенсію заявника в будь-якому разі перерахували після внесення до законодавства змін.

Заявник не погодився. Він дотримувався думки про те, що мав право на перерахування його пенсії, і це право було передбачене попередніми положеннями законодавства. Він стверджував, що йому не перерахували пенсію вчасно і через це він зазнав матеріальних збитків.

(ii) Оцінка Суду

Суд нагадує, що відповідно до прецедентної практики органів, створених згідно з Конвенцією, особа, яка скаржить-ся на втручання в її право на власність, має довести наявність у неї такого права (див. рішення Комісії у справі «X., Y. and Z. v. the Federal Republic of Germany» від 4 жовтня 1977 р., № 7655/76, 7655/76, 7657/76).

Далі Суд нагадує, що у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції «possessions» (майно може бути або у вигляді «existing possessions») майно, що існує (див. рішення у справі «Van der Musselle v. Belgium» від 23 листопада 1983 р., серія А № 70, § 48), або у вигляді вимог, стосовно яких заявник може наводити доводи на користь того, що він має принаймні «legitimate expectation» (законне сподівання) на набуття ефективного володіння якимось речовим правом (див. рішення у справах «Pine Valley Developments and Others v. Ireland» від 29 листопада 1991 р., серія А № 222, § 51 та «Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium» від 20 листопада 1995 р., серія А № 332, § 31).

Зрозуміло, що в цій справі вимога заявника про перерахування його пенсії не стосувалася «майна, що існує». Однак залишається питання про те, чи мав заявник законне сподівання стосовно перерахунку його пенсії.

Суд визнає, що рішення національних судів у цій справі вказують на відсутність у заявника права на перерахування його пенсії у період до внесення в законодавство змін Законом України «Про прокуратуру» від 12 липня 2001 р. Згодом його пенсію було перераховано і, відповідно, підвищено. За таких обставин Суд доходить висновку, що до введення в законодавство змін заявник не мав законного сподівання, яке могло б стати підставою для застосування ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Із цього випливає, що ці скарги явно необґрунтовані, а тому мають бути відхилені на підставі пунктів 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

Із цих підстав Суд одноголосно

Визнає заяву неприйнятною.

2. РІШЕННЯ ЩОДО СУТІ

2.1. Справа «Кузнєцов проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що заявник не довів «поза розумним сумнівом», що його били у слідчому ізоляторі, але це не позбавляє державу обов'язку провести ефективне розслідування скарги на побиття. Крім того, проаналізувавши умови утримання заявника, Суд дійшов висновку, що вони порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція). Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, а також право заявника вільно сповідувати релігію, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя і кореспонденції та право на свободу віросповідання були порушені, оскільки заявлені обмеження ґрунтувались на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону

Рішення щодо суті
від 29 квітня 2003 р.*

Суд (Четверта Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Н. Братса (Голова), пані Є. Пам, п. Дж. Макарчик, пані В. Стражніцка, п. М. Фішбах, п. В. Буткевич, п. Р. Марус-те (судді) та п. М. О'Бойл (Секретар Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 25 березня 2003 р., виносить таке рішення, прийняте цього останнього дня:

---

* Заява № 39042/97

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві проти України, поданій до Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) відповідно до колишньої ст. 25 Конвенції громадянином України Кузнецовим Михайлом Сергійовичем (далі — заявник) 25 листопада 1997 р.

2. Інтереси заявника представляли його мати М. Кузнецова, І. Воскобойніков і згодом О. Костян. Інтереси Уряду України (далі — Уряд) представляла В. Лутковська, Уповноважений у справах дотримання Конвенції.

3. Справа стосувалася умов утримання та поведження із заявником у «коридорі смерті» у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області.

4. Заява була визнана частково прийнятною Комісією 30 жовтня 1998 р. Із 23 по 26 листопада 1998 р. було здійснено відрядження до м. Києва та слідчого ізолятора Івано-Франківської області з метою встановлення фактів. У звіті від 26 жовтня 1999 р. (колишня ст. 31 Конвенції) Комісією зазначено, що у цій справі не було порушення ст. 3 Конвенції в частині нелюдського поведження із заявником у слідчому ізоляторі (одноголосно), що мало місце порушення ст. 3 у результаті умов утримання заявника у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області (одноголосно), а також у результаті відсутності ефективного розслідування скарг заявника стосовно поганого поведження з ним у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області (24 голосами проти одного), що було порушено статті 8 та 9 Конвенції (одноголосно).

5. Заяву було передано до Суду відповідно до положень, що застосовувалися до набуття чинності Протоколом № 11 до Конвенції, 11 вересня 1999 р. (ст. 5 § 4 Протоколу № 11 та колишні статті 47 та 48 Конвенції). Вона була передана Четвертій Секції Суду (правило 52 § 1 Регламенту Суду). У цій секції відповідно до правила 26 § 1 Регламенту Суду була сформована Палата, яка повинна була розглядати справу.

6. Порадившись зі сторонами, Президент Палати прийняв рішення, що в інтересах належного судочинства провадження

у справі повинно відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Данкевич проти України», «Хохліч проти України» та «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 40679/98, 41707/98 та 39042/97; правило 43 § 2).

7. Заявник та Уряд надали свої зауваження щодо суті заяви (правило 59 § 1).

8. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад секцій (правило 25 § 1). Ця справа була передана на розгляд новому складу Четвертої Секції.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Загальний опис подій

9. 12 грудня 1995 р. Івано-Франківський обласний суд визнав заявника винним у вбивстві чотирьох осіб і засудив його до смертної кари з конфіскацією майна.

10. 22 лютого 1996 р. Верховний Суд України залишив вирок суду першої інстанції в силі. За рішенням відповідних посадових осіб слідчого ізолятора Управління Міністерства внутрішніх справ у Івано-Франківській області заявник був переведений до однієї з камер, призначених для осіб, які очікують виконання вироку у вигляді смертної кари.

11. Мораторій на виконання таких вироків був проголошений Президентом України 11 березня 1997 р. Рішенням від 29 грудня 1999 р. № 11пр/99 Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України стосовно смертної кари. Покарання у вигляді смертної кари у зв'язку з цим було замінене на довічне ув'язнення відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483-III.

2 червня 2000 р. Івано-Франківський обласний суд замінив заявнику покарання у вигляді позбавлення волі на довічне ув'язнення.

В. Факти

12. Факти у справі стосовно умов утримання заявника в слідчому ізоляторі Івано-Франківської області та події під час його перебування там викладалися неоднаково заявником та Урядом.

13. Факти, викладені заявником, наведені у § 16–19 нижче. Факти, викладені Урядом, наведені у § 20–25 нижче.

14. Опис документів, наданих Комісії та Суду, поданий у § 26–41.

15. Для встановлення фактів у світлі спору щодо умов утримання заявника та подій, які сталися у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області, Комісія провела власне розслідування відповідно до колишньої ст. 28 § 1 (а) Конвенції. Із цією метою Комісія розглянула ряд документів, наданих заявником та Урядом на обґрунтування своїх відповідних тверджень, і призначила трьох делегатів для заслухання свідчень свідків на слуханнях, проведених у Міністерстві юстиції України в м. Києві 23 та 26 листопада 1998 р. та у м. Івано-Франківську 24 та 25 листопада 1998 р. Оцінка доказів Комісією та її висновки щодо фактів підсумовані у § 42–57.

1. Факти, описані заявником

16. 12 грудня 1995 р. Івано-Франківський обласний суд засудив заявника до смертної кари з конфіскацією всього особистого майна за вбивство чотирьох осіб.

17. 22 лютого 1996 р. Верховний Суд України залишив вирок суду першої інстанції в силі. За рішенням адміністрації слідчого ізолятора Міністерства внутрішніх справ України заявник був переведений до камери, призначеної для осіб, які очікують смертної кари. За словами заявника, він був позбавлений усіх прав.

18. Заявник скаржився, що Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-XII не застосовувався до нього, оскільки співробітники правоохоронних органів керувалися таємною Інструкцією. Відповідно до положень цієї Інструкції заявник не мав права на прогулянки на свіжому повітрі протягом більш ніж двох із половиною років. Заявник мав побачення зі своєю матір'ю лише один раз на рік, йому

було відмовлено у праві на зустрічі, з липня 1996 р. кількість відвідувань була зменшена до одного кожні три місяці.

19. У відповідь на звернення заявника до єпископа Греко-католицької церкви Івано-Франківської громади духовенство звернулось до адміністрації слідчого ізолятора. З вересня 1997 р. заявнику та його матері було заборонено листуватись.

2. Факти, описані Урядом

20. Уряд зазначив, що правовий статус та умови утримання осіб, засуджених до смертної кари, були викладені у Законі та Кримінально-процесуальному кодексі України. Відповідно до ст. 8 Закону особа, засуджена до смертної кари, трималася під вартою окремо від інших засуджених. Камера, до якої було переведено заявника після набуття вироком щодо нього законної сили, відповідала гігієнічно-санітарним нормам, викладеним у ст. 11 Закону: розмір камери становив 9 м², там було ліжко, стіл, радіо, достатнє природне та електричне освітлення, опалення, проточна вода і туалет.

21. Заявник був забезпечений харчуванням тричі на день, одягом, взуттям стандартного типу, а також іншими предметами щоденного вжитку. Медичне обслуговування, лікування, профілактичні й антиепідеміологічні заходи були організовані та впроваджувалися відповідно до законодавства з питань охорони здоров'я.

22. Відповідно до ст. 12 Закону до виконання вироку особам, засудженим до смертної кари, як правило, дозволялися візити рідних та інших осіб не частіше ніж один раз на місяць за письмовою згодою суду, що розглядав справу. Тривалість візиту не могла перевищувати двох годин. Після розгляду справи апеляційним судом візити юристів та захисників могли бути дозволені начальником Головного управління Міністерства внутрішніх справ України, начальником обласного управління Міністерства внутрішніх справ України або його заступником, відповідальним за слідчий ізолятор. Візити адвокатів особи дозволялися без будь-яких обмежень щодо їх кількості та тривалості.

23. Після винесення вироку судом першої інстанції мати заявника 14 грудня 1995 р. і 4 січня 1996 р. та його адвокати

18 грудня 1995 р. і 17 січня 1996 р. зверталися із заявою щодо зустрічі з ним. Мати відвідувала заявника 14 грудня 1995 р. та 4 січня 1996 р., адвокат — 18 грудня 1995 р. та 18 січня 1996 р. Протягом періоду з 22 лютого 1996 р. до 29 грудня 1997 р. мати заявника зверталась стосовно побачення до Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України 29 лютого, 15 березня, 4 квітня, 5 та 31 травня, 23 вересня, 18 листопада та 19 грудня 1996 р., 3 та 6 червня, 24 вересня 1997 р. та 4 січня 1998 р. Їй було надано дозвіл на побачення 29 лютого, 19 березня, 9 квітня, 7 травня, 7 червня, 23 вересня та 4 грудня 1996 р., 4 березня, 4 червня, 4 вересня та 4 грудня 1997 р. та 4 березня 1998 р. Адвокат заявника звертався за дозволом на побачення 12 березня, 11 квітня, 23 вересня, 2 та 18 грудня 1996 р. Дозвіл було надано 15 березня, 29 квітня, 23 вересня, 2 та 20 грудня 1996 р.

24. Особам, засудженим до смертної кари, було дозволено надсилати необмежену кількість листів. Протягом 1995–1998 рр. заявник надіслав 24 листи: 16 листів стосовно кримінальної справи та вісім листів до його рідних. 6 жовтня 1997 р. заявник вперше звернувся до обласного управління Міністерства внутрішніх справ України за дозволом надсилати листи його рідним. Після того він надіслав листи матері 3 та 19 листопада, 9 та 30 грудня 1997 р., 19 та 29 січня, 16 лютого, 12 березня, 6 квітня, 6 травня, 10 червня, 6 серпня, 1 вересня, 5 жовтня, 4 листопада та 4 грудня 1998 р. Він отримував листи від рідних 24 вересня, 8 та 24 жовтня, 24 листопада та 25 грудня 1997 р., 14 та 28 січня, 5 та 10 лютого, 13, 16 та 30 березня, 6, 9 та 16 квітня, 6, 12, 20 та 22 травня, 3, 17, 22 червня, 1, 15, 20 та 30 липня, 19, 25 та 31 серпня, 15 та 17 вересня, 1, 10, 14 та 22 жовтня, 10, 21 та 23 листопада, 4 та 17 грудня 1998 р.

25. Крім того, Уряд повідомив, що Генеральний прокурор України провів ретельне розслідування питань, порушених у зверненнях заявника та його матері, щодо застосування незаконних методів слідства у справі заявника, зокрема, катування та жорстокого і нелюдського поводження. Інформація не знайшла підтвердження, крім того, було встановлено, що вона

є необґрунтованою. Фактично скарги заявника та його матері були отримані 18 квітня, 19 та 29 липня, 26 серпня 1996 р., 31 січня, 5 лютого, 15, 19 та 21 березня, 14 та 16 травня, 10 червня, 16 липня 1997 р. та на них були надані відповіді 22 квітня, 24 липня, 26 серпня, 16 вересня 1996 р., 4 та 7 лютого, 31 березня, 19 та 20 травня, 23 червня та 23 липня 1997 р. 19 травня 1997 р. обмін листами та провадження стосовно скарг, поданих заявником та його матір'ю, були припинені відповідно до розділу 12 Закону.

С. Документи

26. 23 жовтня 1998 р. мати заявника направила звернення до прокурора Івано-Франківської області, Управління Міністерства внутрішніх справ у Івано-Франківській області та начальника слідчого ізолятора. Вона зверталася з проханням направити медичну комісію з незалежних лікарів перевірити стан здоров'я свого сина. Мати заявника наполягала на тому, що в'язні піддавались тортурам, що призвело до спроби самогубства або замаху на життя заявника. 3 листопада 1998 р. вона була поінформована начальником слідчого ізолятора про те, що її запит було відхилено, оскільки не було виявлено ознак катувань або застосування фізичної сили стосовно заявника, і що стан заявника є задовільним.

27. 23 та 24 жовтня 1998 р. мати заявника направила листа до пані Л. Фішер, тодішнього Президента Парламентської Асамблеї Ради Європи. Вона скаржилась на застосування тортур стосовно заявника та його співкамерника п. Полторацького, що призвело до спроби самогубства заявника, а також наполягала на тому, що вони були відвезені до лікарні та що заявник був паралізований. Крім того, мати заявника скаржилась на те, що була позбавлена можливості бачитися з ним.

28. У листі від 26 жовтня 1998 р. мати заявника поінформувала Комісію про те, що «в установі ВІ 304\199 м. Івано-Франківська мала місце незаконна спроба виконати смертний вирок проти Кузнецова та Полторацького та що уряд намагався приховати цю подію».

29. 26 жовтня 1998 р. мати заявника звернулась до обласної прокуратури з проханням направити медичну комісію з незалежних лікарів з метою перевірки стану здоров'я свого сина. Вона зауважила, що їй було поінформовано про небезпеку для здоров'я її сина.

30. 28 жовтня 1998 р. лікар слідчого ізолятора склав медичний висновок. У висновку зазначалося, що не було виявлено жодних ознак того, що заявника було побито або до нього застосовувались тортури і що стан його здоров'я був задовільний. Висновок був підписаний та підтверджений заявником.

31. У своїй письмовій доповіді від 29 жовтня 1998 р. заявник зауважив, зокрема, що до нього не було застосовано фізичної сили, адміністрація слідчого ізолятора поводитися з ним належним чином, його права не було порушено, він не має скарг на адміністрацію, не мав наміру знову здійснити спробу самогубства та адміністрація не мала ніякого відношення до його попередньої спроби.

32. Івано-Франківським обласним управлінням з питань виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України у відповідь на скаргу матері заявника про застосування тортур стосовно її сина та прохання направити медичну комісію з незалежних лікарів з метою перевірки стану здоров'я сина було складено звіт від 29 жовтня 1998 р. У звіті зазначалося, що 28 жовтня 1998 р. заявник був оглянутий лікарями слідчого ізолятора, які не виявили жодних ознак фізичних ушкоджень. Крім того, йшлося про те, що заявник заперечував факт застосування тортур стосовно нього.

33. Листом від 30 жовтня 1998 р. заступник начальника Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України поінформував матір заявника про те, що її скарга щодо застосування тортур стосовно її сина була розглянута та відхилена як необґрунтована. Медичний огляд заявника не підтвердив жодних ознак катування. Таким чином, не існує підстав для направлення комісії незалежних лікарів для розслідування заявлених фактів.

34. Листом від 2 листопада 1998 р. заступник прокурора Івано-Франківської області поінформував матір заявника про те, що її скарга щодо зустрічей із сином була розглянута та не було виявлено жодних ознак порушення прав заявника.

35. У своєму наступному листі від 18 грудня 1998 р. заступник прокурора Івано-Франківської області поінформував Генерального прокурора України про факт проведення ряду медичних оглядів заявника протягом останніх місяців із метою встановлення, чи не було завдано шкоди заявнику діями адміністрації слідчого ізолятора. Останній медичний огляд було проведено 29 жовтня 1998 р. за участю працівників Департаменту з питань охорони здоров'я Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України. Огляд встановив, що заявника не було піддано поводженню, яке б принижувало його людську гідність.

36. 21 грудня 1998 р. заявник звернувся до заступника начальника Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України, п. О. Кмити, з проханням про зустріч зі священником. Дозвіл заявнику було надано, і він зустрівся зі священником 26 грудня 1998 р.

37. Начальник слідчого ізолятора листом від 10 січня 1999 р. поінформував матір заявника про те, що її син 3 вересня 1998 р. здійснив спробу самогубства та був врятований. Він також зазначив, що копія рішення про відмову в порушенні кримінальної справи за фактом здійснення спроби самогубства її сином була направлена обласному прокурору.

38. Рішенням від 5 березня 1999 р. прокурор відхилив скаргу матері заявника на дії заступника прокурора Івано-Франківської області. Він відмовився порушити кримінальну справу проти заступника прокурора Івано-Франківської області у зв'язку з відсутністю складу злочину в діях останнього. Він також зазначив, зокрема, що постанова не стосувалася умов утримання в'язнів у «коридорі смерті». Співробітники слідчого ізолятора керувалися положеннями Інструкції, зміст якої був державною таємницею.

39. Відповідно до записів у документах в'язниці мати заявника зверталась із проханням відвідати свого сина 24 вересня

1997 р., 4 та 26 березня, 27 червня, 27 серпня, 24 жовтня та 30 листопада 1998 р. Дозвіл на відвідування, які мали місце 4 грудня 1997 р., 4 березня, 4 червня, 6 липня, 11 серпня і 28 листопада 1998 р. та 5 січня 1999 р., було надано 7 жовтня 1997 р., 4 березня, 22 квітня, 1 червня, 11 серпня, 17 листопада та 11 грудня 1998 р. Клопотання про відвідування від 27 серпня 1998 р. було відхилено.

40. У документі, на якому відсутня дата, заступник начальника слідчого ізолятора, п. В. Павлюк, заявив, що у період з 11 вересня 1997 р. по 18 грудня 1998 р. ні заявник, ні його батьки не зверталися з проханням надати дозвіл на зустріч заявника зі священником. Крім того, він зазначив, що протягом цього періоду ніхто з представників церкви не звертався з проханням про отримання цього дозволу.

41. Відповідно до медичної картки заявника останній страждав на хронічний гастрит 13 травня та 16 червня, 31 липня, 20 серпня, 16 вересня, 1 та 6 листопада 1996 р., 10 та 15 січня, 23 червня, 28 серпня, 12 вересня, 30 жовтня та 27 листопада 1997 р., 23 січня, 1 квітня, 16 липня та 4 грудня 1998 р.

З вересня 1998 р. після вчинення спроби самогубства заявника було госпіталізовано. 4 вересня 1998 р. він повернувся до слідчого ізолятора. Із 4 по 7 вересня 1998 р. — приймав ліки. Із 7 по 18 вересня, 1, 18 та 28 жовтня, 9, 19 та 27 листопада 1998 р. заявник був оглянутий психіатром слідчого ізолятора, а 28 жовтня і 4 грудня 1998 р. — лікарем слідчого ізолятора.

Д. Оцінка Комісією доказів та її висновки щодо фактів

42. Оскільки існував спір щодо фактів у справі, Комісія за допомогою сторін провела розслідування і заслухала усні свідчення 19 свідків: заявника, батьків заявника, п. Б. Стичинського, заступника Міністра юстиції України, п. Дрижчаного, начальника управління Генеральної прокуратури, п. Доценка, начальника Департаменту з пенітенціарних питань Генеральної прокуратури України, п. І. Штанька, заступника Міністра внутрішніх справ, п. П. Яремківа, начальника слідчого ізолятора Івано-Франківської області, п. Б. Качура, лікаря слідчого ізолятора, п. В. Слободянюка, психіатра в'язниці, п. С. Прох-

ницького, фельдшера, п. Ю. Піндюса, помічника начальника слідчого ізолятора, який чергував 3 вересня 1998 р., п. Ф. Савчука, помічника начальника слідчого ізолятора, який чергував у ніч із 2 на 3 вересня 1998 р., п. М. Козаківича, охоронця, який був черговим у ніч із 2 на 3 вересня 1998 р.; п. Б. Галйас, охоронця, який був черговим у ніч на 3 вересня 1998 р., п. І. Івашка, заступника начальника слідчого ізолятора, п. Я. Павлюка, заступника начальника слідчого ізолятора, п. В. Набіуліна, начальника Управління з нагляду за слідчими ізоляторами і тюрмами Управління виконання покарань, п. О. Кмита, заступника начальника Управління Міністерства внутрішніх справ у Івано-Франківській області, і п. А. Бойка, начальника Івано-Франківського обласного департаменту виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України.

Висновки Комісії можуть бути підсумовані таким чином.

1. Стверджені напади на заявника з боку працівників слідчого ізолятора

43. Заявник дав свідчення перед делегатами, що його було побито 2 вересня 1998 р., оскільки він передав записку іншому в'язню, п. Полторацькому, який 1 вересня 1998 р. мив підлогу в коридорі. Він повідомив п. Полторацькому зміст листа, який він отримав від своїх батьків. За словами заявника, він хотів лише поспілкуватись, оскільки йому набридло сидіти одному в камері. Наступного ранку його викликали з камери та побили в «кінозалі» кійками шестеро або семеро осіб, обличчя яких були приховані масками. Били по спині, ногах та плечах, але не по голові.

44. Комісія зауважила, що заявник написав та підписав заяву від 28 жовтня 1998 р., зокрема, про те, що співробітники в'язниці поводитися з ним належним чином, до нього не застосовувалась фізична сила і що він не має скарг на дії адміністрації слідчого ізолятора. Комісія також взяла до уваги той факт, що заявник у присутності делегатів заперечував зміст заяви та повідомив, що на практиці в'язнів зобов'язували підтверджувати письмово те, що співробітники слідчого ізолятора поводяться з ними належним чином, і що зміст цих заяв викликає сумніви.

45. Комісія зауважила, що заява заявника про його побиття містить ряд деталей та елементів, які вона не очікувала би знайти у разі вигаданої історії. Але вона відзначила, що не було встановлено жодного запису випадків нелюдського поводження, описаного заявником. Комісія погодилась із твердженням заявника, що він не скаржився, щоб не погіршити ситуацію. Але ні Комісія, ні делегати не отримали жодних усних чи письмових доказів на підтримку його заяви. Вона також відзначає, що медичний огляд заявника 3 вересня 1998 р. та курс лікування у період із 4 по 7 вересня 1998 р. не виявили жодних ознак фізичного насильства у результаті нелюдського поводження, описаного заявником. Не було жодних записів стосовно цього в його медичній картці, зроблених лікарем слідчого ізолятора, психіатром слідчого ізолятора або фельдшером.

46. 3 вересня 1998 р. заявника було знайдено підвішеним у його камері та вчасно реанімовано. За словами матері заявника, спроба самогубства її сина була результатом нелюдського поводження з боку адміністрації слідчого ізолятора або спробою стратити його. Комісія взяла до уваги свідчення п. Дорошенка, директора пенітенціарного департаменту Генеральної прокуратури України, що 3 вересня 1998 р. о 8 год 48 хв під час звичайної перевірки заявника було знайдено з мотузкою на шії, зробленою із простирадла. Співробітниками слідчого ізолятора було вжито всіх необхідних медичних заходів для врятування його життя. Після цього заявника було доставлено до госпіталю, звідки він повернувся наступного дня. Мати заявника бачила його востаннє в серпні 1998 р. Свідок сказав, що, скоївши спробу самогубства, заявник порушив правила слідчого ізолятора і його було поміщено до карцеру на 15 діб.

47. Комісія зауважує, що заява матері заявника щодо спроби самогубства сина не була повністю підтримана заявником, який підтвердив у присутності делегатів, що повісився в результаті побиття співробітниками слідчого ізолятора 2 вересня 1998 р. Але заявник не згадував жодної деталі подій 3 вересня 1998 р. Він зазначив, що перебував у нервовому стані та не міг більше терпіти поводження, якому був під-

даний. У зв'язку з цим Комісія зауважила, що заява заявника про вчинення спроби самогубства була підтверджена свідченнями начальника слідчого ізолятора, його двома помічниками та двома охоронцями, які були черговими 2 та 3 вересня 1998 р. Твердження цих свідків можуть не збігатися з окремими фактами. Незважаючи на це, Комісія вважає ці розбіжності незначними за своєю суттю порівняно з детальними, точними та загальнозмістовними висновками, наданими свідками.

48. У зв'язку з цим Комісія також звернула увагу на той факт, що заявнику відразу було зроблено масаж серця та дихання рот у рот, що врятувало йому життя. Водночас було викликано швидку медичну допомогу, та згодом заявник був оглянутий отоларингологом, госпіталізований до психоневрологічної лікарні, де знаходився протягом одного дня. Комісія відзначає, що на третій день після повернення з лікарні заявник взагалі стверджував, що не робив спроби повіситися. Однак Комісія вважає, що заявник перебував у шоківому стані та мав часткову амнезію. Більш того, зі свідчень психіатра слідчого ізолятора, який детально оглядав заявника, видно, що заявник стверджував, що не міг зрозуміти причини свого вчинку. Тому Комісія зауважила, що не може бути встановлено поза розумним сумнівом, що заявник був підданий нелюдському поводженню у слідчому ізоляторі 2 та 3 вересня 1998 р.

2. Розслідування звинувачень заявника і його батьків

49. 23 жовтня 1998 р. мати заявника направила звернення до прокурора Івано-Франківської області, Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України та адміністрації слідчого ізолятора з проханням направити медичну комісію з незалежних лікарів з метою перевірки стану здоров'я її сина. Вона стверджувала, що в'язні піддавалися тортурам, що призвело до спроби самогубства її сина або замаху на його життя. Вона повторила свій запит до прокурора Івано-Франківської області 26 жовтня 1998 р., зазначивши, що була поінформована про небезпеку для

здоров'я її сина. Листом від 30 жовтня 1998 р. заступник начальника Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України, п. О. Кмита, поінформував матір заявника про те, що її скарга щодо застосування тортур стосовно заявника була розглянута і відхилена як необґрунтована та що медичний огляд заявника не підтвердив жодних ознак катування. Таким чином, не існує підстав для направлення Комісії з метою розслідування заявлених фактів. 3 листопада 1998 р. начальник в'язниці поінформував матір заявника, що її скарга щодо застосування тортур стосовно сина була відхилена, оскільки не було виявлено жодних ознак катування або використання фізичної сили до заявника і що стан його здоров'я був задовільний. У листі від 20 листопада 1998 р. на адресу матері заявника заступник обласного прокурора підтвердив, що 28 жовтня 1998 р. заявник проходив медичний огляд, у результаті якого не було виявлено жодних ознак порушення прав заявника.

50. Водночас 29 жовтня 1998 р. Івано-Франківське обласне управління з питань виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України у своєму звіті, зокрема, зазначило, що заявник був оглянутий лікарями слідчого ізолятора, які не знайшли будь-яких ознак фізичних ушкоджень.

51. У листі від 18 грудня 1998 р. заступник прокурора Івано-Франківської області поінформував Генерального прокурора України про проведення ряду медичних оглядів заявника протягом останніх місяців з метою встановлення, чи не було завдано шкоди здоров'ю заявника в результаті поводження з ним співробітників слідчого ізолятора. Останній медичний огляд було проведено 28 жовтня 1998 р. за участі працівників Департаменту з питань охорони здоров'я Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України та встановлено, що із заявником поводитись належним чином. Начальник слідчого ізолятора листом від 10 січня 1999 р. поінформував матір заявника про те, що її син 3 вересня 1998 р. вчинив спробу самогубства та був врятований. Він також поінформував її, що копію рішення про відмову порушити кримінальну справу стосовно вчинення

спроби самогубства її сином було направлено прокурору області. Внутрішнє розслідування було закінчено 5 березня 1999 р. за рішенням прокурора щодо скарги матері заявника на дії заступника обласного прокурора. Прокурор області відмовив у порушенні кримінальної справи у зв'язку з відсутністю складу злочину.

52. Комісія відзначила, що відсутні записи того часу, які б надавали факти будь-якого розслідування, проведеного національними органами за скаргою матері заявника щодо подій, які відбулися 2 та 3 вересня 1998 р. Комісія не побачила жодного документа, який підтвердив би проведення розслідування національними органами, крім безпосередньо задіяних у фактах, на які скаржилась матір заявника. Більш того, незважаючи на те, що з фрагмента медичної картки заявника та свідчень, наданих лікарем слідчого ізолятора п. Б. Качурою, видно, що заявник проходив курс медичного лікування у період із 4 по 7 вересня 1998 р. та був оглянутий психіатром слідчого ізолятора 7 та 18 вересня, 1, 18 та 28 жовтня 1998 р., медичний огляд заявника за участі представників Івано-Франківського обласного відділу з питань охорони здоров'я проводився 28 жовтня 1998 р., тобто більш ніж через місяць після заявленого нелюдського поводження щодо заявника.

3. Умови утримання заявника в «коридорі смерті»

53. Комісія встановила, що восьмеро ув'язнених слідчого ізолятора Івано-Франківської області, засуджених до смертної кари, включно із заявником, утримувалися в одиночних камерах без можливості спілкування з іншими ув'язненими. Камера заявника була розміром 2х5х3 м. Там був відкритий туалет, умивальник з одним краном з холодною водою, два ліжка, прикріплені до підлоги стіл та невелика лавка, центральне опалення та вікно із ґратами. У камері заявник мав деякі книги, газети, шахівницю, мило і туалетний папір, трохи фруктів тощо. Під час візиту делегатів, 24–25 листопада 1998 р., у камері було занадто тепло, особливо порівняно з іншими камерами в слідчому ізоляторі. Світло було ввімкнене 24 години на добу, радіо вимикалося на ніч. За ув'язненими часто

спостерігали охоронці через невелике вічко у дверях камери, що позбавляло їх будь-якої приватності. Камера була свіжо побілена, з чого можна було зробити висновок, що до візиту делегатів умови були гіршими. Комісія взяла до уваги свідчення заявника, що з 24 лютого по 24 березня 1998 р. у камері не було крана з водою та умивальника, а лише невелика труба у стіні поруч із туалетом, вода вмикалася лише з коридору, стіни були забруднені фекаліями і не було зливного бачка в туалеті. Комісія дійшла висновку, що свідчення заявника, які не заперечувалися Урядом, є переконливими.

54. Комісія взяла до уваги свідчення матері заявника про те, що заявник страждав на нервовий розлад ще задовго до того, як був затриманий та засуджений. У зв'язку із психічною хворобою він був звільнений від військової служби. Більш того, він страждав на хронічний гастрит.

55. Щодо побачень матері заявника, Комісія встановила, що за винятком клопотання від 27 серпня 1998 р., всі її клопотання про побачення були задоволені. Відповідно до записів у документах слідчого ізолятора мати заявника зверталась із проханням про побачення з її сином 24 вересня 1997 р., 4 та 26 березня, 27 червня, 25 липня, 24 жовтня та 30 листопада 1998 р. Дозвіл на відвідування, які мали місце 4 грудня 1997 р., 4 березня, 4 червня, 6 липня, 11 серпня та 28 листопада 1998 р. та 5 січня 1999 р., було надано 7 жовтня 1997 р., 4 березня, 22 квітня, 1 червня, 11 серпня, 17 листопада та 11 грудня 1998 р. Комісія зауважує, що клопотання про побачення від 24 вересня 1997 р. та 26 березня 1998 р. були задоволені 4 грудня 1997 р. та 4 червня 1998 р., тобто більш ніж через три місяці після подання. Більш того, під час побачень із матір'ю були присутні два охоронці, які мали право переривати розмову, якщо заявник або його мати казали щось «неправдиве».

56. Щодо листування заявника, Комісія відзначила, що 6 жовтня 1997 р. заявник уперше звернувся до Івано-Франківського обласного управління Міністерства внутрішніх справ України про надання дозволу відправляти листи своїм рідним. Після цього заявник надсилав листи до своєї матері

3 та 9 листопада, 9 та 30 грудня 1997 р., 19 та 29 січня, 16 лютого, 12 березня, 6 квітня, 6 травня, 10 червня, 2 липня, 6 серпня, 1 вересня, 5 жовтня, 4 листопада та 4 грудня 1998 р. Він отримував листи від своєї матері від 24 вересня, 8 та 24 жовтня, 24 листопада та 25 грудня 1997 р., 14 та 28 січня, 5 та 10 лютого, 13, 16 та 30 березня, 6, 9 та 16 квітня, 6, 12, 20 та 22 травня, 3, 17 та 22 червня, 1, 15, 20 та 30 липня, 19, 25 та 31 серпня, 15 та 17 вересня, 1, 10, 14 та 22 жовтня, 10, 21 та 23 листопада, 14 та 17 грудня 1998 р.

57. Заявник засвідчив, що його мати зверталася з проханням надати дозвіл священику побачитись із ним. Але в документі, на якому відсутня дата, підписаному п. В. Павлюком, заступником начальника слідчого ізолятора, йдеться про те, що у період з 11 вересня 1997 р. по 18 грудня 1998 р. ні заявник, ні його мати, ні представники церкви не зверталися про надання такого дозволу.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України

58. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

59. Частина 1 ст. 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

60. Частиною 3 ст. 15 заборонена цензура.

61. Згідно зі ст. 19 правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

62. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

63. Згідно з пунктами 2 та 4 ст. 29 ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому та затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

64. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

65. За статтею 59 кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

66. Частина 3 ст. 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

67. Відповідно до ст. 64 конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Б. Нормативні положення, якими закріплені умови утримання у «коридорі смерті»

68. Умови утримання у «коридорі смерті» в пенітенціарній системі України були послідовно врегульовані Інструкцією щодо умов утримання осіб, засуджених до виняткової міри покарання, від 20 квітня 1998 р. (далі — Інструкція) та Тимчасовим положенням щодо умов утримання осіб, засуджених до виняткової міри покарання у слідчих ізоляторах від 25 червня 1999 р. (далі — Тимчасове положення).

69. Інструкцією закріплено, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до смертної кари, повинні утримуватись окремо від інших засуджених у спеціально облаштованих камерах. У виключних випадках в одній камері могли утримуватись не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого, що перебував у одиночній камері, повинна була бути не меншою за 4 м², у камері на дві особи — не меншою за 3 м². Засуджені забезпечувались індивідуальним спальним місцем та постільною білизною. Вони носили уніформу, розроблену для особливо небезпечних рецидивістів. Посилання робились також і на їх правовий статус та обов'язки. Встановлювались кількість побачень з рідними та кількість листів, яку в'язні могли надсилати й отримувати: вони мали право на одне побачення в місяць і могли надіслати один лист на місяць. На отримання пошти обмежень не було. В'язні могли отримувати дві бандеролі на рік. Вони мали право на щоденні одногодинні прогулянки на свіжому повітрі. За межами камер в'язні перебували в наручниках. Їм не дозволялося працювати.

Засуджені могли також читати книжки, журнали та газети, придбані у в'язничній бібліотеці та(чи) куплені через в'язничну торговельну мережу; отримувати грошові перекази; зберігати у камерах особисті речі та продукти харчування, купувати їжу і предмети туалету у в'язничній крамниці двічі на місяць (на суму не більше розміру однієї мінімальної заробітної плати) та грати у настільні ігри. Вони могли зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснювалося відповідно до національного законодавства.

Засуджені могли звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги мали бути відправлені протягом трьох днів. Скарги Генеральному прокуророві України цензурі не підлягали.

70. Тимчасове положення порівняно з Інструкцією розширювало права осіб, засуджених до виняткової міри покарання. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон уночі; могли отримувати шість посилок чи передач та три бандеролі на рік, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамни-

ці (на суму не більше 70 % розміру мінімальної заробітної плати); молитися, читати релігійну літературу, зустрічатися зі священником та звертатися зі скаргами до державних органів. Їм дозволялось направляти та отримувати листи без будь-яких обмежень та мати щомісячні побачення з рідними до двох годин. Посадові особи в'язниці мали бути присутніми під час таких побачень. Побачення з адвокатами відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу здійснювались відповідно до виправно-трудового законодавства.

**В. Закон України «Про попереднє ув'язнення»
від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ (далі — Закон)**

71. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

72. Відповідно до ч. 4 ст. 8 особи, засуджені до виняткової міри покарання, вирок щодо яких не став остаточним, утримувались окремо від інших затриманих осіб.

73. Частина 1 ст. 9 Закону проголошує, зокрема, що затримані мають право:

- (а) на захист відповідно до норм кримінального права,
- (б) бути ознайомленими з правилами утримання,
- (в) мати щоденну одногодинну прогулянку,
- (г) отримувати двічі на місяць передачу вагою до восьми кілограмів або отримувати необмежені грошові перекази та грошові кошти шляхом переведення чи особистого вручення,
- (д) купувати продукти харчування та предмети туалету на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, розраховуючись чеками, а також необмежену кількість канцелярських товарів, газет та книжок у в'язничній крамниці,
- (е) носити власний одяг і взуття, мати з собою документи та записи щодо їх кримінальної справи,
- (є) користуватися телевізорами, отриманими від рідних чи інших осіб, та настільними іграми, газетами та книжками, взя-

тими в бібліотеці у попередньому місці їх затримання чи купленими у крамниці,

(ж) окремо відправляти релігійні обряди та користуватися релігійною літературою та предметами, виробленими з напівкоштовних матеріалів, які мають відношення до їх віри, за умови, що вони не призводять до порушення правил, які застосовуються у місцях попереднього ув'язнення та не обмежують прав інших осіб,

(з) спати вісім годин уночі, протягом яких вони не зобов'язані брати участь у процесуальних діях чи робити щонебудь ще, крім випадків гострої необхідності, та

(и) подавати скарги і подання та надсилати листи державним органам і посадовцям у порядку, передбаченому ст. 13 Закону.

74. Відповідно до ст. 11 затримані мають бути забезпечені засобами для щоденного використання, які відповідають санітарним та гігієнічним вимогам. Площа камери на одну особу не повинна бути меншою за 2,5 м². Затримані мають забезпечуватись харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільною білизною та іншими предметами і щоденним забезпеченням безкоштовно та відповідно до затверджених Урядом норм. За необхідності вони забезпечуються одягом та взуттям встановленого зразка.

75. Відповідно до ч. 1 ст. 12 дозвіл для рідних та інших осіб на побачення із затриманим (зазвичай один раз на місяць від однієї до двох годин) надається керівництвом місця затримання, але лише за письмової згоди слідчого, слідчого органу чи суду, у провадженні яких знаходиться справа. Згідно з ч. 4 затримані мають право на побачення із захисником, з яким вони можуть зустрічатись наодинці без обмеження кількості побачень чи їх тривалості, з моменту коли адвокат отримує право діяти як такий, цей дозвіл має бути наданий у письмовій формі особою чи органом, у провадженні якого знаходиться справа.

76. Відповідно до ч. 1 ст. 13 затримані можуть листуватися зі своїми рідними та іншими особами і підприємствами, установами та організаціями з письмового дозволу органу, у про-

вадженні якого знаходиться справа. З моменту початку перебігу засудження кореспонденція більше не піддається жодним обмеженням.

Г. Виправно-трудоий кодекс України (далі – Кодекс)

77. Відповідно до ст. 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі) основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними для того, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови утримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені повинні носити одяг єдиного зразка. Їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуваним. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі та бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду. У виправно-трудоих установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудоих установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудої установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудоих установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудоих установ, затвердженими наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110.

У порядку, встановленому Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення,

одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази рідним.

78. Частиною 1 ст. 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності) передбачається, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

79. Статтею 40, зокрема, закріплено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації та документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються та за заявою адвоката можуть проводитись віч-на-віч, без присутності охорони.

80. Відповідно до ст. 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, бандеролей і передач) засудженим, яких тримають у виправно-трудовах колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого й особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудовах колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — 10 посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш ніж двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудовах колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посилках, бандеролях і передачах, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, бандеролей і передач встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ.

81. Відповідно до ст. 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів) засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази рідним, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи і іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особистий рахунок засудженого.

82. Частиною 2 ст. 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) встановлено, що в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Д. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

83. Відповідно до ч. 1 ст. 12 прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких належить до компетенції суду. Частина 4 передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. Частиною 5 передбачено, що рішення Генерального прокурора України є остаточним.

84. Відповідно до ст. 38 прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, за якими вироки, рішення, ухвали або постанови набрали законної сили. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

85. Відповідно до ч. 1 ст. 44 предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'яз-

нення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені, або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція Парламентської Асамблеї № 1097 (1996) щодо скасування смертної кари в Європі

86. У цій резолюції Асамблея висловила жаль з приводу страт, які, як повідомлялося, були незадовго до того виконані у Латвії, Литві й Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків у вигляді смертної кари, взятих під час приєднання до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання смертної кари і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Процедурую № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) щодо дотримання Україною зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи, щодо введення мораторію на виконання вироків

87. Асамблея підтвердила у цій резолюції отримання офіційної інформації, що в першій половині 1996 року в Україні було проведено 89 страт, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість страт, проведених у другій половині цього року. Асамблея була особливо шокована, коли дізналася, що страти в Україні знаходяться під завісою секретності, отже, очевидно, навіть родини засуджених не повідомляються про них, і як повідомлялося, страчені засу-

джені хороняться у непозначених могилах. Вона засудила Україну за порушення її зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль з приводу страт, що вже мали місце, і висунула вимогу, щоб Україна негайно дотрималася своїх зобов'язань і зупинила виконання вироків щодо смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань

88. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала своїх зобов'язань (212 осіб були страчені з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. відповідно до офіційних джерел). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 р. в Україні діє *de facto* мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій був підтверджений *de jure* і щоб Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо проголосила, що якщо матимуть місце подальші страти, вірчі грамоти парламентської делегації України будуть анульовані на наступній сесії Асамблеї відповідно до правила 6 Регламенту.

ІV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЮ І НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ І ПОКАРАННЮ (КПТ)

89. Делегати КПТ відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998–2000 рр. Звіти кожного візиту були опубліковані 9 жовтня 2002 р. разом з відповідями на звіти Уряду.

Звіт 1998 року

90. Візит делегації, що відбувся з 8 по 24 лютого 1998 р., був першим періодичним візитом в Україну. Під час візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові. На першому поверсі блоку № 2 слідчого ізолятора № 203 знаходилися на той час 15 ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, деле-

гація була запевнена, що з 11 березня 1997 р. фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

91. У звіті (§ 131) КПТ насамперед висловив серйозну стурбованість щодо умов утримання, у яких перебували ці ув'язнені, і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджені до смертної кари зазвичай утримувалися по двоє в камерах площею 6,5–7 м². Камери не мали доступу природного освітлення, оскільки вікна були затемнені металевими листами. Штучне освітлення, що постійно було ввімкнене, було не завжди достатньо сильним, у результаті чого деякі камери були напівтемними. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити заслін; незважаючи на це, камери були дуже вологими і достатньо холодними (§ 132).

Обладнання камер було описане у звіті як елементарне, що складалося з металевого ліжка і(або) відкидної платформи (із тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдрою, яка очевидно була недостатньою, щоб вберегти від холоду), полиці та двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені слухатимуть радіопрограми через приймач, вбудований у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали невідокремлені унітази, які добре проглядалися з жилої частини; у результаті ув'язнення, що користувався туалетом, повинен був робити це перед очима свого співкамерника. Що стосується туалету, засуджені до смертної кари знаходилися у такій самій складній ситуації, як і інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть можливості мати одну годину прогулянки. У найкращому разі вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб піти в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо мали право на побачення з рідними. Діяльність у камері обмежувалася читанням і прослуховуванням радіопередач, коли приймач працював. Крім щомісячних побачень із рідними, які мали деякі з ув'язнених, контакт із людьми був

обмежених, в основному, до випадкових візитів православного священника чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (§ 133).

92. КПТ підсумував свої висновки з цього питання таким чином:

«Коротко, засуджені до смертної кари були закриті на 24 години на добу в камерах, в яких був дуже обмежений життєвий простір і не було доступу природного освітлення і часом дуже слабке штучне освітлення, вони фактично не мали можливості зайняти свій час і дуже мало можливостей для контакту з людьми. Більшість із них трималися в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш ніж двох років). Така ситуація може повністю відповідати законодавчим положенням стосовно ставлення до засуджених до смертної кари, чинним в Україні, проте це не змінює того факту, що, на думку КПТ, вона є нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням» (§ 134).

Крім того, зазначалося, що делегація отримала численні скарги від ув'язнених, засуджених до смертної кари, про те, що їм бракувало інформації про їх правову ситуацію, розвиток їх справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд їхніх скарг тощо (§ 138).

93. У відповіді на звіт від 1998 року Уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених КПТ, було здійснено ряд організаційних і практичних кроків. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати ув'язненим, засудженим до смертної кари, право на щомісячне побачення з рідними, право на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, право на побачення зі священником і право отримувати й надсилати листи без обмежень. Крім того, зазначалося таке:

(i) засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі, і з цією метою буде перебудовано та переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря до камери ставні та металеві козирки над вікнами камер були зняті;

(iii) з метою інформування ув'язнених, засуджених до смертної кари, про їх права і правовий статус витяг з Тимчасового положення був прикріплений на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

94. Делегація КПТ відвідала Україну з 15 по 23 липня 1999 р., під час візиту вона знову оглянула слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові, де на час візиту утримувалися 23 засуджених до смертної кари. Звіт відзначав, що з часу попереднього візиту сталися деякі зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені мали щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю до однієї години, хоча зауважено, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (§ 34, 35). Крім того, звіт відзначав важливий прогрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (§ 36). Однак КПТ відзначив певні неприйнятні умови утримання, включно з фактом, що ув'язнені продовжували перебувати 23 із 24 годин на добу в камерах і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (§ 37).

Звіт 2000 року

Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 р., під час цього візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 15 у м. Сімферополі. КПТ погодився з рішенням органів влади України скасувати смертну кару і звернув увагу, що вироки стосовно більшості з близько 500 засуджених до смертної кари були замінені на довічне ув'язнення.

95. Незважаючи на ці позитивні кроки, КПТ констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом стурбованості для Комітету (§ 67). Зазначалося, що на додаток до попередньої Інструкції, виданої у липні 2000 р., і до впровадження в дію двох установ із посиленням режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених до довічного ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (§ 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з відновлення камер в установах, які відвідувалися, основні проблеми сто-

совно доступу природного освітлення та якості штучного освітлення і вентиляції залишалися (§ 69). Крім того, засуджені до довічного ув'язнення перебували в межах своїх камер 23 години на добу без жодної форми організованої діяльності, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила у нестерпних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією у липні 2000 р. побачення з рідними були заборонені й ув'язнені мали право надсилати один лист кожні два місяці, хоча не було обмеження щодо отримання листів (§ 70).

96. У відповіді на звіт Уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю до однієї години і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, з метою забезпечення належного доступу світла металеві ставні були зняті з вікон у всіх камерах.

ПРАВО

I. ОЦІНКА ФАКТІВ СУДОМ

97. Суд нагадує свою усталену прецедентну практику, що відповідно до конвенційної системи, яка існувала до 1 листопада 1998 р., встановлення і перевірка фактів належала в основному до компетенції Комісії (колишні статті 28 § 1 і 31 Конвенції). Тоді як Суд не зв'язаний висновками Комісії щодо фактів і залишається вільним робити свої висновки у світлі всіх документів у його розпорядженні, проте він використовує свої повноваження у цій сфері лише за виняткових обставин (див., наприклад, рішення у справі «Акдівар проти Туреччини» від 16 вересня 1996 р., § 78).

98. З огляду на складність фактичних аспектів справи, що включають свідчення численних свідків та значну кількість документів, Суд вважає, що Комісія поставилася до свого завдання з оцінки доказів з необхідною ретельністю, детально розглянула елементи, які підтверджували вимоги заявника,

і ті, що викликали сумнів щодо їх достовірності. Таким чином, Суд приймає факти, як вони встановлені Комісією.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

99. Стаття 3 Конвенції передбачає таке: «Ніхто не може бути підданий катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

A. Стверджуване насильство щодо заявника у слідчому ізоляторі

100. Перед делегатами Комісії заявник стверджував, що його було побито 2 вересня 1998 р. 3 вересня 1998 р. о 8 год 48 хв його було знайдено повішеним у його камері. За словами його матері, спроба самогубства була спричинена жорстоким поводженням адміністрації слідчого ізолятора або замахом на його життя.

101. Проаналізувавши скаргу відповідно до суворих стандартів, які застосовуються при тлумаченні ст. 3 Конвенції, Комісія дійшла висновку, що не було встановлено «поза розумним сумнівом», що заявник був підданий катуванню у слідчому ізоляторі 2 та 3 вересня 1998 р.

102. Суд, як і Комісія, вважає, що відповідно до доказів, усних і письмових, не було встановлено з необхідним рівнем доказовості, що заявник був побитий у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області на порушення ст. 3 Конвенції.

103. Таким чином, Суд констатує відсутність порушення ст. 3 Конвенції у цій частині.

B. Належність розслідування

104. Суд зауважує, що мати заявника мала останню зустріч зі своїм сином 11 серпня 1998 р. і в той час мав місце факт, коли заявник був госпіталізований 3 вересня 1998 р., наступного дня після того, як його нібито було побито працівниками слідчого ізолятора. Суд вважає, що мати заявника була виправдано стурбована і що її скарги містили обґрунтовані обвинувачення щодо того, що заявник міг бути підданий жорсткому поводженню у слідчому ізоляторі.

105. Суд нагадує, що коли особа заявляє обґрунтовану скаргу на те, що її незаконно і всупереч вимогам ст. 3 Конвен-

ції було піддано поганому поводженню з боку службовців держави, це положення в сукупності із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції «гарантувати кожному в межах її юрисдикції права і свободи, визначені в Конвенції», вимагає проведення ефективного офіційного розслідування. Таке розслідування, як і розслідування за ст. 2, повинно бути здатним встановити та покарати винних (див. стосовно ст. 2 Конвенції рішення у справі «МакКан проти Сполученого королівства» від 27 вересня 1995 р., § 161; рішення у справі «Кайя проти Туреччини» від 19 лютого 1998 р., § 86; рішення у справі «Яса проти Туреччини» від 2 вересня 1998 р., § 98).

106. У звіті Комісія зазначила, що за результатами численних скарг матері заявника щодо жорстокого поводження державні посадові особи начебто провели відповідне розслідування. Однак Комісія була не задоволена тим, що проведене розслідування було лише умовно повним та ефективним для того, щоб відповідати вимогам ст. 3 Конвенції. А саме, було відзначено, що рішення національних органів влади, представлені Комісії, стосувалися лише відхилення скарг без представлення конкретних кроків, здійснених національними органами під час розслідування. Крім того, незважаючи на те, що з фрагмента медичної картки заявника та свідчень, наданих лікарем слідчого ізолятора, видно, що заявник проходив курс медичного лікування у період із 4 по 7 вересня 1998 р. та був оглянутий психіатром слідчого ізолятора 7 та 18 вересня, 1, 18 та 28 жовтня 1998 р., медичний огляд заявника за участі представників Івано-Франківського обласного відділу з питань охорони здоров'я мав місце лише 28 жовтня 1998 р., тобто практично через два місяці після твердження заявника про нелюдське поводження. Комісія відзначила, що не існувало записів того часу, які могли би продемонструвати крок за кроком процедуру проведення розслідування тверджень та участь у розслідуванні інших органів, ніж ті, які були безпосередньо пов'язані з цими подіями. За цих обставин Комісія дійшла висновку, що розслідування було поверховим і неповним та не відображало серйозних намірів розібратися, що дійсно сталося в слідчому ізоляторі у вересні 1998 р.

107. У світлі власного аналізу матеріалів Суд поділяє погляди і висновки Комісії та робить висновок, що обґрунтована скарга заявника про жорстоке поводження з ним у слідчому ізоляторі не була предметом об'єктивного розслідування з боку національних органів, як цього вимагає ст. 3 Конвенції.

108. Таким чином, у цій частині було порушено ст. 3 Конвенції.

С. Умови утримання заявника в «коридорі смерті»

109. У своїй першій заяві заявник стверджував, що його право на побачення з матір'ю обмежувалося, до вересня 1997 р. йому не дозволяли надсилати й отримувати листи, дивитися телевізор чи мати будь-які контакти із зовнішнім світом. Також йому не дозволялося мати побачення зі священником.

110. Як Суд неодноразово зазначав, ст. 3 Конвенції передбачає одну з найосновніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє в абсолютних виразах катування чи нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі *«Лабіта проти Італії»*, заява № 26772/95, § 119).

111. Відповідно до прецедентної практики Суду погане поводження повинне досягати певного мінімального рівня суворості, щоб потрапляти до сфери дії ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня суворості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив і у деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення у справі *«Ірландія проти Об'єднаного Королівства»* від 18 січня 1978 р., § 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні ст. 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і дезорієнтувати відповідну особу і чи вплинули наслідки поводження несприятливо на особистість людини у спосіб, який не суперечить ст. 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справах *«Пірс проти Греції»*, заява

№ 28524/95, § 67, 68 і 74 та «Валасінас проти Литви», заява № 22558/98, § 101).

112. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження повинні у будь-якому разі виходити за межі того невідворотного елементу страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу її свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до ст. 3 Конвенції держава повинна забезпечити утримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманного триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі», заява № 30210/96, § 92–94).

113. На додаток, як підкреслювалося у рішенні Суду у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства», сучасні підходи у державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для визначення, чи був перевищений прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 104). У разі засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови та тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поводження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони ст. 3 (там само). Оцінюючи умови утримання, слід узяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справах «Дугоз проти Греції», заява № 40907/98, § 46 та «Калашніков проти Росії», заява № 47095/99, § 95).

114. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, яких він зазнав у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області, де очікував виконання вироку у вигляді смертної кари, винесеного Івано-Франківським обласним судом 12 грудня 1995 р. і залишеного в силі Верховним Судом України 22 лютого 1996 р. У зв'язку з цим Суд ще раз наголошує, що для кожної

держави-учасниці Конвенція регулює лише факти, що сталися після набуття чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності стосовно України. Проте, оцінюючи вплив на заявника умов утримання, Суд може також узяти до уваги весь період, протягом якого він тримався під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 р., а також умови утримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 96).

115. Крім того, Суд зауважує, що заявник тримався під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли смертна кара йому була замінена на довічне ув'язнення у червні 2000 р. Як зазначалося вище (див. § 106–108), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої і неодноразової критики у резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, де було задокументовано, що з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. 212 страт було виконано в цій державі. Проте пізніше Президентом України був введений фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав положення Кримінального кодексу України, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 р. смертна кара була скасована законом і замінена на довічне ув'язнення (див. § 11). Заявник був засуджений до смертної кари у грудні 1995 р., тобто за 15 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до формального скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник повинен був перебувати у стані деякої непевності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик того, що вирок буде виконаний, та супровідні почуття страху і побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом повинні були меншати через фактичне введення мораторію.

116. Що стосується умов утримання заявника в «коридорі смерті», Суд узяв до уваги висновки делегатів Комісії, а особливо стосовно розміру, освітлення й опалення камери заявника,

а також висновки, які стосувались практики стосовно щоденних прогулянок, листування заявника та побачень із рідними. Суд бере до уваги той факт, що делегати глибоко розслідували скарги заявника і звернули особливу увагу на умови в місці, де він утримувався. За цих обставин Суд вважає, що на висновки делегатів Комісії можна покластися.

117. Суд також узяв до уваги документи, подані сторонами стосовно періоду з 26 жовтня 1999 р., коли Комісія прийняла свій звіт (колишня ст. 31 Конвенції), до 2 червня 2000 р., коли вирок щодо заявника був замінений на довічне ув'язнення, а також, наскільки це важливо, звіти КПТ, які стосуються відповідного періоду.

118. На час вбивств, за які був засуджений заявник, йому було 19 років. Він був поміщений у «коридор смерті» слідчого ізолятора Івано-Франківської області 22 лютого 1996 р., коли Верховний Суд України залишив у силі вирок у вигляді смертної кари.

119. Суд бере до уваги факти, встановлені Комісією, що на час візиту делегатів до слідчого ізолятора Івано-Франківської області вісім засуджених до смертної кари трималися в одиночних камерах без можливості спілкуватися з іншими ув'язненими. Часто за ними спостерігали охоронці через маленьке віконечко у дверях камери. Світло було ввімкнене протягом 24 годин на добу, а радіо вимикалося лише вночі. Далі Суд зауважує, що за свідченнями матері заявника, він страждав на нервовий розлад до того, як був затриманий та засуджений. На підставі психічного захворювання заявник був звільнений від військової служби. Більш того, він страждав на хронічний гастрит.

120. Крім того, Суд відзначає факти, встановлені Комісією, що до травня 1998 р. засудженим до смертної кари не дозволялося мати щоденні прогулянки, а вікна у їх камерах були повністю закриті ставнями ще незадовго до візиту делегатів. Під час візиту делегатів Комісії камера заявника була свіжо вибілена, мала відкритий туалет і умивальник з холодною водою, два ліжка, прикріплені до підлоги стіл і невелику лавку, центральне опалення та вікно з ґратами. У камері були

деякі книжки, газети, шахівниця, мило і туалетний папір. Камера заявника була перегріта, особливо порівняно з іншими приміщеннями слідчого ізолятора.

121. Що стосується побачень заявника з матір'ю, Суд покладається на факт, встановлений Комісією, що двоє охоронців були присутні, коли батьки відвідували заявника, і вони були уповноважені переривати розмову, коли вважали, що батьки чи заявник казали будь-що «неправдиве». Крім клопотання від 19 червня 1998 р. усі інші клопотання батьків заявника про побачення з ним були задоволені. Проте ці побачення відбувалися більшою мірою через два або три місяці після подачі клопотання, а їх кількість була обмежена 12-ма на рік.

122. Суд зазначає, що Комісія не могла встановити з достатньою чіткістю, чи просили заявник або його мати дозволу відвідати священику заявника в середині 1997 року. Однак можна сказати, що коли заявник побачився зі священиком 26 грудня 1998 р. після клопотання від 21 грудня 1998 р., регулярних візитів священиків до ув'язнених не відбувалося, оскільки Інструкція не передбачала таких візитів.

123. Що стосується листування заявника, Суд зауважує, що хоча заявник мав право надсилати більше ніж 12 листів на рік відповідно до Інструкції, до жовтня 1997 р. він не мав права цього робити.

124. На підставі значної кількості документів, наданих сторонами, і фактів, встановлених Комісією під час візиту до слідчого ізолятора Івано-Франківської області відносно незадовго після вступу в законну силу вироку щодо заявника і після набуття чинності Конвенцією щодо України, Суд має можливість встановити детальну картину умов, у яких заявник утримувався з 1996 року і, зокрема, з 11 вересня 1997 р., дати набуття чинності Конвенцією щодо України, і до травня 1998 р., коли Інструкція почала застосовуватися у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області.

125. З особливою тривогою Суд сприймає той факт, що принаймні до травня 1998 р. заявник разом з іншими засудженими до смертної кари, які утримувалися у слідчому ізоляторі, 24 години на добу були зачинені в камерах, в яких був

достатньо обмежений життєвий простір, вікна камер були закриті таким чином, що природне освітлення не потрапляло до камери; не було передбачено можливості мати прогулянки і майже не було можливості займатися якоюсь діяльністю або мати контакт з іншими людьми. Погоджуючись із зауваженнями КПТ стосовно утримання засуджених до смертної кари в Україні в подібних умовах, Суд вважає, що утримання заявника в неприйнятних умовах такого роду визнається як поводження, що принижує гідність, усупереч ст. 3 Конвенції. У справі заявника ситуація ускладнювалась тим, що з 24 лютого по 24 березня 1998 р. він утримувався в камері, де не було водопровідного крана та умивальника, а лише невелика труба в стіні поруч із туалетом для подачі води з коридору, стіни були забруднені фекаліями і не було зливного бачка в унітазу. Крім того, протягом усього цього періоду заявник знаходився під вироком смертної кари, хоча, як зазначалося в § 11 і 115, із березня 1997 р. діяв мораторій.

126. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування позитивного наміру принизити чи збентежити заявника. Однак незважаючи на те, що питання, чи було метою поводження прагнення принизити чи збентежити жертву, є фактором, який слід брати до уваги, відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення ст. 3 Конвенції (див. рішення у справах «V. проти Об'єднаного Королівства», заява № 24888/94, § 71 та «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 101). Він вважає, що умови, в яких утримувався заявник, зокрема до травня 1998 р., повинні були завдати йому значного психологічного страждання і принизити людську гідність.

127. Суд визнає, що після травня 1998 р. мало місце значне і поступове вдосконалення як загальних умов утримання заявника, так і режиму, що застосовувався у слідчому ізоляторі. Зокрема, були зняті ставні на вікнах камер, впроваджено щоденні прогулянки та розширено права засуджених на побачення та листування. Проте Суд зауважує, що на дату впровадження цих поліпшень заявник вже утримувався в цих шкідливих умовах протягом близько 30 місяців, включаючи вісім місяців після набуття чинності Конвенцією для України.

128. При розгляді суттєвих умов утримання заявника та занять, які йому пропонувались, Суд також звернув увагу, що Україна мала серйозні соціально-економічні проблеми під час перехідного періоду і що до літа 1998 року адміністрація слідчого ізолятора працювала у складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може, в принципі, виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили поріг поводження, яке суперечить ст. 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, які у § 145 були визнані неприйнятними у цій справі.

129. Таким чином, у цій частині було порушено ст. 3 Конвенції.

ІІІ. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ

130. У своїй заяві заявник скаржився на обмеження права на побачення з родиною, а також на те, що йому не дозволяли мати зустрічі з адвокатом та відсилати й отримувати листи, дивитися телебачення і мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом.

131. Суд вважає, що скарги заявника слід розглядати за ст. 8 Конвенції, яка передбачає: «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

132. Комісія встановила, що право заявника на побачення з матір'ю обмежувалось до одного побачення на місяць і що під час цих побачень були присутніми два охоронці, які слухали розмову і мали право втручатися, якщо вони вважали, що ув'язнений або його рідні казали будь-що «неправдиве».

Крім того, Комісія встановила, що у побаченні могло бути відмовлено в разі застосування до заявника дисциплінарного покарання за порушення в'язничних правил. Що стосується листування, Комісія зазначала, що тоді як відповідно до Інструкції заявник міг надсилати рідним один лист на місяць і отримувати листи без обмежень щодо кількості, уся кореспонденція перлюструвалася.

133. Погоджуючись із Комісією, Суд вважає, що згадані вище обмеження були втручанням державного органу у використання заявником свого права на повагу до приватного та сімейного життя і кореспонденцію, гарантованого ст. 8 § 1 Конвенції.

134. Таке втручання може бути виправданим лише при виконанні умов § 2 цієї статті. Зокрема, щоб не суперечити ст. 8, втручання повинно бути здійснене «відповідно до закону», переслідувати законну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справах *«Сільвер та інші проти Об'єднаного Королівства»* від 25 березня 1993 р., серія А № 61, § 84 та *«Петра проти Румунії»* від 23 вересня 1998 р., § 36).

135. Насамперед, Суд повинен розглянути, чи «відповідно до закону» було здійснене втручання. Цей вираз, по-перше, вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див. рішення від 24 квітня 1990 р. у справах *«Круслін проти Франції»* серія А № 176-А, § 27 та *«Ювіг проти Франції»* серія А № 176-В, § 26).

136. Стверджуючи, що ці вимоги були виконані, Уряд посилався у своїх письмових зауваженнях на Закон України «Про попереднє ув'язнення» та Виправно-трудовий кодекс України. У наступних зауваженнях він також послався на Інструкцію та Тимчасове положення. Заявник стверджував, що лише певні внутрішні інструкції видавалися для регулювання умов утримання осіб, які очікували смертної кари.

137. Суд зауважує, що Закон регулює умови утримання до набрання вироком законної сили. Крім того, він зауважує, що хоча Кодекс передбачає загальну правову основу для умов тримання під вартою, компетентні органи влади у цій справі не посилалися на його положення, коли інформували заявника чи його батьків про правила, які застосовуються до засудженого до смертної кари.

138. Із документів, поданих сторонами, та фактів, встановлених Комісією, випливає, що після вступу вироку в законну силу умови тримання під вартою засуджених до смертної кари регулювалися Інструкцією, виданою Міністерством юстиції України, Генеральним прокурором України та Верховним Судом України. Суд зазначає, що Інструкція була внутрішнім документом, який не підлягав публікації, а тому не був доступним громадськості.

139. Суд зазначає, що Інструкція була замінена Тимчасовим положенням, затвердженим Державним департаментом з питань виконання покарань наказом від 25 червня 1999 р. № 72 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 1 липня 1999 р. за № 426/3719, яке набуло чинності 11 липня 1999 р. і було доступним для громадськості. Тимчасове положення розширило права осіб, засуджених до смертної кари. Зокрема, ув'язненим було дозволено отримувати шість посилок та три бандеролі на рік, відправляти й отримувати листи без обмежень та мати щомісячні побачення з рідними тривалістю до двох годин. Проте, як зазначалося Комісією, Тимчасове положення не застосовувалось до фактів, на які скаржився заявник і які мали місце до 11 липня 1999 р.

140. За цих обставин Суд вважає, що не можна визнати, що втручання у право заявника на повагу до приватного і сімейного життя та кореспонденцію як таке, що здійснене «відповідно до закону», як вимагається ст. 8 § 2 Конвенції.

141. З огляду на цей висновок Суд, як і Комісія, вважає зайвим розглядати, чи було втручання у цій справі необхідним у демократичному суспільстві для досягнення однієї із законних цілей у розумінні ст. 8 § 2 Конвенції.

142. Таким чином, ст. 8 Конвенції було порушено.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 9 КОНВЕНЦІЇ

143. У заяві заявник стверджував, що йому не дозволялося мати побачення зі священником.

144. Суд вважає, що ця скарга заявника повинна розглядатися за ст. 9 Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідання релігії або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

145. Уряд стверджував, що заявник ніколи не просив про побачення зі священником. Відповідно до фактів, встановлених Комісією, це заперечувалося батьками заявника, але підтверджувалося певними свідками, заслуханими нею.

146. Комісія не змогла встановити з достатньою ясністю, чи клопотали заявник або його мати перед національними органами влади про дозвіл на побачення заявника зі священником до 21 грудня 1998 р. Проте Комісія встановила на підставі усних свідчень та документів, наданих їй, що заявник не міг брати участь у недільній службі, що дозволялося іншим ув'язненим, і фактично його не відвідував священник до 26 грудня 1998 р.

147. Суд приймає висновки Комісії та, як і остання, вважає, що ця ситуація була втручанням у реалізацію заявником «свободи виявлення релігійних поглядів або віри». Таке втручання суперечить ст. 9 Конвенції, якщо воно не «передбачене законом», переслідує одну або кілька законних цілей, зазначених у § 2, і є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цих цілей.

148. Розглядаючи скарги заявника за ст. 8 Конвенції, Суд уже зазначив, що умови утримання засуджених до смертної

кари регулювалися Інструкцією, яка відповідно до наданого Урядом витягу не надавала засудженим до смертної кари права на побачення зі священником. Крім того, Суд дійшов висновку, що Інструкція не відповідала вимогам ст. 8 § 2 Конвенції до «закону».

149. Однак Інструкція була замінена Тимчасовим положенням. Проте, хоча воно гарантує право ув'язнених молитися, читати релігійну літературу та мати побачення зі священником, не застосовувалось до фактів, на які скаржився заявник і які мали місце до 11 липня 1999 р.

150. За таких обставин Суд вважає, що втручання у право заявника виявляти релігійні погляди чи віросповідання не було здійснене «відповідно до закону», як цього вимагає ст. 9 § 2 Конвенції. Він вважає зайвим розглядати, чи було втручання у цій справі «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення однієї із «законних цілей» у розумінні ст. 9 § 2 Конвенції.

151. Таким чином, ст. 9 було порушено.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

152. Стаття 41 Конвенції передбачає: «Якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

A. Шкода

153. Заявник вимагав 3 130 000 грн. як компенсацію моральної шкоди.

154. Уряд стверджував, що вимоги заявника про відшкодування моральної шкоди за стверджуване порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з умовами утримання в «коридорі смерті» та стверджуваний брак ефективного розслідування були надзвичайно великими. Він попросив Суд визначити справедливу сатисфакцію на справедливій основі, беручи до уваги прецедентну практику з подібних питань та економічну ситуацію в Україні. Крім того, Уряд стверджував, що вимоги

заявника про відшкодування моральної шкоди за нібито жорстоке поводження були необґрунтованими.

Крім того, Уряд зауважував, що вимоги заявника про відшкодування моральної шкоди у зв'язку зі стверджуваним порушенням ст. 8 Конвенції були частково необґрунтованими. Він вважав, що констатація порушення статей 8 і 9 становитиме відповідну компенсацію моральної шкоди.

155. Беручи до уваги свої висновки стосовно скарг заявника, Суд вважає, що заявник зазнав певної моральної шкоди через умови, в яких він перебував у «коридорі смерті», і ця шкода не може бути компенсована виключно констатацією порушення. Оцінюючи розмір шкоди на справедливій основі, Суд присуджує заявникові 2 тис. євро.

В. Судові витрати

156. Заявник вимагав 12 600 грн. відшкодування судових витрат, пов'язаних із провадженням у національних органах та в органах Конвенції.

157. Уряд заперечив цю вимогу. Він стверджував, що заявник не надав на підтвердження своєї вимоги жодних документів, і що відповідні суми були надзвичайно великими і невинуватими.

158. Суд нагадує, щоб судові витрати були включені до винагороди за ст. 41, слід встановити, були вони насправді здійснені та чи були необхідними для запобігання ситуації, щодо якої є висновок про порушення Конвенції, або отримання компенсації за порушення, і що вони були розумними за розміром (див. рішення у справі «Нільсен і Джонсон проти Норвегії», № 23118/93, § 43). Суд не переконаний, що всі судові витрати, які перевищують 53 тис. грн., були необхідними у зв'язку зі скаргами, надісланими в інституції до Страсбургу. Він зауважує, що вимога заявника включала витрати за послуги адвокатів під час кримінального провадження в національних судах. Однак ці витрати не стосуються порушення статей 3, 8 і 9 Конвенції.

159. Беручи до уваги також те, що заявник досяг успіху лише в частині своєї заяви, поданої відповідно до Конвенції,

і вирішуючи питання на справедливій основі, Суд присуджує заявнику кошти в сумі 1 тис. євро.

С. Процентна ставка

160. Суд вважає, що процент, який нараховуватиметься у разі невиплати коштів за цим рішенням, повинен ґрунтуватися на річній процентній ставці, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 3 липня 2002 р., заява № 28957/95, § 124).

Із цих підстав Суд одноголосно:

1. *Постановляє*, що ст. 3 Конвенції не було порушено в частині стверджуваного побиття заявника у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області.

2. *Постановляє*, що ст. 3 Конвенції було порушено в частині відсутності ефективного офіційного розслідування скарг заявника про побиття у слідчому ізоляторі Івано-Франківської області.

3. *Постановляє*, що ст. 3 Конвенції було порушено в частині умов утримання заявника в «коридорі смерті».

4. *Постановляє*, що було порушено ст. 8 Конвенції.

5. *Постановляє*, що було порушено ст. 9 Конвенції.

6. *Постановляє*, що

(а) держава-відповідач повинна сплатити заявнику протягом трьох місяців такі суми:

(i) 2 тис. євро як компенсацію моральної шкоди в українських гривнях за курсом на день розрахунку;

(ii) 1 тис. євро судових витрат в українських гривнях за курсом на день розрахунку;

(iii) будь-який податок, який може справлятися із зазначених вище сум;

(в) після закінчення зазначених вище трьох місяців до остаточного розрахунку на зазначені вище суми нараховуватиметься відсоток, що дорівнює граничній кредитній ставці

Європейського Центрального Банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткових пункти.

7. Відхиляє іншу частину вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 29 квітня 2003 р. відповідно до правила 77 § 2 і 3 Регламенту Суду.

2.2. Справа «Хохлич проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що такі умови утримання порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція). При цьому Суд констатував відсутність порушення ст. 3 Конвенції у частині скарг заявника на його зараження туберкульозом у слідчому ізоляторі. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону

Рішення щодо суті
від 29 квітня 2002 р.*

Суд (Четверта Секція), засідаючи Палатою у складі: п. Н. Братса (Президента), п. М. Пеллонпе, пані Є. Палм, п. Дж. Макарчик, пані В. Стражніцка, п. В. Буткевич, п. Р. Марусте (суддів) та п. М. О'Бойл (Секретаря Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 25 березня 2003 р., виносить таке рішення, що було прийняте цього останнього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві, поданій до Суду проти України Миколою Хохлич, поляком за національністю (далі — заявник), 9 лютого 1998 р. відповідно до ст. 34 Конвенції.

2. Заявника в Суді представляє п. Воскобойников та з червня 2000 р. — п. Хитсинський та п. Стецько. Український Уряд (далі — Уряд) представляє Уповноважений — пані В. Лутковська з Міністерства юстиції України.

---

* Заява № 41707/98

3. Заявник стверджував, зокрема, що умови, у яких він утримувався в «коридорі смерті» у тюрмі м. Хмельницького, можна вважати нелюдським та таким, що принижує людську гідність, поводженням.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 р., коли набув чинності Протокол № 11 до Конвенції (ст. 5 § 2 Протоколу № 11).

5. Заяву було передано до Четвертої Секції Суду (§ 1 правила 52 Регламенту Суду). У цій Секції відповідно до правила 26 § 1 Регламенту Суду була сформована Палата, яка повинна була розглядати справу.

6. Порадившись зі сторонами, Президент Палати прийняв рішення, що в інтересах належного судочинства провадження у справі повинно відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Данкевич проти України», «Полторацький проти України», «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 40679/98, 38812/97, 39042/97; ст. 43 § 2 Регламенту).

7. Своїм рішенням від 25 травня 1999 р. Палата визнала заяву частково прийнятною. 7 та 8 жовтня 1999 р. Суд здійснив візит до тюрми м. Хмельницького для оцінки обставин.

8. Уряд, але не заявник, подали свої зауваження щодо суті заяви (§ 1 правила 59).

9. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад Секцій (§ 1 правила 25). Цю справу було передано новому складу Четвертої Секції.

10. У строк 13–15 червня 2000 р. на запит Суду Інститут фізіатрії та пульмонології ім. Яновського здійснив незалежну медичну експертизу заявника та його співкамерника п. Р. Юсева.

ФАКТИ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

А. Загальний опис подій

11. У лютому 1995 р. заявник, якому на той час виповнилося 19 років, був заарештований міліцією у зв'язку з деяки-

ми подіями та 13 березня 1995 р. був залишений під вартою до проведення попереднього розслідування.

12. 9 лютого 1996 р. Хмельницький обласний суд визнав заявника винним у скоєнні двох убивств та засудив його до смертної кари.

13. 26 березня 1996 р. Верховний Суд України підтримав рішення суду першої інстанції.

14. У вересні 1997 р. у заявника був виявлений туберкульоз.

15. 29 жовтня 1997 р. прокурор Хмельницької області поінформував матір заявника, що національне законодавство не дозволяє візити нотаріуса до осіб, які засуджені до страти. 30 жовтня 1997 р. Міністерство внутрішніх справ України підтвердило цю інформацію.

16. 10 грудня 1997 р. обласний суд надав заявникові дозвіл на візит нотаріуса.

17. 6 січня 1998 р. Перша Хмельницька державна нотаріальна контора підтвердила, що між 5 грудня 1997 р. та 6 січня 1998 р. не отримувала будь-якого письмового дозволу для візиту до заявника.

18. 10 лютого 1998 р. нотаріус відвідав заявника та засвідчив підпис заявника на дорученні.

19. Мораторій на виконання смертної кари був проголошений Президентом України 11 березня 1997 р. Рішенням від 29 грудня 1999 р. № 11рп/99 Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України стосовно смертної кари. Покарання у вигляді смертної кари було, таким чином, замінене на довічне ув'язнення відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального, Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483-III.

20. 21 червня 2000 р. обласний суд замінив заявнику покарання у вигляді смертної кари на довічне позбавлення волі.

В. Усні свідчення перед делегатами Суду

21. Свідчення заявника та чотирьох інших свідків були отримані делегатами Суду у Хмельницькій тюрмі 7 та 8 жовтня 1999 р. Ці твердження можуть бути коротко викладені таким чином:

1. Заявник

(а) Основні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

22. Заявник стверджував, що був поінформований про його права та обов'язки як засудженої особи 22 вересня 1999 р., коли йому було надано листівку з викладеними правами та обов'язками ув'язненого. Він повинен був підписати цей документ.

23. Він підтвердив, що бажає знаходитися у камері на одинці. На день візиту делегатів Суду до слідчого ізолятора м. Хмельницького він утримувався в одиночній камері.

24. Заявник не скаржився на медичний догляд у слідчому ізоляторі, крім догляду щодо туберкульозу. Він звертався з проханням щодо стоматологічного лікування, однак йому повідомили, що протягом такого лікування повинен бути присутній караульний і що лікування буде тривалим. Щодо такої практики він поскаржився голові медичного підрозділу слідчого ізолятора та фельдшеру. Однак він ніколи не подавав письмові скарги, а також не повідомляв свою матір про проблеми із зубами.

25. Заявник стверджував, що майже завжди був голодний. Більш того, гаряча вода, яку приносили з кухні, ніколи не була достатньо гарячою, щоб приготувати чай.

26. Заявник також стверджував, що температура у його камері була задовільною лише влітку, зимою було дуже холодно.

27. Приймати гарячий душ дозволяли один раз на тиждень, але за словами заявника, ванна кімната була у неприйнятному стані.

28. Єдина лампа у його камері була ввімкнена 24 години на добу, проте вона не дуже турбувала заявника. Вікно відкривалося персоналом слідчого ізолятора протягом прогулянок удень. Самостійно відкривати вікно заявник не міг. Згідно з його твердженнями, вікно було зачинено ставнями до 1 жовтня 1999 р.

29. Заявник заявляв, що туалет у його камері не закривався. Він мав можливість змивати.

30. Заявник стверджував, що умови в інших камерах, де він раніше перебував, були такими самими.

31. Він підтвердив, що 25 лютого, 29 квітня та 27 жовтня 1998 р. написав за власним бажанням три заяви, згідно з якими не мав жодних скарг на адміністрацію слідчого ізолятора. Ці заяви були написані на прохання адміністрації слідчого ізолятора, але заявника не було повідомлено, навіщо вони потрібні. Він підтвердив, що ніякого тиску у зв'язку з цими заявами не здійснювалося.

32. Заявник сказав, що протягом перебування у слідчому ізоляторі його ніколи не карали.

33. Він заявив, що у 1997 році довідався про мораторій на смертну кару. Але ніколи не був формально повідомлений про це національною владою.

(в) Деталі щодо хвороби заявника на туберкульоз

34. Заявник стверджував, що він був поміщений у камеру з чоловіком, п. Юсевим, який хворів на туберкульоз, і що він також був інфікований на цю хворобу. Перше рентгенівське обстеження пройшов у березні 1995 р., коли був поміщений до слідчого ізолятора м. Хмельницького. Між березнем та вереснем 1997 р. заявник не проходив рентгенівського обстеження. Він підтвердив, що знаходився разом із п. Юсевим п'ять місяців — із 3 лютого до 4 червня 1997 р.

35. Заявник стверджував, що ув'язнені проходили рентгенівське обстеження кожні шість місяців та їм надавалися спеціальні засоби для того, щоб запобігти процесу розвитку туберкульозу. Проте заявник не відповів на коментарій делегатів Суду: «Ви стверджуєте, що Ви проходили обстеження кожні шість місяців. Але це не відповідає тому періоду, який ми раніше обговорювали, тому що Ви сказали, що Ви не проходили обстеження з 5 березня 1995 р. до вересня 1997 р.»

36. Згідно з твердженнями заявника, крім п. Юсева, ніхто більше, з ким він знаходився у камерах, не був хворий на туберкульоз.

37. Він сказав, що препарат проти туберкульозу був наданий родиною. Стан здоров'я не покращився одразу ж після застосування препарату. Заявник сказав: «Стало гірше з самого початку. Але оскільки я став отримувати медикаменти,

стан мого здоров'я покращився». Він не був госпіталізований.

(с) Практика слідчого ізолятора щодо кореспонденції заявника та отримання посилок, передач та бандеролей

38. Заявник стверджував, що доки смертний вирок не вступив у силу, йому було дозволено отримувати щомісячно одну посылку з речами, придбаними в тюремному магазині. 5 жовтня 1998 р. він отримав першу посылку від матері. Заявник бажав отримати більше посилок або бандеролей. Він ніколи не був покараний адміністрацією слідчого ізолятора шляхом обмеження кількості посилок, які могли бути направлені родиною.

39. Заявник сказав, що до 23 вересня 1999 р. не був повідомлений, що має право відправляти до своєї родини або отримувати від неї листи і посылки. Але заявник сказав, що писав один лист на місяць.

(d) Практика слідчого ізолятора щодо прогулянок

40. Заявник підтвердив, що мав щоденну одногодинну прогулянку після 5 травня 1998 р. Прогулянки відбувались кожного дня, але заявник, оскільки не мав годинників, не міг сказати, чи дійсно вони тривали одну годину. У нього не складалося враження, що ці прогулянки були скорочені. Він повинен був гуляти наодинці із надягнутими наручниками навіть у зимовий час, що позбавило його можливості робити фізичні вправи. Він сказав, що коли був у камері з іншим ув'язненим, вони ходили разом.

(е) Візит нотаріуса до заявника

41. Заявник підтвердив, що дозвіл від адміністрації слідчого ізолятора на візит нотаріуса був наданий лише після рішення обласного суду і що нотаріус відвідав його 2 лютого 1998 р. Він скаржився, що рішення суду було винесено 10 грудня 1997 р., але дозвіл був наданий через два місяці. Проте ця затримка не завдала йому ніякої шкоди.

42. Згідно з твердженнями заявника, нотаріуса до слідчого ізолятора запросила його мати. Він особисто ніколи не подавав заяву письмово, а лише усно.

(f) Практика слідчого ізолятора щодо візитів рідних до заявника

43. Заявник сказав, що його рідною мовою, як і мовою матері, є польська. Він зіткнувся з деякими проблемами стосовно спілкування його рідних з адміністрацією слідчого ізолятора. А також підтвердив, що справа була владнана сім місяців тому.

2. Пан А. Юрченко

44. Свідок був начальником слідчого ізолятора м. Хмельницького. Він працював начальником 12 років.

(а) Основні умови тримання заявника в «коридорах смерті»

45. Свідок сказав, що у слідчому ізоляторі було ув'язнено близько 584 осіб, серед яких 411 — знаходились під слідством та 173 — засуджені. Дев'ятеро ув'язнених знаходились у камерах смертників. Вони знаходились в окремому коридорі у восьми спеціальних камерах, пристосованих для цієї категорії ув'язнених.

46. Спочатку заявник знаходився у камері з іншим ув'язненим. На день прибуття делегатів він утримувався в окремій камері. Згідно з його твердженнями, засуджені до страти утримувались у камерах по дві особи або за власним бажанням в окремих камерах. Слідчий ізолятор вів запис переміщення ув'язнених.

47. Як він твердив, заявник спочатку був ув'язнений на три роки у 1994 році. Після амністії Президента України він був звільнений, а 10 березня 1995 р. — знову заарештований та 13 березня 1995 р. поміщений до слідчого ізолятора м. Хмельницького.

48. Свідок заявив, що ув'язнені мали право направляти скарги щодо умов їх утримання через співробітника слідчого ізолятора, відповідального за відповідну частину слідчого ізолятора, який проходить регулярно всі камери, реєструє всі скарги та передає їх начальнику слідчого ізолятора. Свідок підтвердив, що всі внутрішні скарги були зареєстровані.

49. Він сказав, що заявник ніколи не подавав письмові скарги ані йому, ані прокурору, ані до Верховного Суду Украї-

ни. Всі скарги подавались від імені заявника його матір'ю. Протягом знаходження у слідчому ізоляторі заявник особисто подав одну заяву про виділення матрацу. Його мати спілкувалась зі свідком, коли скаржилась на заходи щодо посилок і бандеролей та щодо її зустрічей із заявником.

50. У відповідь на запитання делегатів: «Чи були випадки, крім тих, про які веде мову заявник, коли скарга, яка стосується умов утримання під вартою або поганого поводження персоналу слідчого ізолятора, призвела до таких наслідків, як догана або покарання?», свідок відповів: «Ні, я не мав таких випадків».

51. Свідок розцінив як позитивні останні зміни стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари, у результаті мораторію на виконання покарань.

(в) Деталі щодо захворювання заявника на туберкульоз

52. Свідок заявив, що протягом досудового слідства та після проголошення вироку заявник утримувався разом із п. Юсевим. Обидва вони були здоровими на той час, що підтверджує рентгенівське обстеження.

53. 4 липня 1997 р. регулярне медичне обстеження виявило у п. Юсева туберкульоз, після чого почалось його лікування. Водночас заявник був відселений від п. Юсева та мав запобіжне лікування як особа, що мала контакт з інфікованим хворим. Фактично через два місяці у заявника теж був виявлений туберкульоз, що спричинило відповідне лікування заявника.

54. У відповідь на коментарій делегатів: «Перше обстеження п. Юсева відбулось 4 липня 1997 р. У той же час заявника також перевірили і виявили підозру на туберкульоз. Згодом, 18 вересня 1997 р., діагноз підтвердився рентгенівським обстеженням», свідок заявив: «Я би хотів, щоби Ви знали, що кожний ув'язнений проходить медичну перевірку при його прибутті. Він обстежується рентгеном та розміщується у відповідній камері».

55. Заявник сказав, що голова медичного підрозділу працював у слідчому ізоляторі м. Хмельницького протягом п'яти років та працював там як лікар між 1995 та 1997 рр., коли

у заявника був виявлений туберкульоз і коли його почали лікувати.

56. Він також заявив, що у 1999 році 23 особи, які утримувались у слідчому ізоляторі, хворіли на туберкульоз. Вони утримувались окремо, і до них застосовувались заходи для попередження будь-яких контактів з іншими ув'язненими.

(с) Практика слідчого ізолятора щодо кореспонденції та отримання посилок і бандеролей

57. Згідно з твердженнями свідка, слідчий ізолятор веде реєстр вхідних та вихідних листів. Кожен ув'язнений має окрему справу, у якій адміністрація слідчого ізолятора фіксує всю його кореспонденцію, посилки та зустрічі.

(d) Візит нотаріуса до заявника

58. У відповідь на коментарій делегатів: «У 1997 році мати заявника просила неодноразово, щоб начальник слідчого ізолятора засвідчив довіреність її сина юристові або щоб дозволив візит нотаріуса. Нотаріус був допущений до заявника 10 лютого 1998 р., але зіставлення з іншими справами дає підстави вважати, що відбулась затримка у декілька місяців», свідок заявив: «Дозвіл на зустріч із нотаріусом був наданий обласним судом. Тільки після того, як ми отримали цей дозвіл, ми дозволили цей візит». Він підтвердив, що мати заявника була повідомлена про те, що начальник закладу попереднього ув'язнення не уповноважений засвідчувати підпис на довіреності. Свідок додав, що згідно з українським законодавством, якщо ув'язнений бажає бачити свого юриста, він направляє запит до начальника слідчого ізолятора. Якщо юрист має всі необхідні документи, які засвідчують, що він є адвокатом, йому надається дозвіл бачитися з ув'язненим хоч кожного дня без будь-яких обмежень. Проте правила, які регулюють візити нотаріуса — інші.

59. Представник Уряду пояснив, що відповідно до національного законодавства адвокат має право побачення з клієнтом у будь-який час без обмеження строку цих зустрічей, про що було зазначено вище начальником слідчого ізолятора. Представник заявника перед Судом п. Воскобойніков не був

адвокатом та не мав законних підстав. Якби він був адвокатом, довіреність йому була б не потрібна.

60. Свідок далі заявив, що оскільки п. Воскобойников не був адвокатом, то він і не був зобов'язаний надавати йому будь-яку інформацію, зокрема інформацію щодо режиму, застосованого до заявника.

3. Пані М. Хохлич

61. Свідок є матір'ю заявника.

(а) Загальні умови утримання заявника в камері смертників

62. Свідок заявила, що електрична лампа у камері її сина була дуже яскравою та світила весь час, крім того, не було денного світла. Камера була дуже сирою та холодною. Їжа, як стверджує свідок, також була дуже поганою. Вона сказала, що скаржилась на це начальнику слідчого ізолятора та голові департаменту з виконання покарань.

63. Вона заявила, що її синові інколи замість чаю давали гарячу воду.

64. У відповідь на запитання делегатів: «Ми були поінформовані, що ваш син надав декілька заяв, які підтверджують, що він не має ніяких претензій щодо умов утримання, медичного обслуговування тощо. Чи говорив ваш син, що він був примушений надати такі заяви?», свідок заявила: «Після того, як ми звернулися до Ради Європи, мій син та інші ув'язнені написали заяву, що вони не бажають, щоб приїхала делегація. Я говорила з моїм сином, і він сказав мені, що я не знаю багатьох речей, і я зрозуміла, що він мав на увазі».

(в) Деталі щодо хвороби заявника на туберкульоз та інших проблем зі здоров'ям

65. Свідок заявила, що її син захворів на туберкульоз у слідчому ізоляторі. Під час зустрічі він сказав, що кашляє кров'ю. Пізніше вона звернулась із заявою до начальника слідчого ізолятора зі скаргою, що заявник знаходиться у камері з хворою людиною. Вона також звернулась із заявою до влади для отримання медичної допомоги. Ліки частково були

принесені нею, а частково надані медичним департаментом слідчого ізолятора. Згідно з твердженнями свідка, медична допомога була недостатньою.

66. Свідок сказала, що заявник мав проблеми з печінкою та шлунком, а також із зубами. Вона звернулася до лікаря слідчого ізолятора, але отримала відповідь, що слідчий ізолятор не має достатньо медичних засобів, щоб забезпечити ув'язненим необхідний стоматологічний догляд. Вона сказала, що її сину вирвали два зуби без застосування анестезії і що вона скаржилась на це і усно, і письмово.

67. Далі вона сказала, що хотіла принести деякі препарати синові до слідчого ізолятора, але начальник слідчого ізолятора не дав на це дозволу. Свідок заявила: «Препарати від туберкульозу або грипу, загальні болезаспокійливі я звикла носити їм регулярно. Проте такі, як тваринний жир, мені дозволили передавати лише два або три місяці тому».

68. У відповідь на запитання делегатів: «Адміністрація слідчого ізолятора наполягає на тому, що п. Юсев був обстежений рентгеном 19 серпня 1995 р. і що він не був хворий на той час. Вважаючи, що вони обидва захворіли, але Ваш син не заразився від п. Юсева, чи маєте Ви якісь коментарі щодо цих тверджень?», свідок заявила: «Вони знайшли туберкульоз спершу у Юсева і після того, як вони обидва були в одній камері, вони виявили туберкульоз і в мого сина». У відповідь на коментар делегатів: «Згідно з нашими записами, обстеження, яке виявило у п. Юсева туберкульоз, проводилось 4 липня 1997 р., а Ваш син знаходився з ним із 5 лютого до 4 липня 1997 р. Адміністрація наполягає на тому, що одразу, як було виявлено стан здоров'я п. Юсева, Ваш син був переведений до іншої камери», свідок заявила: «Ні. Це неправда. Інший ув'язнений, який знаходився з п. Юсевим до мого сина, сказав, що навіть тоді він кашляв кров'ю».

69. Свідок далі сказала, що просила доступу до медичної справи сина, але їй було відмовлено. Запит щодо обстеження сина спеціалістом також був відхилений. Їй було сказано, що таке обстеження для ув'язнених цієї категорії неможливе.

(с) Практика слідчого ізолятора щодо отримання посилок та бандеролей

70. Свідок підтвердила, що її син отримав першу посылку 5 жовтня 1998 р. Вона просила дозволу надіслати посылку раніше, до того як її син захворів, але у дозволі було відмовлено. Її перша заява була направлена півтора роки тому.

71. Свідок сказала, що у серпні 1999 р. адміністрація слідчого ізолятора не хотіла приймати її передачі для сина, аргументуючи, що така категорія ув'язнених не має права отримувати звичайні посилки, а лише дві маленькі передачі на рік. Вона скаржилася «всюди», але без успіху.

(d) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденної прогулянки

72. Свідок сказала, що заявникові не дозволялося гуляти, доки вона не звернулася до Ради Європи. Згідно з її твердженнями, сину дозволили щоденні прогулянки з квітня 1998 р. Свідок підтвердила, що її син скаржився начальнику слідчого ізолятора на те, що руки під час прогулянки були сковані наручниками.

(е) Практика слідчого ізолятора щодо візитів матері заявника

73. Свідок сказала, що її син був зі скованими наручниками руками під час їхніх зустрічей. Більш того, вони зіткнулися з проблемами, коли говорили польською мовою при зустрічах. Згідно з її твердженнями, начальник слідчого ізолятора прийшов на одну з їх зустрічей із магнітофоном.

4. Пан О. Вичавка

74. Свідок був лікарем слідчого ізолятора та головою медичного департаменту слідчого ізолятора з 1 червня 1999 р. Раніше, із 1995 року, він працював у слідчому ізоляторі лікарем.

75. Він заявив, що до медичного підрозділу входять двоє лікарів, які працюють постійно, та кілька лікарів за сумісництвом: стоматолог, дерматолог, спеціаліст-рентгенолог, голова лабораторії та пульмонолог. Крім того, входять двоє медичних помічників та медична сестра за сумісництвом, асистент

рентгенолога та асистент лабораторії. Свідок вважав, що такого персоналу достатньо для потреб слідчого ізолятора м. Хмельницького. Він підтвердив, що не було різниці між категоріями ув'язнених для персоналу медичного підрозділу. Кожного дня медичний асистент обходив усі камери у слідчому ізоляторі. Якщо він міг надати необхідну допомогу, він робив це. Якщо ні, він організовував відвідування лікаря або відповідного спеціаліста.

76. Свідок заявив, що ті ув'язнені, які знаходились у слідчому ізоляторі більше шести місяців, обстежувались рентгеном регулярно кожні шість місяців.

77. У відповідь на запитання делегатів: «Ми маємо інформацію, що заявник та п. Юсев були обстежені рентгеном після прибуття до слідчого ізолятора 13 та 19 серпня відповідно. Ці обстеження не дали ніяких показань щодо наявності туберкульозу. Заявник та п. Юсев потім знаходились у камері із 3 лютого до 4 липня 1997 р. Під час регулярного медичного огляду, а саме 4 липня 1997 р., у п. Юсева був виявлений туберкульоз легень без росту мікробактерій. Згодом у заявника виникла підозра на наявність туберкульозу, оскільки почали з'являтися симптоми. Це було підтверджено рентгенівським обстеженням 18 вересня 1997 р. Ми би хотіли поставити Вам дуже важливе питання та перевірити це медичними справами. У період між обстеженням у 1995 році та обстеженням, яке виявило туберкульоз спершу в п. Юсева, а потім у заявника, чи були регулярні та обов'язкові піврічні рентгенівські обстеження цих двох осіб?», свідок заявив: «Не кожні шість місяців, але один раз на рік. Відчувалася різниця між звичайними ув'язненими та ув'язненими, засудженими до смертної кари, які знаходились у більш жорстких умовах із 1995 до 1996 рр.». Згідно з твердженнями свідка, здійснення піврічних обстежень не могло завдати поширенню туберкульозу, оскільки не було можливості уникнути зараження. Він сказав, що випадок із заявником та п. Юсевим є єдиним, коли ув'язнений контактував з іншим, хворим на туберкульоз, у слідчому ізоляторі.

78. Свідок додав, що останнє рентгенівське обстеження заявника не виявило ніяких ознак нітрифікації, фіброзу або де-

формації легень. Обстеження п. Юсева виявило лише ознаки фіброзу. Вони знаходяться зараз у спеціальній групі ув'язнених та перебуватимуть під медичним наглядом наступні п'ять років, протягом яких отримають превентивне лікування для уникнення рецидиву.

79. У відповідь на запитання делегатів: «Заявник скаржився, що він захворів, оскільки утримувався в камері з особою, яка вже хворіла. Уряд сказав, що хвороба не була передана, адже вони захворіли водночас. Що ви думаєте про це?», свідок заявив: «Так, вони утримувались разом п'ять місяців. Але коли у п. Юсева був виявлений туберкульоз, він одразу був переведений в окрему камеру. Йому було призначене лікування, а заявнику як особі, яка мала контакт із ним, було проведено превентивне лікування». Згідно з його твердженнями, п. Юсев пройшов рентгенівське обстеження у 1996 році після скарг на симптоми туберкульозу.

80. Свідок підтвердив, що призначалась спеціальна дієта «8В» для осіб, хворих на туберкульоз. Він визнав, що м'ясо постачалося нерегулярно, але молоко та масло були завжди доступні для дієти. Більш того, відсутність деяких продуктів компенсувалися тим, що ув'язнені отримували їх від своїх рідних у посылках.

81. Він сказав, що умови у камерах для хворих на туберкульоз були дещо кращі, ніж умови в інших камерах. Самі камери були більшими за розміром.

82. Свідок далі заявив, що заявник скаржився на проблеми із зубами. Два зуби були вирвані, оскільки вилікувати їх можливості не було. Він підтвердив, що зуби вириваються лише у разі, якщо їх неможливо вилікувати. Медичний департамент не мав можливості застосовувати повну анестезію, але використовував місцеву. Не було проблем із тим, щоб поставити штучний зуб, але проблема була із нестачею грошей. У таких умовах ув'язнені повинні були платити гроші за матеріали, щоб інші спеціалісти приходили до слідчого ізолятора.

83. У відповідь на ремарку делегатів: «Вчора заявник скаржився, що у ванній кімнаті настільки холодно, що можна захворіти. Ми були там вчора, і там дійсно холодно. Ви бачили

це місце?», свідок сказав: «Так. Стало холодніше з учорашнього дня; до цього було відносно тепло. Але 15 жовтня буде увімкнене опалення».

84. На запитання представника заявника: «Як Ви можете пояснити логічне протиріччя: п. Юсев не мав росту мікробактерій, але після перебування в одній камері із заявником він заразив його?», свідок відповів: «Кожна людина має бацили туберкульозу. За деяких умов бацили починають активно діяти. Двоє ув'язнених знаходилися разом у одній камері довгий час, майже 2,5 роки. Та твердження заявника щодо його зараження п. Юсевим ненадійні». У відповідь представник заявника запитав наступне: «Як Ви поясните твердження інших ув'язнених, що знаходилися разом із п. Юсевим до заявника, які бачили, як п. Юсев кашляв кров'ю вже тоді? Чи це не було симптомом туберкульозу в заразній формі?», свідок сказав: «Тільки лікар може сказати. Кров могла бути з ясен, зубу або носу. Джерело може бути визначене лише лікарем. Я не маю ніякої інформації від інших ув'язнених, я знаю лише те, що сказав заявник. Ранні тести не виявили у п. Юсева ніяких бактерій».

85. Свідок визнав, що слідчий ізолятор не був обладнаний лабораторією, але використовував лабораторію госпіталю Міністерства внутрішніх справ України та для тесту на туберкульоз — обласний туберкульозний диспансер. Він сказав, що медичний департамент слідчого ізолятора посилає ув'язненого до туберкульозного диспансеру в тому разі, якщо є підозра на хворобу. Заявника останній раз консультували 7 жовтня 1998 р. Після цього він був переведений до другої групи. Свідок не отримав від матері заявника ніяких запитів для проведення детальних тестів після того, як у заявника був виявлений туберкульоз.

86. Він підтвердив, що рідні можуть надсилати додаткові посилки ув'язненим, які хворіють на туберкульоз. Дозвіл може бути наданий адміністрацією слідчого ізолятора на його пропозицію. Проте він не надавав таких пропозицій у випадку із заявником.

87. Свідок надалі підтвердив, що медичний підрозділ придбав необхідне стоматологічне обладнання. Рідні ув'язнених

повинні оплатити вартість матеріалів. Якщо на рахунку ув'язненого є гроші, медичний департамент може організувати лікування. Згідно з його твердженнями, заявник офіційно надавав запит про штучні зуби за два дні до візиту делегатів до слідчого ізолятора м. Хмельницького. Його мати не подавала заяви свідку на таке лікування, але вона могла звертатися до начальника слідчого ізолятора.

С. Перевірка слідчого ізолятора м. Хмельницького

88. Делегати Суду відвідали камеру, у якій утримувався заявник. Камера заявника мала площу близько 9 м², була у порядку та чиста. Там був відкритий туалет, умивальник із холодною водою, два ліжка, прибиті до полу, центральне опалення та вікно з ґратами. У камері було кілька книг, газет та чашка для чаю. Склалося враження про достатнє опалення та вентиляцію.

89. Делегатам було продемонстровано душову кабінку площею близько 1 м². Стеля була покрита лише решіткою. Душова була освітлена електричною лампою та була дуже холодною.

90. Делегати також відвідали двір для вправ.

Д. Витяги з висновків незалежної медичної комісії, яка досліджувала стан здоров'я заявника та п. Юсева

91. Комісія встановила таке.

Заявник був поміщений до слідчого ізолятора м. Хмельницького 13 березня 1995 р. При цьому він був обстежений терапевтом, який надав висновок, що заявник був здоровий. Його перше рентгенівське обстеження, здійснене 15 березня 1995 р., встановило, що легені та серце були у нормальному стані. Бактеріологічний аналіз на дизентерію, тиф або паратиф не виявили ніяких ознак хвороб. Обстеження крові заявника дали негативну реакцію. Провели повне медичне обстеження, а також у травні 1995 р. Хмельницьким обласним психіатричним відділенням № 1 була здійснена судова психіатрична експертиза. Висновок про осудність був винесений відповідно до психопатії.

16 червня 1996 р. заявник пройшов рентгенівське обстеження, яке не виявило жодних ознак хвороби легень або серця.

Із 13 березня до 18 листопада він утримувався в окремій камері. З 18 лютого 1996 р. до 23 квітня 1997 р. заявник та п. Юсев знаходилися разом у камері. Із 23 квітня до 4 листопада 1997 р. вони знову займали окремі камери. Після цього у заявника було виявлено туберкульоз легенів, і він був переміщений до камери п. Юсева, який також хворів на туберкульоз. Вони знаходилися разом у камері з 4 листопада 1997 р. до 9 червня 1998 р., із 9 червня 1998 р. заявник та п. Юсев знаходилися в окремих камерах. 11 липня 1997 р., коли у п. Юсева був виявлений туберкульоз, заявника проінструктували про необхідність проходження 1,5–2-місячного курсу спеціальної терапії. 7 серпня 1997 р. рентгенівське обстеження вперше виявило патологічні зміни у правій легені. 18 вересня 1997 р. п. О. Сіденко, пульмонолог медичного департаменту слідчого ізолятора, поставив заявникові діагноз — «туберкульоз», після чого заявник був переведений до спеціальної камери для ув'язнених із таким діагнозом і йому було призначене лікування. Лікування почалось цього самого дня.

Заявник був обстежений рентгеном тричі в 1998 році, двічі у 1999 році та двічі у 2000 р. Обстеження не виявили жодних змін щодо активного туберкульозу в легенях та залишкових змін у правій легені. Між 13 та 15 червня 2000 р. комісія здійснила повне клінічне та лабораторне обстеження заявника та п. Юсева. Вона погодилась із клінічним діагнозом заявника, який був наданий медичним департаментом слідчого ізолятора в 2000 році: клінічне одужання після фокусного туберкульозу правої легені, наявність МБТ (*Mycobacterium tuberculosis*).

Пан Юсев був направлений до слідчого ізолятора м. Хмельницького 19 серпня 1995 р., оглянутий терапевтом, який зробив висновок, що п. Юсев здоровий. Рентгенівське обстеження, проведене 29 серпня 1995 р., встановило, що його легені та серце в нормальному стані.

Бактеріологічний аналіз на дизентерію, тиф або паратиф не виявили жодних ознак хвороб. Дослідження крові заявника дали негативну реакцію. Заявник пройшов повне медичне обстеження, а також Хмельницьким обласним психіатричним

відділенням № 1 у березні 1996 р. було здійснено судову психіатричну експертизу. Він був визнаний осудним та розумово здоровим. Рентгенівське обстеження, проведене 20 серпня 1996 р. та 14 лютого 1997 р., не виявило жодних патологічних змін у легенях або серці. Три дослідження флегми, здійснені між 11 та 13 лютого 1997 р. методом бактеріоскопії, не виявили наявності МБТ.

4 липня 1997 р. рентгенівське обстеження п. Юсева виявило гомогенну інфільтрацію у правій легені. 11 липня 1997 р. вперше був виявлений інфільтративний туберкульоз правої легені у фазі розкладання із наявністю МБТ. Пан Юсев пройшов лікування в камері, пристосованій для такої категорії ув'язнених. У період між 1999 та 2000 рр. він отримав дві спеціальні сезонні терапії (весною та восени). У результаті тривалої терапії відбулося значне покращення загального стану здоров'я, основні клінічні симптоми хвороби були ліквідовані.

Клінічний прогрес, який спостерігався за допомогою рентгенівських обстежень, відбувся в основному протягом перших чотирьох місяців лікування. Рентгенівське обстеження 5 травня 1998 р. виявило обмежений фіброз у правій легені, а здійснені наприкінці 1998 року та у 1999–2000 рр., виявили лише обмежений фіброз у місці колишнього пошкодження.

Комісія встановила, що неможливо, щоб заявник заразився туберкульозом від п. Юсева. На думку комісії, основним фактором було те, що останній не виділяв мікробактерій туберкульозу і, таким чином, не становив епідеміологічної небезпеки. Протягом першого періоду, коли заявник знаходився у камері з п. Юсевим, з 18 листопада 1996 р. до 23 квітня 1997 р., не було виявлено патологічних змін у легенях при обстеженні 14 лютого 1997 р. Таким чином, протягом цього періоду п. Юсев не міг заразити заявника туберкульозом. Другий період, протягом якого заявник та п. Юсев знаходились в одній камері, тривав із 4 листопада 1997 р. до 9 червня 1998 р., тобто після чотирьох місяців, як у п. Юсева було виявлено туберкульоз і розпочалось його лікування, і після 1,5–2 місяців по тому, як у заявника було виявлено туберкульоз і розпочалося його лікування. У період, коли обидва ув'язнених знахо-

дилися в окремих камерах, п. Юсеву проводили інтенсивну хіміотерапію. Більш того, перші шість тижнів, протягом яких хіміотерапія проводилась заявникові, був досягнутий позитивний прогрес (обстеження від 24 листопада 1997 р.) Таким чином, протягом періоду, коли засуджені знаходились в одній камері, можливість зараження заявника від п. Юсева була дуже незначною. Інтенсивна хіміотерапія, призначена п. Юсеву протягом перших двох місяців, зупинила виділення бактерій і, отже, ліквідувала на 90–100 % епідеміологічну загрозу бактерій розповсюджувачів.

Комісія взяла до уваги той факт, що заявник хворів на дуже м'яку, обмежену форму легеневого туберкульозу без будь-якого виділення бактерій або будь-яких деструктивних змін у легенях. Найбільш вірогідним джерелом легеневого туберкульозу в заявника було те, що заявник мав поганий стан здоров'я та стрес, пов'язаний із заподіянням злочину, ув'язненням та, врешті-решт, засудженням до страти. На додаток заявник та п. Юсев хворіли на дві різні форми туберкульозу (заявник хворів на фокусний туберкульоз, п. Юсев — на інфільтративний туберкульоз).

Е. Письмові докази

92. Відповідно до записів у в'язниці мати заявника разом із його бабусею відвідували засудженого 16 квітня, 11 червня, 13 серпня, 13 вересня, 14 жовтня, 15 листопада і 17 грудня 1996 р. та 17 січня, 17 лютого, 20 травня, 20 червня, 21 липня, 27 серпня 1997 р., 4 лютого, 5 березня, 8 квітня, 8 травня, 8 червня, 10 липня, 11 серпня, 11 вересня і 12 жовтня 1998 р.

93. Заявник одержував посилку від матері в такі дні: 27 лютого, 27 березня, 26 квітня, 27 травня, 31 липня, 2 жовтня і 15 грудня 1996 р., 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня і 10 грудня 1997 р., 10 лютого і 14 квітня 1998 р.

94. Медична картка заявника була заведена 10 березня 1995 р., у ній зазначено, що в березні та травні 1995 р. заявник пройшов загальний медичний огляд та флюорографію, його було визнано здоровим. Наступна флюорографія була проведена 16 червня 1996 р., 7 серпня і 24 листопада 1997 р., 10 лютого, 5 травня і 23 вересня 1998 р., 11 січня, 15 липня і 15 жовтня 1999 р., 21 лютого і 13 червня 2000 р.

11 липня 1997 р. заявника визнано особою, яка контактувала з хворим на туберкульоз легенів.

18 вересня 1997 р. йому поставлено діагноз «туберкульоз легенів у прихованій формі». Він пройшов відповідне лікування. Цього ж дня він пройшов додаткове медичне обстеження у Хмельницькому туберкульозному відділенні. Подальші медичні обстеження проводилися 8 червня і 7 жовтня 1998 р., 23 лютого 2000 р.

Лабораторні аналізи слизу заявника проводилися у Хмельницькому госпіталі Міністерства внутрішніх справ України 18–20 вересня, 13–15 листопада 1997 р., 25 лютого, 20 квітня і 23 листопада 1998 р., 24 лютого 1999 р. і 10–12 травня 2000 р.

Заявник здавав аналіз крові 15 листопада 1995 р., 18 вересня і 13 листопада 1997 р., 25 лютого, 20 квітня, 10 липня, 15 жовтня і 24 листопада 1998 р., 25 і 26 лютого 1999 р. та 14 лютого і 11 травня 2000 р.

95. Медична картка п. Юсева була заведена 3 серпня 1995 р. У ній зазначено, що п. Юсев у серпні 1995 р. пройшов загальний медичний огляд і флюорографію; був визнаний здоровим. Подальше флюорографічне обстеження проводилося 20 серпня 1996 р., 14 лютого, 4 липня і 24 листопада 1997 р., 10 лютого, 5 травня і 23 вересня 1998 р., 11 січня і 15 липня 1999 р., 1 березня і 13 червня 2000 р. Рентгенівське обстеження 20 серпня 1996 р. і 14 лютого 1997 р. підтвердило, що легені та серце п. Юсева були в нормальному стані, обстеження від 11 липня 1997 р. виявило легеневий туберкульоз. 23 липня 1997 р. фтизіатр Хмельницького туберкульозного диспансеру підтвердив, що п. Юсев страждає на туберкульоз легенів. У той час п. Юсеву надали необхідну медичну допомогу. 8 червня і 7 жовтня 1998 р. п. Юсев пройшов додаткове медичне обстеження у відділенні.

Відповідно до медичних записів, зроблених 6 березня і 9 червня 2000 р., стан здоров'я п. Юсева покращився і симптоми туберкульозу зникли.

Лабораторні аналізи слизу п. Юсева проводилися в Хмельницькому госпіталі Міністерства внутрішніх справ України 11–13 лютого, 20 квітня, 10 липня, 13–15 листопада 1997 р., 25 лютого 1999 р. та 10–12 травня 2000 р.

Пан Юсев здавав аналіз крові 24 липня, 13 листопада 1997 р., 25 лютого, 20 квітня, 10 липня, 15 жовтня і 24 листопада 1998 р., 25 і 26 лютого 1999 р. та 11 травня і 14 червня 2000 р.

96. У листі від 28 лютого 1998 р., адресованому Генеральному прокурору України, заявник зазначив, що утримується у слідчому ізоляторі м. Хмельницького з 13 березня 1995 р. і ніколи не піддавався нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню.

Він згадує, що лист його представника, п. Воскобойнікова, був ідеєю його матері, і що лист був надісланий, щоб захистити його інтереси. Заявник також зазначає, що ні адміністрація слідчого ізолятора, ні слідчий під час досудового розслідування не застосовували до нього тортур. У кінці він наголосив, що не співпрацював із представниками Ради Європи, оскільки не вірив, що вони можуть йому допомогти.

97. 29 квітня 1998 р. п. О. Ріцький, прокурор Генеральної прокуратури України, відвідав заявника, який тоді і зробив письмову заяву. Заявник, крім іншого, підтвердив, що його утримують у слідчому ізоляторі з 13 березня 1995 р., його ніколи не били та не застосовували тортур і що не може згадати жодного епізоду поводження з ним, яке б принижувало його гідність. Також сказав, що йому надавали належну медичну допомогу і він не має скарг на адміністрацію слідчого ізолятора.

98. 27 жовтня 1998 р. заявник під час відвідання його представником Генеральної прокуратури України робить іншу заяву. Він сказав, зокрема, про умови тримання у слідчому ізоляторі м. Хмельницького. Нагадав, що був заражений туберкульозом у 1997 році через проживання в одній камері з п. Юсевим, в якого ще раніше виявили цю хворобу.

Заявник також зауважив, що ніколи не зустрів п. Воскобойнікова, нанятого матір'ю представляти його інтереси. Заявник підтвердив, що нотаріус відвідав його, щоб завірити довіреність на п. Воскобойнікова для представництва його інтересів. Заявник особисто ніколи не звертався ні до міжнародних організацій, ні до нотаріуса.

Далі заявник вказав, що ні сьогодні, ні в період, коли він утримувався у камері з іншими ув'язненими (в одиночній ка-

мері він перебував з 14 жовтня 1998 р.), не мав скарг стосовно умов утримання (одиночна камера, гаряча їжа три рази на день, спеціальна дієта), режиму (щоденні прогулянки на свіжому повітрі, одержання бандеролей відповідно до особливо-го режиму утримання).

99. Відповідно до тюремних записів від 18 червня 1996 р. заявник перебував у камері № 14. 18 листопада 1996 р. його перевели до камери № 16, де він і залишався до 3 лютого 1997 р. Згодом заявник був переведений назад до камери № 14, де залишався до 7 травня 1998 р., після чого був переведений до камери № 13. Три тижні пізніше, 28 травня 1998 р., його перевели до камери № 15, а 9 червня 1998 р. — знову до камери № 14.

100. Відповідно до тюремних записів 9 жовтня 1996 р. п. Юсев утримувався в камері № 16. 3 лютого 1997 р. його перевели до камери № 14, де залишався до 11 липня 1997 р., після чого був переведений до камери № 12. 29 жовтня 1997 р. п. Юсева перевели до камери № 13, де залишався до 7 травня 1998 р., після чого його повернули в камеру № 13. 28 травня 1998 р. його перевели до камери № 15, а 9 червня 1998 р. — до камери № 16.

101. У листі до Суду від 7 березня 2000 р. п. Воскобойніков зазначив, що в грудні 1999 р. заявник був покараний і позбавлений права одержувати посылку зі спеціальними медикаментами. 6 січня 2000 р. начальник слідчого ізолятора усно відмовився надати дозвіл п. Воскобойнікову зустрітися із заявником та побачити документи, що стосувалися його покарання. Пан Воскобойніков також зазначив, що 17 грудня 1999 р. Голова обласного управління виконання покарання підтримав відмову адміністрації слідчого ізолятора дозволити матері заявника принести сину телевізор, електронну гру та посылку з медикаментами.

II. ВІДПОВІДНЕ ВНУТРІШНЄ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Конституція України

102. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції.

103. Частина 1 ст. 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

104. Частиною 3 ст. 15 заборонена цензура.

105. Згідно зі ст. 19 правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

106. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

107. Згідно з пунктами 2 та 4 ст. 29 ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому та затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

108. Відповідно до частин 2 та 3 ст. 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

109. За статтею 59 кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

110. Частина 3 ст. 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

111. Відповідно до ст. 64 конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Б. Законодавчі положення, що регулювали умови утримання в «коридорі смерті»

112. Умови в «коридорах смерті» в українських в'язницях були послідовно врегульовані Інструкцією стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари, від 25 червня 1999 р. (далі — Інструкція) та Тимчасовим положенням стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари в слідчих ізоляторах, від 20 квітня 1998 р. (далі — Тимчасове положення).

113. Інструкцією закріплено, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до смертної кари, повинні утримуватись окремо від інших засуджених у спеціально облаштованих камерах. У виключних випадках в одній камері могли утримуватись не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого, що перебував у одиночній камері, мала бути не меншою за 4 м², у камері на дві особи — не меншою за 3 м². Засуджені забезпечувались індивідуальним спальним місцем та постільною білизною. Вони носили уніформу, розроблену для особливо небезпечних рецидивістів. Посилання робились також і на їх правовий статус та обов'язки. Встановлювались кількість побачень із рідними та кількість листів, які в'язні могли надсилати та отримувати: вони мали право на одне побачення в місяць та могли надіслати один лист на місяць. На отримання пошти обмежень не було. В'язні могли отримувати дві бандеролі на рік. Вони мали пра-

во на щоденні одногодинні прогулянки на свіжому повітрі. За межами камер в'язні перебували в наручниках. Їм не дозволялося працювати.

Засуджені могли також читати книжки, журнали та газети, придбані у в'язничній бібліотеці та(чи) куплені через в'язничну торгівельну мережу; отримувати грошові перекази; зберігати у камерах особисті речі та продукти харчування, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці двічі на місяць (на суму не більше розміру однієї мінімальної заробітної плати), грати у настільні ігри. Вони могли зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснювалося відповідно до національного законодавства.

Засуджені могли звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги мали бути відправлені протягом трьох днів. Скарги Генеральному прокурору України цензурі не підлягали.

114. Тимчасове положення розширило права осіб, засуджених до смертної кари, порівняно з Інструкцією. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон уночі; могли отримувати шість посилок чи передач та три бандеролі на рік, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці (на суму не більше 70 % розміру мінімальної заробітної плати); молитися та читати релігійну літературу, зустрічатися зі священником та звертатися зі скаргами до державних органів. Їм дозволялося направляти та отримувати листи без будь-яких обмежень та мати щомісячні побачення з рідними до двох годин. Посадові особи в'язниці мали бути присутніми під час таких побачень. Побачення з адвокатами відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу здійснювалися відповідно до виправно-трудового законодавства.

В. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ (далі — Закон)

115. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи щодо якої вирок ще не виконаний.

116. Відповідно до ч. 4 ст. 8 особи, засуджені до виключної міри покарання, вирок щодо яких не став остаточним, утримувались окремо від інших затриманих осіб.

117. Частина 1 ст. 9 Закону проголошує, зокрема, що затримані мають право:

(а) на захист відповідно до норм кримінального права,
(б) бути ознайомленими з правилами утримання,
(в) мати щоденну одногодинну прогулянку,
(г) отримувати двічі на місяць передачу вагою до восьми кілограмів або отримувати необмежені грошові перекази та грошові кошти шляхом переведення чи особистого вручення,

(д) купувати продукти харчування та предмети туалету на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, розраховуючись чеками, а також необмежену кількість канцелярських товарів, газет та книжок у в'язничній крамниці,

(е) носити власний одяг та взуття, мати з собою документи та записи щодо їх кримінальної справи,

(є) користуватися телевізорами, отриманими від рідних чи інших осіб, настільними іграми, газетами та книжками, взятими у бібліотеці у попередньому місці їх затримання чи купленими у крамниці,

(ж) окремо відправляти релігійні обряди та користуватися релігійною літературою та предметами, виробленими з напівкоштовних матеріалів, які мають відношення до їх віри, за умови, що вони не призводять до порушення правил, які застосовуються у місцях попереднього ув'язнення та не обмежують прав інших осіб,

(з) спати вісім годин уночі, протягом яких вони не зобов'язані брати участь у процесуальних діях чи робити щонебудь інше, крім випадків гострої необхідності, та

(и) подавати скарги та подання й надсилати листи державним органам та посадовцям у порядку, передбаченому ст. 13 Закону.

118. Відповідно до ст. 11 затримані повинні бути забезпечені засобами для щоденного використання, які відповідають санітарним та гігієнічним вимогам. Площа камери на одну особу не повинна бути меншою за 2,5 м². Затримані

повинні забезпечуватися харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільною білизною й іншими предметами та щоденним забезпеченням безкоштовно та відповідно до норм, затверджених Урядом. За необхідності вони забезпечуються одягом та взуттям встановленого зразка.

119. Відповідно до ч. 1 ст. 12 дозвіл для рідних та інших осіб на побачення із затриманим (зазвичай один раз на місяць від однієї до двох годин) надається керівництвом місця затримання, але лише за письмової згоди слідчого, слідчого органу чи суду, у провадженні яких знаходиться справа. Згідно з ч. 4 затримані мають право на побачення із захисником, з яким вони можуть зустрічатись наодинці без обмеження кількості побачень чи їх тривалості, з моменту коли адвокат отримує право діяти як такий, цей дозвіл має бути наданий у письмовій формі особою чи органом, у провадженні якого знаходиться справа.

120. Відповідно до ч. 1 ст. 13 затримані можуть листуватися зі своїми рідними та іншими особами і підприємствами, установами та організаціями за письмового дозволу органу, у провадженні якого знаходиться справа. З моменту початку перебігу засудження кореспонденція більше не піддається жодним обмеженням.

Г. Виправно-трудоий кодекс України (далі — Кодекс)

121. Відповідно до ст. 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі) основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені повинні носити одяг єдиного зразка. Їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуванням. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі і бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду. У виправно-трудоих установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати з собою, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ, затвердженими наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110.

У порядку, встановленому Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази рідним.

122. Частиною 1 ст. 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності) передбачається, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

123. Статтею 40, зокрема, закріплено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації і документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються та за заявою адвоката можуть проводитись віч-на-віч, без присутності охорони.

124. Відповідно до ст. 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, бандеролей і передач) засудженим, яких тримають у виправно-трудовах колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого і особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудовах колоніях, дозволяється одержувати протягом року: в колоніях

загального режиму — 10 посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудовах колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посылках, бандеролях і передачах, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, бандеролей і передач встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ.

125. Відповідно до ст. 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів) засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази рідним, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи — й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особистий рахунок засудженого.

126. Згідно з ч. 2 ст. 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) у тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Д. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

127. Відповідно до ч. 1 ст. 12 прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина 4 передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених

законом випадках — до суду. Частиною 5 передбачено, що рішення Генерального прокурора України є остаточним.

128. Відповідно до ст. 38 прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, за якими вироки, рішення, ухвали або постанови набрали чинності. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

129. Відповідно до ч. 1 ст. 44 предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція Парламентської Асамблеї № 1097 (1996) щодо скасування смертної кари у Європі

130. У цій резолюції Асамблея висловила жаль з приводу страт, які, як повідомлялося, були незадовго до того виконані у Латвії, Литві й Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків у вигляді смертної кари, взятих під час приєднання до Ради Європи. Вона закликала цю країну пова-

жати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання смертної кари і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Процедурою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) про дотримання Україною зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, взятого на себе під час приєднання до Ради Європи

131. Асамблея підтвердила у цій резолюції, що вона отримала офіційну інформацію стосовно проведення в першій половині 1996 р. в Україні 89 страт, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість страт, проведених у другій половині цього року. Асамблея була особливо шокована, коли дізналася, що страти в Україні знаходяться під завісою секретності, так що, очевидно, навіть родини засуджених не повідомляються про них, і що, як повідомлялося, страчені засуджені хороняться у непозначених могилах. Вона засудила Україну за порушення її зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль із приводу страт, що вже мали місце, і висунула вимогу, щоб Україна негайно дотрималася своїх зобов'язань і зупинила виконання вироків щодо смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо дотримання Україною зобов'язань

132. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала свої зобов'язання (212 осіб були страчені з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. відповідно до офіційних джерел). У той самий час вона відзначила, що з 11 березня 1997 р. в Україні діє *de facto* мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій був підтверджений *de jure* і щоб Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо проголосила, що якщо матимуть місце подальші страти, вірчі грамоти парламентської делегації України будуть анульовані на наступній сесії Асамблеї відповідно до правила 6 Регламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ, НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ (КПТ)

133. Делегати КПТ відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998–2000 рр. Звіти кожного візиту були опубліковані 9 жовтня 2002 р. разом із відповідями на звіти Уряду.

Звіт 1998 року

134. Візит делегації, що відбувся з 8 по 24 лютого 1998 р., був першим періодичним візитом в Україну. Під час візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові. На першому поверсі блоку № 2 слідчого ізолятора № 203 знаходилися на той час 15 ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делегація була запевнена, що з 11 березня 1997 р. фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

135. У своєму звіті (§ 131) КПТ насамперед висловив серйозну стурбованість щодо умов утримання, у яких перебували ці ув'язнені, і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджені до смертної кари зазвичай утримувалися по двоє в камерах площею 6,5–7 м². Камери не мали доступу природного освітлення, оскільки вікна були затемнені металевими листами. Штучне освітлення, що постійно було ввімкнене, було не завжди достатньо сильним, у результаті чого деякі камери були напівтемними. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити заслін; незважаючи на це, камери були дуже вологими і досить холодними (§ 132).

Обладнання камер було описане у звіті як елементарне, що складалося з металевого ліжка і(або) відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдрою, яка очевидно була недостатньою, щоб вберегти від холоду), полиці та двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені слухатимуть радіопрограми через приймач, вбудований у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали невідокремлені унітази, які добре проглядалися з жилої частини; у результаті ув'язнених, що користувалися туалетом, повинен був робити це перед очима свого співкамерника. Що стосується туалету, засуджені до смертної кари знаходилися у такій самій складній ситуації, як й інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть можливості мати годину прогулянки. У найкращому разі вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб піти в душ у блоці, та один раз на місяць, якщо вони мали право на побачення з рідними. Діяльність у камері обмежувалася читанням і прослуховуванням радіопередач, коли приймач працював. Крім щомісячних побачень з рідними, яких мали дехто з ув'язнених, контакт з людьми був обмежений, в основному, до випадкових візитів православного священника чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (§ 133).

136. КПТ підсумував одержані відомості таким чином:

«Якщо коротко, особи, засуджені до смертної кари, 24 години на добу відбували покарання у камерах, які представляли собою дуже обмежену площу житлового простору, і не мали доступу природного світла, іноді з дуже слабким штучним освітленням, з фактичною відсутністю можливості використати свій час та дуже обмеженою можливістю людських контактів. Більшість із них перебувала у таких шкідливих умовах тривалий період часу (від 10 місяців до двох років). Така ситуація повністю сумісна з чинними положеннями законодавства України щодо ставлення до в'язнів, засуджених до смертної кари. Проте це не змінює того факту, що на думку КПТ, такі умови є нелюдським та таким, що принижує гідність, поводженням» (§ 134).

Було також зазначено, що делегація отримала велику кількість скарг від засуджених до смертної кари щодо факту, що вони позбавлені інформації стосовно правового становища розгляду їх справ, заяв щодо перегляду їх справ та перевірки їх скарг тощо (§ 138).

1. У відповіді на звіт від 1998 року Уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених КПТ, було здійснено ряд організаційних і практичних кроків. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати ув'язненим, засудженим до смертної кари, право на щомісячне побачення з рідними, право на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, право на побачення зі священником і право отримувати й надсилати листи без обмежень. Крім того, зазначалося таке:

(i) засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі і з цією метою буде перебудовано та переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні й металеві козирки над вікнами камер були зняті;

(iii) з метою інформування ув'язнених, засуджених до смертної кари, про їх права і правовий статус витяг із Тимчасового положення був прикріплений на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

137. Делегація КПТ відвідала Україну з 15 по 23 липня 1999 р., під час візиту вона знову оглянула слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові, де на час візиту утримувалося 23 засуджених до смертної кари. Звіт відзначав, що з часу попереднього візиту сталися деякі зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені мали щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю до однієї години, хоча зауважено, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (§ 34, 35). Крім того, у звіті відзначено важливий прогрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (§ 36). Однак КПТ вказав на певні неприйнятні умови утримання, зокрема на факт, що ув'язнені продовжували проводити 23 із 24 годин на добу в камерах і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (§ 37).

Звіт 2000 року

138. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 р., під час якого делегація оглянула, зокрема, слідчий ізо-

лятор № 15 у м. Сімферополі. КПТ привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і звернув увагу, що вироки щодо більшості з близько 500 засуджених до смертної кари були замінені довічним ув'язненням.

139. Незважаючи на ці позитивні кроки, КПТ констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом стурбованості для Комітету (§ 67). Зазначалося, що на додаток до попередньої Інструкції, виданої у липні 2000 р., і до впровадження в дію двох установ з посиленням режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених до довічного ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (§ 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним, і розпочалися роботи з відновлення камер в установах, які відвідувалися, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення та якості штучного освітлення і вентиляції залишалися (§ 69). Крім того, засуджені до довічного ув'язнення перебували в межах своїх камер 23 години на добу без жодної форми організованої діяльності, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила у нестерпних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією у липні 2000 р. побачення з рідними були заборонені, і ув'язнені мали право надсилати один лист кожні два місяці, хоча не було обмеження щодо отримання листів (§ 70).

140. У відповіді на звіт Уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю до однієї години і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, з метою забезпечення належного доступу світла металеві ставні були зняті з вікон у всіх камерах.

ПРАВО

1. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ УРЯДУ

141. Уряд стверджував, що п. Воскобойніков звернувся до Суду від імені заявника 9 лютого 1998 р. Згідно з твердження-

ми Уряду, заявник вказав у зверненні до Генерального прокурора України від 27 жовтня 1998 р., що не зустрів п. Воскобойнікова жодного разу. Більш того, у його зверненнях до Генерального прокурора України від 25 лютого, 29 квітня, 27 жовтня 1998 р. він жодного разу не заявляв скарги на умови його утримання або медичного обслуговування. Таким чином, Уряд наполягає, що заявник не має статусу «жертви» у розумінні ст. 34 Конвенції.

142. Далі Уряд стверджує, що заявник, який чотири роки знаходився у камері смертників, жодного разу не звернувся зі скаргою до судових або виконавчих органів влади про порушення його прав. Таким чином, не надав можливості Уряду відреагувати відповідним чином на заявлені порушення його прав та виправити ці порушення через національні механізми захисту.

143. Уряд підкреслив, що наявна національна система законодавства (насамперед, Конституція та інші законодавчі акти) надають реальну можливість ефективного судового захисту прав людини. Він звертається до § 1 ст. 55 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується право оскаржити в суді рішення, дію або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових або службових осіб». Він посилався при цьому на рішення Конституційного Суду від 25 грудня 1997 р., у якому Суд вказав: «Частина першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

144. Уряд далі повторив, що відповідно до § 1 ст. 248 Цивільного процесуального кодексу України «громадянин має право звернутися до суду, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. Серед суб'єктів, зазначених

у частині першій цієї статті, рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, є органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

145. Заявник оспорував аргументи Уряду.

146. Суд зауважує, що коли прийнятність заяви розглядалась Судом, незважаючи на три заяви заявника від 25 лютого, 29 квітня, 27 жовтня 1998 р., на які посилається Уряд і в яких заявник стверджує, що не має скарг на адміністрацію слідчого ізолятора щодо порушення його прав, умов утримання, медичний догляд або погане ставлення протягом його перебування у камері смертників, вони не можуть вважатися такими, що не дають можливості визнати заявника «жертвою» у розумінні ст. 34 Конвенції. За таких обставин Уряд не має можливості посилатися на цю обставину в процесі розгляду заяви по суті (див., зокрема, рішення у справі «Зана проти Туреччини» від 25 листопада 1997 р., § 44 та рішення у справі «Ніколова проти Болгарії», § 44).

147. Отже, перше попереднє заперечення Уряду підлягає відхиленню.

148. Щодо другого попереднього заперечення Уряду Суд повторює, що відповідно до його прецедентної практики метою ст. 35 §1 Конвенції є надати Високим Договірним Сторонам можливість попередити порушення, заявлені проти них, до того, як заява буде передана на розгляд Суду. Однак мають бути використані лише ті засоби захисту, що є ефективними. Це є зобов'язанням Уряду, що заявляє про невикористання національних засобів захисту, переконати Суд у тому, що засіб захисту був ефективним та доступним як у теорії, так і на практиці в цей час.

149. У разі якщо тягар доведення виконаний, від заявника залежить довести, що засіб захисту, наведений Урядом, був фактично використаний або у зв'язку з певними обставинами справи був неефективним чи неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що державна влада залишалась абсолютно пасивною щодо серйозних заяв стосовно невиконання своїх обов'язків або спричинення страждань посадовими особами держави, наприклад, при виконанні рішення суду.

За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд — відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на масштаб та серйозність оскаржуваних питань (див. рішення у справі *«Селмуні проти Франції»* від 28 липня 1999 р., № 25803/94, § 74–77).

150. Суд повторює, що за цим правилом заява має братися до уваги разом із контекстом. Відповідно було визнано, що ст. 35 повинна застосовуватись зі значною гнучкістю та без особливого формалізму. Суд визнав, що правило використання національних засобів захисту не є абсолютним чи вирішальним, щоб застосовуватись автоматично; у перегляді, чи було дотримано це правило, суттєвими є конкретні обставини індивідуальної справи. Це означає, зокрема, що Суд має реально брати до уваги не тільки існування формального засобу захисту в правовій системі Договірної Сторони, а й загальний правовий та політичний контекст, в яких вони відбувались, так само, як і персональні обставини заявника (див. рішення у справі *«Акдівар та інші проти Туреччини»* від 16 вересня 1996 р., § 69).

151. У цій справі Суд бере до уваги усні свідчення перед його делегатами та документи, надані сторонами, що заявник та його мати стверджують про направлення кількох скарг — письмових та усних — начальнику слідчого ізолятора, а також іншим органам влади щодо умов ув'язнення заявника та медичного догляду, який він отримував. Суд вважає свідчення заявника та його матері у зв'язку з цим такими, на які можна покладатися, та такими, що є переконливими (див. § 24 та 66 вище). Їх свідчення частково підтримані начальником слідчого ізолятора, який заявив, що це мати заявника направила скарги від його імені (див. § 49 вище). Суд вважає, що органи влади, таким чином, були достатньо обізнані про ситуацію заявника і що вони мали можливість вивчити умови утримання заявника та, якщо необхідно, запропонувати компенсацію.

152. У ситуації стосовно ненадання заявником формальної письмової скарги керівництву слідчого ізолятора щодо умов, у яких він утримується, Суд звертає увагу, що хоча заявник

знав, що має право писати одного листа на місяць рідним (див. § 39 вище), він не був офіційно запрошений підписати список прав та обов'язків ув'язненого до 23 вересня 1999 р. (див. § 22 вище). Зважаючи на це, не можна сказати, що він був достатньо обізнаним у своїх правах та обов'язках. Уряд не довів, що заявник був поінформований іншим засобом про свої права або відповідні можливості, за яких міг отримати відшкодування за свої скарги. За цих обставин не може бути використано проти заявника те, що він не звернувся з формальною скаргою стосовно неналежних умов утримання в ув'язненні.

153. Стосовно можливості ініціювання цивільних дій у суді, Суд повторює, що § 1 ст. 35 Конвенції вимагає використання національних засобів захисту, які не тільки є доступними, а й також ефективними в отриманні відшкодування за заявлені порушення прав людини, гарантовані Конвенцією. Оскільки дійсності відповідає те, що заявник не розпочав цивільне провадження, щоб оскаржити умови утримання, Суд зауважує, що Уряд не показав, яким чином таке провадження могло призвести до покращення умов. Він не надав також жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло мати перспективи успіху.

154. За цих обставин Суд доходить висновку, що не було доведено зі значною впевненістю, що наслідком використання засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання. Отже, Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невикористання національних засобів захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

155. Заявник скаржився, що умови утримання під вартою, у яких він знаходився у камері смертників у слідчому ізоляторі м. Хмельницького, були такими, що підпадають під дію ст. 3 Конвенції, яка проголошує наступне: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

А. Умови утримання заявника у камері смертників

156. Заявник стверджував, що він був обмежений у можливості мати прогулянку, отримувати додаткові посилки від його матері та отримувати двогодинні візити рідних, як зазначено у Законі. Далі заявник скаржився, що був поселений до одиночної камери на строк більше шести місяців і що його представник не мав ніякої інформації стосовно режиму, застосованого до нього.

1. Позиції сторін

157. Уряд вважав, що всі чинні правила, які були застосовані до заявника, зокрема стосовно обладнання камери, медичного обслуговування, побачень та кореспонденції, представлені в розділах 1, 8, 9, 11–13 Закону, у відповідних положеннях Кримінально-процесуального кодексу України, у статтях 28, 37, 41–43 Кодексу, в Інструкції та Тимчасовому положенні. Він зазначив, що відповідно до розділу 8 (4) Закону особа, засуджена до виняткової міри покарання, повинна утримуватися у слідчому ізоляторі окремо від інших ув'язнених. У виключних випадках двоє ув'язнених можуть перебувати в одній камері. Відповідно до тверджень Уряду 9 лютого 1997 р. заявник був ув'язнений у камері, яка відповідала цим вимогам. Обладнання камери відповідало вимогам санітарних та гігієнічних стандартів: її розміри складали 9,75 м² або 29,2 м³, там було радіо, ліжка, стіл, необхідне денне та електричне освітлення, опалення, забезпечення водою, туалет. Камера опалювалась протягом осені та зими.

158. Відповідно до тверджень Уряду заявник був забезпечений триразовим харчуванням щоденно, як встановлено у розділі 11 (3) Закону від 1993 р., одягом, взуттям, постільною білизною, предметами особистої гігієни. Із квітня 1998 р. йому було дозволено щоденні одногодинні прогулянки та фізичні вправи.

159. Уряд оспорував твердження заявника, що йому не було дозволено отримувати посилки від матері. Він заявляв, що засуджені до смертної кари особи мають право отримувати дві посилки вагою до восьми кілограмів щомісячно до моменту

вступу в силу вироку та дві посилки вагою до восьми кілограмів після вступу в силу вироку. Відповідно до записів слідчого ізолятора заявник отримав 15 посилок та бандеролей від його рідних і жодного разу не скаржився щодо прибуття посилок із їжею. Крім того, ув'язнені могли купувати їжу та предмети туалету двічі на місяць у тюремному магазині в сумі до мінімального розміру заробітної плати, а також книги та газети без обмежень. Якість їжі відповідала нормам, встановленим національним законодавством. Уряд зауважив, що між жовтнем 1997 р. та жовтнем 1998 р. заявник придбавав їжу та предмети туалету регулярно і що між березнем 1996 р. та жовтнем 1998 р. його рідні зробили 28 запитів щодо зустрічі з ним, які були задоволені.

160. Уряд наголосив, що твердження заявника щодо порушення умов утримання під вартою були перевірені та визнані безпідставними. Заявник не направляв жодної скарги щодо судового переслідування у зв'язку з цим. Його рідні ніколи не скаржилися щодо заборон на передачу посилок із їжею. У період між 2 лютого 1996 р. та 14 квітня 1998 р. він отримав 15 посилок та в період між 16 квітня 1996 р. та 4 лютого 1998 р. він зустрічався з рідними 20 разів.

161. Уряд також оспорював твердження заявника, що адміністрація слідчого ізолятора відмовила представникові заявника у наданні інформації щодо режиму утримання заявника. 6 січня 1998 р. його представник був поінформований, що режим утримання клієнта регулюється Законом, Виправно-трудова кодексом України та Інструкцією. Він не міг переглянути Інструкцію, оскільки вона класифікується як «обмежена для доступу», але отримав детальну інформацію щодо її змісту. Більш того, представник заявника не скаржився на те, що адміністрація слідчого ізолятора відмовляє йому в наданні інформації з цього приводу.

2. Оцінка Суду

162. Як Суд вирішив у багатьох випадках, ст. 3 Конвенції передбачає одну з найосновніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє в абсолютних виразах катування чи

нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі «*Лабіта проти Італії*», № 26772/95, § 119).

163. Відповідно до прецедентної практики Суду погане поводження має досягати певного мінімального рівня суворості, щоб потрапляти до сфери дії ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня суворості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний та психологічний вплив і в деяких випадках — стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення у справі «*Ірландія проти Об'єднаного Королівства*» від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні ст. 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і дезорієнтувати відповідну особу і чи його наслідки несприятливо вплинули на особистість людини у спосіб, який не відповідає ст. 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справах «*Пірс проти Греції*», заява № 28524/95, § 67, 68 і 74 та «*Валасінас проти Литви*», заява № 22558/98, § 101).

164. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження мають у будь-якому разі виходити за межі того невідворотного елемента страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу її свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до ст. 3 Конвенції держава має забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, спосіб і метод виконання заходу не повинні завдавати їй душевного страждання чи мук, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманного триманню під вартою, і з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут мають бути належним чином забезпечені (див. рішення у справі «*Кудла проти Польщі*», заява № 30210/96, § 92–94).

165. На додаток, як підкреслювалося Судом у рішенні у справі «*Сьорінг проти Об'єднаного Королівства*», сучасні під-

ходи до питання смертної кари у державах-учасницях мають значення для оцінки, чи був перевищений прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 104). У разі засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови тримання під вартою перед стратою та тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, здатних підвести поведження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони ст. 3 (там само). Оцінюючи умови утримання, слід взяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справах «Дугоз проти Греції», заява № 40907/98, § 46 та «Калашніков проти Росії», заява № 47095/99, § 95).

166. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, яких він зазнав у слідчому ізоляторі м. Хмельницького, де був ув'язнений. Він повторює у зв'язку з цим, що Конвенція для кожної Договірної Сторони стосується лише тих фактів, які мали місце після набуття чинності Конвенцією для цієї Сторони. Таким чином, Суд має юрисдикцію вивчати скарги заявника настільки, наскільки вони мали місце після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України. Проте при оцінці впливу на заявника умов утримання Суд може також взяти до уваги як весь період, протягом якого він утримувався під вартою, включаючи період до 11 вересня 1997 р., так і умови його утримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашніков проти Росії», зазначену вище, § 96).

167. Крім того, Суд зауважує, що заявник тримався під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли смертна кара йому була замінена на довічне ув'язнення у червні 2000 р. Як було зазначено вище (див. § 130–132), застосування смертної кари в Україні було предметом суворой та неодноразової критики у резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, якою було задокументовано, що з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. у цій державі було виконано 212 страт. Проте пізніше Президентом України був

введений фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав положення Кримінального кодексу України, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 р. смертна кара була скасована законом і замінена на довічне ув'язнення (див. § 19 вище). Заявник був засуджений до смертної кари у лютому 1996 р., за 12 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до формального скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник повинен був перебувати у стані деякої непевності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик того, що вирок буде виконаний, та супровідні почуття страху і побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом повинні були меншати через фактичне введення мораторію.

168. На момент здійснення вбивств, за які заявника було засуджено, йому виповнилося 19 років. Заявник утримувався у тюрмі з 13 березня 1995 р. та залишався там після того, як було проголошено вирок обласним судом Хмельницької області, який був підтриманий Верховним Судом України 26 березня 1996 р. (див. § 11–13 вище).

169. Суд приймає свідчення заявника, що він був поінформований про його права та обов'язки як засудженої особи 23 вересня 1999 р., коли йому надали листівку з правами та обов'язками ув'язненого, яку він повинен був підписати (див. § 22 вище).

170. Суд зауважує, що на момент візиту його делегатів близько 584 осіб були ув'язнені у слідчому ізоляторі, серед яких 411 — були ув'язнені до закінчення попереднього розслідування та 173 — засуджені. Дев'ятеро ув'язнених знаходились у восьми камерах смертників, спеціально пристосованих для такої категорії засуджених, в окремому коридорі (див. § 45 вище). Вважається достовірним та вартим уваги твердження заявника, що температура у його камері була задовільна влітку, зимою було дуже холодно (див. § 26 вище). Це свідчення частково підтверджено обстеженнями делегатів Суду, які відвідали слідчий ізолятор на початку жовтня 1999 р. та дійшли висновку, що ванна кімната була дуже холодною (див.

§ 89 вище), та лікарем слідчого ізолятора, який визнав, що ця частина слідчого ізолятора дуже холодна (див. § 83 вище). Суд також погоджується із твердженням заявника, що ванна кімната в слідчому ізоляторі була в неприйнятному стані, оскільки мала площу всього 1 м², була прикрита лише решіткою та освітлювала електричною лампою. Він приймає такий доказ, не оспорений Урядом, що заявникові було дозволено приймати гарячий душ тільки раз на тиждень (див. § 27 вище).

171. Єдина лампа у камері заявника була увімкнена цілодобово, але заявника вона не дуже турбувала. Суд вважає, що таке свідчення є більш достовірним, ніж свідчення матері стосовно «дуже яскравого світла», яка лише передавала почуте від сина (див. § 28 та 62 вище). Вікно відкривалось персоналом слідчого ізолятора протягом денних прогулянок заявника. Суд приймає твердження заявника, що вікно було зачинене ставнями до 1 жовтня 1999 р. (див. § 28 вище). Його свідчення переконували та в будь-якому разі не оспорювались Урядом. Туалет у камері заявника не закривався, але заявник мав можливість змивати (див. § 29 вище). Суд вважає достовірними свідчення заявника та його матері щодо невеликої кількості їжі, якою забезпечувався заявник, та низької температури води, яка приносилась із кухні для приготування чаю (див. § 25 та 63 вище). Він також визнає правдоподібним твердження заявника, що умови камер, у яких він перебував раніше, були аналогічними (див. § 30 вище).

172. Хоча спочатку заявник скаржився на те, що він перебував у одиночній камері більше шести місяців, згодом підтвердив, що на момент візиту делегатів Суду він бажає бути наодинці (див. § 23 вище). Суд зауважує, що його бажання було задоволено, оскільки на той момент його утримували в окремій камері.

173. Заявник не скаржився на медичне обслуговування у слідчому ізоляторі, але скаржився на лікування від туберкульозу. Він звертався із заявою про стоматологічне лікування, але йому сказали, що лікування буде дуже тривалим, до того ж у присутності охоронця (див. § 24 вище). Заявник неодноразово скаржився на таку практику голові медичного під-

розділу слідчого ізолятора та фельдшеру, але жодного разу не подав письмової скарги. Він не повідомив свою матір про проблеми із зубами.

174. Суд не вважає достовірними свідчення заявника, підтвержені його матір'ю, про отримання ним першої посилки від неї 5 жовтня 1998 р. (див. § 38 та 70 вище). Суд посилається на реєстр слідчого ізолятора, згідно з яким заявник отримав від матері передачу 27 лютого 1996 р. Вона також принесла йому ще дві передачі 27 березня та 26 квітня 1996 р. Більш того, заявник отримував бандеролі від матері 27 травня, 31 липня, 2 жовтня та 5 грудня 1996 р., 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня та 10 грудня 1997 р., а також 10 лютого та 14 квітня 1998 р. (див. § 93 вище). Суд зауважує, що відповідно до реєстру слідчого ізолятора, кількість посилок та бандеролей, які могли бути направлені йому рідними, ніколи не була обмежена внаслідок покарання, застосованого до нього адміністрацією слідчого ізолятора. Суд зауважує, що згідно з листом представника заявника від 7 березня 2000 р. мати заявника не мала дозволу приносити сину телевізор, електронну гру або додаткову передачу з їжею (див. § 101 вище). Суд зауважує також, що хоча у період до 23 вересня 1999 р. заявник не був повністю поінформований про його права та обов'язки, зокрема право отримувати від рідних і надсилати їм листи та посилки, він писав один лист на місяць (див. § 39 вище). Заявник ніколи не скаржився, що якісь із його листів не були надіслані адресатові або що він не отримав листів від своїх рідних.

175. Щодо візитів до заявника рідних, Суд зауважує, що згідно з реєстром слідчого ізолятора його мати, іноді разом із бабусею, відвідували його 16 квітня, 16 травня, 11 червня, 12 липня, 13 серпня, 13 вересня, 14 жовтня, 15 листопада та 17 грудня 1996 р., 17 січня, 17 лютого, 20 травня, 20 червня, 21 липня, 27 серпня 1997 р., 4 лютого, 5 березня, 8 квітня, 8 травня, 8 червня, 10 липня, 11 серпня, 11 вересня та 12 жовтня 1998 р. Заявник не заявляв, що кількість візитів була обмежена, хоча спочатку скаржився на те, що візити його рідних тривали менше двох годин, передбачених законодавством. Суд зауважує, що тривалість візиту до двох годин

передбачена Законом, який може застосовуватися лише доки вирок не вступить у законну силу, та що Тимчасове положення, яке також передбачає тривалість візиту до двох годин, набуло чинності 11 липня 1999 р.

176. Суд зауважує, що рідною мовою матері заявника є польська та що заявник зіткнувся з деякими проблемами у частині відносин із адміністрацією слідчого ізолятора, коли він намагався спілкуватися із рідними польською мовою. Цей факт був підтверджений свідченнями його матері (див. § 43 та 73 вище). Суд зауважує, що на момент візиту делегатів Суду заявник підтвердив, що ця проблема була владнана сім місяців тому, тобто в березні 1999 р. (див. § 43 вище).

177. Суд приймає свідчення заявника, що йому було дозволено мати щоденні одногодинні прогулянки з 5 травня 1998 р., прогулянки відбувалися кожного дня та у заявника не виникало враження, що вони були скороченими. Заявник був зобов'язаний гуляти один зі скованими наручниками руками, навіть узимку, що позбавило його можливості здійснювати фізичні вправи. Суд зауважує, що сковування наручниками ув'язнених протягом денних прогулянок було підтвержене матір'ю заявника, яка називає дещо іншу дату (квітень 1998 р.), коли йому дозволили мати щоденну прогулянку.

178. Суд проаналізував у цілому умови, у яких заявник утримувався протягом ув'язнення в Сімферопольському слідчому ізоляторі. Хоча неможливо встановити з упевненістю умови утримання, яким було піддано заявника до візиту делегації Суду, деякі факти є незаперечними та чітко встановленими. Суд з особливою тривогою відзначає, що до травня 1998 р. заявник разом з іншими ув'язненими, засудженими до смертної кари, був поміщений на 24 години на добу в камеру з дуже обмеженим житловим простором, вікна камери закривалися ставнями настільки, що було мало або зовсім не було сонячного світла, не було жодної можливості для прогулянки на свіжому повітрі та майже не було можливості для будь-якої активності або людських контактів. Разом із зауваженнями КПП стосовно засуджених до смертної кари в Україні, що знаходяться в таких самих умовах, Суд погоджується,

що утримання заявника в таких неприйнятних умовах, як ці, призводить до поводження, що принижує людську гідність усупереч ст. 3 Конвенції. Суд далі доходить висновку, що ситуація заявника була погіршена тим фактом, що він протягом цього періоду був засуджений до смертної кари, хоча, як зазначено в § 17 та 129 вище, з 11 березня 1997 р. діяв мораторій.

179. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування позитивного наміру принизити чи збентежити заявника. Однак, незважаючи на те, що питання, чи було поводження метою принизити чи збентежити жертву, є фактором, який слід брати до уваги, відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення ст. 3 Конвенції (див. рішення у справі «*V. проти Об'єднаного Королівства*», заява № 24888/94, § 71 і рішення у справі «*Калашніков проти Росії*», цитоване вище, § 101). Він вважає, що умови, в яких утримувався заявник, зокрема, до травня 1998 р., повинні були завдати йому значного психологічного страждання і принизити його людську гідність.

180. Суд підтверджує, що між травнем 1998 р. та датою візиту делегації Суду в жовтні 1999 р. відбулися суттєві та прогресивні покращення і в загальних умовах утримання заявника, і в застосованому слідчим ізолятором режимі. Зокрема, були зняті ставні з вікон у камерах, проводились щоденні прогулянки та було надано право ув'язненим мати побачення та листуватись. Проте Суд зауважує, що до дати введення таких покращень заявник уже утримувався в цих жахливих умовах протягом 24 місяців, включаючи восьмимісячний період після набуття чинності Конвенцією для України.

181. Суд при вивченні матеріальних умов, у яких заявник був ув'язнений, та видів діяльності, якими міг займатися, взяв до уваги, що Україна мала серйозні соціально-економічні проблеми під час перехідного періоду, і що до літа 1998 р. адміністрація слідчого ізолятора працювала в складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може, в принципі, виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили поріг поводження, яке суперечить ст. 3 Конвенції. Крім того, еко-

номічні проблеми України не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, визнані § 178 неприйнятними у цій справі.

182. Таким чином, відбулося порушення ст. 3 Конвенції.

В. Страждання заявника від туберкульозу

183. Заявник спочатку скаржився, що його утримували у камері з людиною, яка страждала на активну форму туберкульозу, що він заразився та його здоров'ю було завдано шкоди. Він підтвердив перед делегатами, що пройшов перше рентгенівське обстеження у березні 1995 р., коли був направлений до слідчого ізолятора м. Хмельницького. Між цією датою та вереснем 1997 р. заявник не був обстежений (див. § 34 вище). Він заявив, що знаходився разом із п. Юсевим п'ять місяців, у період із 3 лютого по 4 липня 1997 р. Проте він не надав жодних деталей щодо цього твердження, коли його розпитували делегати Суду.

184. Уряд заявив, що медична допомога, лікування, профілактичні та антиепідемічні заходи для осіб, засуджених до виняткової міри покарання, були забезпечені відповідно до законодавства про охорону здоров'я. 13 березня та 19 серпня 1995 р. заявник та ще один ув'язнений пройшли загальне медичне обстеження, зокрема рентгенівське, яке показало, що жоден із них не страждає на туберкульоз. Заявник та п. Юсев були поміщені до однієї камери 3 лютого 1997 р. Пан Юсев 4 липня 1997 р. пройшов загальне обстеження, яке показало, що він хворий на легеневий туберкульоз без розвитку мікробактерій. Заявник та п. Юсев були переміщені в окремі камери. Цього самого дня заявник пройшов медичне обстеження, яке також виявило хворобу на легеневий туберкульоз. Відповідно до тверджень Уряду він не міг заразитися від співкамерника, оскільки вони захворіли одночасно. Вони знову були поселені до тієї самої камери між 20 лютого і 14 жовтня та між 29 жовтня і 14 листопада 1998 р.

185. Згідно з твердженнями заявника, крім п. Юсева, ніхто більше, з ким він знаходився у камері, не хворів на туберкульоз.

186. Заявник сказав, що ліки від туберкульозу були забезпечені його родиною. Стан здоров'я не покращився одразу

після застосування препаратів. Він зазначив: «Стало гірше спочатку. Але оскільки я почав приймати препарати, стан мого здоров'я покращився». Він не був госпіталізований.

187. Суд зауважує, що заявник утримувався у слідчому ізоляторі м. Хмельницького з 10 березня 1995 р. Він повторює, що відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права Конвенція зобов'язує Договірну Сторону лише стосовно фактів, які мали місце після набрання нею чинності. Для України Конвенція набула чинності 11 вересня 1997 р. Проте при оцінці того ефекту, який справили на заявника умови його утримання — протягом того часу, коли він хворів на туберкульоз, — Суд також може посилатися на весь період, протягом якого він утримувався, включаючи період до 11 вересня 1997 р.

188. Суд встановив, що заявник та п. Юсев уперше пройшли медичний огляд у березні та серпні 1995 р., відповідно при їх прийнятті до слідчого ізолятора. Не оспорювалось сторонами, що заявник пройшов перше рентгенівське обстеження 15 березня 1995 р., яке показало відсутність легеневого туберкульозу. 11 липня 1997 р. заявник пройшов спеціальну терапію як особа, що мала контакт із хворим на туберкульоз. 18 вересня 1997 р. у нього був виявлений легеневий туберкульоз у латентній формі. Було забезпечено відповідне лікування. Цього самого дня він пройшов додаткове медичне обстеження у Хмельницькому туберкульозному диспансері Міністерства охорони здоров'я України. Подальші обстеження у цьому відділенні здійснювались 8 червня і 7 жовтня 1998 р. та 23 лютого 2000 р.

189. Пан Юсев пройшов перше рентгенівське обстеження 29 серпня 1995 р., з якого було видно, що легені були у нормальному стані (див. § 91 вище). Рентгенівські обстеження були пізніше проведені заявникові 16 червня 1996 р., 7 серпня та 24 листопада 1997 р., 10 лютого, 5 травня, 23 вересня 1998 р., 11 січня, 15 липня, 15 жовтня 1999 р. та 21 лютого та 13 червня 2000 р. (див. § 94 вище). Пан Юсев був обстежений 20 серпня 1996 р., 14 лютого, 4 липня, 24 листопада 1997 р., 10 лютого, 5 травня, 23 вересня 1998 р., 11 січня, 15 липня 1999 р., 1 березня, 13 червня 2000 р. Обстеження рентгеном 20 серпня

1996 р. та 14 лютого 1997 р. підтвердило, що його легені та серце знаходяться у нормальному стані. Рентгенівське обстеження 11 липня 1997 р. виявило хворобу на легеневий туберкульоз. 23 липня 1997 р. пульмонолог Хмельницького туберкульозного диспансеру Міністерства охорони здоров'я України підтвердив цей діагноз. Цього самого дня п. Юсев отримав необхідне медичне лікування. 8 червня та 7 жовтня 1998 р. він пройшов додаткові обстеження у відділенні. Відповідно до медичних рапортів від 6 березня та 9 червня 2000 р. стан здоров'я п. Юсева покращився, симптоми туберкульозу зникли (див. § 95 вище).

190. Суд далі зауважує, що відповідно до тюремних записів заявник та п. Юсев знаходилися в одній камері у період між 18 листопада 1996 р. та 23 квітня 1997 р. та згодом із 4 листопада 1997 р. до 9 червня 1998 р. (див. § 99 і 100 вище). Цей запис не повністю збігається зі свідченнями заявника, який сказав делегатам, що утримувався з п. Юсевим із 3 лютого до 4 липня 1997 р. (див. § 34 вище), або начальника слідчого ізолятора, який заявив, що двоє ув'язнених знаходилися в одній камері до 4 липня 1997 р., коли регулярний медичний огляд виявив у п. Юсева туберкульоз легенів (див. § 53 вище). У тих питаннях, де усні докази і тогочасні записи слідчого ізолятора не збігаються, Суд надає перевагу останнім як, вірогідно, більш точним та, таким чином, вважає, що заявник знаходився окремо від п. Юсева з 23 квітня 1997 р. Суд не вважає достовірними свідчення заявника, що протягом періоду, коли п. Юсев був уже хворий, вони утримувались в одній камері. Фактично, останнє рентгенівське обстеження 14 лютого 1997 р. не виявило патологічних змін у легенях. І лише 4 липня 1997 р. рентген виявив інфільтрацію у його правій легені. Наступного тижня, 11 липня 1997 р., діагноз п. Юсева на легеневий туберкульоз був підтверджений, та 23 липня 1997 р. він почав проходити курс інтенсивної хіміотерапії. У зв'язку з цим Суд підкреслює, що туберкульоз у п. Юсева був виявлений більш ніж через два місяці після того, як він знаходився разом із заявником у одній камері. Теоретично можливо, що п. Юсев хворів на туберкульоз під час перебування у камері

із заявником і до виявлення туберкульозу — 11 липня 1997 р. Суд зауважує, що відповідно до висновку незалежної медичної експертизи п. Юсев та заявник хворіли на два різних типи туберкульозу, крім того, п. Юсев не хворів на активну форму туберкульозу (див. § 91 вище).

191. Суд далі зауважує, що патологічні зміни у верхній правій легені заявника були виявлені вперше під час обстеження 7 серпня 1997 р. (див. § 91 вище), більше ніж через три місяці після того, як він був переведений до окремої камери від п. Юсева; факт, що він хворіє на туберкульоз, був офіційно встановлений 18 вересня 1997 р. Цього самого дня він почав проходити курс інтенсивної хіміотерапії. Дату, коли у заявника було виявлено туберкульоз, підтвердив начальник слідчого ізолятора (див. § 53 вище).

192. Посилаючись на ці обставини, Суд не вважає правдоподібними аргументи заявника та його матері, що заявник був інфікований п. Юсевим. Він відзначає, що відповідно до медичного рапорту заявник та п. Юсев хворіли на дві різні форми туберкульозу: заявник хворів на фокусний туберкульоз, п. Юсев — на інфільтративний. Більш того, Суд звертає увагу на медичний рапорт, у якому йдеться про те, що п. Юсев не хворів на активну форму туберкульозу, не виділяв мікробактерії туберкульозу та, таким чином, не становив епідеміологічної небезпеки.

193. Суд приймає аргумент Уряду, який підтримано медичним рапортом (див. § 91 вище), що заявник та п. Юсев отримували відповідне та адекватне медичне лікування. Таким чином, можна вважати достовірними обстеження медичної комісії, що протягом другого періоду, коли п. Юсев та заявник знаходилися в одній камері (з 4 листопада 1997 р. до 9 липня 1998 р.) — чотири місяці після виявлення у п. Юсева туберкульозу та початку його лікування, та після 1,5–2 місяців після того, як у заявника був виявлений туберкульоз та розпочалось лікування, — ризик зараження заявником від п. Юсева був дуже незначним.

194. Суд додає, що відповідно до отримання медичної документації та результатів обстеження, здійсненого медич-

ною комісією (див. § 91 вище), умови догляду за станом здоров'я заявника та п. Юсева були задовільними, крім того, здійснювався постійний медичний нагляд.

195. За таких обставин Суд вирішив, що заявник не був об'єктом жорстокого поводження, забороненого ст. 3 Конвенції, у частині його хвороби на туберкульоз у слідчому ізоляторі м. Хмельницького.

196. Таким чином, не було порушення ст. 3 Конвенції у цій частині.

ІІІ. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ

197. Суд визнає скарги заявника стосовно того, що він не мав права на отримання додаткових посилок із їжею від його матері та двогодинні візити його рідних, такими, що підпадають під дію ст. 8 Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

198. Перш за все Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних Сторін виключно щодо тих подій, які відбулись після набуття чинності Конвенцією стосовно цієї Сторони. Суд відповідно має юрисдикцію перевіряти скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України.

199. Із тюремних реєстрів виявляється, що заявник отримував посилки від його матері 27 лютого, 27 березня, 26 квітня 1996 р. Більш того, він отримував бандеролі від неї 27 травня, 31 липня, 2 жовтня, 5 грудня 1996 р., 5 лютого, 11 квітня, 4 червня, 4 серпня, 6 жовтня, 10 грудня 1997 р. та 10 лютого, 14 квітня 1998 р. (див. § 93 вище). Суд зауважує, що кількість посилок або бандеролей, які могли бути надіслані заявникові

його родиною, ніколи не була обмежена внаслідок покарання, застосованого до заявника адміністрацією слідчого ізолятора.

200. Суд вважає, що обмеження кількості посилок та бандеролей, які було дозволено отримувати заявнику, та обмеження двогодинних візитів його рідних порушують право заявника на повагу до його кореспонденції, гарантоване § 1 ст. 8 Конвенції, та що ці обмеження можуть бути виправдані, тільки якщо були виконані умови § 2 цієї статті.

201. Насамперед Суд повинен розглянути, чи «відповідно до закону» було здійснене втручання. Цей вираз, по-перше, вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслін проти Франції» та «Ювіг проти Франції» від 24 квітня 1990 р., серія А № 176-А, § 27 та серія А № 176-В, § 26 відповідно).

202. Уряд у письмових зауваженнях звертається до Закону. У додаткових зауваженнях Уряд посилається на Виправно-трудоий кодекс України (далі — Кодекс), Інструкцію та Тимчасове положення (див. § 158 вище).

А. Період між 11 вересня 1997 р. та липнем 1999 р.

203. Суд зауважує, що Закон регулює умови утримання, доки вирок не вступить у законну силу. Як виявляється із тверджень свідків, заслуханих делегатами Суду протягом їх візиту, та документів, направлених Урядом, після того як вирок набув чинності, умови утримання осіб, засуджених до смертної кари, в основному регулювалися Інструкцією, виданою Міністерством юстиції України, Генеральним прокурором України та Верховним Судом України (див. § 112 вище). Проте Кодекс визначає загальні умови утримання (див. § 121–126 вище).

1. Виправно-трудоий кодекс України

204. Суд зауважує, що хоча Кодекс відповідає другій вимозі щодо фрази «відповідно до закону», а саме цей закон є до-

ступним, не виконується третя вимога, тобто те, що закон повинен бути передбачуваним стосовно суті та природи застосовуваних заходів.

205. Суд зазначає, що Уряд звертається до ч. 3 ст. 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від признаного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. § 85 вище). Однак це положення є частиною ст. 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок та бандеролей осіб, засуджених до позбавлення волі. Суд погоджується з тим, що було б незрозумілим, якби особи, засуджені до смертної кари, включалися до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується стосовно злочинців, щодо яких вважається неможливим перевиховання шляхом позбавлення волі. Суд зауважує, що правова позиція є більш зрозумілою в § 2 ст. 41 Кодексу. Вона встановлює, що «засудженим, які відбувають позбавлення волі в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У цій справі заявник був постійно ув'язнений у Сімферопольському слідчому ізоляторі, а не у виправно-трудовій колонії, виховно-трудовій колонії чи у виправно-трудовій колонії-поселенні, як зазначено в частинах 1 та 4 цієї статті.

206. За таких обставин Суд доходить висновку, що обмеження, накладені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам § 2 ст. 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати з упевненістю, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, стосовно кількості посилок та бандеролей, які ув'язненим дозволено було отримувати від рідних.

2. Інструкція

207. Суд зауважує, що встановленим фактом є те, що Інструкція є внутрішнім документом, який не доступний громадськості: Уряд надав Судові лише її частину.

208. Суд зазначає, що за таких обставин не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалось «відповідно до закону», як того вимагає

§ 2 ст. 8 Конвенції. Дійсно, Інструкція була замінена Тимчасовим положенням, затвердженим Державним департаментом з питань виконання покарань 25 червня 1999 р. наказом № 72 та зареєстроване 1 липня 1999 р. під № 426/3719 Міністерством юстиції України, яке набрало чинності 11 липня 1999 р. і яке було публічним. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, які відбулись до 11 липня 1999 р.

209. Таким чином, відбулось порушення ст. 8 Конвенції у період з 11 вересня 1997 р. до 11 липня 1999 р.

В. Період після 11 липня 1999 р.

210. Суд зауважує, що скарга заявника спочатку стосувалася періоду до 11 липня 1999 р., коли він мав право отримувати дві бандеролі на рік (див. § 113 вище), та він не скаржився на те, що його кореспонденція контролювалася після цієї дати.

211. Проте, зважаючи на важливість контактів між ув'язненими, засудженими до смертної кари, та їх родинами, вважається необхідною перевірка тих обмежень, які накладені Тимчасовим положенням, відповідно до яких заявникові було дозволено отримувати шість посилок та три бандеролі на рік.

Вважається, що таке обмеження є втручанням у право на повагу до кореспонденції. Таке втручання відбувається «відповідно до закону», а саме — Тимчасового положення, та може бути розцінене як таке, що переслідує законну мету «попередження безпорядків або злочинності», беручи до уваги інтерес адміністрації слідчого ізолятора, щоб небезпечні для тюремної охорони речі не були контрабандно переправлені ув'язненим.

212. Стосовно необхідності такого втручання Суд має зважити на логічну проблему, яка включає обробку необмеженої кількості посилок, що прибуватимуть до великої пенітенціарної установи, у цій справі в установі утримувалось понад три тисячі в'язнів. Надання дозволу ув'язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей має спричиняти велику кількість роботи частини персоналу слідчого ізолятора для контролювання кожної посилки з точки зору збереження безпеки слідчого ізолятора. Режим охорони всередині слідчого

ізолятора має на меті захист суспільства від небезпечних злочинців, а також захист самих ув'язнених усередині. Адміністрація слідчого ізолятора у зв'язку з цим мала законний інтерес створити безпеку засобом, який би зменшив або лімітував ризик небезпеки. Водночас має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого підтримувати контакти із зовнішнім світом.

213. У цій справі Суд зауважує, що можливість отримувати посылки чи бандеролі кожні шість тижнів може бути розцінена як такий баланс, беручи до уваги, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одягом, їжею та медикаментами всіх ув'язнених протягом позбавлення волі. На додаток Суд посилається на свідчення Уряду, що немає обмежень для рідних надсилати ув'язненим гроші, щоб придбати продукти харчування в магазині слідчого ізолятора.

214. На фоні цих обставин та маючи на увазі межі розсуду, що має Уряд при врегулюванні в'язничного життя, Суд зауважує, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

215. Таким чином, не відбулося порушення ст. 8 Конвенції стосовно періоду, який мав місце після 11 липня 1999 р.

IV. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

216. Заявник скаржився що більше восьми місяців він не мав можливості дочекатися візиту нотаріуса для засвідчення підпису на довіреності.

217. Суд розуміє цю частину заяви як скаргу, що в результаті відмови від надання дозволу на візит нотаріуса заявник не мав можливості надати засвідчену довіреність своєму представникові та, таким чином, був обмежений в отриманні належного доступу до ефективного засобу захисту стосовно скарг відповідно до Конвенції. Тому вважає за необхідне розглянути скаргу в межах ст. 13 Конвенції, яка встановлює: «Кожний, чиї права і свободи, викладені у цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинено особами, які діяли як офіційні особи».

218. Заявник наголосив, що проблеми, які виникли у зв'язку зі зверненням до начальника слідчого ізолятора засвідчити його представника, були штучними, оскільки той завжди засвідчував довіреності осіб, засуджених до смертної кари.

219. Уряд заявив, що протягом 1997 року мати заявника неодноразово подавала запит начальнику слідчого ізолятора на засвідчення довіреності її сина представникові, щоб той міг діяти від його імені у кримінальному провадженні, в результаті якого він знаходився у в'язниці. Оскільки начальник слідчого ізолятора не був компетентним розглядати такі запити, справа була передана до обласного суду Хмельницької області, який 10 грудня 1997 р. дозволив візит нотаріуса до заявника. Такий візит відбувся 10 лютого 1998 р.

220. Суд зауважує, що згідно з твердженнями заявника, його мати подавала запит про дозвіл на візит нотаріуса до слідчого ізолятора. Він особисто не звертався у письмовій формі із заявами щодо цього візиту — лише усно. На момент візиту делегатів заявник підтвердив, що дозвіл на візит нотаріуса від адміністрації слідчого ізолятора не надавався, а був наданий лише після рішення обласного суду та що нотаріус відвідав його 2 лютого 1998 р. Він скаржився, що рішення суду було винесене 10 грудня 1997 р., а дозвіл було надано тільки через два місяці. Проте стверджував, що ця затримка не завдала йому ніякої шкоди (див. § 41).

221. Враховуючи ці обставини, Суд постановив рішення, що згадана ситуація не може розглядатися як порушення права заявника на ефективні засоби судового захисту.

222. Отже, не було порушено ст. 13 Конвенції.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

223. Стаття 41 Конвенції проголошує: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

224. Мати заявника від імені сина вимагала 90 тис. грн. за нематеріальну шкоду, завдану їй та сину через емоційні

страждання. Вона також вимагала 38 270 грн. на відшкодування судових витрат та затрат на подорожі та адміністративний розгляд, здійснений після кримінального судочинства національними судами та під час розгляду інституціями Конвенції.

Пан Воскобойніков, зі свого боку, вимагав 24 тис. грн. за моральну шкоду і 16 040 грн. на відшкодування витрат.

225. Уряд визнав вимоги про відшкодування моральної шкоди необґрунтованими, зазначаючи, що ні мати заявника, ні п. Воскобойніков не брали особисто участі в судових розглядах. Їхні вимоги про компенсацію за негативні переживання, зумовлені стражданням матері заявника, батька, бабусі через зараження заявника туберкульозом, та вимоги п. Воскобойнікова компенсувати йому моральну шкоду, завдану державними органами, коли він діяв як представник заявника, були відхилені.

Щодо компенсації нематеріальної шкоди, яку вимагав заявник, то Уряд переконував, що сума значною мірою перебільшена і не підтверджується доказами, якими заявник обґрунтував моральне страждання внаслідок порушення Конвенції. Уряд просив Суд на справедливій основі визначити суму компенсації, беручи до уваги покращення умов тримання заявника та враховуючи економічну ситуацію на Україні.

226. Уряд далі зазначив, що ані мати заявника, ані п. Воскобойніков не надали жодних документів на підтвердження понесених витрат, відшкодування яких вимагалось ними. Більш того, Уряд вважав, що обчислена ними сума витрат була неточною. Мати заявника не надала жодних доказів про витрати, понесені нею на допомогу захисника — п. Островського. Уряд стверджував, що немає підтверджень того, що виконана цим захисником робота має відношення до процедури розгляду органами Конвенції чи до розгляду національними установами для попередження чи відновлення порушення Конвенції. Крім того, не було жодних доказів, що мати заявника мала якесь законне зобов'язання оплатити ці кошти.

227. У відповідь на зауваження Уряду мати заявника змінила свої вимоги про справедливу сатисфакцію за період із

1 березня 1995 р. по 9 вересня 1999 р. (дня, коли колишній представник заявника пред'явив свої вимоги на справедливу сатисфакцію) в сумі 13 281 460 грн. за нематеріальну шкоду, завдану її сину емоційними та психологічними стражданнями, 10 017 460 грн. за моральну шкоду, завдану їй через власні страждання і негативний вплив на її приватне життя, і 600 тис. грн. за нематеріальну шкоду, завдану членам сім'ї заявника у зв'язку з емоційними стражданнями через незаконне засудження заявника та зараження його туберкульозом. Мати заявника також далі просила 1 150 000 грн. для компенсації нематеріальних збитків внаслідок погіршення здоров'я заявника та членів його сім'ї. Оскільки це стосувалось і матеріальних збитків, вона просила 42 390 грн.

Більш того, за період після 9 вересня 1999 р. вона вимагає 82 125 грн. для відшкодування моральної шкоди, завданої сину та його сім'ї фізичними стражданнями, 16 425 грн. за нематеріальну шкоду, спричинену погіршенням її здоров'я та здоров'я заявника, 26 530 грн. — для відшкодування матеріальних збитків.

228. Суд, беручи до уваги одержані докази щодо скарги заявника про порушення статей 3 і 8 Конвенції, вважає, що йому завдано певну нематеріальну шкоду у зв'язку із загальними умовами тримання й обмеженням органами влади його права на повагу до приватного та сімейного життя і права на кореспонденцію (див. § 118). Об'єктивно оцінюючи цю шкоду, Суд зобов'язує сплатити заявнику 2 тис. євро як компенсацію нематеріальної шкоди та будь-який податок, який може бути справлений із цієї суми.

ВІДСОТКИ У РАЗІ НЕВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

229. Суд вважає, що відсоток, який нараховуватиметься у разі невиплати коштів за цим рішенням, повинен ґрунтуватися на річній процентній ставці, що дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 3 липня 2002 р., заява № 28957/95, § 124).

Із цих підстав Суд одноголосно:

230. Відхиляє попередні зауваження Уряду.

231. Постановляє, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції щодо умов утримання, у яких знаходився заявник у камері смертників.

232. Постановляє, що не мало місця порушення ст. 3 Конвенції щодо заявленого поганого поведження стосовно заявника у слідчому ізоляторі м. Хмельницького у зв'язку із його зараженням туберкульозом.

233. Постановляє, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції щодо права заявника на повагу до його приватного та сімейного життя та його кореспонденції щодо зазначеного періоду з 11 вересня 1997 р. до 11 липня 1999 р.

234. Постановляє, що не мало місця порушення Конвенції стосовно права заявника на повагу до його приватного та сімейного життя та його кореспонденції у період після 11 липня 1999 р.

235. Постановляє, що не мало місця порушення ст. 13 Конвенції.

236. Постановляє, що

а) держава-відповідач повинна сплатити заявникові протягом трьох місяців з моменту набуття чинності рішенням відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції 2 тис. євро для відшкодування моральної шкоди, які повинні бути конвертовані в українські гривні за курсом на дату сплати, а також будь-який податок, який може бути утриманий;

б) після закінчення згаданого вище тримісячного строку на зазначену суму буде нараховуватися простий відсоток у розмірі граничної ставки за кредитом Європейського Центрального Банку протягом усього періоду прострочення плюс три відсоткових пункти.

237. Відхиляє інші вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою, повідомлено 29 квітня 2003 р. згідно з § 2 і 3 ст. 77 Регламенту.

2.3. Справа «Данкевич проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що умови утримання заявника додержувалися з порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі — Конвенція). Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності і, у зв'язку з цим, не відповідала вимогам публічності закону. Крім того, Суд констатував порушення ст. 13 Конвенції, оскільки держава не надала підтверджень проведення ефективного розслідування скарг заявника за статтями 3 та 8 Конвенції

Рішення щодо суті
від 29 квітня 2003 р.*

Це рішення набуває статусу остаточного відповідно до обставин, зазначених у § 2 ст. 44 Конвенції.

Суд (Четверта Секція), засідаючи Палатою у складі: п. Н. Братса (Президента), п. М. Пеллонпе, пані Є. Палм, п. Дж. Макарчика, пані В. Стражніцкої, п. В. Буткевича, п. Р. Марусте (суддів) та п. М. О'Бойл (Секретаря Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 25 березня 2003 р., виносить таке рішення, що було прийняте цього останнього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві проти України, що була подана 20 лютого 1998 р. до Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) відповідно до колишньої ст. 25 Конвенції

* Заява № 40679/98

Юрієм Олександровичем Данкевичем (далі — заявник), українцем.

2. Заявника представляла його дружина, пані Н. Данкевич. Уряд України (далі — Уряд) представляв його Уповноважений, пані В. Лутковська, з Міністерства юстиції України.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови, в яких він утримувався в «коридорі смерті» у слідчому ізоляторі Запорізької області № 2, призвели до нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 р., коли Протокол № 11 до Конвенції набув чинності (ст. 5 § 2 Протоколу № 11).

5. Заяву було передано до Четвертої Секції Суду (§ 1 правила 52 Регламенту Суду). У цій Секції відповідно до правила 26 § 1 Регламенту Суду була сформована Палата, яка повинна була розглядати справу.

6. Порадившись зі сторонами, Президент Палати прийняв рішення, що в інтересах належного судочинства провадження у справі повинно відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Хохлич проти України», «Полторацький проти України», «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 41220/98, 41707/97, 38812/97 та 39042/97 (§ 2 правила 43)).

7. Своїм рішенням від 25 травня 1999 р. Палата визнала заяву частково прийнятною. 4 жовтня 1999 р. Суд здійснив візит до слідчого ізолятора Запорізької області з метою встановлення фактів.

8. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад Секцій (§ 1 правила 25). Справу було передано новому складу Четвертої Секції.

9. Уряд, але не заявник, подали свої зауваження щодо суті заяви (§ 1 правила 59).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Загальний опис подій

10. 3 квітня 1997 р. Запорізький обласний суд визнав заявника винним у вбивстві трьох осіб та у спробі вбивства однієї особи і засудив його до смертної кари.

11. Того самого дня адміністрація слідчого ізолятора Головного управління Міністерства внутрішніх справ України в Запорізькій області вирішила перевести заявника в окрему камеру на період очікування виконання вироку відповідно до ч. 4 ст. 8 Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-XII.

12. 24 липня 1997 р. Верховний Суд України залишив рішення суду першої інстанції без змін.

13. 15 серпня 1997 р. після поданого матір'ю заявника клопотання Генеральний прокурор України встановив, що суди належним чином проаналізували всі наведені докази і зробили правильні юридичні висновки. Він визнав клопотання явно необґрунтованим.

14. 27 серпня 1997 р. заявник подав Президентові України клопотання про помилування.

15. 19 вересня і 15 грудня 1997 р. заступник Голови Верховного Суду України відхилив два наступні клопотання, подані дружиною та матір'ю заявника.

16. Мораторій на виконання смертної кари був проголошений Президентом України 11 березня 1997 р. Рішенням від 29 грудня 1999 р. № 11рп/99 Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України стосовно смертної кари. Покарання у вигляді смертної кари було, таким чином, замінене на довічне ув'язнення відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483-III.

17. 14 червня 2000 р. Запорізький обласний суд замінив заявникові покарання у вигляді смертної кари на довічне позбавлення волі.

В. Усні свідчення перед делегатами Суду

18. Свідчення стосовно заявника були надані делегації Суду 6 жовтня 1999 р. у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1. Делегація Суду була у складі суддів М. Пеллонпе, Дж. Макарчика та Р. Маруште. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

(а) Основні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

19. Заявник прибув у Запорізький слідчий ізолятор за два тижні до візиту делегації Суду. Раніше протягом трьох років він утримувався в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Під час візиту делегації Суду він повідомив, що був поінформований про свої права та обов'язки. Однак умови утримання в Запорізькому слідчому ізоляторі відрізнялись. Він описав їх таким чином: «Кожен раз, коли приїжджала комісія з Києва — вони не дуже турбувались, коли приїжджала місцева комісія з прокуратури — адміністрація слідчого ізолятора розповсюджувала папірець з правилами, вивішувала його на стіні, а наступного дня знімала. Хоча цей папірець не висів на стінах у камерах, нас інформували про нього».

20. У Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник змінював камери кожного тижня, а пізніше — щомісяця, утримував його, як правило, одного. Ця практика діяла протягом шести місяців. За словами заявника, вікна в його камері були закриті та не було умивальника. Камери для двох в'язнів були такого ж розміру, як і в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, але для одного в'язня були значно меншими, майже у два рази менше, ніж та, в якій він утримувався в день візиту делегації. Заявник повідомив, що він утримувався один за його особистим проханням. Однак коли адміністрація Запорізького слідчого ізолятора № 2 наполягала, щоб він перебував у камері з ким-небудь, він не заперечував.

21. Заявник не був офіційно повідомлений про мораторій на виконання смертних вироків, а дізнався про це по радіо та від інших в'язнів.

22. Коли його перевели до камери смертників, двох в'язнів забрали для виконання вироку. Виконання вироків здійсню-

валось у Дніпропетровському слідчому ізоляторі. Хоча в'язні рідко знали про місце виконання вироку, вони могли бачити, як в'язнів виводять у наручниках і без особистих речей, які потім забирались працівниками слідчого ізолятора.

23. За словами заявника, в камерах Запорізького слідчого ізолятора № 2 взимку до включення опалення було дуже холодно, а влітку жарко.

24. Заявник неодноразово скаржився на умови утримання в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, але йому завжди говорили, що немає коштів, щоб поліпшити умови. Він стверджував, що деякі з його письмових скарг не доходили до адресатів.

25. У заявника болів живіт та була висока кислотність, але медичний персонал не давав йому ліків, оскільки їх не мав, крім того, призначав неправильні препарати, які не допомагали. Зазвичай фельдшер оглядав в'язнів один чи два рази на тиждень, реєструючи тих, хто хоче бачити лікаря. Однак відвідати лікаря можна було за заявою, поданою начальнику слідчого ізолятора. Під час перебування в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник відвідав лікаря один чи два рази. Він повідомив, що звертався з проханням про зустріч із лікарем, можливо, один раз, тому що вперше його оглядав не терапевт, а психіатр, який сказав, що з животом все нормально, хоча під час огляду він відчував біль у животі. Потім заявнику дозволили дієтичне харчування протягом одного місяця.

26. Заявник повідомив, що зуби йому не лікували, а тільки виривали. Його родичі запропонували принести всі необхідні стоматологічні ліки, але адміністрація слідчого ізолятора відмовила. Він повідомив, що згідно з порядком тримання, у Запорізькому слідчому ізоляторі не було забезпечено стоматологічне лікування.

27. Заявнику не дозволялося дивитись телевізор, родичі приносили йому книги та газети. На відміну від Запорізького слідчого ізолятора № 2, де на заявника чинився психологічний тиск, у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 він відчував гуманне ставлення з боку персоналу. За його словами, до родичів ув'язнених ставились неналежним чином.

28. У камері, де утримувався заявник під час візиту делегації, постійно була ввімкнена лампа та через вікно проникало природне світло. У Запорізькому слідчому ізоляторі в його камері лампа була набагато потужнішою.

(б) Практика слідчого ізолятора стосовно прогулянок та візитів родичів заявника

29. Заявник почав виходити на прогулянки за півтора року до візиту делегації. Йому дозволяли гуляти близько 20–30 хвилин, інколи 50 хвилин, без наручників. Адміністрація слідчого ізолятора не повідомляла його про те, якою повинна бути тривалість прогулянки відповідно до національного законодавства. Його дружина принесла копію в'язничних правил, які визначали, що прогулянка повинна тривати від однієї до двох годин. На запитання делегації: «Коли ваша дружина повідомила Вас про ці правила, чи скаржилися Ви на те, що Вам не було дозволено зустрічатися з Вашою дружиною протягом однієї години чи мати прогулянки згідно з правилами?», заявник відповів: «Ми подавали скарги. Стосовно побачень нам повідомили, що в ізоляторі перебуває дуже багато в'язнів, особливо тих, хто знаходиться під слідством, а тому слідчий ізолятор не має достатніх можливостей, щоб забезпечити всім в'язням тривалі побачення». На наступне запитання делегації: «Чи означає це, що така практика триває увесь час?», заявник відповів: «Дякуючи моїй дружині, ми дізнались, що правила утримання, прийняті в 1993 році, дозволяли нам мати зустрічі протягом години».

30. Навіть коли заявник дізнався, що прогулянки повинні тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора не дозволила їх. Наприклад, коли інші в'язні йшли на прогулянку, його викликали на зустріч. Як тільки побачення закінчувалось, прогулянка також закінчувалась. Це тривало доти, доки дружина і мати заявника не повідомили, що вони будуть скаржитися до Суду, та припинилось приблизно за один чи два місяці до візиту делегації.

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок, бандеролей та кореспонденції

31. Після того, як смертний вирок стосовно заявника став остаточним, він мав змогу отримувати одну посылку кожні два місяці. Йому дали дозвіл виходити на прогулянку, листування було обмежено одним листом на місяць та однією бандероллю вагою до двох кілограмів кожні шість місяців, включаючи їжу, туалетні речі й одяг. За його словами, ці норми були недостатніми, зважаючи на низьку якість їжі у слідчому ізоляторі та те, що в той час він не мав можливості купувати товари в магазині слідчого ізолятора. Він сказав, що за шість місяців до візиту делегації за новими правилами йому було дозволено купувати товари на суму 70–75 % від встановленої мінімальної заробітної плати. Заявник повідомив, що у нього завжди було достатньо грошей на рахунок для придбання товарів у магазині слідчого ізолятора.

32. Стосовно листування з родичами заявник повідомив, що на час візиту делегації він міг відправляти та отримувати необмежену кількість листів. Також він повідомив, що мав право отримувати одну посылку вагою вісім кілограмів та три бандеролі кожні два місяці.

2. Пан В. Лаврик

33. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора № 1. У нього був штат із 129 співробітників.

(а) Основні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

34. Свідок повідомив, що у в'язниці утримують 836 в'язнів, з яких 176 були засуджені до тюремного ув'язнення, включаючи 18 засуджених до смертної кари. Він також повідомив, що заявник був переведений до Запорізького слідчого ізолятора № 1 нещодавно.

35. Свідок відзначив, що документ із правами та обов'язками в'язнів був вивішений у камерах. В'язні мали змогу ознайомитися з положеннями цього документа. Він сказав, що з моменту введення мораторію на виконання смертних вироків дещо змінилось для засуджених до смертної кари, і вони були

ознайомлені з цим: раніше вони не мали змоги виходити на прогулянки та могли отримувати лише дві малі посилки на рік та один лист на місяць. Він повідомив, що адміністрація слідчого ізолятора повідомляла засуджених до смертної кари про мораторій.

36. Згідно із законодавством адміністрація слідчого ізолятора не могла поміщати в камеру більше двох в'язнів. Адміністрація дозволяла в'язням бути самим у камері, якщо вони про це просили. Узимку температура повітря в камерах була близько 22–25°C.

37. В'язні могли звертатися зі скаргами до нього або до прокуратури, але свідок не отримував будь-яких скарг. Він сказав, що кожен місяць співробітник Департаменту з питань виконання покарань та заступник прокурора області обходили камери та збирали скарги. В'язні скаржились на їх засудження, але не на умови утримання.

38. Свідок відвідував засуджених до смертної кари кожного тижня. Нещодавно він зустрічався із заявником, у якого не було скарг на умови утримання.

39. Він повідомив, що працівник медичної частини слідчого ізолятора відвідує камери щоденно. Якщо потрібно, в'язень міг бути переведений до медичної частини для лікування, а в разі необхідності — до лікарні.

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок, отримання посилок, бандеролей, кореспонденції та зустрічей із родичами

40. Засуджені до смертної кари почали виходити на щоденні прогулянки в березні 1998 р. Зміни щодо посилок та кореспонденції були введені 25 червня 1999 р. Під час прогулянок засуджені були без наручників. Більш того, вони мали право на щомісячну зустріч із родичами протягом двох годин, могли отримувати шість посилок та три бандеролі на рік.

41. Він повідомив, що вихідна кореспонденція не підлягала цензурі, незважаючи на те, що вона відкривалась та переглядалась. Вхідна кореспонденція із Суду та Генеральної прокуратури ніколи не відкривалась згідно із Законом України

«Про попереднє ув'язнення». Листи родичам в'язнів та від них, а також посилки реєструвались у спеціальному журналі. Свідок сказав, що в'язні не скаржились на те, що не мали можливості відправити чи отримати листи. Щодо листів в'язнів офіційним представникам, то вони зазвичай просили про зустріч з юристом. Також свідок повідомив, що процедура, за якою листи не реєструвались, була введена 25 червня 1999 р.

3. Пані Л. Лазечна

42. Свідок була лікарем слідчого ізолятора із чотирирічним стажем роботи в ньому. Вона особисто знала заявника. Свідок повідомила, що адміністрація слідчого ізолятора могла забезпечити все необхідне стоматологічне лікування у слідчому ізоляторі. За її словами, між засудженими до смертної кари та іншими в'язнями не було різниці в медичному обслуговуванні.

4. Пан С. Олейник

43. Свідок був начальником Запорізького слідчого ізолятора № 2. Він приступив до виконання своїх обов'язків 4 вересня 1998 р.

(а) Основні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

44. Свідок повідомив, що на день візиту делегації у слідчому ізоляторі утримували 1 735 осіб, усі вони перебували на попередньому ув'язненні. Він підтвердив, що заявник нещодавно був переведений до Запорізького слідчого ізолятора № 1.

45. Свідок особисто знав заявника, який не скаржився на умови утримання, хоча на початку липня 1999 р. він критикував тривалість його зустрічей із родичами, стверджуючи, що візити повинні тривати дві години. Голова Департаменту та перший заступник обласного прокурора розслідували факти та дійшли висновку, що скарги заявника були обґрунтованими. Зокрема, керівництво слідчого ізолятора не могло надати більш тривалих зустрічей у зв'язку з великою кількістю в'язнів, які очікували таких зустрічей. Загалом звернення в'язнів реєструвались у журналі та в їх особистих справах. Відповідь надавалася в'язню для ознайомлення та підпису.

46. Свідок стверджував, що до того, як вирок набував статусу остаточного, засуджені до смертної кари не могли від-

правляти чи отримувати кореспонденцію, проте їм дозволялось отримувати дві бандеролі. Після того, як вирок набував статусу остаточного, режим змінювався.

47. Свідок заявив, що згідно з правилами заявник переведився з однієї камери в іншу кожні 10 днів та за його проханням знаходився один у двомісній камері. Він стверджував, що всі чотири камери для смертників були двомісними та однакового розміру. В день візиту делегації дві з них були порожніми.

48. Він підтверджував, що зустрічався з дружиною заявника, коли вона зверталася з проханням про побачення зі своїм чоловіком, але він ніколи не чув від неї будь-яких скарг на умови утримання заявника.

5. Пані Л. Пономарчук

49. Свідок була лікарем Запорізького слідчого ізолятора № 2, де працювала з червня 1999 р. Вона чула про заявника. Проте він ніколи не звертався до неї за будь-якою допомогою.

50. Вона підтверджувала, що кожного дня фельдшер обходив камери та реєстрував скарги і прохання про зустріч з лікарем. Вона ніколи не чула про стоматологічні проблеми та скарги заявника на відмову в наданні стоматологічної допомоги. За її словами, адміністрація слідчого ізолятора мала висококласних стоматологів та всі в'язні могли отримувати допомогу.

51. Медична частина слідчого ізолятора складалася з 15 осіб, включаючи рентгенолога, дерматолога, психіатра, стоматолога, терапевта та фельдшерів. У медичній частині було все необхідне обладнання та медикаменти для забезпечення кваліфікованої медичної допомоги. Якщо родичі в'язнів приносили ліки чи вітаміни, в'язні отримували їх через медичну частину. Свідок підтверджувала, що для ВІЛ-тесту необхідна була згода в'язня. За її словами, було неможливо, щоб в'язні, які хворіли на туберкульоз, утримувалися разом з іншими в'язнями: під час прибуття до слідчого ізолятора вони проходили флюорографію, результати якої були готові того самого дня. Якби в'язень був хворий на туберкульоз, то його три-

мали б окремо. Якби в'язень прибув із попереднього ув'язнення, медична книжка була у нього.

С. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 1

52. Делегація оглянула камеру, де утримувався заявник. Розмір камери був близько 10 м². Вона була відремонтована, прибрана та чиста. Там був відкритий туалет, умивальник із підключеною холодною водою, два ліжка, закріплений на підлозі стіл, центральне опалення та вікно з ґратами. Також було кілька книжок та газет, мило і туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

53. Делегація оглянула душову, яка була відремонтована та чиста. Також вони відвідали двір для прогулянок.

Д. Інспекція Запорізького слідчого ізолятора № 2

54. Делегація оглянула дві камери для засуджених до смертної кари, які на день візиту були пусті. Розміром камери були близько 12 м². Там був відкритий туалет, умивальник з підключеною холодною водою, два ліжка, закріплений на підлозі стіл, центральне опалення та вікно з ґратами. Камери були достатньо провітрені.

55. Делегація оглянула душову одразу після того, як група затриманих жінок прийняла душ. Душова складалася з двох кімнат без вікон. Вони були вологі та брудні.

56. Делегації не дозволили оглянути камери, в яких утримувались засуджені до смертної кари.

Е. Документальні свідчення

57. Відповідно до записів слідчого ізолятора дружина та мати заявника зверталися з проханням відвідати його 21 серпня, 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада та 23 грудня 1997 р., 18 та 25 лютого, 25 березня, 18 квітня та 21 травня 1998 р. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада та 23 грудня 1997 р., 23 січня, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня та 27 жовтня 1998 р. Мати заявника також відвідала його 26 січня 1999 р., а дружина — 25 грудня 1998 р. та 26 лютого 1999 р.

58. 26 серпня, 27 жовтня та 26 грудня 1997 р., 27 лютого, 24 квітня та 27 жовтня 1998 р. заявник отримав передачі від

дружини та матері. Переважно в них були їжа, туалетні речі та одяг.

59. Заявник регулярно купував речі в магазині слідчого ізолятора. Згідно із записами магазину слідчого ізолятора в жовтні та грудні 1997 р. він витратив 16,30 та 10,40 грн. У лютому та березні 1998 р. він купив різні предмети на 10,25 та 17,50 грн. А 23 червня (45,20 грн.), 18 серпня (64,66 грн.), 10 вересня (16,40 грн.) 19 жовтня (18 грн.) та 12 листопада 1998 р. (6,20 грн.) він придбав їжу та туалетні речі. У січні та лютому 1999 р. він витратив 38,94 та 8,70 грн.

60. Згідно із записами слідчого ізолятора заявник отримував гроші на свій рахунок у в'язниці 3 липня (40 грн.), 26 червня (100 грн.), 8 вересня (30 грн.) та 27 жовтня 1998 р. (50 грн.).

61. Згідно із записами слідчого ізолятора заявник відправляв листи 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня та 29 жовтня 1998 р. Однак у документі, наданому Суду, не були зазначені адреси.

62. 12 листопада 1998 р. прокурор Запорізької області повідомив пані Белову, що за її скаргою прокуратурою була здійснена перевірка Запорізького слідчого ізолятора № 2. Вона з'ясувала, що ніхто із засуджених до смертної кари не скаржився на будь-які порушення Конвенції. Стосовно режиму та умов утримання адміністрація слідчого ізолятора керувалася положенням Інструкції від 20 квітня 1998 р. (див. нижче § 73). Він також зазначив, що підозри пані Белової з приводу того, що в камерах засуджених до смертної кари поширюється туберкульоз, були необґрунтованими. Він повідомив, що у березні 1998 р. один засуджений помер, але його і сусідні камери були вимиті та продезинфіковані. Більш того, засуджені регулярно проходили флюорографію, і ніхто з них не захворів на туберкульоз.

II. ВІДПОВІДНЕ ВНУТРІШНЄ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України

63. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

64. Параграф 1 ст. 9 встановлює, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

65. Частина 3 ст. 15 забороняє цензуру.

66. Згідно зі ст. 19 правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

67. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

68. Згідно з пунктами 2 та 4 ст. 29 ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому та затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість із моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

69. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

70. За статтею 59 кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

71. Частина 3 ст. 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

72. Відповідно до ст. 64 конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією.

Б. Законодавчі положення, що регулювали умови утримання в «коридорі смерті»

73. Умови в «коридорах смерті» в українських в'язницях були послідовно врегульовані Інструкцією стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари, від 20 квітня 1998 р. (далі — Інструкція) та Тимчасовим положенням стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари в слідчих ізоляторах, затвердженим Державним департаментом з питань виконання покарань 25 червня 1999 р. наказом № 72 та зареєстрованим 1 липня 1999 р. під № 426/3719 Міністерством юстиції України (далі — Тимчасове положення).

74. Інструкцією закріплено, що після винесення остаточного вироку, особи, засуджені до смертної кари, повинні утримуватись окремо від інших засуджених у спеціально облаштованих камерах. У виключних випадках в одній камері могли утримуватись не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого, що перебував у одиночній камері, повинна бути не меншою за 4 м², у камері на дві особи — не меншою за 3 м². Засуджені забезпечувались індивідуальним спальним місцем та постільною білизною. Вони носили уніформу, розроблену для особливо небезпечних рецидивістів. Посилання робились також і на їх правовий статус та обов'язки. Встановлювались кількість побачень із родичами та кількість листів, яку в'язні могли надсилати та отримувати:

вони мали право на одне побачення на місяць та могли надіслати один лист на місяць. На отримання пошти обмежень не було. В'язні могли отримувати дві бандеролі на рік. Мали право на щоденні одногодинні прогулянки на свіжому повітрі. За межами камер в'язні перебували в наручниках. Їм не дозволялось працювати.

Засуджені могли також читати книжки, журнали та газети, придбані у в'язничній бібліотеці та (чи) куплені через в'язничну торговельну мережу; отримувати грошові перекази; зберігати у камерах особисті речі та продукти харчування, купувати їжу і предмети туалету у в'язничній крамниці двічі на місяць (на суму не більше розміру однієї мінімальної заробітної плати), грати у настільні ігри; зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснювалося відповідно до національного законодавства.

Засуджені могли звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги мали бути відправлені протягом трьох днів. Скарги Генеральному прокуророві України цензурі не підлягали.

75. Тимчасове положення розширило права осіб, засуджених до смертної кари, порівняно з Інструкцією. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон уночі; могли отримувати шість посилок чи передач і три бандеролі на рік, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці (на суму не більше 70 % розміру мінімальної заробітної плати); могли молитися, читати релігійну літературу і зустрічатися зі священником та звертатися зі скаргами до державних органів. Їм дозволялося направляти та отримувати листи без будь-яких обмежень, мати щомісячні побачення з родичами до двох годин. Посадові особи в'язниці мали бути присутніми під час таких побачень. Побачення з адвокатами відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу здійснювались відповідно до виправно-трудового законодавства.

В. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ (далі — Закон)

76. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який

застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

77. Відповідно до ч. 4 ст. 8 особи, засуджені до виключної міри покарання, вирок щодо яких не став остаточним, утримувались окремо від інших затриманих осіб.

78. Частина 1 ст. 9 Закону проголошує, зокрема, що затримані мають право:

- (а) на захист відповідно до норм кримінального права,
- (б) бути ознайомленими правилами утримання,
- (в) мати щоденну одногодинну прогулянку,
- (г) отримувати двічі на місяць передачу вагою до восьми кілограмів або отримувати необмежені грошові перекази та грошові кошти шляхом переведення чи особистого вручення,
- (д) купувати продукти харчування та предмети туалету на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, розраховуючись чеками, а також необмежену кількість канцелярських товарів, газет та книжок у в'язничній крамниці,
- (е) носити власний одяг та взуття, мати з собою документи та записи щодо кримінальної справи,
- (є) користуватися телевізорами, отриманими від родичів чи інших осіб, та настільними іграми, газетами і книжками, взятими у бібліотеці у попередньому місці їх затримання чи купленими у крамниці,
- (ж) окремо відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою та предметами, виробленими з напівкоштовних матеріалів, які мають відношення до їх віри, за умови, що вони не порушують правила, які застосовуються у місцях попереднього ув'язнення та не обмежують прав інших осіб,
- (з) спати вісім годин уночі, протягом яких вони не зобов'язані брати участь у процесуальних діях чи робити що-небудь ще, крім випадків гострої необхідності, та
- (и) подавати скарги і подання й надсилати листи державним органам та посадовцям у порядку, передбаченому статтею.

79. Відповідно до ст. 11 затримані повинні бути забезпечені засобами для щоденного використання, які відповідають сані-

тарним та гігієнічним вимогам. Площа камери на одну особу не повинна бути меншою за 2,5 м². Затримані повинні забезпечуватись харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільною білизною й іншими предметами та щоденним забезпеченням безкоштовно і відповідно до норм, затверджених Урядом. За необхідності вони забезпечуються одягом та взуттям встановленого зразка.

80. Відповідно до ч. 1 ст. 12 дозвіл для родичів та інших осіб на побачення із затриманим (зазвичай один раз на місяць тривалістю від однієї до двох годин) надається керівництвом місця затримання, але лише з письмової згоди слідчого, слідчого органу чи суду, в провадженні яких знаходиться справа. Згідно з ч. 4 затримані мають право на побачення із захисником, з яким можуть зустрічатись наодинці без обмеження кількості побачень чи їх тривалості, з моменту, коли захисник отримує право діяти як адвокат, такий дозвіл має бути наданий у письмовій формі особою чи органом, у провадженні якого знаходиться справа.

81. Відповідно до ч. 1 ст. 13 затримані можуть листуватися зі своїми родичами та іншими особами і підприємствами, установами та організаціями з письмового дозволу органу, у провадженні якого знаходиться справа. З моменту початку перебігу засудження кореспонденція більше не піддається жодним обмеженням.

Г. Виправно-трудоий кодекс України (далі — Кодекс)

82. Відповідно до ст. 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі) основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені повинні носити одяг єдиного зразка. Їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі

з обшукуванням. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі та бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду. У виправно-трудових установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік та кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудових установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затвердженими наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110.

У порядку, встановленому Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

83. Частиною 1 ст. 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності) передбачається, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

84. Статтею 40, між іншим, закріплено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації і документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються та, за заявою адвоката, можуть проводитись віч-на-віч, без присутності охорони.

85. Відповідно до ст. 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, бандеролей і передач) засудженим, яких тримають у виправно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок

(передач), суворого й особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: в колоніях загального режиму — 10 посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посылках, бандеролях і передачах, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, бандеролей і передач встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

86. Згідно зі ст. 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів) засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особистий рахунок засудженого.

87. Відповідно до ч. 2 ст. 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Д. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

88. Відповідно до ч. 1 ст. 12 прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб,

крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина 4 передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. Частиною 5 передбачено, що рішення Генерального прокурора України є остаточним.

89. Відповідно до ст. 38 прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, за якими вироки, рішення, ухвали або постанови набрали законної сили. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

90. Відповідно до ч. 1 ст. 44 предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами у цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень із приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція № 1097 (1996) Парламентської Асамблеї Ради Європи про скасування смертної кари в Європі

91. У цій резолюції Асамблея висловила жаль з приводу страт, які, як повідомлялося, були незадовго до того виконані у Латвії, Литві й Україні. Зокрема, вона засудила Україну за

очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків у вигляді смертної кари, взятих під час приєднання до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання смертної кари і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Процедурою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) про дотримання Україною зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, взятого на себе під час приєднання до Ради Європи

92. Асамблея підтвердила у цій резолюції, що вона отримала офіційну інформацію, що в першій половині 1996 року в Україні було проведено 89 страт, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість страт, проведених у другій половині цього року. Асамблея була особливо шокована, коли дізналася, що страти в Україні знаходяться під завісою секретності, так що, очевидно, навіть родини засуджених не повідомляються про них, і що, як повідомлялося, страчені засуджені хороняться у непозначених могилах. Вона засудила Україну за порушення її зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль із приводу страт, що вже мали місце, і висунула вимогу, щоб Україна негайно дотрималася своїх зобов'язань і зупинила виконання вироків щодо смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо дотримання Україною зобов'язань

93. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала своїх зобов'язань (212 осіб були страчені з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. відповідно до офіційних джерел). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 р. в Україні діє *de facto* мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій був підтверджений *de jure* і щоб Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо проголосила,

що якщо матимуть місце подальші страти, вірчі грамоти парламентської делегації України будуть анульовані на наступній сесії Асамблеї відповідно до правила 6 Регламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ, НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ (КПТ)

94. Делегати КПТ відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998–2000 рр. Звіти з кожного візиту були опубліковані 9 жовтня 2002 р. разом із відповідями на звіти Уряду України (далі – Уряд).

Звіт 1998 року

95. Візит делегації, що відбувся з 8 по 24 лютого 1998 р., був першим періодичним візитом в Україну. Під час візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові. На першому поверсі блоку № 2 слідчого ізолятора № 203 розміщувалися на той час 15 ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делегація була запевнена, що з 11 березня 1997 р. фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

96. У своєму звіті (§ 131) КПТ насамперед висловив серйозну стурбованість щодо умов утримання, у яких перебували ці ув'язнені, і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджені до смертної кари зазвичай утримувалися по двоє в камерах площею 6,5–7 м². Камери не мали доступу природного освітлення, оскільки вікна були затемнені металевими листами. Штучне освітлення, постійно увімкнене, було не завжди достатньо сильним, у результаті чого деякі камери були напівтемними. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шнурка відкрити заслін; незважаючи на це, камери були дуже вологими і досить холодними (§ 132).

Обладнання камер було описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка і(або) відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдри, яка очевидно була недостатньою, щоб вберегтися від хо-

лodu), полиці та двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені слухатимуть радіoproграми через приймач, вбудований у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали невідокремлені унітази, які добре проглядалися з жилої частини; у результаті ув'язнених, що користувався туалетом, повинен був робити це перед очима свого співкамерника. Що стосується туалету, засуджені до смертної кари знаходилися у такій самій складній ситуації, як й інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть можливості мати годину прогулянки. У найкращому разі вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб піти в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо мали право на побачення з рідними. Діяльність у камері обмежувалася читанням і прослуховуванням радіопередач, коли приймач працював. Крім щомісячних побачень із рідними, яких мав дехто з ув'язнених, контакт із людьми був обмежений, переважно, до випадкових візитів православного священника чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (§ 133).

97. КПТ підсумував свої висновки таким чином:

«Коротко, засуджені до смертної кари були закриті на 24 години на добу в камерах, в яких був дуже обмежений життєвий простір, не було доступу природного освітлення і часом дуже бідне штучне освітлення, вони фактично не мали можливості зайняти свій час і дуже мало можливостей для контакту з людьми. Більшість із них трималися в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до понад два роки). Така ситуація може повністю відповідати законодавчим положенням стосовно ставлення до засуджених до смертної кари, чинним в Україні, проте це не змінює того факту, що на думку КПТ, вона є нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням» (§ 134).

Крім того, зазначалося, що делегація отримала численні скарги від ув'язнених, засуджених до смертної кари, на те, що їм бракувало інформації про їх правову ситуацію, розвиток їх справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд їх скарг тощо (§ 138).

98. У своїй відповіді на звіт від 1998 року Уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених КПТ, було здійснено ряд організаційних і практичних кроків. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати ув'язненим, засудженим до смертної кари, право на щомісячне побачення з рідними, право на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, право на побачення зі священником і право отримувати й надсилати листи без обмежень. Крім того, зазначалося наступне:

(i) засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі, і з цією метою буде перебудовано та переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер були зняті;

(iii) з метою інформування ув'язнених, засуджених до смертної кари, про їх права і правовий статус витяг із Тимчасового положення був прикріплений на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

99. Делегація КПТ відвідала Україну з 15 по 23 липня 1999 р., під час візиту вона знову оглянула слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. У звіті-зазначено, що з часу попереднього візиту відбувалися деякі зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені мали щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю до однієї години, хоча було зауважено про недостатність місця для виконання справжніх фізичних вправ (§ 34, 35). Крім того, у звіті відзначено важливий прогрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (§ 36). Однак КПТ відзначив певні неприйнятні умови утримання,

включно з фактом, що ув'язнені продовжували перебувати 23 із 24 годин на добу в камерах і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (§ 37).

Звіт 2000 року

100. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 р., під час якого делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 15 у м. Сімферополі. КПТ привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і звернув увагу, що вирoki стосовно більшості з близько 500 засуджених до смертної карі були замінені на довічне ув'язнення.

101. Незважаючи на ці позитивні кроки, КПТ констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом стурбованості для Комітету (§ 67). Зазначалося, що на додаток до попередньої Інструкції, виданої у липні 2000 р., і до впровадження в дію двох установ із посиленням режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених до довічного ув'язнення, до таких осіб застосовувався режим суворих обмежень (§ 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з відновлення камер в установах, які відвідувалися, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення та якості штучного освітлення і вентиляції залишалися (§ 69). Крім того, засуджені до довічного ув'язнення перебували в межах своїх камер 23 години на добу без жодної форми організованої діяльності, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила в нестерпних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією у липні 2000 р. побачення з рідними були заборонені й ув'язнені мали право надсилати один лист кожні два місяці, хоча не було обмеження щодо отримання листів (§ 70).

102. У своїй відповіді на звіт Уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю до однієї години і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, з метою забезпечення належ-

ного доступу світла металеві ставні були зняті з вікон у всіх камерах.

ПРАВО

1. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ УРЯДУ

103. Уряд повторив заперечення, зроблені на стадії провадження щодо прийнятності. Він вважав, що заявник, який перебував у «коридорах смерті» протягом чотирьох років, ніколи не скаржився до виконавчих або судових органів будь-якого рівня стосовно заявлених порушень його прав. У зв'язку з цим він не надав Уряду можливості відреагувати відповідно на заявлені порушення його прав та захистити його національними засобами, призначеними захищати права при заявлених порушеннях.

104. Уряд підкреслив, що наявна правова система (насамперед Конституція та інші правові акти) надають реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він звертається до § 1 ст. 55 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується право оскаржити в суді рішення, дію або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових або службових осіб». Уряд звертався у зв'язку з цим до рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р., в якому зазначено: «Частина першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

105. Уряд далі повторив, що відповідно до § 1 ст. 248 Цивільного процесуального кодексу України «громадянин має право звернутися до суду, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. Серед суб'єктів, зазначених у частині першій цієї статті, рішення, дії або бездіяльність яких

може бути оскаржено до суду, є органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

106. Заявник оспориював зауваження Уряду, відзначаючи, що він використав усі національні засоби захисту, наявні у його розпорядженні. Так, він стверджував, що його дружина та мати подавали скарги про умови утримання засуджених до Запорізької обласної прокуратури (15 серпня 1997 р.), до Президента України (15 грудня 1998 р. та 19 лютого 1999 р.) та до Уповноваженого з прав людини (9 жовтня 1998 р.). Також його дружина скаржилася до адміністрації слідчого ізолятора щодо умов утримання, включаючи брак візитів та прогулянок.

107. Суд нагадав, що відповідно до наявної прецедентної практики метою правила використання національних засобів захисту в ч. 1 ст. 35 Конвенції є надання Договірним Державам можливості запобігти порушенням, заявленим проти них, до того, як заява буде передана на розгляд Суду. Однак мають бути використані лише ті засоби захисту, що є ефективними. Це є зобов'язанням Уряду, що заявляє про невикористання національних засобів захисту, переконати Суд у тому, що засіб захисту був ефективним та доступним як у теорії, так і на практиці на сьогодні.

У разі якщо тягар доведення виконаний, від заявника вимагається довести, що засіб захисту, наведений Урядом, був фактично використаний або був у зв'язку з певними обставинами справи неефективним чи неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що державні влади залишались абсолютно пасивними щодо серйозних заяв стосовно невиконання своїх обов'язків або спричинення страждань посадовими особами держави, наприклад, при виконанні рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд — відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на масштаб та серйозність оскаржуваних питань (див. рішення у справі «Селмуні проти Франції» від 28 липня 1999 р., № 25803/94, §74–77).

108. Суд повторює, що за цим правилом заява має братись до уваги разом із контекстом. Відповідно було визнано, що

ст. 35 повинна застосовуватись зі значною гнучкістю та без особливого формалізму. Суд визнав, що правило використання національних засобів захисту не є абсолютним чи вирішальним, щоб застосовуватись автоматично; в перегляді, чи було дотримано це правило, суттєвими є конкретні обставини індивідуальної справи. Це означає, зокрема, що Суд має реально брати до уваги не тільки існування формального засобу захисту в правовій системі Договірної Сторони, а й загальний правовий та політичний контекст, в яких вони відбувались, так само, як і персональні обставини заявника (див. рішення у справі *«Акдівар та інші проти Туреччини»* від 16 вересня 1996 р., § 69).

109. У цій справі Суд з'ясував, ґрунтуючись на доказах, що заявник скаржився до адміністрації слідчого ізолятора на певні аспекти його утримання, зокрема, на візити родичів та прогулянки на свіжому повітрі (див. § 24, 29 та 45 вище). Між іншим, він отримував відповіді, що ситуацію неможливо покращити, поки вона залежить безпосередньо від фінансових та матеріальних ресурсів слідчого ізолятора, які були недостатніми (див. § 24 та 45 вище). У зв'язку з цим Суд не бере до уваги наведені свідчення начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2 про те, що він зустрічався з дружиною заявника, коли та зверталася з проханням про зустріч із чоловіком, а також те, що він ніколи не чув жодних скарг від неї стосовно умов утримання заявника (див. § 48 вище).

110. Оскільки зазначається, що заявник не міг подати скарги до адміністрації слідчого ізолятора стосовно умов утримання його, Суд приймає свідчення заявника про те, що хоча він мав загальні знання його прав та обов'язків як в'язня, документ із тюремними правилами був вивішений у його камері в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 лише у зв'язку з оказіями (див. § 19 вище). Уряд не надав жодних доказів того, що заявник іншими шляхами міг дізнатися про свої права та обов'язки, щоб мати відшкодування за свої скарги. За таких обставин не може бути використано проти заявника те, що він не подав скарги про неналежні умови утримання його.

111. Щодо можливості ініціювання цивільних дій у суді, то Суд повторює, що § 1 ст. 35 Конвенції вимагає використання національних засобів захисту, які є не тільки доступними, а й ефективними в отриманні відшкодування за заявлені порушення прав людини, гарантовані Конвенцією. Оскільки відповідає дійсності те, що заявник не розпочав цивільне провадження, щоб оскаржити умови утримання, Суд зауважує, що Уряд не показав, яким чином таке провадження могло призвести до покращення умов. Він не надав також жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло мати перспективи успіху.

112. За цих обставин Суд доходить висновку, що не було доведено зі значною впевненістю, що наслідком засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання. Відповідно Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невикористання національних засобів захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

113. Заявник скаржився на умови утримання в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, заявляючи, що ці умови призвели до поводження, що підпадає під дію ст. 3 Конвенції, яка проголошує таке: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

Він скаржився, що його тримали в одиночній камері, не дозволяли прогулянок на свіжому повітрі; отримувати тільки одну бандероль з їжею і предметами туалету кожні два місяці. Він також скаржився, що було заборонено отримувати посилки з теплим одягом від родичів, незважаючи на те, що він мав лише легкий одяг при температурі 20°C.

1. *Позиції сторін*

114. Уряд вважав, що всі чинні правила, застосовані до заявника, включаючи ті, що стосуються обладнання камери, медичного обслуговування, побачень та кореспонденції, подані

в розділах 1, 8, 9, 11–13 Закону, у відповідних положеннях Кримінально-процесуального кодексу України, у статтях 28, 37, 41–43 Кодексу, в Інструкції та Тимчасовому положенні. Він зазначав, що, відповідно до ч. 8(4) Закону особа, засуджена до смертної кари, утримувалась у слідчому ізоляторі окремо від інших засуджених. Заявник знаходився у своїй камері з іншим ув'язненим. Умови камери відповідали встановленим санітарним та гігієнічним стандартам: мала площу 7,1 м², там була спальна зона, радіо, ліжко, стіл, адекватне природне та електричне освітлення, опалення, проточна вода та туалет, як передбачено ч. 2 ст. 11 Закону. Заявник був забезпечений триразовим харчуванням, одягом та взуттям.

115. Уряд також стверджує, що медичне забезпечення, поводження, профілактичні та антиепідеміологічні заходи стосовно осіб, засуджених до смертної кари, були застосовані відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Більш того, заявник мав змогу купувати продукти в магазині слідчого ізолятора.

116. Уряд зазначав, що після того, як Верховним Судом України було підтверджене рішення суду першої інстанції, родичі заявника зверталися з проханням відвідати його 6 лютого, 19 серпня, 23 вересня, 7 жовтня та 6 листопада 1997 р., 20 січня, 18 лютого, 19 березня, 14 квітня та 21 травня 1998 р. Вони відвідали заявника 23 вересня, 23 жовтня, 21 листопада, 23 грудня 1997 р., 23 січня, 25 лютого, 25 березня, 24 квітня, 26 травня, 25 вересня, 27 жовтня, 25 грудня 1998 р., 26 лютого 1999 р. У листопаді 1998 р. родичі заявника не зверталися з проханнями про візит.

117. Уряд далі зазначав, що між 11 квітня 1997 р. та 24 квітня 1998 р. заявник отримав 14 посилок від родичів та 28 листопада 1998 р. він отримав передачу від матері. 18 травня, 15 червня, 19 серпня, 28 вересня та 29 жовтня 1998 р. заявник відправляв листи. Йому також було надане право на щоденну прогулянку, під час якої міг робити фізичні вправи на свіжому повітрі.

118. У своїх додаткових зауваженнях Уряд наполягав на тому, що відповідно до Інструкції заявник мав право отриму-

вати дві бандеролі щорічно та грошові перекази. Міг читати книги, журнали, газети, взяті в бібліотеці Запорізького слідчого ізолятора № 2. Мав у своєму розпорядженні особисті приналежності та їжу, міг купувати предмети туалету та продукти харчування в магазині слідчого ізолятора двічі на місяць, вартість яких могла бути прирівняна до встановленої місячної мінімальної заробітної платні, грати у настільні ігри, мати годинну прогулянку, відправляти 20 листів на рік та отримувати листи без обмежень, зустрічатися зі своїм адвокатом без будь-яких обмежень.

119. Заявник оспориював зауваження Уряду. Він заявляв, що його камера була площею не 7,1 м², як зазначав Уряд, а лише 3 м², і що на вікні були ґрати. Більш того, хоча між 1 квітня та 11 серпня 1997 р. він отримував передачі, які важили по вісім кілограмів, двічі на місяць, із 26 серпня 1997 р. він отримував лише бандеролі вагою два кілограми, що направлялися його родичами один раз на шість місяців. Його щоденні прогулянки обмежувались 30 хвилинами. Адміністрація слідчого ізолятора повідомила його, що не може забезпечити належним медичним обслуговуванням, оскільки не має спеціального обладнання. Він також заявляв, що візити родичів обмежувались 20 хвилинами, протягом яких був у наручниках. Заявник міг відправляти 12 листів на рік; він не мав можливості дивитися телевізор або грати в настільні ігри. Він стверджував, що у жовтні 1998 р. отримав теплу куртку та взуття від родичів.

120. У своїх подальших зауваженнях у січні 1999 р. заявник зазначав, що певні зміни відбулися, проте візити його родичів продовжують тривати 20 або 30 хвилин найбільше. Також відзначав, що між 3 квітня 1997 р. та 18 травня 1998 р. не мав щоденних прогулянок. На додаток 1 березня 1999 р. начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 встановив тривалість візитів його родичів до однієї години. Він робив висновок, що умови, у яких утримувався цей час, можуть розглядатися як задовільні та такі, що відповідають національному законодавству.

2. Оцінка Суду

121. Як Суд неодноразово зазначав, ст. 3 Конвенції передбачає одну з найосновніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє в абсолютних виразах катування чи нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. рішення у справі «*Лабіта проти Італії*», № 26772/95, § 119).

122. Відповідно до прецедентної практики Суду погане поводження повинне досягати певного мінімального рівня суворості, щоб потрапляти до сфери дії ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня суворості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив і в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення у справі «*Ірландія проти Об'єднаного Королівства*» від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні ст. 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і дезорієнтувати відповідну особу і чи його наслідки несприятливо вплинули на особистість людини у спосіб, який не відповідає ст. 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справах «*Пірс проти Греції*», заява № 28524/95, § 67, 68 і 74 та «*Валасінас проти Литви*», заява № 22558/98, § 101).

123. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження повинні у будь-якому разі виходити за межі того невідворотного елемента страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу її свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до ст. 3 Конвенції держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманного триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я

і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі», заява № 30210/96, § 92–94).

124. На додаток, як підкреслювалося Судом у рішенні у справі «Сьорінг проти Об'єданого Королівства», сучасні підходи в державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи був перевищений припустимий поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сьорінг проти Об'єданого Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 104). У разі засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови тримання під вартою перед стратою та тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поведження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони ст. 3 (там само). Оцінюючи умови утримання, слід взяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справах «Дугоз проти Греції», заява № 40907/98, § 46 та «Калашніков проти Росії», заява № 47095/99, § 95).

125. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні умови, у яких він перебував у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 із середини вересня 1999 р. У зв'язку з цим Суд ще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція регулює лише факти, що сталися після набуття чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності стосовно України. Проте, оцінюючи вплив на заявника умов утримання, Суд може також узяти до уваги весь період, протягом якого він тримався під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 р., а також умови утримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 96).

126. Крім того, Суд зауважує, що заявник тримався під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли смертна кара йому була замінена на довічне ув'язнення в червні 2000 р. Як було зазначено вище (див. § 91–93), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої і неодноразової критики у резолюціях Парламентської Асамб-

леї Ради Європи, в якій було задокументовано, що з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. 212 страт було виконано в цій державі. Проте пізніше Президентом України був введений фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав положення Кримінального кодексу України, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 р. смертна кара була скасована законом і замінена на довічне ув'язнення (див. § 16). Заявник був засуджений до смертної кари у грудні 1995 р., тобто за 15 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до формального скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник повинен був перебувати у стані деякої непевності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик того, що вирок буде виконаний, та супровідні почуття страху і побоювань з боку засуджених до смертної кари з часом повинні були меншати через фактичне введення мораторію.

127. Попередня скарга заявника, як стверджує попередня Комісія, стосується умов утримання у Запорізькому ізоляторі № 2. Суд, відповідно, приділятиме увагу вивченню умов утримання в цьому слідчому ізоляторі, порівнюючи ситуацію в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, де під час візиту делегації Суду, 5 жовтня 1999 р., заявник утримувався кілька днів. Він братиме до уваги отримані делегацією дані, письмові зауваження сторін та документи, надіслані ними, так само, як і доповідь КПТ стосовно відповідного періоду.

128. На момент засудження заявнику було 29 чи 30 років. Його помістили до Запорізького слідчого ізолятора № 2 у невідновлену дату в кінці 1996 року чи на початку 1997 року (див. § 19 вище). Він залишався у цьому слідчому ізоляторі до середини вересня 1999 р., коли його перевели до Запорізького слідчого ізолятора № 1 (див. § 44).

129. Суд відзначає твердження заявника, що він був поінформований про права та обов'язки в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 зі змісту прочитаних ним документів у його камері. Його свідчення були підтверджені начальником слідчого ізолятора (див. § 35 вище). Це також доводить достовір-

ність його тверджень, що у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, де він раніше утримувався, аркуш із правами та обов'язками був вивішений у камері, коли до тюрми приїхала комісія з м. Києва, та був вилучений після її від'їзду. Незважаючи на це, Суд вважає, що заявник мав загальні знання своїх прав та обов'язків (див. § 19 вище).

130. Суд відзначає, що у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2 заявник змінював камери кожного тижня, а потім — кожного місяця. Його свідчення стосовно цього частково підтверджувались начальником слідчого ізолятора, який стверджував, що він переміщався з однієї камери до іншої кожні 10 днів (див. § 47 вище). Вікна у камерах, які він послідовно займав, були закриті ґратами, потужна електрична лампа була увімкнена весь час (див. § 28 вище). Камера не мала водопровідного крану. Площа камери, у якій він утримувався наодинці у Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, була, за твердженнями заявника, щонайменше вдвічі менша за розмір камери в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1, у якій він знаходився у день візиту делегації Суду (див. § 20 вище). У своїх письмових зауваженнях він стверджував, що камера була площею 3 м² (див. § 114 вище). Суд відзначає, що твердження заявника суперечили Уряду, який зазначав у своїх письмових зауваженнях, що розмір камери був 7,1 м² (див. § 114 вище). Також за свідченнями начальника Запорізького слідчого ізолятора № 2, слідчий ізолятор для осіб, засуджених до смертної кари, має чотири подвійні камери однакового розміру (див. § 47 вище). Зважаючи на те, що делегації було дозволено відвідати лише дві порожні камери в цьому слідчому ізоляторі, нібито створені для засуджених до смертної кари (див. § 47, 54, 56 вище), Суд вважає свідчення заявника достовірними та визнає, що одномісні камери, в яких він тримався у Запорізькому слідчому ізоляторі, були значно меншими, ніж ті, в яких він утримувався у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1.

131. Суд відзначає, що заявник спочатку скаржився на те, що він утримувався в камері один. Під час бесіди з делегатами заявник сказав, що здебільшого був один за власним прохан-

ням (див. § 20 вище) і що погодився ділити камеру з іншим ув'язненим тоді, коли про це його попросила адміністрація слідчого ізолятора.

132. Стосовно обладнання камери заявника Суд зауважив, що делегати під час візиту встановили, що камера заявника в Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 була відремонтована, а також в порядку та чиста. Там був відкритий туалет, умивальник з краном холодної води, два ліжка та стіл, вмонтований у підлогу, центральне опалення та вікно з ґратами. Крім того, було кілька книг, газет, мило та туалетний папір. Камера була достатньо провітрена.

Делегати встановили, що дві камери, які вони бачили в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, були облаштовані відкритим туалетом, умивальником із краном холодної води, двома ліжками, закріпленими на підлозі, центральним опаленням та вікном із ґратами. Вони були достатньо провітрені.

133. Душова кімната в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2, що складалася з двох кімнат без вікон, була дуже брудною та вологою, на відміну від умов у Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 (див. § 55 вище).

134. Суд бере до уваги свідчення заявника про те, що не було дозволено дивитися телевізор, а також те, що родичі приносили йому книги та газети.

135. Суд відзначає, що заявник страждав через зубний біль та високий тиск, проте за свідченнями лікаря слідчого ізолятора, медична та стоматологічна допомога, яка забезпечувалась слідчим ізолятором, була належною, хоча, напевно, не таких стандартів, які забезпечуються поза тюремним середовищем. Суд бере до уваги свідчення лікаря слідчого ізолятора, які давалися перед його делегатами, відповідно до яких після червня 1999 р., коли вона почала роботу в Запорізькій тюрмі № 2, заявник не звертався за медичною допомогою до неї (див. § 49–51). Це, з іншого боку, не може означати з достатньою певністю, що така ситуація залишалася до червня 1999 р.

136. Заявник спочатку скаржився, що дозволялось отримувати лише одну передачу з їжею та туалетними речами

кожні два місяці і що в передачі не міг бути теплий одяг, незважаючи на те, що він мав лише легкий одяг при температурі — 20°C. У письмових зауваженнях він додавав, що з 24 квітня 1998 р. отримував передачу вагою два кілограми кожні шість місяців. Суд відзначає, що це загалом відповідає записам слідчого ізолятора (див. § 59 вище) та інформації, наданій Урядом у зауваженнях (див. § 118 вище). Він зазначає, що пізніша практика відбувалася відповідно до Інструкції (див. § 75 вище). Також те, що заявник був забезпечений їжею тричі на день та припустима якість їжі, яка забезпечувалася кухнею слідчого ізолятора, не була задовільною, заявник міг та регулярно закупає їжу з магазину слідчого ізолятора. На додаток із 11 червня 1999 р., коли Тимчасове положення набуло чинності, заявнику було дозволено отримувати шість бандеролей та три посилки на рік (див. § 75) згідно з правилами, яких дотримувався Запорізький слідчий ізолятор № 1 (див. § 40). Відповідно до свідчень заявника він міг отримувати одну посылку вагою вісім кілограмів та три бандеролі кожні два місяці (див. § 32).

137. Заявник спочатку скаржився, що родичам не дозволялося відправляти посилки з теплим одягом. Однак Суд зазначає, що з письмових зауважень заявника з'ясувалось, що в жовтні 1998 р. він отримав теплу куртку та взуття (див. § 119).

138. Суд далі зазначає, що заявник не скаржився на кількість листів, які він міг відправляти або отримувати. Практика Запорізького слідчого ізолятора № 2, якою було дозволено відправляти одного листа на місяць, відповідала вимогам Інструкції (див. § 74). Більш того, під час візиту делегації він підтвердив, що мав право отримувати необмежену кількість листів.

139. Стосовно візитів родичів заявника Суд зазначає, що сторони не оспорювали кількість візитів, а лише їх тривалість (див. § 116–119). Суд бере до уваги свідчення заявника щодо обмеження тривалості візитів його родичів (див. § 29). Це твердження підтверджувалось начальником слідчого ізолятора, який зазначав, що у липні 1999 р. заявник критикував три-

валість візитів, заявляючи, що вони повинні тривати одну—дві години, але адміністрація слідчого ізолятора не могла надати йому більш тривалі зустрічі, пояснюючи це великою кількістю ув'язнених, що утримувались у слідчому ізоляторі (див. § 45 вище). На додаток 1 березня 1999 р. начальник Запорізького слідчого ізолятора № 2 надав йому право на візити протягом години (див. § 120 вище).

140. Щодо прогулянок заявника на свіжому повітрі, Суд зазначає, що йому дозволили прогулянки без наручників 18 травня 1998 р.; відповідно до свідчень заявника прогулянки, як правило, тривали 20–30 хвилин, іноді — 50 хвилин (див. § 29, 119, 120 вище). Уряд не оскаржував дати надання прогулянок на свіжому повітрі, але доводив, що вони тривали одну годину (див. § 117, 118 вище). Суд, між іншим, визнає достовірною версію заявника стосовно цих подій, згідно з якою адміністрація слідчого ізолятора не інформувала його про те, скільки такі прогулянки мають тривати відповідно до національного законодавства, і коли він дізнався з тюремних правил, які принесла його дружина, що прогулянки повинні тривати одну годину, адміністрація слідчого ізолятора перешкоджала у цьому, організовуючи йому в цей же час зустрічі (див. § 30 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника, що така практика була припинена у серпні або вересні 1999 р. Він зазначає, що Уряд не надав жодних доказів, які б доводили, що прогулянки заявника тривали одну годину, як це передбачалось Інструкцією чи Тимчасовим положенням.

У Запорізькому слідчому ізоляторі № 1 ув'язненим дозволялося ходити на прогулянки на свіжому повітрі без наручників із березня 1998 р. (див. § 40 вище).

141. Суд вивчив усі умови, у яких заявник утримувався протягом перебування в Запорізькому слідчому ізоляторі № 2. Оскільки не можуть бути встановлені з повною ясністю умови утримання, застосовувані до нього до візиту делегації Суду, деякі факти залишаються спірними та ясно встановленими. На думку Суду, зокрема, щонайменше до березня 1998 р. заявник разом з іншими ув'язненими, засудженими до смертної кари, утримувався у слідчому ізоляторі, був зачинений

24 години на день у камері з дуже обмеженим життєвим простором. Вікна у камері були закриті так, що не було доступу природного світла, а також не було умов для виконання будь-яких фізичних вправ на свіжому повітрі. Ув'язнені також не мали можливості зайняти себе чимось та були позбавлені людського спілкування. Згідно зі звітами КПТ стосовно утримання засуджених до смертної кари в Україні в таких самих умовах, Суд визнає, що умови утримання заявника в таких шкідливих умовах призводять до поводження, що принижує людську гідність, на порушення ст. 3 Конвенції. Суд далі визнає, що ситуація заявника погіршилась тим, що він був у цей період засуджений до смертної кари, хоча, як зазначається у § 16 та 126, на час обвинувачення та покарання заявника мораторій уже тривав.

142. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування позитивного наміру принизити чи збентежити заявника. Однак незважаючи на те, що питання стосовно того, чи було поводження прагненням принизити чи збентежити жертву, є фактором, який слід брати до уваги, відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення ст. 3 Конвенції (див. рішення у справі «*V. проти Об'єднаного Королівства*», заява № 24888/94, § 71 та цитоване вище рішення у справі «*Калашников проти Росії*», § 101). Він вважає, що умови, в яких утримувався заявник, зокрема до травня 1998 р., повинні були завдати йому значного психологічного страждання і принизити його людську гідність.

143. Суд підтверджує, що між травнем 1998 р. та датою візиту делегації Суду в жовтні 1999 р. відбулися суттєві та прогресивні поліпшення і в загальних умовах утримання заявника, і в режимі, що застосовувався слідчим ізолятором. Зокрема, були зняті ставні з вікон у камерах, проводились щоденні прогулянки та було надано право ув'язненим на побачення та листування. Проте Суд зауважує, що до дати введення цих покращень заявник вже був ув'язнений у цих жахливих умовах понад 12 місяців, включаючи період, що складався із восьми місяців, після того, як Конвенція набула чинності для України.

144. При розгляді суттєвих умов утримання заявника та занять, які йому пропонувались, Суд також звернув увагу, що Україна мала серйозні соціально-економічні проблеми під час перехідного періоду і що до літа 1998 року адміністрація слідчого ізолятора працювала у складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може, в принципі, виправдати умов, які були настільки поганими, що перевищили поріг поводження, яке суперечить ст. 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, визнані неприйнятними у § 141 цієї справи.

145. Таким чином, у цій частині було порушено ст. 3 Конвенції.

IV. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ

146. Заявник скаржився на те, що йому було дозволено отримувати лише одну бандероль з їжею та туалетними речами двічі на місяць.

147. Суд погоджується, що скарги заявника мають бути розглянуті відповідно до ст. 8 Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

148. Перш за все, Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних Сторін виключно стосовно тих подій, які відбулись після набуття чинності Конвенцією щодо цієї Сторони. Суд відповідно має юрисдикцію перевіряти скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України.

149. Із записів слідчого ізолятора виявилось, що заявник отримував пакети від його дружини та(чи) матері, переважно з їжею та туалетними речами, 26 серпня, 27 жовтня, 29 грудня 1997 р. та 27 лютого, 24 квітня, 27 жовтня 1998 р. (див. § 58). Він не використовував свого права у червні 1998 р. Заявник не заперечував змісту записів слідчого ізолятора.

150. Суд зазначає, що обмеженням кількості бандеролей та посилок, які заявник мав право отримувати, органи державної влади втручались у його право на повагу до кореспонденції, гарантоване § 1 ст. 8 Конвенції, та що такі обмеження можуть бути виправдані лише за умови, передбачені § 2 цієї статті.

151. Зокрема, щоб не суперечити ст. 8, втручання повинно бути здійснене «відповідно до закону», переслідувати законну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справах «Сільвер та інші проти Об'єднаного Королівства» від 25 березня 1993 р., серія А № 61, § 84 та «Петра проти Румунії» від 23 вересня 1998 р., § 36).

152. Насамперед Суд повинен розглянути, чи було втручання здійснене «відповідно до закону». Цей вираз, по-перше, вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступним відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслін проти Франції» та «Ювіг проти Франції» від 24 квітня 1990 р., серія А № 176-А, § 27 та серія А № 176-В, § 26 відповідно).

153. Уряд у своїх письмових зауваженнях звертається до Закону. У своїх додаткових зауваженнях Уряд посилається на Кодекс, Інструкцію та Тимчасове положення (див. § 114).

1. Період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

154. Суд зауважує, що Закон регулює умови утримання до набуття чинності вироком (див. § 76 вище). Із заяв свідків, заслуханих делегацією, та з документів, наданих Урядом, видно, що після того, як вирок набув чинності, умови утримання

засуджених до смертної кари в основному регулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції, Генеральною прокуратурою України та Верховним Судом України (див. § 73–75 вище). Однак Кодекс встановлює основну правову базу стосовно умов утримання (див. § 82–87).

(а) Кодекс

155. Суд зауважує, що хоча Кодекс відповідає другій вимозі, що впливає з виразу «відповідно до закону», а саме, що закон має бути доступним, він не відповідає третій вимозі, зокрема, що закон має бути передбачуваний, у значенні сенсу та природи оскаржуваних заходів.

156. Суд зазначає, що Уряд звертається до ч. 3 ст. 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. § 85 вище). Однак це положення є частиною ст. 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок та бандеролей осіб, засуджених до позбавлення волі. Суд погоджується, що було б незрозумілим, якби особи, засуджені до смертної кари, належали до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується стосовно злочинців, щодо яких вважається неможливим перевиховання шляхом позбавлення волі. Суд зауважує, що правова позиція є більш зрозумілою в § 2 ст. 41 Кодексу, яка встановлює, що «засудженим, які відбувають позбавлення волі в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У цій справі заявник був постійно ув'язнений у Сімферопольському слідчому ізоляторі, а не у виправно-трудої колонії, виховно-трудої колонії чи виправно-трудої колонії-поселенні, як зазначено в частинах 1 та 4 цієї статті (див. § 85).

157. За таких обставин Суд доходить висновку, що обмеження, накладені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам § 2 ст. 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати з упевненістю, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, стосовно кількості посилок та бандеролей, які ув'язненим дозволено було отримувати від родичів.

(b) Інструкція

158. Суд зауважує, що Інструкція була внутрішнім документом, недоступним громадськості: Уряд надіслав Суду лише її частину.

159. Суд зазначає, що за цих обставин не можна говорити, ніби втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалося «відповідно до закону», як того вимагає § 2 ст. 8 Конвенції. Дійсно, Інструкція була замінена на Тимчасове положення, яке набуло чинності 11 липня 1999 р. і було публічним. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, що відбулися до 11 липня 1999 р.

160. Таким чином, ст. 8 Конвенції було порушено в період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

2. Період після 11 липня 1999 р.

161. Суд вважає, що скарга заявника належала до періоду переважно, коли він мав право отримувати дві бандеролі на рік (див. § 74), тобто до 11 липня 1999 р., та що він не скаржився на те, що його кореспонденція контролювалася після цієї дати.

162. Однак Суд вважає за потрібне розглянути також обмеження, викладені у Тимчасовому положенні, де заявнику дозволялось отримувати шість посилок та три бандеролі на рік.

Допускається, що таке обмеження є втручанням у право заявника на повагу до кореспонденції. Таке втручання здійснене «відповідно до закону», тобто згідно з Тимчасовим положенням, та може бути розцінено як таке, що має на меті правове «попередження заворушень чи злочинів», маючи на увазі зацікавленість адміністрації слідчого ізолятора в забезпеченні того, щоб шкідливі для слідчого ізолятора речі не проносили до слідчого ізолятора.

163. Стосовно необхідності такого втручання Суд має зважати на логічну проблему, яка включає обробку необмеженої кількості посилок, що прибуватимуть до великої пенітенціарної установи, у цій справі в установі утримувалось більше трьох тисяч в'язнів. Надання дозволу ув'язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей вимагає значної роботи частини персоналу слідчого ізолятора для

контролювання кожної посилки з точки зору збереження безпеки. Режим охорони всередині слідчого ізолятора має на меті захист суспільства від небезпечних злочинців, а також захист самих ув'язнених усередині. Адміністрація слідчого ізолятора у зв'язку з цим мала законний інтерес захистити безпеку засобом, який би зменшив або лімітував ризик небезпеки. Водночас має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого підтримувати контакти із зовнішнім світом.

164. У цій справі Суд зауважує, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні шість тижнів може бути розцінена як такий баланс, оскільки адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одягом, їжею та медикаментами всіх ув'язнених протягом часу позбавлення волі. На додаток Суд посилається на свідчення Уряду, що немає обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші, щоб придбати продукти харчування в магазині слідчого ізолятора.

165. За таких обставин та маючи на увазі межі розсуду, якими керується Уряд при врегулюванні в'язничного життя, Суд зауважує, що заходи були пропорційними меті запобігання заворушенням та злочинам.

166. Таким чином, ст. 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 р. порушено не було.

V. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

167. Заявник стверджував, що він не мав жодного ефективного засобу захисту відповідно до ст. 13 Конвенції стосовно умов, у яких утримувався, чи втручання у його кореспонденцію.

Стаття 13 Конвенції проголошує: «Кожен, чії права та свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

168. Суд зазначає, що це положення гарантує засоби на національному рівні для дії суті конвенційних прав та свобод у будь-якій формі, в якій вони можуть траплятися, бути забезпеченими в національному судовому порядку. Цей ефект ви-

магає пов'язати положення національних засобів із суттю «обґрунтованої скарги» за Конвенцією та встановити відповідну допомогу, хоча Договірні Сторони допускають деяке роз'єднання у спосіб, у який вони відповідають їх зобов'язанням за Конвенцією згідно з цими положеннями. Розмір зобов'язань за ст. 13 варіюється залежно від природи скарги заявника відповідно до Конвенції. Однак засоби, які вимагаються ст. 13, повинні бути «ефективними» як на практиці, так і в законі. Зокрема, його реалізація не повинна невинувато ускладнюватись актами чи розпорядженнями органів влади країни-відповідача (див. рішення у справі «Ілхан проти Туреччини», № 22277/93, § 97).

169. Суд вважає, що заявник подав обґрунтовану скаргу стосовно його прав за статтями 3 та 8 Конвенції.

170. Нагадуючи свій висновок стосовно попередніх зауважень, поданих Урядом, Суд визнає, що заявник не мав ефективного засобу захисту стосовно його скарг за Конвенцією.

171. У цій справі, відповідно, мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

172. Стаття 41 Конвенції проголошує: «Якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію. Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

173. Заявник не подав жодної конкретної скарги щодо відшкодування матеріальної шкоди чи витрат. Однак він подав скаргу на 50 тис. дол. (50,778 євро) стосовно компенсації моральної шкоди.

174. Уряд не коментував ці вимоги.

175. Суд, беручи до уваги свої висновки за розглядом скарги заявника за статтями 3, 8 та 13 Конвенції, погоджується, що йому завдано моральної шкоди у зв'язку із загальними умовами утримання та обмеженням органами влади його прав на повагу до кореспонденції. Об'єктивно оцінюючи цю шкоду, Суд зобов'язує сплатити заявнику 2 тис. євро як компенсацію

нематеріальної шкоди та будь-який податок, що може бути справлений із цієї суми.

· ВІДСОТКИ У РАЗІ НЕВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

176. Суд вважає, що процент, який нараховуватиметься у разі невиплати коштів за цим рішенням, повинен ґрунтуватися на річній процентній ставці, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 3 липня 2002 р., № 28957/95, § 124).

Із цих підстав Суд одноголосно:

1. Відхиляє попередні зауваження Уряду.
2. Постановляє, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції.
3. Постановляє, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції у період із 11 вересня 1997 р. до 11 липня 1999 р.
4. Постановляє, що не мало місце порушення ст. 8 Конвенції у період після 11 липня 1999 р.
5. Постановляє, що мало місця порушення ст. 13 Конвенції у зв'язку зі статтями 3 та 8 Конвенції.

6. Постановляє, що

а) Держава-відповідач повинна сплатити заявникові протягом трьох місяців із моменту набуття чинності рішенням відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції 2 тис. євро для відшкодування моральної шкоди, які повинні бути конвертовані в українські гривні за курсом на дату сплати, а також будь-який податок, який може бути утриманий;

б) після закінчення зазначеного вище тримісячного строку на зазначену суму буде нараховуватися простий відсоток у розмірі граничної ставки за кредитом Європейського Центрального Банку протягом усього періоду прострочення плюс три відсоткових пункти.

7. Відхилив інші вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською, повідомлено 29 квітня 2003 р. згідно з § 2 і 3 ст. 77 Регламенту.

2.4. Справа «Назаренко проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що в розумінні ст. 35 Конвенції заявник не був зобов'язаний звертатися до національного суду зі скаргою про умови утримання для використання національних засобів захисту, оскільки не було доведено, що таке звернення могло призвести до будь-яких покращень умов утримання. Крім того, проаналізувавши умови утримання заявника, Суд дійшов висновку, що вони порушували ст. 3 Конвенції. Проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що право на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону

Рішення щодо суті
від 29 квітня 2003 р.*

Суд (Четверта Секція), засідаючи Палатою у складі: п. Н. Братса (Президента), п. М. Пеллонпе, пані Є. Палм, п. Дж. Макарчика, пані В. Стражніцкої, п. В. Буткевича, п. Р. Марусте (суддів) та п. М. О'Бойла (Секретаря Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 25 березня 2003 р., виносить таке рішення, прийняте цього останнього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві проти України, поданій до Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) відпо-

* Заява № 39483/98

відно до колишньої ст. 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) громадянином України Ігорем Миколайовичем Назаренком (далі — заявник) 12 вересня 1997 р.

2. Заявника представляв п. А. Кравцов — адвокат, що практикує в м. Судаку (АРК). Уряд України (далі — Уряд) представляв його Уповноважений, пані В. Лутковська, з Міністерства юстиції України.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови, в яких він перебував у «коридорі смерті» у Сімферопольському слідчому ізоляторі, призвели до нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 р., коли набув чинності Протокол № 11 до Конвенції.

5. Заяву було передано до Четвертої Секції Суду (§ 1 правила 52 Регламенту Суду). У цій Секції відповідно до правила 26 § 1 Регламенту Суду була сформована Палата, яка повинна була розглядати справу.

6. Порадившись зі сторонами, Президент Палати прийняв рішення, що в інтересах належного судочинства провадження у справі повинно відбуватися одночасно з провадженням у справах «Данкевич проти України», «Алієв проти України», «Хохлич проти України», «Полторацький проти України» та «Кузнєцов проти України» (заяви № 40679/98, 41220/98, 41707/98, 38812/97 та 39042/97; § 2 правила 43).

7. Своїм рішенням від 25 травня 1999 р. Палата визнала заяву частково прийнятною. 4 жовтня 1999 р. Суд здійснив візит до Сімферопольського слідчого ізолятора з метою встановлення фактів.

8. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад Секцій (§ 1 правила 25). Цю справу було передано новому складу Четвертої Секції.

9. Уряд, але не заявник, подали свої зауваження щодо суті заяви (§ 1 правила 59).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Загальний опис подій

10. 23 жовтня 1995 р. заявник був заарештований співробітниками міліції та поміщений під варту в слідчому ізоляторі Головного управління Міністерства внутрішніх справ АРК.

11. 26 квітня 1996 р. Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду АРК визнала заявника винним у вбивстві двох осіб та засудила його до смертної кари.

12. Того самого дня за рішенням адміністрації слідчого ізолятора Головного управління внутрішніх справ АРК заявник був переведений до однієї з камер, призначених для осіб, які очікують виконання вироку, відповідно до Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-XII.

13. 25 липня 1996 р. Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду України підтвердила рішення суду першої інстанції.

14. 20 лютого, 27 березня, 15 травня, 26 червня та 23 липня 1997 р. матері заявника було надано дозвіл на побачення із сином. 7 жовтня 1997 р. їй знову було надано дозвіл на побачення із заявником разом із молодшим братом.

15. 24 жовтня 1997 р. заступник Голови Верховного Суду України відхилив заяву про перегляд у порядку нагляду, подану адвокатом заявника.

16. 23 грудня 1997 р. мати заявника знову відвідувала заявника. Наступний її візит відбувся 30 січня 1998 р. у супроводі брата заявника.

17. Мораторій на виконання смертної кари був проголошений Президентом України 11 березня 1997 р. Рішенням від 29 грудня 1999 р. № 11рп/99 Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України стосовно смертної кари. Покарання у вигляді смертної кари було, таким чином, замінене на довічне ув'яз-

нення відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Вищавно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483-III.

18. 26 червня 2000 р. Верховний суд АРК замінив заявнику покарання у вигляді смертної кари на довічне позбавлення волі.

В. Усні свідчення перед делегатами Суду

19. Свідчення стосовно заявника були заслухані делегатами Суду в Сімферопольському слідчому ізоляторі 4 жовтня 1999 р. Делегація Суду була у складі суддів — М. Пеллонпе, Дж. Макарчика та Р. Маруште. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

(а) Основні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

20. Заявник був поміщений у Сімферопольському слідчому ізоляторі 26 жовтня 1995 р. У день візиту делегації Суду він підтвердив, що був поінформований стосовно його прав та обов'язків. Фактично за три чи чотири дні до того він підписав папір стосовно його прав і обов'язків.

21. Він заявляє, що було дозволено приймати душ кожного четверга, а також голитися індивідуальним прибором. Тоді ж його волосся було пострижене. До осені 1998 року він міг приймати душ тільки один раз на 10 днів. Із того ж часу міг використовувати індивідуальний станок для гоління. Відповідно до його свідчень в'язні «коридору смерті» почали користуватися милом та холодною водою у своїх камерах тільки в 1998 році. До того в камерах були крани, але в'язні не могли включити або виключити воду, це робилося охоронцем для всіх в'язнів. У камерах були вставлені квартирки, які в'язні могли відкрити для провітрювання.

22. Відповідно до свідчень заявника металеві ставні закривали вікно в його камері до літа 1998 року. Він підтвердив, що світла було достатньо для читання або писання, його камера була оснащена двома лампочками — звичайною та затемненою. Стосовно камери він зазначив, що встановлення ламп, кранів для води, дзеркал, нових металевих ліжок та вікон по-

чалось за два тижні до візиту делегації.

23. Заявник не мав ніяких контактів з іншими в'язнями. Коли він перебував у своїй камері з іншим в'язнем, вони одночасно приймали душ або виходили на прогулянку. На запитання делегації Суду: «Який був найдовший період, коли Ви не мали жодних контактів з іншими в'язнями?», він відповів: «Це було під час розслідування, близько трьох місяців». Він також зазначив, що протягом розслідування, яке продовжувалось шість місяців, він був поміщений в одноосібне ув'язнення згідно з рішенням прокурора, яке ґрунтувалося на письмовій скарзі щодо його нібито поганої поведінки стосовно іншого ув'язненого. Відповідно до свідчень заявника в'язні мають можливість бути ув'язненими в одиночній камері або камері на двох. Він підтвердив, що до цього дня перебував у камері на двох.

24. Заявник підтвердив, що з 1996 року в'язні можуть купувати книжки у в'язничному магазині та з 1999 року їм дозволено отримувати до 10 газет. У слідчому ізоляторі є радіо — гучномовець, який вимикається о 10-ій вечора.

25. На запитання делегації Суду: «Чи маєте Ви скарги стосовно їжі?», заявник відповів: «Як ми можемо скаржитись на їжу, коли люди, що працюють, не отримують заробітну плату?».

26. Відповідно до свідчень заявника в'язні кожного дня оглядаються фельдшером та один раз на тиждень — лікарем слідчого ізолятора, якого можна також викликати у разі необхідності надання швидкої допомоги.

27. Заявник підтвердив, що коли порушує правила, може бути покараний заборонаю на побачення та отримання посилок. Протягом періоду розслідування він не порушував правил. Стосовно загальної ситуації, він не чув про інших в'язнів, які були би піддані такому поводженню.

28. Заявник також підтвердив, що бачив начальника слідчого ізолятора у вівторок. Якщо у нього виникають питання або скарги, він може звернутися із заявою.

29. Коли заявник висловлює бажання бачити свого адвоката, він направляє йому заяву через начальника слідчого ізоля-

тора. Охоронці присутні протягом його зустрічі з адвокатом. Заявник не писав детальних скарг чи запитів, він обговорював усі ці питання зі своїм адвокатом протягом їх зустрічей у слідчому ізоляторі.

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно кореспонденції

30. Заявнику було дозволено направляти та отримувати листи з кінця 1998 року. Протягом його перебування у Сімферопольському слідчому ізоляторі він отримав чотири або п'ять листів. Майже кожного місяця він писав матері. Заявник не отримав листа матері, направлено у вересні 1999 р., але не знає, чи сталося це через цензуру в слідчому ізоляторі.

(с) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок та бандеролей (посилки, що передаються в'язням, можуть пересилатись через пошту (посилка) або можуть бути принесені особисто до слідчого ізолятора (передача). Маленькі речі, такі як книги або періодика, можуть бути переслані через пошту як бандероль)

31. Заявник почав отримувати посилки приблизно у вересні 1998 р. Він заявляє, що йому було дозволено отримувати шість посилок та три бандеролі на рік. Заявник вважає цю кількість достатньою, навіть незважаючи на те, що хотів би отримувати посилку кожного місяця. Він підтверджує, що його родичам дозволяли присилати йому їжу.

(d) В'язничний одяг

32. Заявнику не було дозволено вдягати будь-який інший одяг, крім виданого адміністрацією слідчого ізолятора, за винятком нижньої білизни та шкарпеток. Улітку в'язні мали носити куртки, взимку їм видавали теплі куртки та хутрові шапки. Відповідно до свідчень заявника зимовий одяг є достатнім для цього сезону.

(e) Щоденна прогулянка

33. Заявник підтвердив, що має щоденну прогулянку протягом однієї години з літа 1998 року. Із серпня або вересня 1999 р. охоронці не одягають (під час прогулянки) наручники.

2. Пан В. Єлизарєв

34. Свідок був начальником слідчого ізолятора м. Сімферополя протягом часу, коли заявник був ув'язнений.

(а) Основні умови тримання заявника в «коридорах смерті»

35. Свідок зазначає, що на день візиту делегації Суду в слідчому ізоляторі утримується близько 3 тис. в'язнів, з яких 30 перебувають у «коридорі смерті».

36. Згідно з його свідченнями кожен засуджений до смертної кари був ознайомлений із правами та обов'язками. Копії списку прав та обов'язків були розвішані в усіх камерах. Він підтвердив, що немає таємності стосовно прав та обов'язків ув'язнених та з того моменту, як закон про права та обов'язки (в'язнів) був опублікований, усі в'язні ознайомилися з ним.

37. Свідок також підтвердив, що бачив заявника раз на тиждень, що було, за словами свідка, регулярною практикою. Він зазначив, що той ніколи не скаржився на умови утримання, але не погоджувався із його засудженням до смертної кари. Він також зазначив, що заявник був поінформований про нові інструкцію та положення про права й обов'язки засуджених до смертної кари.

38. Свідок вважає достатнім опалювання. Слідчий ізолятор має власну бойлерну, та в камерах є система вентиляції повітря. Відповідно до заяви свідка в'язні мають гарячий душ раз на сім днів, коли міняють постільну білизну. Він спростував заяву заявника стосовно того, що всі засуджені до смертної кари користуються одним станком для гоління, що може призвести до проблем зі здоров'ям у зв'язку з ризиком інфекцій. Він заявив, що в'язні голяться окремим лезом, яке видається адміністрацією слідчого ізолятора.

39. Він стверджує, що в денний час у камері є дві лампи та природне освітлення з вікон, яке він вважає достатнім. Уночі в камері є лише одна лампа. Він заявив, що кожний засуджений до смертної кари має камеру площею не менше 12 м². Є можливість читати книжки та літературу, використовуючи природне та штучне освітлення.

40. Свідок заявив, що всі в'язні проходять рентгенівське обстеження двічі на рік. Раз на тиждень їх оглядає начальник медичного відділу, та кожного дня проводить інспекцію фельдшер.

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно кореспонденції

41. Свідок зазначив, що засуджені до смертної кари мають право спілкуватись із зовнішнім світом без будь-яких обмежень шляхом направлення та отримання листів. Також сказав, що така ситуація була запроваджена з травня 1999 р. Він погодився, що згідно з наявною процедурою кореспонденція в'язнів переглядається, але він не згадав жодного випадку, коли вхідні листи були зупинені та не передані адресату, включаючи і листи з Комісії. Він підтвердив, що кореспонденція заявника реєструвалась у журналі. Більш того, кожен засуджений до смертної кари міг поскаржитись на будь-які порушення права на листування начальнику слідчого ізолятора, прокурору, що здійснює нагляд за слідчим ізолятором, та будь-якій іншій посадовій особі департаменту.

(с) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок та бандеролей

42. Відповідно до слів свідка можливість отримання посилок запроваджена з травня 1999 р. Із того часу в'язню дозволено отримувати шість посилок (передач) з їжею та дві бандеролі на рік. До того їм не було дозволено отримувати жодної посилки доти, доки рішення суду в їх справі не набуде статусу остаточного. Більш того, в'язні можуть купувати їжу в магазині слідчого ізолятора. Можуть витратити 55 грн. на місяць для придбання товарів за цінами, які є такими самими, за якими слідчий ізолятор купує їжу в державних магазинах.

(d) Щоденна прогулянка

43. Відповідно до слів свідка до травня 1998 р. в'язням не було дозволено виходити на щоденну прогулянку. З того часу їм дозволено прогулянку тривалістю до однієї години і без наручників.

3. Пан В. Бабчинський

44. Свідок є лікарем у Сімферопольському слідчому ізоляторі, в якому він працює з 1992 року.

45. Свідок заявив, що до медичного персоналу Сімферопольського слідчого ізолятора входять шестеро лікарів (чотири терапевти, один психіатр та один рентгенолог), фельдшер, один асистент рентгенівської лабораторії, фармаколог та санітар. За словами свідка, медична допомога надається 24 години на добу. Кожен в'язень може в будь-який час поскаржитись та отримати термінову медичну допомогу. Засуджені до смертної кари оглядаються фельдшером кожного дня під час щоденної прогулянки. В'язні можуть звернутися до нього за будь-якою медичною допомогою та, якщо його допомоги недостатньо, фельдшер може звернутися до лікаря. З іншого боку, в'язень може звернутись безпосередньо до лікаря. Кожен в'язень має медичну книжку, що заводитьься з часу прибуття і в якій записуються всі деталі та результати медичних оглядів. Медична книжка зберігається протягом усього періоду позбавлення волі.

46. Свідок зазначив, що заявник із моменту його прибуття до слідчого ізолятора, 26 жовтня 1995 р., скаржився, що його було побито. У березні 1997 р. він звернувся за допомогою у зв'язку з респіраторною вірусною інфекцією.

47. Він також зазначив, що тестування на ВІЛ для в'язнів не було обов'язковим і проводилось лише на індивідуальний запит. Тест проводився при індивідуальному інтерв'ю між лікарем та ув'язненим. Свідок не підтвердив, що в слідчому ізоляторі є ув'язнені, інфіковані вірусом ВІЛ, заявляючи, що ця інформація є конфіденційною. Єдиною особою, яка знає, що в'язні інфіковані вірусом ВІЧ, є лікар, який відповідає за тестування та подальші консультації.

48. Що стосується скарг на гігієнічні умови в слідчому ізоляторі, свідок не отримував таких скарг. Він підтвердив, що зміни в режимі для засуджених до смертної кари, особливо можливість мати щоденні прогулянки та природне освітлення в камерах, покращили їх стан здоров'я.

4. Пан Ю. Говорун

49. Свідок є фельдшером, працює в Сімферопольському слідчому ізоляторі протягом двох із половиною років. Він

відповідав за щоденний контроль стану здоров'я в'язнів у той час, як лікар проводив візити та надавав швидку допомогу. Він підтвердив, що були специфічні проблеми із засудженими до смертної кари та фактично він працював переважно з ними. Свідок супроводжував цих ув'язнених протягом їх щоденної прогулянки.

50. Він підтвердив, що покращення житлових умов у камерах засуджених до смертної кари мало позитивний вплив на їх здоров'я. З того моменту він не отримував подальших скарг від них стосовно здоров'я та гігієни.

51. Свідок зазначив, що ніколи не бачив жодних ознак жорстокості охоронців щодо засуджених до смертної кари або будь-яких тілесних ушкоджень. Він ніколи не чув про такі скарги від інших працівників слідчого ізолятора. Свідок оглядав в'язнів щотижня і звітував керівництву. Відповідно до слів свідка заявник не скаржився більше, ніж інші в'язні. Він підтвердив, що оглядав заявника протягом двох із половиною років і не помічав жодних змін у його психічному стані. Він не засвідчив жодних симптомів депресії заявника.

5. Пані Н. Кузяєва

52. Свідок є матір'ю заявника. У листі від 29 травня 1998 р. до Суду мати скаржилася, що сина було побито. Вона стверджувала, що протягом ув'язнення заявник був побитий і йому не було надано будь-якої медичної допомоги. Його допитували протягом двох годин, після чого його було поміщено до госпіталю. Мати бачила сліди побиття на його обличчі під час їх зустрічі через шість місяців. Їй було дозволено побачитися із сином через шість місяців після того, як його було арештовано. На цій зустрічі вона спитала сина стосовно побиття, і він підтвердив, що його було побито.

(а) Практика слідчого ізолятора стосовно кореспонденції

53. Свідок не має жодних скарг на адміністрацію слідчого ізолятора стосовно отримання та надсилання листів. Вона скоріше скаржиться на систему утримання взагалі. Листуватися із сином вона почала в 1998 році. Однак не могла надати будь-які деталі в цьому питанні. Вона написала останнього

листа сину в середині вересня 1999 р., але на дату слухань він ще не отримав його. З іншого боку, вона підтвердила, що листи ніколи не губилися.

54. На запитання представника Уряду: «Протягом останніх двох або трьох місяців як часто Ви надсилали листи своєму сину? Чи можете Ви їх направляти кожного тижня?», свідок відповіла: «Якщо виникає потреба, я пишу йому листа». На запитання представника Уряду: «А як часто Ви отримуєте листи від нього? Чи може він писати Вам більше, ніж раз на місяць?», свідок відповіла: «Рік тому нам було дозволено надсилати один лист на місяць, а зараз немає обмежень, ми можемо писати листи так часто, як ми хочемо».

(b) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок і бандеролей

55. Свідок підтвердила, що вона почала направляти посилки сину в 1998 році. З того часу вона не має скарг на адміністрацію слідчого ізолятора в цій галузі.

(c) Практика слідчого ізолятора стосовно візитів родичів ув'язнених

56. Свідок мала побачення із заявником раз на місяць, що тривало 15–20 хвилин або найбільше 30 хвилин. Вона не скаржилась на тривалість її візиту або на те, що візит був раптово перерваний охоронцем, присутнім на побаченні, оскільки була щаслива мати навіть це коротке побачення. Мати говорила із сином по телефону, дивлячись на нього через скло. Вона не побачила, чи був він у наручниках.

57. На запитання представника Уряду: «А що Ви думаєте з приводу тривалості побачення? Чи можете Ви сказати, оцінюючи ситуацію, якщо б Ви попросили продовжити зустріч на одну годину або більше, чи було б Вам дозволено?», свідок відповіла: «Я ніколи не просила продовжити зустріч. Я думаю, якщо адміністрація сказала, що зустріч закінчена, то вона закінчена». На інформацію представника Уряду: «Ви маєте право на двогодинну зустріч», свідок відповіла: «Це важко — говорити протягом двох годин через скло».

58. Свідок зазначила, що заявник ніколи не скаржився у своїх листах на тортури, побиття або на адміністрацію слідчого ізолятора. Він скаржився стосовно посилок, листів та побачень. Свідок підтвердила, що ситуація покращилась і що адміністрація слідчого ізолятора розуміла, що засуджені до смертної кари були як інші ув'язнені.

С. Інспекція Сімферопольського слідчого ізолятора

59. 4 жовтня 1999 р. делегація відвідала слідчий ізолятор. Розмір камери заявника був близько 12 м². Камера була прибранна та світла. Тут був відкритий туалет, умивальник із крапом, лише з холодною водою, два ліжка, зафіксовані на підлозі, центральне опалення та одне вікно з ґратами. Тут було кілька книжок, газета, мило та туалетний папір. Камера була достатньо тепла та провентильована.

60. Делегація оглянула душову, яка була достатньо чиста, також відвідала двір для прогулянок.

Д. Документальні свідчення

61. Відповідно до записів у в'язничному магазині заявник купував такі речі:

25 вересня 1997 р. — продукти харчування на 5,47 грн.,
6 жовтня 1997 р. — продукти харчування та сірники на 9,34 грн.,
23 жовтня 1997 р. — продукти харчування на 5,61 грн.,
5 листопада 1997 р. — продукти харчування на 5,43 грн.,
20 листопада 1997 р. — туалетні речі та продукти харчування на 6,40 грн.,
3 грудня 1997 р. — продукти харчування на 7,36 грн.,
18 грудня 1997 р. — різні товари на 8,41 грн.

9 січня 1998 р. заявник придбав продукти харчування та сірники на суму 9,70 грн.,
22 січня 1998 р. — продукти харчування на 6,06 грн.,
4 лютого 1998 р. — продукти харчування та сірники на 15,59 грн.

62. Із медичної картки заявника, заведеної 26 жовтня 1995 р., видно, зокрема, що заявнику було проведено рентгенівське обстеження 26 жовтня 1995 р., 18 травня та 12 листопада 1996 р., 23 травня та 3 листопада 1997 р., 30 травня та 14 листопада 1998 р.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України

63. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

64. Параграф 1 ст. 9 встановлює, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

65. Частина 3 ст. 15 забороняє цензуру.

66. Згідно зі ст. 19 правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

67. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

68. Згідно з пунктами 2 та 4 ст. 29 ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому та затриманому має бути невідкладно повідомлено про підстави арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

69. Відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

70. За статтею 59 кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

71. Частина 3 ст. 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду.

72. Відповідно до ст. 64 конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Б. Законодавчі положення, що регулювали умови утримання в «коридорі смерті»

73. Умови у «коридорах смерті» в українських в'язницях були послідовно врегульовані Інструкцією стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари, від 20 квітня 1998 р. (далі — Інструкція) та Тимчасовим положенням стосовно умов утримання осіб, засуджених до смертної кари в слідчих ізоляторах, від 25 червня 1999 р. (далі — Тимчасове положення).

74. Інструкцією закріплено, що після винесення остаточного вироку, особи, засуджені до смертної кари, повинні утримуватись окремо від інших засуджених у спеціально облаштованих камерах. У виключних випадках в одній камері могли утримуватись не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого, що перебував у одиночній камері, мала бути не меншою за 4 м², у камері на дві особи — не меншою за 3 м². Засуджені забезпечувались індивідуальним спальним місцем та постільною білизною. Вони носили уніформу, розроблену для особливо небезпечних рецидивістів. Посилання робились також і на їх правовий статус та обов'язки. Встановлювались кількість побачень із родичами та кількість листів, яку в'язні могли надсилати та отримувати: вони мали право на одне побачення на місяць та могли надіслати один лист на місяць. На отримання пошти обмежень не було. В'язні могли отримувати дві бандеролі на рік. А також мали

право на щоденні одногодинні прогулянки на свіжому повітрі. За межами камер в'язні перебували в наручниках. Їм не дозволялося працювати.

Засуджені могли також читати книжки, журнали та газети, придбані у в'язничній бібліотеці та(чи) куплені через в'язничну торговельну мережу; отримувати грошові перекази; зберігати у камерах особисті речі та продукти харчування і купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці двічі на місяць (на суму не більше розміру однієї мінімальної заробітної плати), та грати у настільні ігри. Могли зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснювалося відповідно до національного законодавства.

Засуджені мали право звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги мали бути відправлені протягом трьох днів. Скарги Генеральному прокуророві України цензурі не підлягали.

75. Тимчасове положення розширило права осіб, засуджених до смертної кари, порівняно з Інструкцією. Зокрема, засуджені мали право: на восьмигодинний сон уночі; отримувати шість посилок чи передач та три бандеролі на рік, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці (на суму не більше 70 % розміру мінімальної заробітної плати); молитися та читати релігійну літературу, зустрічатися зі священником та звертатися зі скаргами до державних органів. Їм дозволялося направляти та отримувати листи без будь-яких обмежень та мати щомісячні побачення з родичами до двох годин. Посадові особи в'язниці мали бути присутніми під час таких побачень. Побачення з адвокатами відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу здійснювались відповідно до виправно-трудового законодавства.

В. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ (далі – Закон)

76. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається

позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

77. Відповідно до ч. 4 ст. 8 особи, засуджені до виключної міри покарання, вирок щодо яких не став остаточним, утримувались окремо від інших затриманих осіб.

78. Частина 1 ст. 9 проголошує, зокрема, що затримані мають право:

- (а) на захист відповідно до норм кримінального права,
- (б) бути ознайомленими із правилами утримання,
- (в) мати щоденну одногодинну прогулянку,
- (г) отримувати двічі на місяць передачу вагою до восьми кілограмів або отримувати необмежені грошові перекази та грошові кошти шляхом переведення чи особистого вручення,
- (д) купувати продукти харчування та предмети туалету на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, розраховуючись чеками, а також необмежену кількість канцелярських товарів, газет та книжок у в'язничній крамниці,
- (е) носити власний одяг та взуття, мати з собою документи та записи щодо кримінальної справи,
- (є) користуватися телевізорами, отриманими від родичів чи інших осіб, та настільними іграми, газетами та книжками, взятими у бібліотеці у попередньому місці їх затримання чи купленими у крамниці,
- (ж) окремо відправляти релігійні обряди та користуватися релігійною літературою та предметами, виробленими з напівкоштовних матеріалів, які мають відношення до їх віри, за умови, що вони не призводять до порушення правил, які застосовуються у місцях попереднього ув'язнення, та не обмежують прав інших осіб,
- (з) спати вісім годин уночі, протягом яких вони не зобов'язані брати участь у процесуальних діях чи робити що-небудь ще, крім випадків гострої необхідності, та
- (и) подавати скарги та подання і надсилати листи державним органам та посадовцям у порядку, передбаченому статтею.

79. Відповідно до ст. 11 затримані повинні бути забезпечені засобами для щоденного використання, які відповідають

санітарним та гігієнічним вимогам. Площа камери на одну особу не повинна бути меншою за 2,5 м². Затримані мають забезпечуватися харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільною білизною, іншими предметами та щоденним забезпеченням безкоштовно і відповідно до норм, затверджених Урядом. У разі необхідності вони забезпечуються одягом та взуттям встановленого зразка.

80. Відповідно до ч. 1 ст. 12 дозвіл для родичів та інших осіб на побачення із затриманим (зазвичай один раз на місяць від однієї до двох годин) надається керівництвом місця затримання, але лише за письмовою згодою слідчого, слідчого органу чи суду, у провадженні яких знаходиться справа. Згідно з ч. 4 затримані мають право на побачення із захисником, з яким можуть зустрічатися наодинці без обмеження кількості побачень чи їх тривалості, з моменту коли адвокат отримує право діяти як такий, дозвіл на побачення має бути наданий у письмовій формі особою чи органом, у провадженні якого знаходиться справа.

81. Відповідно до ч. 1 ст. 13 затримані можуть листуватися зі своїми родичами та іншими особами і підприємствами, установами та організаціями з письмового дозволу органу, в провадженні якого знаходиться справа. З моменту початку перебігу засудження кореспонденція більше не піддається жодним обмеженням.

Г. Виправно-трудовий кодекс України (далі — Кодекс)

82. Відповідно до ст. 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі) основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася можливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені повинні носити одяг єдиного зразка. Їх піддають обшуків; особистий обшук провадиться особами однієї статі

з обшукуванням. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі та бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду. У виправно-трудовах установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, заборонених для використання у виправно-трудовах установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

У порядку, встановленому Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

83. Частиною 1 ст. 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності) передбачається, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

84. У статті 40, зокрема, закріплено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації та документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються та, за заявою адвоката, можуть проводитись віч-на-віч без присутності охорони.

85. Відповідно до ст. 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, бандеролей і передач) засудженим, яких тримають у виправно-трудовах колоніях, дозволяється одержувати протягом року: в колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого та особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудовах

колоніях, дозволяється одержувати протягом року: в колоніях загального режиму — десять посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посылках, бандеролях і передачах, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, бандеролей і передач встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

86. Згідно зі статтею 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів) засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особистий рахунок засудженого.

87. Відповідно до частини 2 ст. 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Д. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

88. Відповідно до ч. 1 ст. 12 прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких належить до компетенції суду. Части-

на 4 передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законних випадках — до суду. Частиною 5 передбачено, що рішення Генерального прокурора України є остаточним.

89. Відповідно до ст. 38 прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, за якими вироки, рішення, ухвали або постанови набрали чинності. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

90. Відповідно до ч. 1 ст. 44 предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень із приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція № 1097 (1996) Парламентської Асамблеї Ради Європи про скасування смертної кари в Європі

91. У цій резолюції Асамблея висловила жаль з приводу страт, які, як повідомлялося, були незадовго до того виконані у Латвії, Литві та Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на вико-

нання вироків у вигляді смертної кари, взятих під час приєднання до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання смертної кари і негайного скасування смертної кари, застерігши, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Процедурою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) про дотримання Україною зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, взятого на себе під час приєднання до Ради Європи

92. Асамблея підтвердила у цій резолюції, що вона отримала офіційну інформацію, що в першій половині 1996 року в Україні було проведено 89 страт, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість страт, проведених у другій половині цього року. Асамблея була особливо шокована, коли дізналася, що страти в Україні знаходяться під завісою секретності, так що, очевидно, навіть родини засуджених не повідомляються про них, і що, як повідомлялося, страчені засуджені хороняться у непозначених могилах. Вона засудила Україну за порушення її зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль із приводу страт, що вже мали місце, і висунула вимогу, щоб Україна негайно дотрималася своїх зобов'язань і зупинила виконання вироків щодо смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо дотримання Україною зобов'язань

93. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала свої зобов'язання (212 осіб були страчені з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. відповідно до офіційних джерел). У той самий час вона відзначила, що з 11 березня 1997 р. в Україні діє *de facto* мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій був підтверджений *de jure* і щоб Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо проголосила, що якщо матимуть місце подальші страти, вірчі грамоти пар-

ламентської делегації України будуть анульовані на наступній сесії Асамблеї відповідно до правила 6 Регламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ, НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ (КПТ)

94. Делегати КПТ відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998–2000 рр., звіти з кожного візиту були опубліковані 9 жовтня 2002 р. разом із відповідями на звіти Уряду.

Звіт 1998 року

95. Візит делегації, що відбувся з 8 по 24 лютого 1998 р., був першим періодичним візитом в Україну. Під час візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові. На першому поверсі блоку № 2 слідчого ізолятора № 203 знаходилися на той час 15 ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делегація була запевнена, що з 11 березня 1997 р. фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

96. У своєму звіті (§ 131) КПТ насамперед висловив серйозну стурбованість щодо умов утримання, у яких перебували ці ув'язнені, і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджені до смертної кари зазвичай утримувалися по двоє в камерах площею 6,5–7 м². Камери не мали доступу природного освітлення, оскільки вікна були затемнені металевими листами. Штучне освітлення, постійно увімкнене, було не завжди достатньо сильним, у результаті чого деякі камери були напівтемними. Для провітрювання камер ув'язнені могли з допомогою шнурка відкрити заслін; незважаючи на це, камери були дуже вологими і достатньо холодними (§ 132).

Обладнання камер було описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка і(або) відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдри, яка очевидно була недостатньою, щоб вберегти від холоду), полиці і двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені слухатимуть радіопрограми через приймач, вбудований

у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

В усіх камерах були невідокремлені унітази, які добре проглядалися з жилої частини; у результаті, ув'язнений, який користувався туалетом, повинен був робити це перед очима свого співкамерника. Що стосується туалету, засуджені до смертної кари знаходилися у такій самій складній ситуації, як й інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть можливості мати одногодинну прогулянку. У найкращому разі вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб піти в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо мали право на побачення з рідними. Діяльність у камері обмежувалася читанням і прослуховуванням радіопередач, коли приймач працював. Крім щомісячних побачень із рідними, яких мали деякі з ув'язнених, контакт з людьми був обмежений, в основному, до випадкових візитів православного священика чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через решітку у дверях камери (§ 133).

97. КПТ підсумував свої спостереження таким чином:

«Коротко, засуджені до смертної кари були закриті на 24 години на добу в камерах, де був дуже обмежений життєвий простір, не було доступу природного освітлення і часом дуже бідне штучне освітлення, вони фактично не мали можливості зайняти свій час і дуже мало можливостей для контакту з людьми. Більшість із них трималася в цих шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш ніж двох років). Така ситуація може повністю відповідати законодавчим положенням стосовно ставлення до осіб, засуджених до смертної кари, чинним в Україні, проте це не змінює того факту, що, на думку КПТ, вона є нелюдським і таким, що принижує гідність, поводженням» (§ 134).

Крім того, зазначалося, що делегація отримала численні скарги від ув'язнених, засуджених до смертної кари, про те, що їм бракувало інформації стосовно правової ситуації, роз-

витку їх справ, наслідків звернень про перегляд справ, розгляду їх скарг тощо (§ 138).

98. У своїй відповіді на звіт від 1998 року Уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених КПТ, було здійснено низка організаційних і практичних заходів. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати ув'язненим, засудженим до смертної кари, право на щомісячне побачення з рідними, право на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, право на побачення зі священником і право отримувати та надсилати листи без обмежень. Крім того, зазначалося таке:

(i) засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на свіжому повітрі та з цією метою буде перебудовано і переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер були зняті;

(iii) з метою інформування ув'язнених, засуджених до смертної кари, про їх права і правовий статус витяг із Тимчасового положення був прикріплений на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

99. Делегація КПТ відвідала Україну з 15 по 23 липня 1999 р., під час візиту вона знову оглянула слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. Звіт відзначав, що з часу попереднього візиту відбулися деякі зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені мали щоденну прогулянку на свіжому повітрі протягом однієї години, хоча було зауважено, що було недостатньо місця для справжніх фізичних вправ (§ 34, 35). Крім того, звіт відзначав важливий прогрес, досягнутий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (§ 36). Однак КПТ відзначив певні неприйнятні умови утримання, зокрема той факт, що ув'язнені продовжували перебувати 23 із 24 годин на добу в камерах і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (§ 37).

Звіт 2000 року

100. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 р. Під час цього візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 15 у м. Сімферополі. КПТ привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і звернув увагу, що вироки щодо більшості з близько 500 засуджених до смертної кари були замінені на довічне ув'язнення.

101. Незважаючи на ці позитивні кроки, КПТ констатував, що поводження з такою категорією ув'язнених було основним джерелом стурбованості для Комітету (§ 67). Зазначалося, що на додаток до попередньої Інструкції, виданої у липні 2000 р., і до впровадження в дію двох установ із посиленням режимом, спеціально призначених для осіб, засуджених до довічного ув'язнення, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (§ 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з відновлення камер в установах, які відвідувалися, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення та якості штучного освітлення і вентиляції залишалися (§ 69). Крім того, засуджені до довічного ув'язнення перебували в межах своїх камер 23 години на добу без жодної форми організованої діяльності, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила у нестерпних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією у липні 2000 р. побачення з рідними були заборонені й ув'язнені мали право надсилати один лист кожні два місяці, на отримання листів обмежень не було (§ 70).

102. У своїй відповіді на звіт Уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку протягом однієї години і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, з метою забезпечення належного доступу світла металеві ставні були зняті з вікон у всіх камерах.

ПРАВО

1. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ УРЯДУ

103. Уряд повторив заперечення, зроблені на стадії провадження щодо прийнятності. Він вважав, що заявник, який перебував у «коридорах смерті» протягом чотирьох років, ніколи не скаржився до виконавчих або судових органів будь-якого рівня стосовно заявлених порушень його прав. У зв'язку із цим він не надав Уряду можливості відреагувати відповідно на заявлені порушення його прав та захистити їх національними засобами, призначеними захищати права при заявлених порушеннях.

104. Уряд підкреслив, що сучасна правова система (насамперед Конституція України та інші правові акти) надають реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він звертається до § 1 ст. 55 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується право оскаржити в суді рішення, дію або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових або службових осіб». Уряд звертався у зв'язку з цим до рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р., в якому зазначено: «Частина першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

105. Уряд далі повторив, що відповідно до § 1 ст. 248 Цивільного процесуального кодексу України «громадянин має право звернутися до суду, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. Серед суб'єктів, зазначених у частині першій цієї статті, рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, є органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

106. Заявник не погодився із заявою Уряду, наполягаючи, що використав усі національні засоби захисту, наявні в його розпорядженні.

107. Сучасний принцип використання національних засобів захисту був представлений, крім інших, у рішенні Суду від 28 червня 1999 р. у справі «Селмуні проти Франції» (№ 25803/94, § 74–77). Метою § 1 ст. 35 Конвенції є надати Договірним Сторонам можливість попередити порушення, заявлені проти них, до того, як заява буде передана на розгляд Суду. Однак мають бути використані лише ті засоби захисту, що є ефективними. Уряд, що заявляє про невикористання національних засобів захисту, зобов'язаний переконати Суд у тому, що засіб захисту був і є ефективним та доступним як у теорії, так і на практиці.

У разі якщо тягар доведення виконаний, від заявника залежить довести, що наведений Урядом засіб захисту був фактично використаний або у зв'язку з певними обставинами справи був неефективним або неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що державні влади залишались абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання своїх обов'язків або спричинення страждань посадовими особами держави, наприклад, при виконанні рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд — відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на масштаб та серйозність оскаржуваних питань.

108. Суд повторює, що за цим правилом заява має братись до уваги разом із контекстом. Отже, було визнано, що ст. 35 Конвенції повинна застосовуватись зі значною гнучкістю та без особливого формалізму. Суд визнав, що правило використання національних засобів захисту не є абсолютним чи вирішальним, щоб застосовуватись автоматично; у перегляді, чи було дотримано це правило, суттєвими є конкретні обставини індивідуальної справи. Це означає, зокрема, що Суд має реально брати до уваги не тільки існування формального засобу захисту в правовій системі Договірної Сторони, а й загальний правовий та політичний контексти, в яких вони відбувались, так само, як і персональні обставини заявника (див. рішення

у справі «*Акдівар та інші проти Туреччини*» від 16 вересня 1996 р., § 69).

109. У цій справі Суд зауважує, що є зрозумілим, чому заявник не звернувся зі скаргою — письмовою або усною — до начальника слідчого ізолятора, де був ув'язнений, або до прокурора. Під час візиту делегації Суду 4 жовтня 1999 р. він лише повідомив, що обговорював ці питання зі своїм адвокатом протягом їх побачень у слідчому ізоляторі (див. § 29 вище). Суд також зауважує, що сторонами не оспорювалось, що начальник слідчого ізолятора приходив побачити заявника до його камери регулярно, раз на тиждень, та заявник міг звернутися з будь-якими скаргами.

110. З іншого боку, Суд відзначає, що хоча начальник слідчого ізолятора заявив, що кожен засуджений до смертної кари був поінформований про свої права та обов'язки і підписав список його прав та обов'язків, заявником підписаний цей список перед самим візитом делегації Суду.

111. У частині, в якій ідеться про те, що заявник не звернувся з формальною скаргою до адміністрації слідчого ізолятора стосовно умов утримання, Суд звертає увагу на свідчення заявника про підписання документа стосовно його прав і обов'язків як ув'язненого за кілька днів до візиту делегації Суду (див. § 20 вище). Уряд не навів доказів того, що заявник був іншим чином поінформований про його права або відповідні можливості, за яких він міг отримати відшкодування за свої скарги. За цих обставин не може бути використано проти заявника те, що він не звернувся з формальною скаргою стосовно його умов утримання в ув'язненні належним чином.

112. Суд також залишає для розгляду факт, що заявник регулярно зустрічався зі своїми адвокатами протягом ув'язнення, з якими міг обговорювати правові аспекти, а також умови утримання. Однак не заперечується, що адміністрація слідчого ізолятора наполягала на присутності охоронця на побаченнях заявника з його адвокатами та родичами (див. § 29 та 56 вище). Заявнику, який не міг за таких обставин вільно спілкуватися з адвокатами або родичами, не можна докоряти за неподання жодної скарги стосовно умов утримання, які мали б

включати заяви стосовно адміністрації слідчого ізолятора. Більш того, заявник усвідомлював, що його пошта переглядалась або, якнайменше, була прочитана посадовими особами слідчого ізолятора (див. § 30 та 41 вище).

Суд погоджується, що можливий ефект залякування такої практики стосовно заявника та його неподання скарг адвокатам або родині не може розглядатись як халатна або свідома відмова від виконання свого права на скаргу.

113. Щодо можливості ініціювання цивільних дій у суді, то Суд повторює, що § 1 ст. 35 Конвенції вимагає використання національних засобів захисту, які є не тільки доступними, а й також ефективними в отриманні відшкодування за заявлені порушення прав людини, гарантовані Конвенцією. Оскільки дійсності відповідає те, що заявник не розпочав цивільного провадження, щоб оскаржити умови утримання, Суд зауважує, що Уряд не показав, яким чином таке провадження могло призвести до покращення умов. Він не надав також жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло мати перспективи.

114. За цих обставин Суд доходить висновку, що не було доведено зі значною впевненістю, що наслідком засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання. Отже, Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невикористання національних засобів захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

115. Заявник скаржить на умови, у яких він утримувався в «коридорі смерті» в Сімферопольському слідчому ізоляторі, заявляючи, що ці умови призвели до поводження, що підпадає під дію ст. 3 Конвенції, яка проголошує таке: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

Він стверджує, що йому не було дозволено направляти пошту матері та брату або отримувати від них пошту, посилки з теплим одягом та їжею, а також виходити на прогулянки.

Він також стверджує, що був поміщений в одиночне ув'язнення протягом двох років.

А. Позиції сторін

116. Уряд вважав, що всі чинні правила, застосовані до заявника, включаючи ті, що стосуються обладнання камери, медичного обслуговування, побачень та кореспонденції, подані в розділах 1, 8, 9, 11–13 Закону, у відповідних положеннях Кримінально-процесуального кодексу України, у статтях 28, 37, 41–43 Кодексу, в Інструкції від 20 квітня 1998 р. та Тимчасовому положенні від 25 червня 1999 р. Уряд також стверджує, що медичне забезпечення, поводження, профілактичні та антиепідеміологічні заходи щодо осіб, засуджених до смертної кари, були застосовані відповідно до законодавства про охорону здоров'я.

117. Уряд зауважив, що родичі заявника звертались із проханнями про побачення 6 серпня, 12 вересня, 15 жовтня, 20 листопада та 20 грудня 1996 р., 20 лютого, 27 березня, 15 травня, 26 червня, 7 жовтня та 23 грудня 1997 р. і 30 січня 1998 р. Усі побачення були дозволені. Із 26 квітня 1996 р. заявник ніколи не звертався до адміністрації слідчого ізолятора із проханням про побачення з родичами; він не написав жодного листа і не отримав жодного листа від них. Більш того, заявник ніколи не робив заяви посадовим особам слідчого ізолятора стосовно отримання посилок.

118. Він також зауважив, що заявник міг купувати їжу в магазині слідчого ізолятора. Між груднем 1997 р. та липнем 1998 р. заявник придбавав продукти харчування та інші речі 14 разів на загальну суму 115,02 грн.

119. У додаткових зауваженнях Уряд стверджував, що його агент відвідав місце утримання заявника в липні 1999 р. Він заявляє, що умови утримання в «коридорі смерті» відповідають чинному законодавству, а саме Інструкції. Уряд підкреслив, що були вжиті всі необхідні заходи для покращення правового статусу осіб, засуджених до смертної кари, в очікуванні законодавчих дебатів стосовно скасування смертної кари. До цього 25 червня 1999 р. було прийнято Тимчасове положення, яке набуло чинності 11 липня 1999 р.

120. Заявник оспорує аргументи Уряду. Він повторює, що йому було заборонено листуватися з родичами з часу, коли було поміщено до слідчого ізолятора — 23 жовтня 1995 р., а з часу засудження, яке відбулось 26 квітня 1996 р., його було позбавлено права використовувати власний одяг та взуття, так само, як і права отримувати посилки вагою не більше восьми кілограмів двічі на місяць. Із грудня 1997 р. він був позбавлений можливості купувати їжу в магазині слідчого ізолятора у зв'язку з браком коштів в Уряді на фінансування асортименту магазину. Також він підкреслює, що запити стосовно надання дозволу на листування були відхилені.

121. У листі до Суду від 24 липня 1999 р. адвокат заявника заявив, що умови утримання останнього суттєво покращились після того, як він звернувся до Суду. Родичам було дозволено передати заявникові теплий одяг та надсилати посилки з їжею двічі на місяць, надалі були дозволені щомісячні побачення без жодних обмежень. За словами адвоката, не було обмежень стосовно кореспонденції, заявнику було дозволено мати прогулянки та купувати їжу в магазині слідчого ізолятора на суму 55 грн. на місяць, він міг отримувати правову допомогу від свого адвоката без будь-яких обмежень. Адвокат заявника стверджував, що були вирішені скарги, зазначені в заяві до Суду, і він просив Суд не розглядати цю скаргу далі. Цей запит був погоджений із заявником.

122. У листі до Суду від 8 липня 1999 р. мати заявника вказала ті самі покращення в Сімферопольському слідчому ізоляторі стосовно кореспонденції, прогулянок та придбання продуктів харчування в магазині слідчого ізолятора.

В. Оцінка Суду

123. Суд взяв до уваги точку зору адвоката заявника, що в результаті покращень, які відбулися в умовах утримання заявника, вирішені його скарги, а також його клопотання до Суду не розглядати заяву далі. Однак Суд вважає, що скарги заявника порушують серйозні питання стосовно загального характеру застосування ст. 3 Конвенції стосовно умов утримання в місцях позбавлення волі засуджених до смертної кари

в Україні. Він вважає, що повага до прав людини, як того вимагає Конвенція, дозволяє Суду продовжити розгляд скарг.

124. Як Суд неодноразово зазначав, ст. 3 Конвенції передбачає одну з найосновніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє в абсолютних виразах катування чи нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. справу *«Лабіта проти Італії»*, № 26772/95, § 119).

125. Відповідно до прецедентної практики Суду погане поводження повинне досягати певного мінімального рівня суворості, щоб підпадати під дію ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня суворості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив та у деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення у справі *«Ірландія проти Об'єднаного Королівства»* від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у сенсі ст. 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і дезорієнтувати відповідну особу і чи його наслідки несприятливо вплинули на особистість людини у спосіб, який не відповідає цій статті. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справах *«Пірс проти Греції»*, заява № 28524/95, § 67, 68 і 74 та *«Валасінас проти Литви»*, заява № 22558/98, § 101).

126. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження мають у будь-якому разі виходити за межі того невідворотного елемента страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу її свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до ст. 3 Конвенції держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманного триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я

і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі», заява № 30210/96, § 92–94).

127. На додаток, як підкреслювалося Судом у рішенні у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства», сучасні підходи у державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи був перевищений прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 104). У разі засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови тримання під вартою перед стратою та тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поводження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони ст. 3 (там само). Оцінюючи умови утримання, слід узяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справах «Дугоз проти Греції», заява № 40907/98, § 46 та «Калашніков проти Росії», заява № 47095/99, § 95).

128. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, яких він зазнав у слідчому ізоляторі м. Сімферополя, де був ув'язнений. У зв'язку з цим Суд ще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція регулює лише факти, що сталися після набуття чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності стосовно України. Проте, оцінюючи вплив на заявника умов утримання, Суд може також узяти до уваги весь період, протягом якого він тримався під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 р., а також умови утримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 96).

129. Крім того, Суд зауважує, що заявник тримався під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли смертна кара йому була замінена на довічне ув'язнення у червні 2000 р. Як було зазначено вище, застосування смертної кари в Україні було предметом суворої та неодноразової кри-

тики в резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, де задокументовано, що з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. у цій державі було виконано 212 страт (див. § 91–93). Проте пізніше Президентом України був уведений фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав положення Кримінального кодексу України, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 р. смертна кара була скасована законом і замінена на довічне ув'язнення (див. § 11). Заявник був засуджений до смертної кари у грудні 1995 р., тобто за 15 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до формального скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник повинен був перебувати у стані деякої непевності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик того, що вирок буде виконаний, супровідні почуття страху та побоювань із боку засуджених до смертної кари з часом повинні були меншати через фактичне введення мораторію.

130. Оцінюючи справу, Суд бере до уваги звіт своєї делегації, письмові зауваження сторін та документи, надані ними, а також звіти КПТ стосовно відповідного періоду.

131. На момент здійснення вбивства, за яке заявника було засуджено, йому виповнилося двадцять шість років. Він був поміщений до Сімферопольського слідчого ізолятора 23 чи 26 жовтня 1995 р. із метою попереднього затримання (див. § 10 та 20 вище). Заявник залишався там після засудження до смертної кари, проголошеного Верховним Судом АРК 26 квітня 1996 р., та після залишення в силі цього рішення Верховним Судом України 25 липня 1996 р.:

132. Суд зауважує, що заявник спочатку не був поінформований про правила слідчого ізолятора та про його права й обов'язки. Однак у день візиту делегації Суду він підтвердив, що був поінформований про них за три чи чотири дні та підписав документ стосовно цих прав і обов'язків (див. § 20 вище). Свідчення, що він давав перед делегацією, в цьому аспекті були переконливими, та Уряд не надав будь-яких до-

казів, які б показали будь-яку попередню дату, коли заявник був поінформований про його права та обов'язки.

133. Суд зауважує, що на дату візиту делегації Суду 30 в'язнів, включаючи заявника, утримувались у Сімферопольському слідчому ізоляторі в одиночних камерах або камерах на двох осіб без можливості спілкування з іншими в'язнями (див. § 23 та 35 вище). Світло в камері заявника, де було встановлено дві лампи — звичайну та затемнену (світла вночі), було ввімкнено 24 години на добу. Суд не може точно встановити, коли лампи були встановлені. Проте заявник засвідчив, що світла у його камері достатньо для того, щоб читати та писати (див. § 22 вище). Зі свідчень, наданих Суду, було встановлено, що вікна в камері заявника були закриті металевими ставнями до травня 1998 р. Суд вважає, що приблизно в той самий час у камері встановили індивідуальний кран для води та дзеркало. Радіо було ввімкнено протягом усього дня та вимикалось о 10-ій вечора (див. § 24 вище).

134. На дату візиту делегації Суду камера заявника, в якій він перебував з іншим ув'язненим, була прибрана і чиста. Вона мала площу близько 9 м². Тут був відкритий туалет, умивальник з краном холодної води, два ліжка, прикручені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. У камері були деякі книжки, газети, мило та туалетний папір. Під час візиту делегації 4 жовтня 1999 р. камера була занадто нагріта (див. § 59 вище). Суд звертає увагу, що делегація відвідувала Сімферопольський слідчий ізолятор у ту пору року, коли температура сягала 20°C.

135. Суд зауважує, що згідно зі словами заявника до літа 1998 року він був позбавлений можливості мати щоденну прогулянку та був у наручниках протягом щоденної прогулянки до серпня або вересня 1999 р. (див. § 33 вище). Ця інформація була частково підтверджена начальником слідчого ізолятора (див. § 33 вище) та звітом 1998 року КПТ (див. § 96 вище), хоча начальник слідчого ізолятора не погодився з тим, що ув'язнені були в наручниках під час їх прогулянок.

136. Далі делегація Суду встановила, що заявник почав отримувати пошту в кінці 1998 року та посилки приблизно

у вересні того самого року (див. § 30, 31 та 53 вище). Суд бере до уваги свідчення заявника, частково підкріплені свідченнями начальника слідчого ізолятора, що на дату візиту делегації йому було дозволено отримувати шість посилок та три бандеролі на рік (див. § 31 вище). За час ув'язнення у Сімферопольському слідчому ізоляторі він отримав п'ять чи шість листів від матері та писав їй майже кожного місяця. Заявник не отримав листа від матері, надісланого у вересні 1999 р., але Суд не зміг встановити чітко, чи сталося це через перегляд кореспонденції ув'язнених співробітниками слідчого ізолятора. Згідно зі словами матері заявника жодний лист, надісланий сину, ніколи не губився (див. § 53 вище). У будь-якому разі не є предметом розгляду в Суді питання про те, що заявник не отримував усіх листів, надісланих йому родичами, або що листи заявника чи його родичів переглядались.

137. Стосовно побачень заявника з родичами, Суд зауважує, що згідно із записами у слідчому ізоляторі мати заявника та(або) інші родичі отримували дозвіл на побачення 20 лютого, 27 березня, 15 травня, 26 червня, 23 липня та 7 жовтня 1997 р. та 30 січня 1998 р. (див. § 14–16 вище). Суд далі зазначає, що згідно зі свідченнями заявника, підтвердженими його матір'ю, охоронець був присутній протягом побачень родичів із ним. Цей охоронець був уповноважений переривати їх спілкування та закінчувати побачення в будь-який час, коли вважав за необхідне (див. § 56 та 57 вище). Мати заявника зазначила, що її побачення із сином тривали не більше 30 хвилин (див. § 56 вище).

138. З приводу заявника, стосовно заборони отримувати посилки з теплим одягом та їжею, Суд зауважує, що під час інтерв'ю заявника з делегацією він підтвердив, що з вересня 1998 р. міг отримувати посилки з їжею. Суд зазначає, що Інструкція передбачала отримання двох бандеролей на рік, але не було встановлено, чи надсилалися або передавалися родичами заявнику будь-які посилки або бандеролі до вересня 1998 р.

Згідно зі словами заявника, йому не було дозволено носити будь-який інший одяг, крім встановленого адміністрацією

слідчого ізолятора, за винятком нижньої білизни та шкарпеток. Суд зауважує, що така практика була запроваджена положеннями Інструкції, закріпленими пізніше і Тимчасовим положенням. Зрозуміло, що за обставин, як вони були описані заявником, його скарги направлені не проти вимог слідчого ізолятора, скоріше вони стосуються недостатності теплового одягу взимку та неможливості для родичів передати йому посылку з такими речами.

139. Суд погоджується, що хоча вимога до в'язнів носити в'язничний одяг мала б розглядатись як втручання в особисте життя, вона, поза сумнівом, базується на основі закону для захисту інтересів суспільства та запобігання публічним безпорядкам і злочинам. Суд вважає, що на дату візиту делегації заявник погодився з тим, що в'язничний одяг є адекватним та достатньо теплим для зимового періоду (див. § 32 вище). Таким чином, листом адвоката заявника до суду від 24 липня 1999 р. підтверджується, що умови в «коридорі смерті» стосовно заявника значно покращились після подання заяви до Суду, родичам заявника було дозволено передати заявнику теплий одяг.

140. Суд далі зауважує, що відповідно до того самого листа адвоката заявника не було обмежень стосовно кореспонденції, заявнику було дозволено мати щоденні прогулянки та купувати їжу в магазині слідчого ізолятора на суму не більше 55 грн. на місяць. Він міг отримувати правову допомогу від його адвоката без обмежень та мати побачення з родичами. Суд зауважує, що це було повністю підтверджено матір'ю заявника в її листі до Суду від 8 липня 1999 р. (див. § 22 вище).

141. Суд проаналізував у цілому умови, яким заявник був підданий протягом ув'язнення у Сімферопольському слідчому ізоляторі. Хоча неможливо встановити з упевненістю умови утримання, яким було піддано заявника до візиту делегації Суду, деякі факти є незаперечними та чітко встановленими. Суд з особливою тривогою відзначає, що до травня 1998 р. заявник разом з іншими ув'язненими, засудженими до смертної кари, був поміщений на 24 години на добу в камеру з дуже обмеженим життєвий простором, вікна камери були закриті

ставнями настільки, що не проникало або було дуже мало сонячного світла, що не було жодної можливості для прогулянки на свіжому повітрі та майже не було можливості для будь-якої активності або людських контактів. Разом із зауваженнями КПТ стосовно засуджених до смертної кари в Україні, що знаходяться в таких самих умовах, Суд погоджується, що утримання заявника в таких неприйнятних умовах, як ці, призводить до поводження, що принижує людську гідність у супереч ст. 3 Конвенції. Суд далі доходить висновку, що ситуація заявника була погіршена тим, що він протягом цього періоду був засуджений до смертної кари, хоча, як зазначено в § 17 та 129 вище, з 11 березня 1997 р. тривав мораторій.

142. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування позитивного наміру принизити чи збентежити заявника. Однак, незважаючи на те, що питання, чи було поводження метою принизити чи збентежити жертву, є фактором, який слід брати до уваги, відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення ст. 3 Конвенції (див. рішення у справах «*V. проти Об'єднаного Королівства*», заява № 24888/94, § 71 та «*Калашніков проти Росії*», цитоване вище, § 101). Він вважає, що умови, в яких утримувався заявник, зокрема до травня 1998 р., повинні були завдати йому значного психологічного страждання і принизити його людську гідність.

143. Суд підтверджує, що між травнем 1998 р. та датою візиту делегації Суду в жовтні 1999 р. відбулись суттєві та прогресивні покращення і в загальних умовах утримання заявника, і в режимі, що застосовувався слідчим ізолятором. Зокрема, були зняті ставні з вікон у камерах, проводились щоденні прогулянки та було надано право ув'язненим на побачення та листування. Однак Суд зауважує, що до дати введення цих покращень заявник уже перебував у цих жахливих умовах протягом 24 місяців, включаючи період, що склався з восьми місяців, після того, як Конвенція набула чинності для України.

144. При розгляді суттєвих умов утримання заявника та занять, які йому пропонувались, Суд також звернув увагу, що Україна мала серйозні соціально-економічні проблеми під час

перехідного періоду, до літа 1998 року адміністрація слідчого ізолятора працювала у складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може, в принципі, виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили поріг поводження, яке суперечить ст. 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, які у § 141 були визнані неприйнятними в цій справі.

145. Отже, у цій частині було порушено ст. 3 Конвенції.

III. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ

146. У заяві до суду заявник скаржився на заборону надсилати та отримувати листи від родини, отримувати поштові посилки з теплим одягом та їжею. Із зауважень щодо прийнятності та суті видно, що з дати винесення рішення Верховним Судом АРК, від 26 квітня 1996 р., не міг отримувати передачі та поштові посилки вагою до восьми кілограмів, а також із грудня 1997 р. йому не було дозволено купувати продукти харчування в магазині слідчого ізолятора.

147. Суд погоджується, що скарги заявника мають бути розглянуті відповідно до ст. 8 Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

148. Перш за все, Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних Сторін виключно стосовно тих подій, які відбулись після набуття чинності Конвенцією щодо цієї Сторони. Суд відповідно має юрисдикцію перевіряти скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України.

149. Протягом візиту делегації Суду до Сімферопольського слідчого ізолятора було встановлено, що заявник почав отримувати пошту з кінця 1998 року. Протягом часу його ув'язнення він отримав чотири або п'ять листів від родини. Однак Суд не може встановити точно дату, коли ці листи були відправлені та отримані заявником, та чи відповідає кількість отриманих заявником листів кількості, що була відправлена йому. У зв'язку з цим Суд наголошує, що згідно з Інструкцією заявнику було дозволено направляти один лист на місяць та отримувати листи без обмежень (див. § 74 вище). Більш того, як уже було зауважено, заявник писав до матері практично кожен місяць та не отримав листа, відправленого йому у вересні 1999 р. (див. § 30 та 53 вище).

150. Суд зауважує, що згідно із заявами свідків, заслуханих делегацією, ситуація стосовно відправлення та отримання пошти значно покращилась після набуття чинності Тимчасовим положенням, тобто з 11 липня 1999 р., або незабаром після того (див. § 41 та 54 вище). Суд також зауважує, що заявник почав отримувати посилки приблизно у вересні 1998 р. (див. § 31 вище). Він міг отримувати посилки з їжею, але що стосується одягу, йому не було дозволено одягати будь-який інший одяг, крім дозволеного адміністрацією слідчого ізолятора, за винятком нижньої білизни та шкарпеток.

151. Суд погоджується, що наведені вище обмеження з боку державної влади втручаються у право заявника на повагу до його кореспонденції, гарантоване § 1 ст. 8 Конвенції, та ці обмеження можуть бути виправдані, лише якщо були виконані умови § 2 цієї статті.

152. Зокрема, щоб не суперечити ст. 8, втручання повинно бути здійснене «відповідно до закону», переслідувати законну мету і бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справах *«Сільвер та інші проти Об'єднаного Королівства»* від 25 березня 1993 р., серія А № 61, § 84 та *«Петра проти Румунії»* від 23 вересня 1998 р., § 36).

153. Насамперед Суд повинен розглянути, чи «відповідно до закону» було здійснене втручання. Цей вираз, по-перше, вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в на-

ціональному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслін проти Франції» та «Ювіг проти Франції» від 24 квітня 1990 р., серія А № 176-А, § 27 і серія А № 176-В, § 26 відповідно).

154. Уряд у письмових зауваженнях звертається до Закону. У додаткових зауваженнях Уряд посилається на Виправно-трудоий кодекс України, Інструкцію та Тимчасове положення (див. § 116 вище).

А. Період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

155. Суд зауважує, що закон регулює умови утримання до вступу вироку в законну силу (див. § 76 вище). Із заяв свідків, заслуханих делегацією, та документів, наданих Урядом, видно, що після того, як вирок вступив у законну силу, умови утримання засуджених до смертної кари в основному регулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції України, Генеральною прокуратурою України та Верховним Судом України (див. § 73–75 вище). Однак Кодекс встановлює основну правову базу стосовно умов утримання (див. § 82 вище).

1. Виправно-трудоий кодекс України

156. Суд зауважує, що хоча Кодекс відповідає другій вимозі, що впливає з виразу «відповідно до закону», а саме, що закон має бути доступний, він не відповідає третій вимозі, зокрема, що закон має бути передбачуваний, у значенні сенсу та природи оскаржуваних заходів.

157. Суд зазначає, що Уряд звертається до ч. 3 ст. 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. § 85 вище). Однак це положення є частиною ст. 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок та бандеролей осіб, засуджених до позбавлення волі. Суд погоджується з тим, що було б незрозумілим, якби особи, засуджені до смертної кари, включались до осіб, засуджених до

позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується стосовно злочинців, щодо яких вважається неможливим перевиховання шляхом позбавлення волі. Суд зауважує, що правова позиція є більш зрозумілою в § 2 ст. 41 Кодексу, яка встановлює, що «засудженим, які відбувають позбавлення волі в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У цій справі заявник був постійно ув'язнений у Сімферопольському слідчому ізоляторі, а не у виправно-трудо- вій колонії, виховно-трудо- вій колонії чи виправно-трудо- вій колонії-поселенні, як зазначено в частинах 1 та 4 цієї статті.

158. За таких обставин Суд доходить висновку, що накладені Кодексом обмеження згідно із зауваженнями Уряду не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам § 2 ст. 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати з упевненістю, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, стосовно кількості посилок та бандеролей, які ув'язненим дозволено було отримувати від родичів.

2. Інструкція

159. Суд зауважує, що Інструкція була внутрішнім доку- ментом, недоступним громадськості: Уряд надіслав Суду ли- ше її частину.

160. Суд зазначає, що в цих обставинах не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалось «відповідно до закону», як того вимагає § 2 ст. 8 Конвенції. Дійсно, Інструкція була замінена на Тимчасо- ве положення, затверджене Державним департаментом з пи- тань виконання покарань 25 червня 1999 р. наказом № 72 та зареєстроване 1 липня 1999 р. під № 426/3719 Міністерством юстиції України, яке набуло чинності 11 липня 1999 р. і було публічним. Однак Тимчасове положення не застосовується до подій, що відбулись до 11 липня 1999 р.

161. Таким чином, ст. 8 Конвенції було порушено в період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

В. Період після 11 вересня 1999 р.

162. Стосовно періоду після 11 липня 1999 р. Суд повторює, що адвокат заявника повідомив у листі від 24 липня 1999 р.

Суд про покращення умов утримання в «коридорі смерті» заявника. Родичам заявника було дозволено передати йому теплі речі та надсилати посилки з їжею двічі на місяць, щомісячні побачення з родичами без жодних обмежень та були зняті обмеження щодо кореспонденції. Суд також зауважує, що така сама інформація була повідомлена Суду матір'ю заявника в її листі від 8 липня 1999 р.

163. Суд зазначає, що протягом цього періоду заявник не скаржився, що його кореспонденція контролюється.

164. Стосовно обмежень, встановлених Тимчасовим положенням, згідно з якими заявнику було дозволено отримання шести посилок та трьох бандеролей на рік, Суд допускає, що таке обмеження є втручанням у право заявника на повагу до кореспонденції. Таке втручання здійснюється «відповідно до закону», тобто Тимчасового положення, та може бути розцінено як таке, що має наступну правову мету: «попередження заворушень чи злочинів», маючи на увазі зацікавленість адміністрації слідчого ізолятора в забезпеченні того, щоб шкідливі для слідчого ізолятора речі не потрапляли до слідчого ізолятора.

165. Стосовно необхідності такого втручання Суд має взяти до уваги логічну проблему, яка включає огляд необмеженої кількості посилок, що надсилатимуться до великої пенітенціарної установи, оскільки на час розгляду цієї справи в установі утримувалось більше трьох тисяч в'язнів. Надання дозволу ув'язненим на отримання необмеженої кількості посилок чи бандеролей має тягнути за собою велику кількість роботи частини персоналу слідчого ізолятора для контролювання кожної посилки з точки зору збереження безпеки слідчого ізолятора. Режим охорони всередині слідчого ізолятора має на меті захист суспільства від небезпечних злочинців, а також захист самих ув'язнених усередині. Адміністрація слідчого ізолятора у зв'язку з цим мала законний інтерес створити безпеку засобом, який би зменшив або лімітував ризик небезпеки. Водночас має бути дотриманий необхідний баланс між інтересами безпеки і повагою до права ув'язненого підтримувати контакти із зовнішнім світом.

166. У цій справі Суд зауважує, що можливість отримувати посылки чи бандеролі кожні шість тижнів може бути розцінена як такий баланс, беручи до уваги, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одягом, їжею та медикаментами всіх ув'язнених протягом позбавлення волі. На додаток Суд посилається на свідчення Уряду, що немає обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші, щоб придбавати продукти харчування в магазині слідчого ізолятора.

167. За таких обставин та маючи на увазі межі розсуду, що має Уряд при врегулюванні в'язничного життя, Суд зауважує, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

168. Таким чином, ст. 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 р. порушено не було.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

169. Стаття 41 Конвенції проголошує: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

170. Заявник не надав жодних вимог стосовно матеріальної шкоди або видатків. Однак він вимагав через свою матір 3 млн дол. (3 064 038 євро) для компенсації нематеріальної шкоди.

171. Уряд зазначив, що матір заявника не мала визначеного правового статусу, щоб діяти в інтересах заявника. Він звертає увагу, що повноваження представника були представлені Суду після того, як була надана вимога щодо справедливої сатисфакції.

172. Суд, маючи на увазі свої висновки стосовно скарг заявника відповідно до статей 3 та 8 Конвенції, погоджується, що заявник відчував певні моральні страждання у зв'язку із загальними умовами його утримання та обмеженнями з боку державних органів його права на повагу до кореспонденції (див. § 139 вище). Визначаючи суму справедливої сатисфакції на справедливій основі, Суд присуджує заявнику 2 тис. євро

за нематеріальну шкоду та будь-який податок, що може бути справлений із цієї суми.

Відсотки у разі невиконання зобов'язань.

173. Суд вважає, що процент, який нараховуватиметься у разі невиконання коштів за цим рішенням, повинен ґрунтуватися на річній процентній ставці, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти (див: рішення у справі «Крістін Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 3 липня 2002 р., заява № 28957/95, § 124).

Із цих підстав Суд одноголосно:

1. Відхиляє попередні зауваження Уряду.
2. Постановляє, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції.
3. Постановляє, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції щодо періоду з 11 вересня 1997 р. до 11 липня 1999 р.
4. Постановляє, що не мало місця порушення ст. 8 Конвенції щодо періоду після 11 липня 1999 р.

5. Постановляє, що

(а) держава-відповідач повинна сплатити заявнику протягом трьох місяців з дати набуття рішенням статусу остаточного згідно з § 2 ст. 44 Конвенції 2 тис. євро як компенсацію моральної шкоди в українських гривнях за курсом на день розрахунку;

(б) після закінчення зазначених вище трьох місяців до остаточного розрахунку на зазначені вище суми нараховуватиметься відсоток, що дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткових пункти.

6. Відхиляє іншу частину вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 29 квітня 2003 р. відповідно до правила 77 § 2 і 3 Регламенту Суду.

2.5. Справа «Алієв проти України»

У рішенні щодо умов утримання в місцях позбавлення волі Європейський суд з прав людини (далі — Суд) зазначив, що умови утримання заявника порушували ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція). При цьому Суд також зазначив, що скарги заявника на побиття не знайшли свого підтвердження «поза розумним сумнівом». Крім того, проаналізувавши законодавство, яким обмежувалось право заявника на листування, Суд дійшов висновку, що праґо на повагу до приватного життя та кореспонденції було порушено, оскільки обмеження ґрунтувалось на Інструкції, яка мала гриф таємності й, отже, не відповідала вимогам публічності закону

Рішення щодо суті
від 29 квітня 2003 р.*

Суд (Четверта секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Н. Братса (Президент), п. М. Пеллонпе, пані Є. Пам, п. Дж. Макарчик, пані В. Стражніцка, п. В. Буткевич, п. Р. Марусте (судді) та п. М. О'Бойл (Секретар Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 25 березня 2003 р., виносить таке рішення, що було прийняте цього останнього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві проти України, поданій до Європейської комісії з прав людини (далі — Комісія) відповідно до колишньої ст. 25 Конвенції громадянином Росії, Пахрудіном Мухтаровичем Алієвим (далі — заявник).

2. Інтереси заявника представляла пані С. Сайпудінова, юрист, що практикує у м. Сімферополі. Вона також є його

---

* Заява № 41220/98

дружиною. Уряд України (далі — Уряд) представлений його Уповноваженим — пані В. Лутковською з Міністерства юстиції України.

3. Заявник скаржився, зокрема, що умови, в яких він перебував у «коридорі смерті» у Сімферопольському слідчому ізоляторі, призвели до нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження.

4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 р., коли набув чинності Протокол № 11 до Конвенції (§ 2 ст. 5 Протоколу № 11).

5. Заяву було передано до Четвертої Секції Суду (§ 1 правила 52 Регламенту Суду). У цій Секції відповідно до § 1 правила 26 Регламенту Суду була сформована палата, яка мала розглядати справу.

6. Порадившись зі сторонами, Президент Палати прийняв рішення, що в інтересах належного судочинства провадження у справі має відбуватися одночасно з провадженням у справах «Назаренко проти України», «Данкевич проти України», «Хохлич проти України», «Полторацький проти України» та «Кузнєцов проти України» (заяви № 39483/98, 40679/98, 41707/98, 38812/97 та 39042/97; § 2 правила 43).

7. Своїм рішенням від 25 травня 1999 р. Палата визнала заяву частково прийнятною. 4 жовтня 1999 р. Суд здійснив візит до Сімферопольського слідчого ізолятора з метою встановлення фактів.

8. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад секцій (§ 1 правила 25). Цю справу було передано новому складу Четвертої Секції.

9. Заявник та Уряд подали зауваження щодо суті (§ 1 правила 59).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Загальний опис подій

10. 5 березня 1996 р. заявник був заарештований міліцією Росії та до нього було застосовано запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою у м. Краснодарі (Росія). 7 березня 1996 р. він був перевезений до м. Сімферополя (Україна), де продовжував перебувати під вартою.

11. 10 лютого 1997 р. судова колегія Верховного Суду АРК засудила заявника за організацію озброєної злочинної групи та замах на умисне вбивство при обтяжуючих обставинах до смертної кари з конфіскацією його майна.

12. Того ж дня адміністрація слідчого ізолятора Головного управління Міністерства внутрішніх справ АРК помістила заявника до однієї з камер для осіб, які очікували на виконання смертного вироку.

13. 15 травня 1997 р. судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду України залишила в силі рішення суду першої інстанції.

14. Мораторій на виконання смертної кари був проголошений Президентом України 11 березня 1997 р. Рішенням від 29 грудня 1999 р. № 11рп/99 Конституційний Суд України визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України стосовно смертної кари. Таким чином, покарання у вигляді смертної кари було замінене на довічне ув'язнення відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 р. № 1483-III.

15. 8 червня 2000 р. Верховний Суд АРК замінив заявнику покарання у вигляді смертної кари на довічне позбавлення волі.

В. Усні свідчення перед делегатами Суду

16. Свідчення стосовно заявника були заслухані делегатами Суду в Сімферопольському слідчому ізоляторі 4 жовтня 1999 р. Делегація Суду була у такому складі суддів: п. М. Пеллонпе, п. Дж. Макачка та п. Р. Марусте. Свідчення можна підсумувати таким чином:

1. Заявник

(а) Загальні умови утримання заявника в «коридорі смерті»

17. Заявник зазначав, що не був поінформований, що за загальними правилами він мав право на одно- чи двогодинні побачення з родичами. Зазвичай йому дозволялося зустрічатися

з ними один раз на місяць по 15–20 хвилин чи максимум півгодини. Він зазначав, що до дня візиту представників Суду не отримував документа, у якому передбачались би його права та обов'язки згідно з тюремним режимом. Заявник також зазначав, що того дня він був переселений до нової відремонтованої камери, де «щось подібне» висіло на стіні. Він говорив, що адміністрація слідчого ізолятора зверталася з проханням підписати документ, але він відмовився, оскільки спочатку хотів ознайомитися зі своїми правами та обов'язками. За його твердженнями, в попередній камері був відсутній документ із переліком його прав і обов'язків. Зі дня його ув'язнення він увесь час звертався з проханням про ознайомлення із цим документом. Проте йому казали, що такий документ є таємним.

18. Одного разу, відбуваючи покарання у вигляді позбавлення щоденних прогулянок на 10 днів, заявник був поміщений до ізолятора суворого режиму, і йому було заборонено купувати їжу у в'язничній крамниці. Вперше він був покараний, коли знаходився у камері разом з іншим ув'язненим; охоронець слідчого ізолятора знайшов «щось схоже на ніж» в іншого ув'язненого, а заявник втрутився. Вдруге охоронець знайшов у камері мило високої якості, запитав, де заявник знайшов мило, і потім конфіскував його. Заявник був покараний відмовою у побаченнях із двома його дітьми.

19. За твердженнями заявника, санітарні умови у слідчому ізоляторі були незадовільними, за ним не доглядали належним чином, як того потребувало здоров'я. Його ніколи ретельно не обстежували, незважаючи на те, що відповідно до правил ув'язнені мають проходити повний медичний огляд двічі на рік. Заявник скаржився на їжу, яка спричиняла пронос та шлункові болі, але йому відповідали, що такі проблеми не є серйозними. Крім того, він скаржився на серцеві напади, головний та зубний біль і особливо на проблеми з коронками на зубах.

20. За його твердженнями, ув'язнені не забезпечувались милом, коли приймали душ. Крім того, їм не дозволялось мати власне мило.

21. На запитання делегатів Суду: «Ви скаржитесь на їжу. Ми зрозуміли, що Ви вирішили, що їжа, якою тут годують,

викликає пронос та шлункові болі. Ви також скаржитесь, що Вам не дозволяють отримувати бандеролі з їжею, вітамінами, книгами та одягом. Нам відомо, що ситуація змінилась недавно — цього травня. Зараз Ви можете отримувати бандеролі та купувати більше товарів у магазині слідчого ізолятора. Ви підтверджуєте це?», заявник відповів: «Так, більш-менш. Проте того, що ми можемо отримати, недостатньо». Фактично, заявник підтвердив, що йому дозволялось отримувати одну посылку та дві бандеролі кожні два місяці.

22. Заявник не мав жодних контактів з іншими засудженими, крім періоду, коли він знаходився в камері з іншим ув'язненим.

23. На запитання представників Суду: «Чи було у Вас коли-небудь відчуття, що робилися які-небудь реальні спроби Уряду перешкодити Вашим зверненням до Страсбурзьких органів?», представник заявника — його дружина — відповіла: «Так, Верховним Судом. Поки я асоціювалась з п. Алієвим, вони завжди допомагали мені з великим небажанням. Фактично він був заарештований у Росії, у м. Краснодарі, проте голова Сімферопольського управління № 4, п. Зверев, особисто поїхав туди і привіз його сюди без будь-яких документів. Заявника били та залякували. Пізніше було заявлено, що його заарештували у м. Сімферополі».

(б) Практика слідчого ізолятора стосовно побачень заявника з його родичами та адвокатом

24. Заявник був у наручниках під час побачень із дружиною. Охоронець був присутній увесь час, слухаючи діалог. Він міг перервати побачення. Одного разу заявнику дозволили говорити лише три хвилини. Йому не дозволялося говорити рідною мовою — аварською. Якщо він говорив аварською, охоронець переривав його. Заявник не відповів на запитання представників Суду, чи скаржився він на те, що побачення перериваються. У день візиту представників він зазначив, що мовних заборон під час побачень більше не було. Проте у відповідь на запитання представника Уряду: «З якого часу? Уряд має Ваш лист, у якому Ви говорите, що немає проблем

у спілкуванні Вашою рідною мовою», заявник відповів: «Зараз немає проблем, бо ми не говоримо нею».

25. У відповідь на запитання представника Уряду: «Чи мали місце випадки, коли адміністрація в'язниці відхиляла Ваші клопотання про побачення з адвокатом?», заявник зазначив: «Так, таке траплялось. Мені чесно повідомляли, що була якась інформація, отримана з Києва». На запитання: «Коли Ви останнього разу зустрічалися з представником?», він відповів: «Два тижні тому». Коли представник Уряду сказав: «Таким чином, два тижні тому Ви зустрічалися зі своїм представником. Раніше Ви казали, що зустрічалися зі своїми родичами у травні 1999 р., що означає, що Ви не бачили їх чотири місяці. Проте Ваш адвокат фактично є вашою дружиною», адвокат заявника відповіла: «Я його адвокат. Я член Російської Регіональної Спілки Адвокатів. Відповідно до міжнародних правових норм я можу представляти інтереси мого чоловіка за кордоном і на Україні. Проте, коли я приходила до Департаменту з питань виконання покарань, я завжди боялась, що моя заява на побачення з ним буде відхилена. Сьогодні я знайшла листа Кримської Спілки Адвокатів, у якому говориться, що відповідно до Постанови Спілки Адвокатів інтереси п. Алієва може представляти лише громадянин України, тож я більше не можу представляти його інтереси. Внаслідок правових обмежень я не могла мати за останні три з половиною роки ніяких інтимних контактів зі своїм чоловіком. Я маю двох дітей; моя п'ятирічна дитина усвідомлює, що його батько знаходиться у в'язниці».

26. На запитання представника Уряду: «Чи підтверджуєте Ви, що за останні чотири місяці не мали побачень зі своїми родичами, беручи до уваги той факт, що два тижні тому зустрічалися зі своєю дружиною?», заявник відповів: «Я не мав побачення зі своєю дружиною; це була формальна зустріч з моїм адвокатом. Це різні речі».

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно щоденних прогулянок на відкритому повітрі

27. Заявнику було дозволено здійснювати прогулянки на відкритому повітрі з 24 травня 1998 р. Він зазначав, що йому

дозволялось ходити на прогулянку за виключенням днів, коли він приймав душ, тобто один раз на 10 днів. Пізніше він зазначав, що у вересні 1999 р. адміністрація слідчого ізолятора влаштувала душ кожні сім днів, і в ті дні в'язні не мали щоденних прогулянок. Він зазначав, що під час прогулянок в'язні були в наручниках, якими сковували руки за спиною. 31 серпня 1999 р. їм дозволили вийти на прогулянку без наручників. За його твердженнями, взимку вони не ходили на прогулянки.

(г) Практика слідчого ізолятора щодо отримання кореспонденції

28. Із травня 1998 р. заявнику дозволили писати один лист на місяць. Його пошта піддавалась цезурі, а одного листа від його дружини йому не передали, про що він дізнався від дружини під час побачення.

(д) Стверджуване погане поводження із заявником у слідчому ізоляторі

29. У своїй першій заяві заявник стверджував, що його було побито в січні 1998 р., що якісь люди в масках відчинили двері його камери і що при цьому був також присутній начальник слідчого ізолятора. Представникам Суду він повідомив, що лише капітан Дорошенко не був у масці. На запитання представників Суду: «Що, на Вашу думку, було мотивом цих дій?», заявник відповів: «У в'язниці зараз усе контролюється за допомогою страху; ніхто не намагається навчати чи реабілітувати людину, лише застосовується сила». На наступне запитання представників Суду: «Але чому це сталося лише з Вами? Ми не маємо скарг від інших. Чому для застосування «політики страху» вони вибрали саме Вас?», заявник відповів: «Багато людей скаржаться. Проте їхні скарги не доводяться до відома відповідних органів. Якщо хтось боїться, його легше контролювати».

30. Вперше заявник побачив начальника слідчого ізолятора 20 серпня 1999 р. після того, як його побили за те, що він не хотів зняти шорти, у які був одягнений, під час спеки. За його твердженням, побиття траплялись часто і раніше. Він не роз-

пізнав людей, які били його, крім п. Дорошенка, який не був у масці та віддавав накази. Вони били його зі спини та розідрали його шорти на шматки. Заявник не скаржився начальнику слідчого ізолятора та не звертався за медичною допомогою, вирішивши, що це буде «марним».

31. Заявник також скаржився до Генеральної прокуратури України, але його лист, як він вважає, не дійшов до адресата, оскільки був зупинений адміністрацією слідчого ізолятора. Він зазначав, що Генеральний прокурор України був у в'язниці в середині вересня 1999 р., але заявника не повідомили про результати візиту. Генеральний прокурор України у супроводі полковника Землянського з Кримського управління внутрішніх справ питав заявника про його звернення до Суду. Заявник підтвердив, що на нього чинився тиск, щоб він не скаржився до Страсбургу. Він висловив побоювання щодо наслідків візиту до нього представників Суду.

32. Заявник зазначав, що охорона слідчого ізолятора організовувала певний вид тренувань три або чотири рази на рік або коли в'язні серйозно порушували правила утримання. Він описував тренування таким чином: «Приходили люди в масках і кидали у камери розривні пакети з горіхами, створюючи шум, схожий на вибух гранати. Вони також стріляли гумовими кулями. В'язнів змушували лягати на підлогу, а охорона ходила навкруги, б'ючи їх та виштовхуючи ногами декого з них у коридор». Одного разу заявника обпалило. За його твердженнями, останні «тренування» відбувались у лютому 1999 р.

2. Пан В. Єлизар'єв

33. Свідок був начальником Сімферопольського слідчого ізолятора. Він працював на цій посаді два з половиною роки.

(а) Загальні умови утримання заявника у «коридорі смерті»

34. Свідок вказав, що близько 3 тис. в'язнів відбували покарання, 30 з яких перебували в «коридорі смерті». За його твердженнями, усі в'язні були ознайомлені з їх правами та розпорядком дня. Копія списку прав та розпорядку знаходи-

лась у кожній камері. Він стверджував, що не було ніякої секретності щодо прав та обов'язків в'язнів, і що після опублікування положення про права та обов'язки в'язнів вони були з ними ознайомлені.

35. Свідок зазначав, що регулярно, один раз на тиждень, відвідував усіх в'язнів, що перебували у «коридорі смерті».

36. Свідок вважає достатнім опалювання. Слідчий ізолятор має власну бойлерну, в камерах є система вентиляції повітря. Відповідно до заяви свідка, в'язні приймають гарячий душ один раз на сім днів, коли міняється постільна білизна. Він спростував заяву заявника стосовно того, що всі засуджені до смертної кари користуються одним станком для гоління, що може призвести до проблем зі здоров'ям у зв'язку з ризиком інфекцій. Він заявив, що в'язні голяться окремим лезом, яке видається адміністрацією слідчого ізолятора.

37. Свідок стверджує, що в денний час у камері є дві лампи та природне освітлення з вікон, яке вважає достатнім. Уночі в камері є лише одна лампа. Він заявив, що кожен засуджений до смертної кари має камеру площею не менше 12 м². Є можливість читати літературу, використовуючи природне та штучне освітлення.

38. Свідок заявив, що всі в'язні проходять рентгенівське обстеження двічі на рік. Раз на тиждень їх оглядає начальник медичного відділу, та кожного дня проводить інспекцію фельдшер.

(6) Практика слідчого ізолятора стосовно кореспонденції

39. Свідок зазначив, що засуджені до смертної кари мають право спілкуватись із зовнішнім світом без будь-яких обмежень шляхом направлення та отримання листів. Він також сказав, що така ситуація була запроваджена з травня 1999 р. Він погодився, що згідно з наявною процедурою кореспонденція в'язнів переглядається, але він не згадав жодного випадку, коли вхідні листи були зупинені та не передані адресату, включаючи і листи з Європейської комісії з прав людини. Він підтвердив, що кореспонденція заявника реєструвалась у журналі. Більш того, кожен засуджений до смертної кари може поскаржитись на будь-які порушення права на листування

начальнику слідчого ізолятора, прокурору, що здійснює нагляд за слідчим ізолятором, та будь-якій іншій посадовій особі департаменту.

(в) Практика слідчого ізолятора стосовно отримання посилок та бандеролей

40. За словами свідка, можливість отримання посилок запроваджена з травня 1999 р. Відтоді в'язню дозволено отримувати шість посилок (передач) з їжею та дві бандеролі на рік. До того їм не було дозволено отримувати жодної посилки, поки рішення суду в їх справі не набуде статусу остаточного. Більш того, в'язні могли купувати їжу в магазині слідчого ізолятора. Вони могли витратити 55 грн. на місяць за такими самими цінами, за якими слідчий ізолятор купує їжу в державних магазинах.

(г) Щоденна прогулянка

41. Згідно зі словами свідка, до травня 1998 р. в'язням не було дозволено виходити на щоденну прогулянку, згодом їм було дозволено прогулянку протягом однієї години і без наручників.

(д) Стверджуване погане поводження із заявником у в'язниці

42. Свідок зазначав, що деякі «тренування», описані заявником, дійсно мали місце. Він вказав, що Департамент з питань виконання покарань видав наказ, щоб такі тренування проводились без використання вибухівки і масок.

3. Пан В. Бабчинський

43. Свідок був лікарем у Сімферопольському слідчому ізоляторі, в якому він працював із 1992 року.

44. Він заявив, що до медичного персоналу Сімферопольського слідчого ізолятора входять шість лікарів (чотири терапевти, один психіатр та один рентгенолог), фельдшери, один асистент рентгенівської лабораторії, фармаколог та санітар. За словами свідка, медична допомога надається 24 години на добу. Кожен в'язень може в будь-який час поскаржитись та отримати термінову медичну допомогу. Засуджені до смертної кари

оглядаються фельдшером кожного дня під час щоденної прогулянки. В'язні можуть звернутися до нього за будь-якою медичною допомогою та, якщо допомоги того недостатньо, він може звернутись до лікаря. З іншого боку, в'язень може звернутись безпосередньо до лікаря. Кожен в'язень має медичну книжку, заведену з часу його прибуття, в якій записуються всі деталі та результати медичних оглядів і яка зберігається протягом усього періоду позбавлення волі.

45. Свідок не отримував скарг на санітарні умови у в'язниці. Він вважав, що зміни в режимі для засуджених, що перебували у «коридорі смерті», особливо можливість мати прогулянки на свіжому повітрі та природне освітлення у їх камерах, покращили стан їх здоров'я.

46. Він також зазначив, що тестування на ВІЛ для в'язнів не було обов'язковим і проводилось тільки за індивідуальним запитом. Тест проводився при індивідуальній співбесіді між лікарем та ув'язненим. Свідок не підтвердив, що в слідчому ізоляторі є ув'язнені, інфіковані вірусом ВІЛ, заявляючи, що це є конфіденційною інформацією. Єдиною особою, хто знає, що в'язні інфіковані вірусом ВІЧ, є лікар, який відповідає за тестування та подальші консультації.

47. Свідок підтвердив, що заявник ніколи не звертався за медичною допомогою через побиття; навіть якщо він робив це, результат медичного обстеження мав бути занесений до медичної картки.

4. Пан Й. Говорун

48. Свідок був фельдшером; працював у Сімферопольському слідчому ізоляторі протягом двох з половиною років. Він відповідав за щоденний контроль стану здоров'я в'язнів у той час, як лікар проводив візити та надавав термінову допомогу. Свідок підтвердив, що були специфічні проблеми із засудженими до смертної кари та, фактично, він працював переважно з ними. Він супроводжував цих ув'язнених протягом їх щоденної прогулянки.

49. Свідок підтвердив, що покращення житлових умов у камерах засуджених до смертної кари мало позитивний вплив

на їх здоров'я. З того моменту він не отримував більше скарг від них стосовно здоров'я та гігієни.

50. Свідок зазначив, що він ніколи не бачив жодних ознак жорстокого поводження охоронців щодо засуджених до смертної кари або будь-яких тілесних ушкоджень. Також ніколи не чув про такі скарги від інших працівників слідчого ізолятора. Він оглядав в'язнів щотижня і звітував керівництву. За словами свідка, заявник не скаржився більше, ніж інші в'язні.

51. Свідок зазначав, що за останні півтора місяці у госпіталі був стоматолог і що інші лікарі мали можливість надати допомогу. За його словами, заявник не звертався за допомогою до стоматолога.

5. Пан А. Погребицький

52. Свідок був старшим вартовим Сімферопольського слідчого ізолятора. До його обов'язків входило: нагляд за ув'язненими, забезпечення дотримання ними правил утримання, отримання від них заяв і скарг та супроводження їх на прогулянках чи будь-яких зустрічах.

53. Вперше свідок зустрівся із заявником півтора роки тому. Він відзначив, що заявник повадився так само, як й інші. Заявник ніколи не звертався до свідка зі скаргами, і свідок ніколи не чув про які-небудь скарги заявника, надіслані до інших органів. Він бачив його принаймні три рази на день під час перерв для вживання їжі та іноді в інший час дня.

54. Свідок не чув від інших в'язнів про будь-які серйозні скарги заявника або інші скарги, зокрема на погане поводження з ним. Він не міг згадати, чи був заявник коли-небудь покараний за порушення правил утримання. Свідок особисто не надавав розпоряджень карати в'язнів. Якщо в'язень повадився неналежним чином, свідок писав рапорт своєму начальнику, який приймав рішення. Свідок ніколи нічого не писав про заявника.

В. Перевірка Сімферопольського слідчого ізолятора

55. 4 жовтня 1999 р. делегація відвідала слідчий ізолятор. Розмір камери заявника становив близько 12 м². Камера була

прибрана та світла. Тут був відкритий туалет, умивальник з краном, лише з холодною водою, два ліжка, зафіксовані на підлозі, центральне опалення та одне вікно з ґратами. Також було кілька книжок, газета, мило та туалетний папір. Камера була достатньо теплою та провентильованою.

56. Делегація оглянула душову, яка була достатньо чиста, також двір для прогулянок.

Г. Документально підтверджені свідчення

57. Медичну картку заявника було заведено 20 березня 1996 р. У ній зафіксований перелік щеплень, проведених заявнику 21 березня та 19 вересня 1997 р., 20 березня та 28 серпня 1998 р. Крім того, він пройшов тестування на виявлення туберкульозу 20 березня та 22 вересня 1996 р. і 11 лютого та 12 серпня 1999 р. Повне медичне обстеження він пройшов 29 квітня 1998 р. Заявник скаржився на болі в руках. Він зробив аналіз крові. Лікар зазначив, що стан здоров'я заявника є нормальним, і порадив приймати більше вітамінів.

58. Із документів, представлених Суду, випливає, що дружина заявника, яка виступає як юридичний представник заявника, надсилала кілька звернень про відвідання чоловіка. Вона отримала відмови на побачення з ним 7, 14 та 21 вересня 1999 р. Крім того, 21 серпня 1999 р. їй було відмовлено у відвіданні її клієнта кожного вівторка.

59. Відповідно до документів слідчого ізолятора заявник отримував гроші на свій в'язничний банківський рахунок 22 травня (50 грн.), 25 липня (15 грн.), 15 серпня (20 грн.), 5 вересня 1997 р. (27 грн.), 20 березня (30 грн.), 24 квітня (50 грн.) та 4 серпня 1998 р. (50 грн.).

60. За документами магазину слідчого ізолятора він витратив свої гроші, купуючи різні предмети в магазині, у такі дні: 4, 8 та 23 липня (14,45; 7,20 та 8,67 грн. відповідно), 8 серпня (7,77 грн.), 2 та 24 вересня (8,91 грн. та 6,67 грн. відповідно), 6 та 22 жовтня (6,66 та 8,18 грн. відповідно), 5 та 20 листопада (6,13 та 7,64 грн. відповідно), 3 та 18 грудня 1997 р. (7,87 та 7,15 грн. відповідно), 9 січня (7,48 грн.), 23 лютого (14,97 грн.), 5 та 20 березня (8 та 6,99 грн. відповідно), 9 та 21 квітня (12,08

та 2,91 грн. відповідно), 22 травня (14,99 грн.), 9 та 17 червня (8,94 та 5,90 грн. відповідно), 7 та 21 липня (7,54 та 7,18 грн. відповідно), 6 та 26 серпня (6,80 та 8,33 грн. відповідно) та 11 вересня 1998 р. (9,22 грн.).

8 серпня і 22 жовтня 1997 р. та 11 вересня 1998 р. заявник купував деякі книжки.

1 грудня 1997 р. та 27 січня 1998 р. за відправку двох листів він сплатив 0,26 та 0,52 грн. відповідно.

II. ВІДПОВІДНЕ ВНУТРІШНЄ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Конституція України

61. Згідно з пунктами 2 та 3 ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії. Гарантується право на звернення до суду для захисту конституційних прав людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України.

62. Частина 1 ст. 9 проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

63. Частиною 3 ст. 15 заборонена цензура.

64. Згідно зі ст. 19 правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

65. Стаття 22 проголошує, що права та свободи людини і громадянина гарантуються і не можуть бути скасовані при прийнятті нових законів та внесенні змін до чинних законів.

66. Згідно з пунктами 2 та 4 ст. 29 ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому та затриманому має бути невідкладно повідомлено про підстави арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість із моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

67. Відповідно до частин 2 та 3 ст. 55 кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

68. Згідно зі ст. 59 кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

69. Частина 3 ст. 63 проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду.

70. Відповідно до ст. 64 конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Б. Нормативні положення, якими закріплені умови утримання у «коридорі смерті»

71. Умови утримання у «коридорі смерті» у пенітенціарній системі України були послідовно врегульовані Інструкцією щодо умов утримання осіб, засуджених до виключної міри покарання, від 20 квітня 1998 р. (далі — Інструкція) та Тимчасовим положенням щодо умов утримання осіб, засуджених до виключної міри покарання у слідчих ізоляторах, від 25 червня 1999 р. (далі — Тимчасове положення).

72. Інструкцією закріплено, що після винесення остаточного вироку особи, засуджені до смертної кари, повинні утримуватись окремо від інших засуджених у спеціально облаштованих камерах. У виключних випадках в одній камері могли утримуватися не більше двох таких засуджених. Площа камери на одного засудженого, що перебував у одиночній камері, мала бути не меншою за 4 м², у камері на дві особи — не мен-

шою за 3 м². Засуджені забезпечувались індивідуальним спальним місцем та постільною білизною. Вони носили уніформу, розроблену для особливо небезпечних рецидивістів. Посилання робились також і на їх правовий статус та обов'язки. Встановлювались кількість побачень з родичами та кількість листів, яку в'язні могли надсилати та отримувати: вони мали право на одне побачення в місяць та могли надіслати одного листа на місяць. На отримання пошти обмежень не було. В'язні могли отримувати дві бандеролі на рік. Вони мали право на щоденні одногодинні прогулянки на свіжому повітрі. За межами камер в'язні перебували в наручниках. Їм не дозволялось працювати.

Засуджені могли також читати книжки, журнали та газети, придбані у в'язничній бібліотеці та(чи) куплені через в'язничну торговельну мережу; отримувати грошові перекази; зберігати у камерах особисті речі та продукти харчування і купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці двічі на місяць (на суму не більше розміру однієї мінімальної заробітної плати); грати у настільні ігри. Вони могли зустрічатися з адвокатами. Медичне обслуговування здійснювалось відповідно до національного законодавства.

Засуджені могли звертатися зі скаргами до державних органів. Такі скарги мали бути відправлені протягом трьох днів. Скарги Генеральному прокурору України цензурі не підлягали.

73. Тимчасове положення порівняно з Інструкцією розширювало права осіб, засуджених до виключної міри покарання. Зокрема, засуджені мали право на восьмигодинний сон уночі; вони могли отримувати шість посилок чи передач та три бандеролі на рік, купувати їжу та предмети туалету у в'язничній крамниці (на суму не більше 70 % розміру мінімальної заробітної плати); молитися, читати релігійну літературу та зустрічатися зі священником, звертатися зі скаргами до державних органів. Їм дозволялось направляти та отримувати листи без будь-яких обмежень, мати щомісячні побачення з родичами до двох годин. Посадові особи в'язниці мали бути присутніми під час таких побачень. Побачення з адвокатами відповідно до закріпленого права в'язнів на правову допомогу

здійснювались відповідно до виправно-трудового законодавства.

**В. Закон України «Про попереднє ув'язнення»
від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ (далі — Закон)**

74. Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України попереднє ув'язнення є запобіжним заходом, який застосовується до підсудного, обвинуваченого чи особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального діяння, що карається позбавленням волі, або до засудженої особи, щодо якої вирок ще не виконаний.

75. Відповідно до ч. 4 ст. 8 особи, засуджені до виключної міри покарання, вирок щодо яких не став остаточним, утримувались окремо від інших затриманих осіб.

76. Частина 1 ст. 9 Закону проголошує, зокрема, що затримані мають право:

- (а) на захист відповідно до норм кримінального права,
- (б) бути ознайомленими з правилами утримання,
- (в) на щоденну одногодинну прогулянку,
- (г) одержувати двічі на місяць передачу вагою до восьми кілограмів або отримувати необмежені грошові перекази та грошові кошти шляхом переведення чи особистого вручення,
- (д) купувати продукти харчування та предмети туалету на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, розраховуючись чеками, а також необмежену кількість канцелярських товарів, газет та книжок у в'язничній крамниці,
- (е) носити власний одяг та взуття і мати із собою документи та записи щодо їх кримінальної справи,
- (є) користуватися телевізорами, отриманими від родичів чи інших осіб, та настільними іграми, газетами і книжками, взятими у бібліотеці в попередньому місці їх затримання чи купленими у крамниці,
- (ж) окремо відправляти релігійні обряди, користуватися релігійною літературою та предметами, виробленими з напівкоштовних матеріалів, які мають відношення до їх віри, за умови, що вони не призводять до порушення правил, які застосовуються у місцях попереднього ув'язнення та не обмежують прав інших осіб,

(з) спати вісім годин вночі, протягом яких вони не зобов'язані брати участь у процесуальних діях чи робити що-небудь ще, крім випадків гострої необхідності, та

(и) подавати скарги і подання та надсилати листи державним органам та посадовцям у порядку, передбаченому ст. 13 Закону.

77. Відповідно до ст. 11 затримані повинні бути забезпечені засобами для щоденного використання, які відповідають санітарним та гігієнічним вимогам. Площа камери на одну особу не повинна бути меншою за 2,5 м². Затримані мають забезпечуватись харчуванням, індивідуальним спальним місцем, постільною білизною й іншими предметами та щоденним забезпеченням безкоштовно і відповідно до норм, затверджених Урядом. За необхідності вони забезпечуються одягом та взуттям встановленого зразка.

78. Відповідно до ч. 1 ст. 12 дозвіл для родичів та інших осіб на побачення із затриманим (зазвичай один раз на місяць від однієї до двох годин) надається керівництвом місця затримання, але лише з письмової згоди слідчого, слідчого органу чи суду, у провадженні яких знаходиться справа. Згідно із ч. 4 затримані мають право на побачення із захисником, з яким можуть зустрічатись наодинці без обмеження кількості побачень чи їх тривалості, з моменту коли адвокат отримує право діяти як захисник, такий дозвіл має бути наданий у письмовій формі особою чи органом, у провадженні якого знаходиться справа.

79. Відповідно до ч. 1 ст. 13 затримані можуть листуватися зі своїми родичами та іншими особами і підприємствами, установами та організаціями з письмового дозволу органу, в провадженні якого знаходиться справа. З моменту початку перебігу засудження кореспонденція більше не піддається жодним обмеженням.

Г. Виправно-трудоий кодекс України (далі — Кодекс)

80. Відповідно до ст. 28 Кодексу (Основні вимоги режиму в місцях позбавлення волі) основними вимогами режиму в місцях позбавлення волі є: обов'язкова ізоляція засуджених і постійний нагляд за ними з тим, щоб виключалася мож-

ливість учинення ними нових злочинів чи інших антигромадських вчинків; точне і неухильне виконання ними своїх обов'язків; різні умови тримання залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи і поведінки засудженого.

Засуджені повинні носити одяг єдиного зразка. Їх піддають обшукові; особистий обшук провадиться особами однієї статі з обшукуванням. Кореспонденція засуджених, а також посилки, передачі і бандеролі, що надходять на їх ім'я, підлягають перегляду. У виправно-трудовах установах встановлюється суворо регламентований внутрішній розпорядок.

Зберігання засудженими при собі грошей та цінних речей, а також предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, не допускається. Виявлені у засуджених гроші та цінні речі вилучаються і, як правило, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника виправно-трудової установи, санкціонованою прокурором.

Перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, а також порядок вилучення предметів, які заборонено використовувати у виправно-трудовах установах, встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ.

У порядку, встановленому Кодексом, засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, мати побачення, одержувати посилки, передачі, бандеролі, грошові перекази, листуватися, відправляти грошові перекази родичам.

81. Частиною 1 ст. 37 (Придбання засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності) передбачається, що засудженим дозволяється купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби на кошти, одержані за переказами.

82. Статтею 40, зокрема, закріплено, що побачення надається після пред'явлення адвокатом ордера юридичної консультації та документа, що посвідчує його особу. Кількість і тривалість побачень не обмежуються та за заявою адвоката вони можуть проводитись віч-на-віч без присутності охорони.

83. Відповідно до ст. 41 (Одержання засудженими до позбавлення волі посилок, бандеролей і передач) засудженим, яких тримають у виправно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: в колоніях загального режиму — сім посилок (передач), посиленого режиму — шість посилок (передач), суворого й особливого режиму — п'ять посилок (передач). Засудженим, яких тримають у виховно-трудових колоніях, дозволяється одержувати протягом року: у колоніях загального режиму — 10 посилок (передач), посиленого режиму — дев'ять посилок (передач).

Засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в тюрмах, не дозволяється одержувати посилки (передачі).

Засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік, а також придбання без обмеження літератури через книготорговельну мережу.

У виправно-трудових колоніях-поселеннях усіх видів, кількість посилок, передач і бандеролей, одержуваних засудженими, не обмежується.

Перелік продуктів харчування і предметів першої потреби, які дозволяється одержувати засудженим у посилках, бандеролях і передачах, а також порядок приймання та вручення засудженим посилок, бандеролей і передач встановлюються Правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ.

84. Відповідно до ст. 42 (Одержання і відправлення засудженими до позбавлення волі грошових переказів) засудженим дозволяється одержувати без обмеження грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації виправно-трудової установи й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особистий рахунок засудженого.

85. Згідно з ч. 2 ст. 43 (Листування осіб, засуджених до позбавлення волі) в тюрмах засуджені можуть одержувати листи без обмеження їх кількості, а відправляти листи за такими нормами: на загальному режимі — один лист на місяць, на суворому режимі — один лист на два місяці.

Д. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ

86. Відповідно до ч. 1 ст. 12 прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Частина 4 передбачає, що прийняте прокурором рішення може бути оскаржено вищестоящому прокурору, а в передбачених законом випадках — до суду. Частиною 5 передбачено, що рішення Генерального прокурора України є остаточним.

87. Відповідно до ст. 38 прокурор, його заступник мають право в межах своєї компетенції витребувати із суду будь-яку справу або категорію справ, за якими вироки, рішення, ухвали або постанови набули чинності. За наявності підстав для перегляду справи в порядку судового нагляду прокурор приносить протест на вирок, рішення, ухвалу або постанову суду.

88. Відповідно до ч. 1 ст. 44 предметом нагляду є додержання законності під час перебування осіб у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право у будь-який час відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи для примусового лікування і перевиховання, опитувати осіб, що там перебувають, знайомитися з документами, на підставі яких ці особи затримані, заарештовані, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру; перевіряти законність наказів, розпоряджень і постанов адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень з приводу допущених порушень.

III. ВІДПОВІДНІ ДОКУМЕНТИ РАДИ ЄВРОПИ

Резолюція Парламентської Асамблеї № 1097 (1996) про скасування смертної кари в Європі

89. У цій резолюції Асамблея висловила жаль з приводу страт, які, як повідомлялося, були незадовго до того виконані у Латвії, Литві й Україні. Зокрема, вона засудила Україну за очевидне порушення її зобов'язань ввести мораторій на виконання вироків у вигляді смертної кари, взятих під час приєднання до Ради Європи. Вона закликала цю країну поважати свої зобов'язання стосовно введення мораторію на виконання смертної кари і негайного скасування смертної кари, застерігши її, що подальше порушення зобов'язань, особливо виконання вироків щодо смертної кари, призведе до наслідків за Процедурою № 508 (1995).

Резолюція № 1112 (1997) про дотримання Україною зобов'язання ввести мораторій на виконання смертної кари, взятого на себе під час приєднання до Ради Європи

90. Асамблея підтвердила у цій резолюції, що отримала офіційну інформацію, що в першій половині 1996 року в Україні було проведено 89 страт, і висловила жаль, що органи влади України не повідомили її про кількість страт, проведених у другій половині цього року. Асамблея була особливо шокована, коли дізналася, що страти в Україні знаходяться під завісою секретності, так що, очевидно, навіть родини засуджених не повідомляються про них, і що, як повідомлялося, страчені засуджені хороняться у непозначених могилах. Вона засудила Україну за порушення її зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертної кари, висловила жаль з приводу страт, що вже мали місце, і висунула вимогу, щоб Україна негайно дотрималася своїх зобов'язань і зупинила виконання вироків щодо смертної кари, які чекають виконання.

Резолюція № 1179 (1999) та Рекомендація № 1395 (1999) щодо дотримання Україною зобов'язань

91. У цих документах Асамблея зазначила, що Україна не виконала свої зобов'язання (212 осіб були страчені з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. відповідно до офіційних

джерел). Водночас вона відзначила, що з 11 березня 1997 р. в Україні діє *de facto* мораторій на виконання вироків щодо смертної кари. Асамблея наполягала, щоб мораторій був підтверджений *de jure* і щоб Верховна Рада України ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції. Вона наголосила на важливості фактичного мораторію на страти і твердо проголосила, що якщо матимуть місце подальші страти, вірчі грамоти парламентської делегації України будуть анульовані на наступній сесії Асамблеї відповідно до правила 6 Регламенту.

IV. ЗВІТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТОРТУРАМ, НЕЛЮДСЬКОМУ ТА ТАКОМУ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ (КПТ)

92. Делегати КПТ відвідали місця позбавлення волі в Україні у 1998–2000 рр., звіти з кожного візиту були опубліковані 9 жовтня 2002 р. разом із відповідями на звіти Уряду.

Звіт 1998 року

93. Візит делегації, що відбувся з 8 по 24 лютого 1998 р., був першим періодичним візитом в Україну. Під час візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові. На першому поверсі блоку № 2 слідчого ізолятора № 203 знаходилися на той час 15 ув'язнених, засуджених до смертної кари, хоча, як зазначалося у примітці до звіту, делегація була запевнена, що з 11 березня 1997 р. фактичний мораторій на виконання смертної кари дотримувався.

94. У своєму звіті (§ 131) КПТ насамперед висловив серйозну стурбованість щодо умов утримання, у яких перебували ці ув'язнені, і щодо режиму, який до них застосовувався. Зазначалося, що засуджені до смертної кари зазвичай утримувалися по двоє в камерах площею 6,5–7 м². Камери не мали доступу природного освітлення, оскільки вікна були затемнені металевими ставнями. Штучне освітлення, постійно ввімкнене, було не завжди достатньо сильне, в результаті чого деякі камери були напівтемними. Для провітрювання камер ув'язнені могли за допомогою шворки відкрити заслін; незважаючи на це, камери були дуже вологими і досить холодними (§ 132).

Обладнання камер було описане у звіті як елементарне, яке складалося з металевого ліжка і(або) відкидної платформи (з тонким матрацом, простирадлами сумнівної чистоти і ковдри, яка очевидно була недостатньою, щоб вберегти від холоду), полиці і двох вузьких табуретів. Передбачалося, що ув'язнені слухатимуть радіопрограми через приймач, вбудований у стіну камери, але делегацію повідомили, що радіо працювало спорадично (там само).

Усі камери мали невідокремлені унітази, які добре проглядалися з жилої частини; в результаті, ув'язнений, що користувався туалетом, повинен був робити це перед очима свого співкамерника. Що стосується туалету, засуджені до смертної кари знаходилися у такій самій складній ситуації, як й інші ув'язнені; такі предмети, як мило і зубна паста, були рідкістю (там само).

Крім того, було записано, що засуджені до смертної кари не мали жодної можливості зайнятися чимось за межами камери, навіть можливості мати годину прогулянки. У найкращому разі вони могли виходити з камери один раз на тиждень, щоб піти в душ у блоці, і один раз на місяць, якщо мали право на побачення з рідними. Діяльність у камері обмежувалася читанням і прослуховуванням радіопередач, коли приймач працював. Крім щомісячних побачень із рідними, яких мали дехто з ув'язнених, контакт з людьми був обмежений, в основному, до випадкових візитів православного священика чи медичного персоналу, які розмовляли з ув'язненими через ґрати у дверях камери (§ 133).

95. КПТ підсумував свої спостереження таким чином:

«Коротко, засуджені до смертної кари були закриті 24 години на добу в камерах, в яких був дуже обмежений життєвий простір і не було доступу природного освітлення і часом дуже бідне штучне освітлення, вони фактично не мали можливості зайняти свій час і дуже мало можливостей для контакту з людьми. Більшість з них трималися в таких шкідливих умовах значний період часу (від 10 місяців до більш ніж двох років). Така ситуація може повністю відповідати законодавчим положенням стосовно ставлення до тих, хто засуджений

до смертної кари, чинним в Україні, проте це не змінює того факту, що, на думку КПТ, вона становить нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження» (§ 134).

Крім того, зазначалося, що делегація отримала численні скарги від ув'язнених, засуджених до смертної кари, про те, що їм бракувало інформації про їх правову ситуацію, розвиток їх справ, наслідки звернень про перегляд справ, розгляд їх скарг тощо (§ 138).

1. У своїй відповіді на звіт від 1998 року Уряд зазначив, що для вирішення проблем, визначених КПТ, було здійснено ряд організаційних і практичних кроків. Зокрема, було введено в дію Тимчасове положення, щоб гарантувати ув'язненим, засудженим до смертної кари, право на щомісячне побачення з рідними, право на побачення з адвокатом для отримання правової допомоги, право на побачення зі священником і право отримувати й надсилати листи без обмежень. Крім того, зазначалося таке:

(i) засуджені до смертної кари матимуть щоденні прогулянки на відкритому повітрі, з цією метою буде перебудовано й переоснащено 196 ярдів у слідчих ізоляторах;

(ii) з метою вдосконалення природного освітлення і доступу повітря в камери ставні та металеві козирки над вікнами камер були зняті;

(iii) з метою інформування ув'язнених, засуджених до смертної кари, про їх права і правовий статус витяг із Тимчасового положення був прикріплений на стіні кожної камери.

Звіт 1999 року

97. Делегація КПТ відвідала Україну з 15 по 23 липня 1999 р., під час візиту вона знову оглянула слідчий ізолятор № 313/203 у м. Харкові, де на той час утримувалося 23 засуджених до смертної кари. Звіт відзначав, що з часу попереднього візиту сталися деякі зміни. Зокрема, камери мали природне освітлення і були краще обладнані, ув'язнені мали щоденну прогулянку на відкритому повітрі тривалістю до однієї години, хоча було зауважено про недостатність місця для справжніх фізичних вправ (§ 34, 35). Крім того, звіт відзначав важливий прогрес, досягну-

тий у забезпеченні права ув'язнених на побачення з рідними та листування (§ 36). Однак КПТ відзначив певні неприйнятні умови утримання, включно з фактом, що ув'язнені продовжували перебувати 23 із 24 годин на добу в камерах і що можливість контакту з людьми залишалася дуже обмеженою (§ 37).

Звіт 2000 року

98. Третій візит в Україну відбувся з 10 по 21 вересня 2000 р., під час цього візиту делегація оглянула, зокрема, слідчий ізолятор № 15 у м. Сімферополі. КПТ привітав рішення органів влади України скасувати смертну кару і звернув увагу, що вирoki щодо більшості з близько 500 засуджених до смертної кари були замінені на довічне ув'язнення.

99. Незважаючи на ці позитивні кроки, КПТ констатував, що поводження з цією категорією ув'язнених було основним джерелом стурбованості для Комітету (§ 67). Зазначалося, що на додаток до попередньої Інструкції, виданої у липні 2000 р., і до впровадження в дію двох установ із посиленням режимом, спеціально призначених для засуджених до довічного ув'язнення осіб, до таких ув'язнених застосовувався режим суворих обмежень (§ 68). Тоді як життєвий простір у камерах загалом був задовільним і розпочалися роботи з відновлення камер в установах, які відвідувалися, основні проблеми стосовно доступу природного освітлення та якості штучного освітлення і вентиляції залишалися (§ 69). Крім того, засуджені до довічного ув'язнення перебували в межах своїх камер 23 години на добу без жодної форми організованої діяльності, а що стосується діяльності за межами камери, то вони мали право на півгодинну прогулянку, яка проходила у нестерпних умовах. Ця категорія засуджених майже не мала контакту з людьми: з часу набуття чинності Інструкцією у липні 2000 р. побачення з рідними були заборонені й ув'язнені мали право надсилати один лист кожні два місяці, хоча не було обмеження щодо отримання листів (§ 70).

100. У своїй відповіді на звіт Уряд зазначив про подальші зміни в законодавстві, які забезпечили право засуджених до довічного ув'язнення на щоденну прогулянку тривалістю

до однієї години і два побачення з рідними на місяць тривалістю до чотирьох годин. Крім того, з метою забезпечення належного доступу світла металеві ставні були зняті з вікон у всіх камерах.

ПРАВО

І. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ УРЯДУ

101. Уряд повторив заперечення, зроблені на стадії провадження щодо прийнятності. Він вважав, що заявник, що перебував у «коридорах смерті» протягом чотирьох років, ніколи не скаржився до виконавчих або судових органів будь-якого рівня стосовно заявлених порушень його прав. У зв'язку з цим він не надав Уряду можливості відреагувати відповідно на заявлені порушення його прав та захистити їх національними засобами, призначеними захищати права при заявлених порушеннях.

102. Уряд підкреслив, що наявна правова система (насамперед Конституція України та інші правові акти) надають реальну можливість ефективного правового захисту прав людини. Він звертається до § 1 ст. 55 Конституції України, згідно з якою «кожному гарантується право оскаржити в суді рішення, дію або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових або службових осіб». Уряд звертався у зв'язку з цим до рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 р., в якому зазначено: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод».

103. Уряд далі повторив, що відповідно до § 1 ст. 248 Цивільного процесуального кодексу України «громадянин має право звернутися до суду, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. Серед суб'єктів, за-

значених у ч. 1 цієї статті, рішення, дії або бездіяльність яких може бути оскаржено до суду, є органи державної виконавчої влади та їх службові особи».

104. Заявник не погодився із заявою Уряду, заявляючи, що він використав усі національні засоби захисту, наявні в його розпорядженні.

105. Суд повертається до своєї усталеної практики, якою закріплено, що принцип використання національних засобів захисту відповідно до ст. 35 § 1 Конвенції дає державам-учасникам можливість попередження чи виправлення порушень прав, допущених ними, перед тим, як заява подається до Суду. Проте лише ефективні засоби будуть наявними та доступними. Стверджуване невичерпання покладає на Уряд обов'язок довести Суду, що такий засіб був ефективним одночасно як на практиці, так і в теорії.

У разі якщо тягар доведення виконаний, від заявника вимагається довести, що наведений Урядом засіб захисту був фактично використаний або у зв'язку із певними обставинами справи був неефективним або неадекватним. Однією з таких обставин може бути те, що державні влади залишались абсолютно пасивними стосовно серйозних заяв щодо невиконання своїх обов'язків або спричинення страждань посадовими особами держави, наприклад при виконанні рішення суду. За таких обставин тягар доведення виникає знову і покладається на Уряд — відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на масштаб та серйозність оскаржуваних питань (див., наприклад, рішення у справі «Селмуні проти Франції» від 28 липня 1999 р., заява № 25803/94, § 74–77).

106. Суд повторює, що за цим правилом заява має братись до уваги разом із контекстом. Відповідно було визнано, що ст. 35 Конвенції повинна застосовуватись із значною гнучкістю та без особливого формалізму. Суд визнав, що правило використання національних засобів захисту не є абсолютним чи вирішальним, щоб застосовуватись автоматично; в перегляді, чи було дотримано це правило, суттєвими є конкретні обставини індивідуальної справи. Це означає, зокрема, що Суд має реально брати до уваги не тільки існування формаль-

ного засобу захисту в правовій системі Договірної Сторони, а й загальний правовий та політичний контекст, в яких вони відбувались, так само, як і персональні обставини заявника (див. рішення у справі «Акдівар та інші проти Туреччини» від 16 вересня 1996 р., § 69).

107. У цій справі Суд відзначив, з огляду на усні показання свідків, надані представникам делегації, та документи; подані сторонами, що заявник не скористався можливістю подати будь-яку скаргу — усну чи письмову — начальнику слідчого ізолятора, його заступнику чи старшому охоронцю або прокурору щодо умов його утримання. Суд вважає такими, що заслуговують на довіру, твердження начальника слідчого ізолятора, що він регулярно, раз на тиждень, приходив побачити засуджених до смертної кари (див. § 35).

108. З іншого боку, Суд відзначає, що хоча начальник слідчого ізолятора зазначав, що кожен засуджений до смертної кари підписував документ, яким були передбачені його права та обов'язки, заявник скаржився, що він не отримував такого документа до дня візиту представників Суду, проте відмовився підписати його (див. § 17). Таким чином, він не мав необхідних знань щодо обсягу його прав та обов'язків.

Уряд не надав доказів того, що заявник був іншим чином повідомлений про свої права або про відповідні способи, якими він міг вишукати можливість виправити суть його скарг. За цих обставин не можна звинувачувати заявника в тому, що він не звертався з формальною скаргою щодо неналежних умов утримання його в ув'язненні.

109. Суд бере до уваги той факт, що заявник мав регулярні побачення з адвокатом, під час яких міг обговорювати правові аспекти, зокрема й умови утримання. Однак не заперечується, що адміністрація слідчого ізолятора наполягала на присутності охоронця під час побачень заявника з його адвокатами та родичами (див. § 24). Заявнику, який не міг за таких обставин вільно спілкуватись з адвокатами або родичами, не можна докоряти за неподання жодної скарги стосовно умов утримання, які мали б включати заяви стосовно адміністрації слідчого ізолятора.

Щодо можливості ініціювання цивільних дій у суді, то Суд повторює, що § 1 ст. 35 Конвенції вимагає використання національних засобів захисту, які є не тільки доступними, а й також ефективними в отриманні відшкодування за заявлені порушення прав людини, гарантовані Конвенцією. Оскільки відповідає дійсності те, що заявник не розпочав цивільного провадження, щоб оскаржити умови утримання, Суд зауважує, що Уряд не показав, яким чином таке провадження могло призвести до покращення умов. Він не надав також жодного прикладу з національної судової практики, щоб показати, що таке провадження, ініційоване засудженим, могло мати перспективи.

110. За таких обставин Суд доходить висновку, що не було доведено зі значною впевненістю, що наслідком засобів захисту, запропонованих Урядом, було б отримання відшкодування заявником за його скаргами щодо умов утримання. Відповідно Суд вирішив, що заперечення Уряду стосовно невикористання національних засобів захисту не можуть бути взяті до уваги.

II. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

111. Заявник скаржиться на умови, яким його було піддано в «коридорі смерті» у Сімферопольському слідчому ізоляторі, заявляючи, що ці умови призвели до поведження, що підпадає під дію ст. 3 Конвенції, яка проголошує таке: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню».

A. Умови утримання заявника у «коридорі смерті»

1. *Позиції сторін*

112. Заявник зазначає, що його право на побачення з сім'єю було обмежене до одного на місяць по 10–20 хвилин, йому не дозволяли прогулянки на свіжому повітрі, у камері була лише одна маленька лампа, не було вікон, дзеркала та вагів, а також не дозволено було отримувати посилки з їжею, вітамінами, книгами та одягом. Він стверджував, що якість харчів у слідчому ізоляторі була незадовільна, що викликало у нього пронос та болі в шлунку, їжа не містила ніякого м'яса,

овочів чи білого хліба. Заявник також зазначає, що під час візитів його дружини не дозволялось розмовляти з нею рідною мовою. Крім того, він стверджував, що був позбавлений предметів першої необхідності, таких як зубна паста, мило та шампунь, не мав гарячої води, а холодна вода була доступна лише час від часу: він приймав душ лише один раз на 10 днів по 5 хвилин без мила. Він зазначав, що всі засуджені, дехто з яких хворів на СНІД, голилися одним лезом. Насамкінець він стверджував, що був позбавлений будь-якої кваліфікованої медичної допомоги та що у слідчому ізоляторі не було ні телевізора, ні радіо, ні іншої можливості отримувати інформацію про навколишній світ.

113. У своїх письмових зауваженнях, які Суд отримав 17 березня 1999 р., заявник зазначав, що між 10 лютого та 10 жовтня 1997 р. він перебував у камері разом з іншими засудженими. Три місяці пізніше третій в'язень, що страждав на рак та туберкульоз, був переведений до його камери, а двоє після того померли від дистрофії.

114. За його твердженням, радіо на стіні камери працювало рідко та умивальник був встановлений лише у січні 1999 р. У камері не було гарячої води. Він стверджував, що дуже часто у їжі знаходили тарганів та клопів. Він був позбавлений можливості отримувати посилки з їжею до восьми кілограмів двічі на місяць. Проте були обмеження на види харчування: сир та риба, наприклад, були заборонені як продукти харчування, що швидко псуються.

115. Далі заявник зазначає, що побачення з дружиною тривали не більше 30 хвилин. Він був відгороджений від неї ґратами та склом. Також скаржився, що бритва, видана йому, вже була у використанні, і що постільна білизна не була належним чином випрана, також йому дозволялось приймати душ лише один раз на 12 чи 14 днів. Він стверджує, що його ніколи не оглядав лікар. Коли у лютому 1999 р. він звернувся за допомогою до лікаря, той прийшов лише наступного дня, але не оглянув його, оскільки вважав, що: «неможливо лікувати печію, коли вона спричинена поганим харчуванням».

116. Заявник зазначав, що до січня 1998 р. він міг витрачати у крамниці слідчого ізолятора лише 15 грн., у крамниці не було нічого, крім книжок, які коштували вдвічі дорожче, аніж за межами слідчого ізолятора. Його не забезпечували ніякими газетами та не дозволяли отримувати їх від родичів. До травня 1998 р. йому не дозволялось мати щоденні погулянки на свіжому повітрі, а ті прогулянки, які йому пізніше були дозволені, тривали не більше 15–30 хвилин. Він зазначав, що дозвіл на листування був йому наданий 3 травня 1998 р.

117. У своїх письмових зауваженнях по суті від 5 серпня 1999 р. заявник повторював, що камера не провітрювалась до 24 травня 1998 р. Пізніше він почав ходити на прогулянки на свіжому повітрі по 15-метровому майданчику, які тривали 20 чи 30 хвилин, але крім прогулянок у наручниках він не мав можливості робити будь-які фізичні вправи. У кінці грудня 1998 р. одна частина вікна у його камері була видалена, завдяки чому і почало циркулювати свіже повітря.

118. Заявник також зазначав, що харчування було дуже низької якості та без будь-якого м'яса. Він часто знаходив у їжі тарганів, черв'яків, мух тощо. Більш того, засуджені до смертної кари отримували лише 15 г цукру на день, кількість якого він вважав недостатньою. В останні шість місяців вони взагалі не отримували цукру. Оскільки зачіпалися питання гігієни, заявник казав, що йому дозволялось приймати душ лише один раз на 10 або навіть 12 днів у дуже брудній душовій. Душ приймали від 5 до 10 хвилин. Більш того, засуджені користувалися одноразовими бритвами, які використовувались кілька разів. Їх не забезпечували милом та зубною пастою, заборонено було й отримувати ці предмети від родичів. Далі заявник зазначає, що медичне обслуговування у слідчому ізоляторі було недостатнім, а адміністрація не забезпечувала стоматологічного обслуговування; зуби ніколи не лікували, лише виривали. Від зазначав, що не міг спати чи відпочивати через галас навколо його камери та лампу, увімкнену 24 години на добу.

119. Заявник двічі карався, його замикали на 10 днів у камері, з якої все було винесено. Причиною другого його пока-

рання було те, що охоронець знайшов у камері мило високої якості, а заявник відмовився пояснити, де його знайшов.

120. Заявник також повторював, що йому не дозволяли раз на місяць бачити своїх родичів і що протягом трьох із половиною років він не мав ніяких інтимних стосунків зі своєю дружиною. Під час візитів йому не дозволялося говорити рідною мовою, тому він був підданий дискримінації з огляду на його дагестанське походження.

121. За його твердженнями, засудженим не дозволялось отримувати ніяких щоденних газет чи дивитися телевізор або слухати радіо, крім того, радіо було постійно поламане. Заявнику було дозволено мати письмові контакти із зовнішнім світом із травня 1998 р. Проте листи кілька разів губилися та піддавалися цензурі. Його камера була дуже бідно обладнана. До грудня 1998 р. він не мав умивальника.

122. Уряд вважав, що всі чинні правила, застосовані до заявника, включаючи ті, що стосуються обладнання камери, медичного обслуговування, побачень та кореспонденції, як це передбачено Законом, Кодексом, Інструкцією та Тимчасовим положенням, були дотримані. Відповідно до п. 4 ст. 8 Закону особи, засуджені до смертної кари, утримувались окремо від інших засуджених. Він зазначав, що камера була обладнана відповідно до санітарно-гігієнічних норм: її площа становила 12 м² чи 48 м³, там було радіо, ліжко, стіл, необхідне природне та електричне освітлення, холодна водопровідна вода та туалет. Будівля слідчого ізолятора мала центральну опалювальну систему, яка функціонувала восени та у зимовий період. Заявник забезпечувався триразовим харчуванням, одягом, взуттям та постільною білизною, як закріплено п. 3 ст. 13 Закону.

123. Далі Уряд зазначав, що медичне обслуговування, допомога, профілактика та антиепідеміологічні заходи для осіб, засуджених до смертної кари, були передбачені та здійснювались відповідно до законодавства про охорону здоров'я. За твердженнями Уряду, заявник не звертався за медичною допомогою, і стан його здоров'я був задовільним. Він зазначав, що останні твердження про погані гігієнічні умови, чистоту

постільної білизни та відсутність прогулянок на свіжому повітрі були безпідставними.

124. Уряд зазначав, що відповідно до правил утримання засуджені милися не рідше, ніж один раз на 10 днів під наглядом лікаря. Вони забезпечувалися 50 г мила та голилися звичайними або електричними бритвами. Кожного разу після прийняття душу вони отримували чисту постільну білизну. Більш того, засуджені могли купити у крамниці мило, зубну пасту, зубну щітку та інші речі. Раз на місяць вони могли також купувати продукти харчування. Розмір коштів, які могли бути витрачені засудженими у крамниці, складав 50 грн. (45 грн. до 3 липня 1998 р.). Заявник купував у крамниці продукти харчування кожного місяця.

125. Уряд зазначав, що з травня 1998 р. заявнику були дозволені прогулянки на свіжому повітрі у дворі, де він міг також робити фізичні вправи. Більш того, коли засуджені до смертної кари проходили медичний огляд, наручники застосовувались відповідно до законодавства. За твердженнями Уряду, заявник ніколи не скаржився на те, яким способом сковували йому руки.

126. Він також зазначав, що відповідно до п. 1 ст. 12 Закону після того, як справа заявника була розглянута касаційним судом, на запит заявника дозволи на побачення з адвокатом чи з його родичами надавались йому начальником Головного управління Міністерства внутрішніх справ в АРК або його заступником, відповідальним за установи виконання покарань. Пунктом 4 ст. 12 Закону передбачено, що побачення з адвокатами та захисниками не обмежувались ні кількістю, ні часом.

127. Наприкінці Уряд зазначав, що з лютого 1997 р. заявник не звертався зі скаргами щодо листування зі своїми родичами. Він не листувався з ними. Тобто не було обмеження в кількості листів, які заявник мав право отримувати.

128. У своїх подальших зауваженнях Уряд зазначав, що його Уповноважений відвідував місце утримання заявника у липні 1999 р. Він зазначав, що умови утримання засуджених до смертної кари відповідають чинному законодавству, зокрема Інструкції від 20 квітня 1998 р. Уряд підкреслив, що були

вжиті всі необхідні заходи для покращення правового статусу осіб, засуджених до смертної кари, в очікуванні законодавчих дебатів стосовно скасування смертної кари. До цього 25 червня 1999 р. було прийнято Тимчасове положення, яке набуло чинності 11 липня 1999 р.

2. Оцінка Суду

129. Як Суд неодноразово зазначав, ст. 3 Конвенції передбачає одну з найосновніших цінностей демократичного суспільства. Вона забороняє у абсолютних виразах катування чи нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин і поведінки потерпілого (див. справу *«Лабіта проти Італії»*, № 26772/95, § 119).

130. Відповідно до прецедентної практики Суду погане поводження повинне досягати певного мінімального рівня суворості, щоб потрапляти до сфери дії ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня суворості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив і у деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого (див. наприклад, рішення у справі *«Ірландія проти Об'єднаного Королівства»* від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 162). Крім того, вирішуючи, чи є поводження таким, що принижує гідність, у розумінні ст. 3 Конвенції, Суд братиме до уваги, чи було його метою принизити і дезорієнтувати відповідну особу і чи несприятливо вплинули його наслідки на людину як особистість у спосіб, який не відповідає ст. 3. Навіть відсутність такої мети не може переконливо виключити констатацію порушення цього положення (див. рішення у справах *«Пірс проти Греції»*, заява № 28524/95, § 67, 68 і 74 та *«Валасінас проти Литви»*, заява № 22558/98, § 101).

131. Суд послідовно наголошував, що відповідне страждання і приниження повинні у будь-якому разі виходити за межі того невідворотного елемента страждання і приниження, пов'язаного з певною формою законного поводження або покарання. Заходи, які позбавляють особу її свободи, часто можуть містити такий елемент. Відповідно до ст. 3 Конвенції

держава повинна забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання заходу не завдавали їй душевного страждання чи мук, які б перевищували невідворотний рівень страждання, притаманного триманню під вартою, і щоб з огляду на практичні вимоги ув'язнення її здоров'я і добробут були належним чином забезпечені (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі», заява № 30210/96, § 92–94).

132. На додаток, як підкреслювалося Судом у рішенні у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства», сучасні підходи у державах-учасницях до питання смертної кари мають значення для оцінки, чи був перевищений прийнятний поріг страждання або приниження (див. рішення у справі «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 104). У разі засудження особи до смертної кари особисті обставини засудженого, умови та тривалість тримання під вартою перед стратою є прикладами факторів, які здатні підвести поведження або покарання, отримане засудженим, під дію заборони ст. 3 (там само). Оцінюючи умови утримання, слід узяти до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника (див. рішення у справах «Дугоз проти Греції», заява № 40907/98, § 46 та «Калашніков проти Росії», заява № 47095/99, § 95).

133. Суд відзначає, що заявник скаржився на певні аспекти умов, у яких він перебував під час ув'язнення у Сімферопольському слідчому ізоляторі. У зв'язку з цим Суд ще раз наголошує, що для кожної держави-учасниці Конвенція регулює лише факти, що сталися після набуття чинності Конвенцією для цієї держави. Таким чином, юрисдикція Суду поширюється на скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України. Проте, оцінюючи вплив на заявника умов утримання, Суд може також узяти до уваги весь період, протягом якого він тримався під вартою як ув'язнений, включно з періодом до 11 вересня 1997 р., а також умови утримання протягом цього періоду (див. рішення у справі «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 96).

134. Крім того, Суд зауважує, що заявник тримався під вартою як засуджений до смертної кари до моменту, коли смертна кара йому була замінена на довічне ув'язнення в червні 2000 р., як було зазначено вище (див. § 89–91), застосування смертної кари в Україні було предметом суворої та неодноразової критики в резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, в якій було задокументовано, що з 9 листопада 1995 р. до 11 березня 1997 р. у цій державі було виконано 212 страт. Проте пізніше Президентом України був введений фактичний мораторій на виконання смертної кари; 29 грудня 1999 р. Конституційний Суд України визнав положення Кримінального кодексу України, які регулювали застосування смертної кари, неконституційними, а 22 лютого 2000 р. смертна кара була скасована законом і замінена на довічне ув'язнення (див. § 14). Заявник був засуджений до смертної кари у грудні 1995 р., тобто за 15 місяців до введення мораторію. Суд погоджується з тим, що до формального скасування смертної кари та пом'якшення вироку заявник повинен був перебувати у стані деякої непевності, страху і побоювань щодо свого майбутнього. Проте він вважає, що ризик того, що вирок буде виконаний, та супровідні почуття страху і побоювань із боку засуджених до смертної кари з часом повинні були меншати через фактичне введення мораторію.

135. На момент засудження заявнику було 29 років. Він був поміщений до Сімферопольського слідчого ізолятора 7 березня 1996 р. і залишився там після засудження до смертної кари, проголошеного Верховним Судом АРК 10 лютого 1997 р., та після залишення в силі цього рішення Верховним Судом України 15 травня 1997 р. (див. § 11 та 13 вище).

136. Суд бере до уваги докази заявника, що на початку він не був ознайомлений із тюремними правилами та зі своїми правами та обов'язками. Під час візиту делегації Суду його було переведено до іншої камери, а також його попросили підписати документ, який передбачав його права та обов'язки, без надання йому будь-яких пояснень щодо змісту документа (див. § 17 вище). Інший документ містив ту саму інформацію та був прикріплений на стіні в камері. Свідчення, надані заяв-

ником делегації, в цьому аспекті були переконливими, та Уряд не надав будь-яких доказів, що свідчили би про попередню дату, коли заявник був поінформований стосовно прав та обов'язків.

137. Суд зауважує, що на дату візиту делегації Суду 30 в'язнів, включаючи заявника, утримувались у Сімферопольському слідчому ізоляторі в одиночних камерах або камерах на двох осіб без можливості спілкування з іншими в'язнями (див. § 22 вище). Світло в камері заявника було ввімкнено цілодобово (див. § 37 вище).

138. Сторони не оскаржували того, що вперше заявнику дозволили вийти на одногодинну прогулянку 24 березня 1998 р. Далі Суд узяв до уваги свідчення заявника, що вперше він вийшов на прогулянку без наручників 31 серпня 1999 р. Ці свідчення збіглися зі свідченнями п. Назаренка, який перебував у цьому самому слідчому ізоляторі (заява № 39483/98). Суд зазначав, що Уряд не підтримував свідчення, надані начальником слідчого ізолятора, про те, що в'язні не були в наручниках протягом їх щоденної прогулянки з березня 1998 р. (див. § 41 вище). Отже, це означає, що включно до травня 1998 р. заявник не мав можливості ходити на щоденні прогулянки, а після цієї дати мав право на прогулянки у наручниках під час них до 31 серпня 1999 р. (див. § 27 вище).

139. Суд узяв до уваги свідчення заявника про те, що в'язням дозволялися мати щоденні прогулянки, крім того дня, коли вони приймали душ. Душ вони приймали кожні сім або 10 днів. Суд зазначає, що неможливо встановити точну дату, коли такий порядок був змінений.

140. Камера, до якої заявник переїхав на день візиту делегації Суду, була прибрана та чиста (див. § 55 вище). Площа камери приблизно збігалася з даними, наданими в письмових зауваженнях Уряду (див. § 122 вище). Тут був відкритий туалет, умивальник із краном з холодною водою, два ліжка, прикручені до підлоги, центральне опалення та вікно з ґратами. Тут були деякі книжки, газети, мило та туалетний папір. Під час візиту делегації 4 жовтня 1999 р. камера була занадто нагріта (див. § 59 вище). Суд звертає увагу, що делегація

відвідувала Сімферопольський слідчий ізолятор у ту пору року, коли температура сягала 20°C. Суд узяв до уваги свідчення заявника про те, що колишня камера була в гіршому стані, ніж теперішня.

141. Суд зазначає, що заявнику дозволялось писати один лист кожного місяця із 3 березня 1998 р. та що його кореспонденція підлягала цензурі (див. § 28 та 121 вище). Ця інформація була підтверджена начальником слідчого ізолятора, який зазначив, що засуджені могли отримувати необмежену кількість листів (див. § 39 вище). Суд узяв до уваги свідчення заявника про те, що він не отримав один лист його дружини (див. § 28 вище). Ситуація стосовно відправлення та отримання листів покращилася після 11 липня 1999 р., коли Тимчасове положення набуло чинності (див. § 39 та 73 вище).

142. Суд не міг встановити з повною ясністю, чи скарги заявника стосовно його стану здоров'я були обґрунтовані, оскільки протягом візиту делегації до Сімферопольського слідчого ізолятора їх не супроводжував незалежний лікар. Згідно зі свідченнями лікаря слідчого ізолятора заявник ніколи не звертався за медичною допомогою (див. § 47 вище). Фельдшер стверджував, що заявник не звертався за стоматологічними послугами (див. § 51 вище). З медичної картки заявника, заведеної 20 березня 1996 р., з'ясовано, що заявнику було проведено щеплення 21 березня та 19 вересня 1997 р., 20 березня та 28 квітня 1998 р., і що йому було зроблено рентген (включаючи флюорографію) 20 березня та 22 вересня 1996 р., 11 лютого та 12 серпня 1999 р. Також було проведено повне медичне обстеження та аналіз крові 29 квітня 1998 р. після його скарг на біль у руці. Лікар дійшов висновку, що його стан здоров'я нормальний, та запропонував вживати більше вітамінів (див. § 57 вище).

143. Таким чином, Суд вважає, що медичні висновки та свідчення, заслухані делегацією 4 жовтня 1999 р., які частково підтверджені свідченнями заявника, доводять, що заявник мав регулярний доступ до медичного обслуговування. Більш того, зазначені вище свідчення підтверджують аргументи Уряду, що заявник отримував медичну допомогу, коли він

скаржився на проблеми зі здоров'ям. Відповідно до вивчених доказів медичне обстеження здійснювалося кваліфікованими та компетентними спеціалістами. Подані заявником скарги та свідчення, що допомога надавалась непрофесійно або спричиняла тілесний біль, інший, ніж той, що пов'язаний із терапевтичними заходами, не підтверджуються ані прямим, ані непрямыми методами.

144. Скарги заявника сфокусовані на відносно нижчих стандартах медичної допомоги, ніж ті, які надавав слідчий ізолятор. Незважаючи на це, Суд не отримав доказів підтвердження можливої професійної невідповідності або факту, що медична допомога, яка надається медичними працівниками слідчого ізолятора, не відповідає адекватним стандартам компетентної та професійної допомоги. У світлі цих обставин Суд не може встановити, що умови для здоров'я у Сімферопольському слідчому ізоляторі дотримувалися з порушеннями медичних та професійних стандартів.

145. Далі Суд зазначає, що жінка заявника як його законний представник скаржилася на можливість відвідувати свого чоловіка. Вона отримала дозвіл на відвідання 7, 14 та 21 вересня 1999 р. Більш того, 21 серпня 1999 р. їй було дозволено відвідувати свого клієнта кожного четверга. Під час цих побачень був присутній охоронець, який міг перервати бесіду чи закінчити побачення (див. § 24 вище). Проте Суд не міг достеменно встановити, чи це відбувалося, коли жінка заявника відвідувала чоловіка як член його сім'ї чи як його законний представник. Загалом візити дружини заявника тривали 15–20 хвилин або найдовше 30 хвилин. Заявник бачився з нею двома тижнями раніше візиту делегації до Сімферопольського слідчого ізолятора, коли та приходила як захисник. Більш того, заявник засвідчував, що останній візит його дружини як члена сім'ї відбувся у травні 1999 р. Не було документа, який є доказом того, що після цієї дати дружина заявника зверталась за дозволом на побачення зі своїм чоловіком як член його сім'ї.

146. Далі Суд погоджується зі скаргами заявника про те, що під час побачень із дружиною йому не дозволялось роз-

мовляти аварською мовою (див. § 24 вище) та що він під час цих побачень був у наручниках. Його твердження видавались достовірними, та Уряд не надавав жодних доказів для їх оскарження. Однак Суд зазначає, що під час візиту делегації заявник не стверджував, що йому продовжували забороняти спілкуватися рідною мовою під час побачень із дружиною.

147. Суд встановлює, що у травні 1999 р. заявнику було надано дозвіл на отримання посилок, та що з цього ж часу він зміг купувати у крамниці слідчого ізолятора більше речей (див. § 21). Цей факт був підтверджений начальником слідчого ізолятора (див. § 40 вище). Однак, хоча пізніше було сказано, що засудженим дозволялось отримувати шість посилок із продуктами харчування та дві бандеролі кожного року, заявник зазначав, що йому дозволялось отримувати одну посылку та дві бандеролі кожні два місяці.

148. Суд проаналізував у цілому умови, яким заявник був підданий протягом ув'язнення в Сімферопольському слідчому ізоляторі. Хоча неможливо встановити з упевненістю факти про умови утримання, яким було піддано заявника до візиту делегації Суду, деякі факти є незаперечними та чітко встановленими. Суд з особливою тривогою відзначає, що до травня 1998 р. заявник разом з іншими ув'язненими, засудженими до смертної кари, був поміщений на 24 години на добу в камеру з дуже обмеженим життєвим простором, вікна камери були закриті ставнями настільки, що було мало або зовсім не було сонячного світла, не було жодної можливості для прогулянки на свіжому повітрі та майже не було можливості для будь-якої активності або людських контактів. Разом із зауваженнями КПТ стосовно засуджених до смертної кари в Україні, які знаходяться в таких самих умовах, Суд погоджується, що утримання заявника в таких неприйнятних умовах, як ці, призводить до поведінки, що принижує людську гідність усупереч ст. 3 Конвенції. Суд далі доходить висновку, що ситуація заявника була погіршена тим фактом, що протягом цього періоду він був засуджений до смертної кари, хоча, як зазначено у § 14 та 134 вище, мораторій вступив у дію в березні 1997 р.

149. Суд вважає, що у цій справі немає доказів існування позитивного наміру принизити чи збентежити заявника. Однак, незважаючи на те, що питання, чи було метою поведження прагнення принизити чи збентежити жертву, є фактором, який необхідно брати до уваги, відсутність такої мети не може виключати констатацію порушення ст. 3 Конвенції (див. рішення у справах «V. проти Об'єднаного Королівства», заява № 24888/ 94, § 71 та «Калашніков проти Росії», цитоване вище, § 101). Він вважає, що умови, в яких утримувався заявник, зокрема до травня 1998 р., повинні були завдати йому значного психологічного страждання і принизити його людську гідність.

150. Суд підтверджує, що між травнем 1998 р. та датою візиту делегації Суду в жовтні 1999 р. відбулись суттєві та прогресивні покращення і в загальних умовах утримання заявника, і в режимі, що застосовувався слідчим ізолятором. Зокрема були зняті ставні з вікон у камерах, проводились щоденні прогулянки та було надано право ув'язненим мати побачення та листуватись. Проте Суд зауважує, що до дати введення цих покращень заявник уже був ув'язнений у цих жахливих умовах протягом 24 місяців, включаючи період, що складався з восьми місяців, після того, як Конвенція набула чинності для України.

151. При розгляді суттєвих умов утримання заявника та занять, запропонованих йому, Суд також звернув увагу, що Україна мала серйозні соціально-економічні проблеми під час перехідного періоду і що до літа 1998 р. адміністрація слідчого ізолятора працювала у складних економічних умовах і займалася впровадженням нового національного законодавства та відповідних інструкцій. Проте Суд зауважує, що брак коштів не може, в принципі, виправдати умови, які були настільки поганими, що перевищили поріг поведження, яке суперечить ст. 3 Конвенції. Крім того, економічні проблеми України не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, визнані у § 148 як неприпустимі у цій справі.

152. Отже, в цій частині було порушено ст. 3 Конвенції.

Б. Заявлене жорстоке поводження із заявником з боку посадових осіб слідчого ізолятора в січні 1998 р. та у серпні 1999 р.

153. Заявник надав докази делегації Суду, що у січні 1998 р. та 20 серпня 1999 р. його було побито (див. § 29 і 30). Він заявив, що кілька осіб у масках зайшли до його камери разом із начальником начальника слідчого ізолятора (див. § 30). Він також згадував капітана Дорошенка, єдиного хто був без маски. Другий інцидент трапився, за твердженням заявника, коли він побачив начальника слідчого ізолятора вперше в 1999 році. Він заявив, що його було побито тому, що він відмовився зняти шорти, у які він був вдягнений у спекотну погоду.

154. Суд повторює, що заявлене жорстоке поводження повинно бути підтверджено відповідними доказами (див. *mutatis mutandis* у справі «Класс проти Німеччини», рішення від 22 вересня 1993 р., серія А № 269, § 30). Оцінюючи ці докази, Суд приймає критерій доказування «поза розумним сумнівом», але додає, що такий доказ може впливати зі співіснування достатньо сильних, чітких та послідовних висновків чи подібних неспростованих презумпцій факту (див. рішення у справах «Ірландія проти Сполученого Королівства» від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 161 та «Лабіта проти Італії», заява № 26772/95, § 121).

155. У цій справі Суд зауважує, що з усних свідчень, наданих делегації заявником, видно, що побиття траплялися досить часто, навіть перед зазначеними подіями. Він не міг упізнати, хто бив його, крім п. Дорошенка, який не був одягнений у маску і віддавав накази. Його били по спині та порвали його шорти на шматки. Заявник також не скаржився керівництву тюрми і не вимагав медичної допомоги. Він скаржився Генеральному прокурору України (див. § 31).

156. Суд вважає, що позов заявника містить певну кількість достовірних деталей та фактів. Однак він зазначає, що не має згадки про будь-який випадок жорстокого поводження, описаного заявником. Більш того, твердження заявника містять певні заплутані посилання: незважаючи на те, що у січні 1998 р. до його камери зайшли кілька осіб у масках, яких су-

проводжував начальник слідчого ізолятора, і що капітан Дорошенко також був присутній, він стверджував, що другий інцидент відбувся, коли він побачив начальника слідчого ізолятора вперше.

157. Заявник також згадує капітана Дорошенка у зв'язку з другим інцидентом 20 серпня 1999 р. Суд зазначає, що п. В. Єлізар'єв свідчив під час візиту делегації, що він працював начальником слідчого ізолятора два з половиною роки, тобто з лютого 1997 р., і не може бути правдою те, що заявник бачив його вперше 20 серпня 1999 р. (див. § 30).

158. Суд висловлює жаль, що делегація не провела бесіду з капітаном Дорошенком під час їх візиту до Сімферопольського слідчого ізолятора. Однак він зазначає, що заявник не подавав жодної скарги начальнику слідчого ізолятора, його заступнику або старшому наглядачу, який також був уповноважений отримувати скарги та заяви (див. § 30 і 54). Також, за його свідченнями, він не подав жодної скарги лікарю слідчого ізолятора (див. § 47). Незважаючи на це, фельдшер офіційно стверджував, що заявник не скаржився більше, ніж інші в'язні (див. § 50).

159. Суд повідомлений щодо побоювань заявника про наслідки своєї бесіди з делегацією (див. § 31). Однак ці побоювання не пояснюють відсутності будь-якої скарги про жорстоке поводження з боку службовців слідчого ізолятора. Його подальші пояснення, що «марно» було подавати скаргу начальнику (див. § 30), також не переконують Суд.

160. Заявник зазначає, що бачив начальника слідчого ізолятора вперше 20 серпня 1999 р. (див. § 30). Це твердження прямо суперечить свідченням, наданим начальником, який стверджував, що регулярно відвідував засуджених, в основному щотижня (див. § 35). Суд зауважує, що свідчення начальника слідчого ізолятора були підтверджені заявником у справі «Назаренко проти України» (заява № 39483/98), який утримувався в тому самому слідчому ізоляторі і був заслуханий делегацією того самого дня, коли і цей заявник, і який свідчив, що комендант відвідував в'язнів кожного вівторка (див. § 28 рішення у зазначеній вище справі). Суд не вважає за можливе,

що адміністрація слідчого ізолятора не застосовувала б ту саму процедуру до всіх в'язнів, беручи до уваги те, що у Сімферопольському слідчому ізоляторі перебувало лише 30 осіб, зашуджених до смертної кари (див. § 34). За таких обставин Суд не приймає це твердження заявника як доказ.

161. У своїй оцінці, чи є достатньо доказів для підтвердження скаргу заявника «поза розумним сумнівом», Суд зазначив, що немає медичних та матеріальних доказів, які встановлюють, що заявник зазнав, як він стверджує, ушкоджень у результаті жорстокого поводження з боку офіцерів Сімферопольського слідчого ізолятора. Відсутність такого застосування сили офіцерами слідчого ізолятора підтверджено усними заявами свідків, заслуханих делегацією. Тому Суд вважає неможливим встановити «поза розумним сумнівом», що заявник був об'єктом жорстокого поводження у слідчому ізоляторі, як він це стверджує.

162. Таким чином, не було порушення ст. 3 Конвенції у цьому питанні.

III. ЗАЯВЛЕНІ ПОРУШЕННЯ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ

163. У заяві до Комісії заявник стверджував, що мав право бачити дружину один раз на місяць по 10–20 хвилин, і під час цих побачень йому не дозволялось розмовляти з нею рідною мовою. Він також зазначав, що йому не дозволялося отримувати посилки з продуктами харчування, вітамінами, книгами та одягом, не було можливості дивитися телевізор або слухати радіо, а тому зв'язуватися зі слідчого ізолятора із зовнішнім світом. У його письмових зауваженнях щодо прийнятності та суті заявник додатково стверджує, що був позбавлений будь-яких інтимних контактів зі своєю дружиною.

164. Суд погоджується, що скарги заявника мають бути розглянуті відповідно до ст. 8 Конвенції, яка передбачає таке: «1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної

і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

165. Перш за все, Суд повторює, що Конвенція діє для всіх Договірних Сторін виключно стосовно тих подій, які відбулись після набуття чинності Конвенцією щодо цієї сторони. Суд відповідно має юрисдикцію перевіряти скарги заявника настільки, наскільки вони стосуються періоду після 11 вересня 1997 р., коли Конвенція набула чинності для України.

А. Можливість для заявника отримувати посилки і бандеролі та листуватися з рідними

166. Під час візиту делегації Суду до Сімферопольської в'язниці було встановлено, що з травня 1998 р. заявнику було дозволено писати один лист на місяць (див. § 28). Проте Суд не мав можливості встановити достатньо чітко, чи використовував заявник це право, та кількість листів, отриманих та надісланих родині. У зв'язку з цим Суд повторює, що відповідно до Інструкції заявник мав право надсилати один лист на місяць і отримувати листи без будь-яких обмежень (див. § 72 вище). Більш того, Суд уже зазначав, що заявник не отримав одного листа від дружини. Однак він точно не вказував дати, коли цей лист мав надійти йому. За показаннями свідків, заслужаних делегацією, ситуація щодо відправлення та отримання пошти набагато покращилась (див. § 39 та 73) після набуття Тимчасовим положенням чинності, 11 липня 1999 р.

167. Суд також зазначає, що з травня 1999 р. заявник почав отримувати посилки і мав можливість купувати більше речей у крамниці слідчого ізолятора. Заявник підтверджував, що йому було дозволено отримувати одну посилку та дві бандеролі кожні два місяці (див. § 21).

168. Суд зазначає, що згадані вище обмеження органів державної влади втручаються у право заявника на повагу до його кореспонденції, гарантоване § 1 ст. 8 Конвенції, і ці втручання можуть бути виправдані лише положеннями § 2 цієї статті.

169. Зокрема, щоб не суперечити ст. 8, втручання повинно бути здійснене відповідно до закону, переслідувати законну

мету й бути необхідним у демократичному суспільстві для досягнення цієї мети (див. рішення у справах «Сільвер та інші проти Об'єднаного Королівства» від 25 березня 1993 р., серія А № 61, § 84 «Петра проти Румунії» від 23 вересня 1998 р., § 36).

170. Насамперед Суд повинен розглянути, чи відповідно до закону було здійснене втручання. Цей вираз, по-перше, вимагає, щоб відповідний захід мав певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна бути здатна передбачити його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права (див. рішення у справах «Круслін проти Франції» та «Ювіг проти Франції» від 24 квітня 1990 р., серія А № 176-А, § 27 і серія А № 176-В, § 26 відповідно).

171. У своїх письмових зауваженнях Уряд посилався на Закон. У цих додаткових зауваженнях вони посилалися на Виправно-трудоий кодекс України, Інструкцію та Тимчасове положення (див. § 122).

1. Період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

172. Суд зауважує, що цей Закон регулює умови утримання до того, як вирок стане остаточним (див. § 74 вище). Із заяв свідків, заслуханих делегацією, та з наданих Урядом документів видно, що після того, як вирок набрав чинності, умови утримання засуджених до смертної кари в основному регулювались Інструкцією, виданою Міністерством юстиції України, Генеральною прокуратурою України та Верховним Судом України (див. § 71–73). Однак Виправно-трудоий кодекс України передбачає загальні правові основи умов утримання (див. § 80–85).

(а) Виправно-трудоий кодекс України (далі – Кодекс)

173. Суд зауважує, що хоча Кодекс відповідає другій вимозі, що впливає з виразу «відповідно до закону», а саме, що закон має бути доступним, він не відповідає третій вимозі, зокрема, що закон має бути передбачуваний, у значенні сенсу та природи оскаржуваних заходів.

174. Суд зазначає, що Уряд звертається до ч. 3 ст. 41 Кодексу, згідно з якою «засудженим, незалежно від призначеного їм виду режиму, дозволяється одержання не більш як двох бандеролей на рік» (див. § 85 вище). Однак це положення є частиною ст. 41, яка встановлює правила стосовно отримання посилок та бандеролей осіб, засуджених до позбавлення волі. Суд погоджується з тим, що було б незрозумілим, якби особи, засуджені до смертної кари, включались до осіб, засуджених до позбавлення волі, у розумінні Кодексу, оскільки смертна кара застосовується до злочинців, перевиховання шляхом позбавлення волі яких вважається неможливим. Суд зауважує, що правова позиція є більш зрозумілою в § 2 ст. 41 Кодексу, яка встановлює, що «засудженим, які відбувають позбавлення волі в тюрмах, одержання посилок і передач не дозволяється». У цій справі заявник був постійно ув'язнений у Сімферопольському слідчому ізоляторі, а не у виправно-трудоцій колонії, не у виховно-трудоцій колонії чи у виправно-трудоцій колонії-поселенні, як зазначено в частинах 1 та 4 цієї статті.

175. У світлі цих обставин Суд доходить висновку, що обмеження, накладені Кодексом, згідно із зауваженнями Уряду не були передбачуваними, щоб відповідати вимогам § 2 ст. 8 Конвенції, оскільки заявник не міг знати з упевненістю, чи застосовуються до нього обмеження, встановлені Кодексом, стосовно кількості посилок та бандеролей, які ув'язненим дозволено було отримувати від родичів.

(б) Інструкція

176. Суд зазначає, що Інструкція була внутрішнім документом, який не був загальнодоступним для суспільства. Уряд надав Суду лише її частину.

177. Суд зазначає, що за цих обставин не можна говорити, що втручання у право заявника стосовно його кореспонденції здійснювалось «відповідно до закону», як того вимагає § 2 ст. 8 Конвенції. Дійсно, Інструкція була замінена на Тимчасове положення, затверджене Державним департаментом з питань виконання покарань 25 червня 1999 р. наказом № 72 та зареєстроване 1 липня 1999 р. за № 426/3719 Міністерством

юстиції України, яке набуло чинності 11 липня 1999 р. і яке було публічним. Однак Тимчасове положення не застосовується до фактів, що відбулись до 11 липня 1999 р.

178. Таким чином, ст. 8 Конвенції було порушено в період між 11 вересня 1997 р. та 11 липня 1999 р.

2. Період після 11 липня 1999 р.

179. Суд зауважує, що заявник не скаржився на те, що його листи чи листи його родичів, зокрема дружини, яка виступає як адвокат, відкривалися і перевірялися адміністрацією слідчого ізолятора, навіть якщо це і мало місце.

180. Відповідно до обмежень, введених Тимчасовим положенням, заявнику дозволялося одержувати шість посилок і три бандеролі на рік; таким чином це обмеження створює перешкоду здійснення права на повагу до листування. Така перешкода «передбачена законом», зокрема Тимчасовим положенням, і може бути розглянута як така, що мала на меті законну мету «попередження безпорядку чи злочину», та беручи до уваги інтереси адміністрації слідчого ізолятора, дозволяла впевнитись, що шкідливі предмети не потрапили до слідчого ізолятора.

181. Що стосується необхідності цього обмеження, Суд повинен врахувати логістичні проблеми, які стосуються процесу необмеженої кількості посилок, що надходять до слідчого ізолятора, в цьому випадку в ізоляторі перебувало більше 3 тис. засуджених (див. § 34). Якби засудженим був наданий дозвіл одержувати необмежену кількість посилок чи бандеролей, то це зумовило би значну частину роботи для працівників слідчого ізолятора з перевірки кожної посилки з метою забезпечення безпеки в ізоляторі. Режим безпеки в слідчому ізоляторі направлений на захист громадськості в цілому від правопорушень, а також на захист самих засуджених. Адміністрація ізолятора, таким чином, має законний інтерес у забезпеченні безпеки засобами, які призводять до послаблення чи обмеження ризику небезпеки.

182. У цій справі Суд зауважує, що можливість отримувати посилки чи бандеролі кожні шість тижнів може бути розці-

нена як такий баланс, беручи до уваги, що адміністрація слідчого ізолятора забезпечує одягом, їжею та медикаментами всіх ув'язнених протягом позбавлення волі. На додаток Суд посилається на свідчення Уряду, що немає обмежень для родичів надсилати ув'язненим гроші на придбання продуктів харчування в магазині слідчого ізолятора.

183. За цих обставин та маючи на увазі межі розсуду, що має Уряд при врегулюванні в'язничного життя, Суд зауважує, що заходи були пропорційні меті запобігання заворушенням та злочинам.

184. Таким чином, не було порушення ст. 8 Конвенції стосовно періоду після 11 липня 1999 р.

Б. Щодо неможливості близьких стосунків заявника зі своєю дружиною

185. У своїх письмових зауваженнях заявник зазначив, що йому було відмовлено в будь-яких близьких стосунках із дружиною. Вона скаржилась на те саме під час візиту делегації до Сімферопольського слідчого ізолятора (див. § 25 і 115).

186. Суд зауважує, що сторони не заперечували того, що адміністрація слідчого ізолятора відмовила в можливості статевих стосунків між заявником та його дружиною під час їх побачень.

187. Суд вважає, що хоча ув'язнення за своєю природою є обмеженням приватного життя, яке є основною частиною права на повагу до приватного життя, та адміністрація слідчого ізолятора сприяє підтриманню ефективних контактів із близькими членами своїх сімей (див., наприклад, справа «Мессіна проти Італії» (№ 2), заява № 25498/94, § 61). Водночас Суд зазначає, що деякі заходи контролю взаємовідносин ув'язнених із зовнішнім світом вимагаються Конвенцією або навпаки несумісні з нею (див., наприклад, *mutatis mutandis*, справа «Сільвер та інші», цитована вище, § 98).

188. Схвалюючи розвиток реформи в деяких країнах Європи на удосконалення умов, які сприяють побаченням між подружжям, Суд зазначає, що відмова у наданні такого побачення в цей час може розцінюватися як попередження безпо-

рядків чи злочинів, у розумінні § 2 ст. 8 Конвенції (див., наприклад, рішення у справах «*E.L.H. and P.V.H. проти Об'єднаного Королівства*» від 22 жовтня 1997 р. та «*Калашніков проти Росії*», заява № 47095/99).

189. Таким чином, з обставин цієї справи Суд встановлює, що обмеження побачень заявника з дружиною відповідало тій правовій меті, яка переслідувалась.

190. Отже, не було порушення ст. 8 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

191. У статті 41 Конвенції зазначено: «Якщо суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

192. Заявник вимагав 5 млн дол. США за завдані йому матеріальні та нематеріальні збитки. Він стверджував, що його незаконно засудили і що порушення Конвенції в його справі завдали йому серйозної фізичної та душевної шкоди, а через втручання у його сімейне життя він зазнав значних хвилювань і переживань. Він також шукав виправдання і скасування свого засудження та зняття судимості.

Що стосується матеріальних збитків, то заявник зазначив, що крім 35 дол. США, які його дружина платила двічі на місяць за різні предмети, куплені у Сімферопольському слідчому ізоляторі протягом одного року, та витрат на подорож до Страсбурга (2 тис. дол. США) з метою представлення інтересів заявника перед органами Конвенції, він не мав можливості підрахувати її витрати.

193. Уряд спочатку доводив, що немає причинного зв'язку між фактами, які досліджує Суд, та нематеріальними збитками, які вимагає заявник за страждання, завдані його дружині та двом синам унаслідок засудження та ув'язнення заявника. Уряд далі стверджував, що витрати представника заявника частково пов'язані з кримінальним судочинством, а не з поданою до Суду заявою. Більш того, вони лише частково підтверджені доку-

ментальними доказами, які доводять актуальність та необхідність пояснення цих витрат та розумність їх розміру.

Уряд доводив, що вимоги заявника про нематеріальну шкоду стосовно його моральних страждань, спричинених за судженням та ув'язненням, не мають жодного відношення до цієї справи. Зрештою щодо вимог про нематеріальні збитки стосовно принизливих умов тримання, то Уряд просив Суд визначити розмір компенсації на справедливій основі, беручи до уваги прецедентну практику Суду та враховуючи економічну ситуацію України.

194. Суд, зважаючи на одержані докази щодо скарги заявника про порушення статей 3 і 8 Конвенції, вважає, що йому завдано певну нематеріальну шкоду у зв'язку із загальними умовами тримання й обмеженням органами влади його права на повагу до приватного та сімейного життя і права на кореспонденцію (див. § 152 і 178). Об'єктивно оцінюючи цю шкоду, Суд зобов'язує виплатити заявнику 2 тис. євро як компенсацію нематеріальної шкоди, плюс суму податків, які необхідно сплатити.

Процентна ставка

195. Суд вважає, що процент, який нараховуватиметься у разі невиконання коштів за цим рішенням, повинен ґрунтуватися на річній процентній ставці, яка дорівнює граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти (див. рішення у справі «Крістін Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 3 липня 2002 р., заява № 28957/95, § 124).

За цих обставин Суд одногосно:

1. *Відхилив* попередні зауваження Уряду.
2. *Вирішив*, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції щодо умов утримання, в яких знаходився заявник у «коридорі смерті».
3. *Вирішив*, що не мало місця порушення ст. 3 Конвенції щодо заявленого поганого поводження із заявником у Сімферопольському слідчому ізоляторі з боку працівників адміністрації ізолятора в січні 1998 р. та серпні 1999 р.

4. *Вирішив*, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції щодо права заявника на повагу до його кореспонденції стосовно періоду з 11 вересня 1997 р. до 11 липня 1999 р.

5. *Вирішив*, що не мало місця порушення ст. 8 Конвенції щодо права заявника на повагу до його кореспонденції стосовно періоду після 11 липня 1999 р.

6. *Вирішив*, що не мало місця порушення ст. 8 Конвенції стосовно права заявника на повагу до його приватного та сімейного життя.

7. *Вирішив*, що

а) держава-відповідач повинна сплатити заявникові протягом трьох місяців із моменту набуття чинності рішенням відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції 2 тис. євро на відшкодування моральної шкоди, які повинні бути конвертовані в українські гривні за курсом на дату сплати, а також будь-який податок, який може бути утриманий;

б) після закінчення зазначеного вище тримісячного строку на зазначену суму буде нараховуватися простий відсоток у розмірі граничної ставки за кредитом Європейського Центрального Банку протягом усього періоду прострочення плюс три відсоткових пункти.

8. *Відхилив* інші вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою, повідомлено 29 квітня 2003 р. згідно з § 2 і 3 ст. 77 Регламенту.

2.6. Справа «Науменко проти України»

Розглянувши скаргу заявника на умови утримання в місцях позбавлення волі, Європейський суд з прав людини (далі — Суд) дійшов висновку, що факти, наведені заявником на обґрунтування своєї заяви, не відповідають критерію перевірки «поза розумним сумнівом». Відповідно Суд вирішив, що в цій справі не відбулось порушення статей 3 та 13 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція)

Рішення щодо суті
від 10 лютого 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. А. Бака, п. Л. Лукайдеє, п. К. Бірсан, п. В. Буткевич, пані В. Томассен, пані А. Мулароні (судді), а також пані С. Долле (Секретар Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 20 січня 2004 р., виносить таке рішення, прийняте цього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві, поданій проти України громадянином цієї держави Геннадієм Васильовичем Науменком (далі — заявником) і отриманій Європейською комісією з прав людини (далі — Комісія) 25 лютого 1998 р. відповідно до колишньої ст. 25 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі — Конвенція).

2. Інтереси заявника в Суді представляв п. А. Тарасенко, адвокат із м. Києва. Інтереси Уряду України (далі — Уряд) представляла пані В. Лутковська, Уповноважений у справах дотримання Конвенції.

3. Заявник, який зараз відбуває покарання у Житомирській тюрмі № 8, стверджував, що він під час перебування

* Заява № 42023/98

у слідчому ізоляторі № 313/203 м. Харкова, протягом 1996–2001 рр., був підданий умовам, які можна характеризувати як «нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження та покарання», що було виражене в катуваннях, заборонених ст. 3 Конвенції. Він скаржитися, що в українському законодавстві відсутній ефективний засіб правового захисту, передбачений ст. 13 Конвенції.

4. Заява надійшла до Суду 1 листопада 1998 р., коли набув чинності Протокол № 11 до Конвенції (§ 2 ст. 5 Протокол № 11).

5. Справу було передано до Четвертої Секції Суду (§ 1 правила 52 Регламенту). 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад Секцій (§ 1 правила 25). Ця справа була передана реорганізованій Другій Секції (§ 1 правила 52). У контексті цього Пала-та, якій було доручено вивчити справу (§ 1 ст. 27 Конвенції) була сформована відповідно до § 1 правила 26.

6. Рішенням від 7 травня 2002 р. Палата визнала заяву частково прийнятною.

7. 26 і 27 вересня 2002 р. делегати Суду прибули до України, щоб вислухати пояснення заявника, допитати свідків та відвідати Житомирську тюрму № 8, де утримується заявник.

8. Заявник та Уряд надали свої письмові зауваження щодо суті справи (§ 1 правила 59).

ЩОДО ФАКТІВ

1. Обставини справи

А. Загальний опис подій

1. Перебування заявника у Харківському слідчому ізоляторі

а) Засудження заявника та пом'якшення покарання

9. 25 квітня 1996 р. Харківський обласний суд засудив заявника (1964 р. н.) до смертної кари за вбивство двох осіб, замах на вбивство та зґвалтування. 23 липня 1996 р. Верховний Суд України залишив це рішення в силі. Коли вирок стосовно заявника вступив у законну силу, його було поміщено до однієї з камер Харківського слідчого ізолятора № 313/203,

призначеної для осіб, які очікували виконання смертного вироку (до «коридору смерті»).

10. Постановою Харківського обласного суду від 2 червня 2000 р. покарання заявника було замінене на довічне ув'язнення.

б) Лікування заявника

11. У серпні 1995 р. до прибуття до Харківського слідчого ізолятора заявника оглядав психіатр, який не виявив у нього психічного розладу. Однак одразу після того, як у липні 1996 р. Верховний Суд України відхилив касаційну скаргу заявника, він почав скаржитися на дивні голоси, які йому наказували здійснити самогубство. Медична картка заявника містить такий запис: «Агресивний, грубий, підозрілий, пронизливо кричить, відмовляється від ін'єкцій».

У вересні 1996 р. заявнику призначили постійний психіатричний контроль. Це було спричинено його намірами самогубства, про які розповіли сусіди по камері. 12 жовтня 1996 р. він скаржився психіатру слідчого ізолятора на розлади сну, кошмари та галюцинації. Психіатр приписав йому ін'єкції хлорпромазину («аміназін» за номенклатурою, що застосовується в Україні) по 0,25 мл двічі на добу.

12. 15 жовтня 1996 р. психіатр поставив такий діагноз стану заявника: «Психопатія, реактивний психоз, суїцидні наміри». Йому було призначене регулярне лікування, що складалося з нейролептиків та психотропних ліків. Медична картка заявника містила такі відомості (витяги подаються в хронологічному порядку):

«25 жовтня 1996 р. — покращення стану, припинення медикаментозної терапії.

30 жовтня 1996 р. — погіршення стану; заявник відмовляється від оглядів психіатра і від лікування через підозру у змові звести його з розуму.

11 листопада 1996 р. — діагноз «гострий психоз». Заявник знаходиться під постійним медичним наглядом 24 години, отримує відповідне лікування.

28 грудня 1996 р. — діагноз «гострий психоз».

24 січня 1997 р. — діагноз «гострий психоз».

31 січня 1997 р. — діагноз «гострий психоз». Заявник знову звинувачує у змові проти себе. Лікування: галоперідол (2,0 мл) двічі на добу.

10 лютого 1997 р. — покращення, припинення медикаментозної терапії.

28 липня 1997 р. — агресивний стан, відмовляється від лікування і розмов із психіатром. Заявляє, що над його камерою нібито встановлений «психотропний генератор», направляє до прокурора кілька скарг з цього приводу. Категорично відмовляється від лікування, призначеного психіатром.

12 вересня 1997 р. — зверхня та агресивна поведінка, продовжує скаржитися на «генератор». Призначене лікування,

20 вересня 1997 р. — покращення, припинення медикаментозної терапії.

10 жовтня 1997 р. — у заявника гострий параноїдальний синдром. Лікується адекватно.

21 листопада 1997 р. — діагноз «гострий психоз». Заявник знаходиться під постійним медичним наглядом, і його лікують адекватно.

7 грудня 1997 р. — через гострий психоз заявник отримує психіатричне лікування. Його теперішній стан задовільний, заявник знаходиться під постійним медичним наглядом.

13 січня 1998 р. — ніякого медикаментозного лікування не призначено.

25 лютого 1998 р. — стан здоров'я заявника задовільний.

У період із 4 до 25 березня 1998 р. заявник не вимагає ніякої медичної допомоги. Захворювань або тілесних ушкоджень не виявлено.

15 квітня 1998 р. — підтверджено, що у 1996 році заявник страждав від гострого психозу. Призначене лікування сприяло видужанню. На цей момент стан здоров'я заявника є задовільним. Він перебуває під контролем терапевта та психіатра.

1 липня 1998 р. — призначено психіатричне обстеження через агресивну поведінку заявника. Заявник продовжує скаржитися на «генератор». Діагноз «психопатія». Лікування не є необхідним.

У період із 21 січня до 12 лютого 1999 р. заявник не вимагає жодної медичної допомоги. Захворювань та тілесних ушкоджень не виявлено.

21 травня 1999 р. — заявник продовжує скаржитися на «генератор». Діагноз «схильність до симуляції та нав'язливих ідей».

29 червня 1999 р. — знаходиться під медичним контролем, психопатія, реманентні симптоми після гострого психозу. Стан здоров'я — задовільний, має схильність до симулювання.

2 серпня 1999 р. — діагноз «схильність до симулювання та одержимості».

10 серпня 1999 р. — знаходиться під медичним наглядом через діагноз «психопатія, симулятивна поведінка». Стан здоров'я — задовільний. Призначене лікування є вірним, відсутні побічні ефекти.

19 жовтня 1999 р. — параноїдальна, агресивна і зверхня поведінка; підозрює психіатрів у бажанні його отруїти. Знову скаржиться на «генератор». Діагноз «схильність до одержимості».

12 листопада 1999 р. — діагноз «схильність до симулювання та одержимості».

2 травня 2000 р. — заявник відмовляється від заяви щодо «психотропного генератора». Психіатричне дослідження дозволяє встановити діагноз «мозаїчна психопатія з елементами параної, схильність до сутяжництва та симулювання».

27 травня 2000 р. — зроблений рентген грудної клітини. Жодної хвороби та соматичних розладів не було виявлено.

28 березня 2001 р. — діагноз «хронічний гастрит», стан психопатичного збудження у стадії компенсації, проведено огляд психіатра.

13. 14 грудня 2000 р. за ініціативи Міністерства юстиції комісія експертів-психіатрів під егідою Київського центру медико-правової та психіатричної експертизи оглянула заявника. В остаточному експертному висновку комісія визначила, що заявник «не страждає на жодну душевну хворобу» та «не є психічно хворим». На думку комісії, «схильність до кверулянтства та симулятивна поведінка заявника пояснюється характером звинувачень, а не умовами його ув'язнення».

с) Поведінка заявника, його спроби самогубства та примусові заходи щодо нього

14. 4 березня 1997 р. заявник оголосив голодування. Через два дні, 6 березня 1997 р., його помістили в одиночну камеру. 8 березня заявник оголосив про припинення голодування і 10 березня 1997 р. повернувся до своєї камери.

15. 3 липня 1997 р. заявник вчинив спробу самогубства через повішення. Спроба не вдалася завдяки сусіду по камері, що покликав охорону.

16. Згідно з рапортами адміністрації слідчого ізолятора ввечері 7 вересня 1997 р. заявник вчинив другу спробу самогубства через повішення. Після того як він отямився, поводить себе дуже агресивно, і тому близько 22 год 35 хв охорона була змушена одягти на нього наручники. Після цього адміністрація слідчого ізолятора видала наказ про переміщення заявника до карцеру строком на 10 днів з метою дисциплінарного покарання. Але через стан здоров'я заявника цей наказ не був виконаний.

17. Зі слів заявника, 13 січня 1998 р. охоронці слідчого ізолятора одягли на нього наручники і зробили йому ін'єкцію психотропних ліків.

18. Заявник скаржився, що 4 березня особи, одягнені в уніформу з капюшонами, та з палицями в руках увірвалися до його камери і почали жорстоко бити його та сусідів по камері.

19. Відповідно до початкових свідчень заявника із 30 червня до 3 липня 1998 р. він залишався в наручниках у своїй камері без їжі та води. Як записано у справі, 1 липня 1998 р. біля 2 год 50 хв заявник почав стукати у двері камери та голосно кричати, погрожуючи вчинити самогубство. Декілька охоронців прибігли та наказали заявникові заспокоїтися, проте безуспішно. З огляду на те, що заявник перебував в агресивному стані, вони перевели його до камери під нагляд, де він продовжував кричати та махати руками. О 3 год 35 хв охоронці наділи йому наручники. Близько 4 год заявник заспокоївся, наручники були з нього зняті та негайно було призначено медичну перевірку.

Про застосування наручників був складений рапорт та підписаний усіма присутніми охоронцями, лікарем та затверджений начальником слідчого ізолятора. Що стосується випадку з наручниками, лікар засвідчив, що у заявника не було ні подряпин, ні синців та що заявник пояснив свою агресивну поведінку впливом «генератора».

20. За словами заявника, 22 січня 1999 р. він був жорстоко побитий охоронцями слідчого ізолятора. Однак він не надав жодних пояснень із цього приводу.

d) Заходи, що застосовувалися до заявника

21. У січні 1997 р. заявник направив скаргу п. Кудасу, керівнику відділу нагляду за дотриманням законності та виконанням рішень прокуратури Харківської області. Він скаржився на постійні випромінювання «психотропного генератора», розміщеного поблизу його камери. 20 січня п. Кудас особисто зустрівся із заявником. Заявник сказав, що знає, хто йому завдав шкоди, але розповідь про це лише представникам ООН. Заявник відмовився надати письмові пояснення та поставити підпис там, де необхідно. Пан Кудас оформив протокол бесіди, у якому зазначив, що «можливість та порядок оскарження рішень компетентних посадових осіб були роз'яснені» заявникові.

Листом від 11 листопада 1997 р. обласна прокуратура поінформувала заявника, що розслідування у справі проведено, жодного доказу щодо поганого поводження чи катування не було встановлено.

21 листопада 1997 р. п. Кудас знову пішов на зустріч із заявником і знову йому пояснив можливості правового захисту через звернення до прокуратури вищого рівня та судів.

22. У вересні 1997 р. заявник направив скаргу з використанням загальних фраз до відділу охорони здоров'я управління з питань виконання покарань Харківської області щодо якості медичного лікування. 6 жовтня 1997 р. голова відділу відповів поштою, що ретельна перевірка була проведена, але скарги заявника не знайшли свого підтвердження.

У жовтні 1997 р. заявник звернувся з подібною скаргою, яка також мала загальний характер, до прокуратури. Пан Колодій,

заступник п. Кудаса, доручив перевірити застосовані до заявника заходи. 3 листопада 1997 р. він склав висновок про те, що медична служба слідчого ізолятора не допустила жодної помилки.

23. У січні 1998 р. заявник поскаржився до обласної прокуратури на те, що 13 січня 1998 р. йому одягли наручники і вкололи психотропні речовини. Після перевірки особової справи заявника та вивчення рапортів медичного персоналу, який працював у той час, п. Кудас дійшов висновку, що ні наручники, ні інші засоби примусу не були застосовані 13 січня 1998 р. Зі слів п. Кудаса, заявник не підлягав жодній медикаментозній терапії. Пан Кудас надіслав цей висновок заявникові листом від 25 січня 1998 р.

24. У квітні та липні 1998 р. заявник скаржився п. Кудасу на те, що був підданий впливу «психотропного генератора». 6 квітня та 10 липня 1998 р. п. Кудас особисто розмовляв із заявником, який скаржився на «гіпнотичні промені», «електромагнітні хвилі» та «інші чудеса психотропної техніки», та склав протоколи цих двох зустрічей.

25. У червні чи липні 1999 р. заявник звертався до Генеральної прокуратури України зі скаргами про нібито несправедливе засудження. Листом від 21 липня 1999 р. Генеральна прокуратура України відхилила цю скаргу.

26. У цілому протягом періоду з травня 1996 р. до вересня 2000 р. заявник подав понад 150 скарг до різних національних та міжнародних інстанцій, з якихдесь близько 64 — до обласної прокуратури. У всіх скаргах він оскаржував законність рішень у його справі, а також стверджував, що був підданий жорстокому поводженню та тортурам.

2. Тримання заявника у Житомирській тюрмі

27. 14 липня 2001 р. заявника було переведено до Житомирської тюрми № 8.

17 липня 2001 р. заявника оглянула медична комісія, у складі якої був також і психіатр. Його стан мав ознаки «гострого психозу у стадії компенсації». В експертному висновку комісія зазначила, що заявникові призначали психотропні ліки протягом 1996–1997 рр., але таке лікування було викли-

кане «тимчасовим розладом психічного стану засудженого» та «не могло викликати ані гострого психозу, ані психопатії».

В. Усні свідчення, отримані делегатами Суду

28. Усні свідчення заявника та дев'яти свідків, зібрані делегатами 26 та 27 вересня 2002 р. у Житомирській тюрмі, можна узагальнити таким чином.

1. Свідчення заявника

а) **Період перебування у м. Харкові (серпень 1995 р. — липень 2001 р.)**

і. Психічний стан заявника та його спроби самогубства

29. Зі слів заявника, він не мав жодних психічних проблем до позбавлення волі. Він пройшов психіатричний огляд і отримав дозвіл на володіння зброєю. Експертна комісія визнала його здоровим, без жодних відхилень. Крім того, після арешту заявник пройшов ще одну психіатричну перевірку і був визнаний здоровим.

30. До прибуття до відділення для осіб, засуджених до смертної кари («коридору смерті»), Харківського слідчого ізолятора у 1996 році заявник знаходився у стані глибокої депресії через засудження до смертної кари. Він вважав себе невинним та пояснював свою депресію почуттям несправедливості. Однак не звертався за якою-небудь медичною допомогою, щоб покращити психічний стан. Одразу після прибуття до Харківського слідчого ізолятора його було побито, крім того, йому погрожували смертю. Зіткнувшись із таким залякуванням, він вирішив звернутися за тюремною медичною допомогою.

31. Твердження про наміри здійснити самогубство заявником (§ 15, 16) є неточними. Насправді йшлося про наміри вбивства з боку його сусіда по камері, приховані під невдалу спробу самогубства. У двох випадках заявник ділив камеру з іншим засудженим. Він отримав їжу, після якої одразу ж заснув. Після пробудження він виявив сліди повішення на шії. Заявник сказав, що не може надати більш детальні пояснення з цього приводу. З його слів, сусід по камері зняв із нього мотузку та почав звати охорону, однак ніхто не відреагував.

32. Зі дня, точна дата якого невідома, протягом зазначеного вище періоду заявник почав голодувати, він не просив ніякої медичної допомоги.

ii. Примусове медичне лікування

33. Під час свого перебування у м. Харкові заявник підлягав примусовому лікуванню, яке складалося з частих ін'єкцій у великих дозах психотропних речовин. Спочатку медикаменти йому приписали у вигляді таблеток, які він відмовлявся вживати. Незважаючи на примус, він їх випльовував. Приблизно у липні 1996 р. персонал тюрми почав йому робити ін'єкції. Лікування проводилося нерегулярно: іноді раз на тиждень, іноді кожного дня. Для того, щоб він не чинив опору і заспокоювався, охорона тюрми скручувала руки чи одягала наручники. Це лікування викликало у заявника почуття оніміння приблизно на один тиждень. Заявник переконував охорону тюрми та членів медичного персоналу не робити йому більше ін'єкцій та просив пояснити необхідність такого лікування. Йому завжди відповідали, що це наказ керівництва, якому слід підкорятися. Ніяких пояснень про необхідність ін'єкцій не надали. Кілька разів медичний персонал пропонував таблетки, погрожуючи продовжити ін'єкції у разі відмови. Ін'єкції продовжувалися до жовтня 1998 р., тобто приблизно два роки.

Стосовно природи речовин, заявник вважає, що отримував хлорпромазин чи щось подібне.

34. Крім того, з 25 червня 1996 р. заявник бачив, як без його відома підсипали в їжу ліки, що викликали підвищення температури, сонливість та зменшували рухливість.

iii. Надмірне застосування наручників

35. 5 квітня 1997 р. на заявника одягли наручники, руки були заведені за спину. Делегатам він говорив, що це тривало сім днів, пізніше заявив, що це тривало 10 днів. Він був у наручниках і вдень, і вночі. Персонал слідчого ізолятора користувався тим, що заявник був у нерухомому стані, щоб вводити йому ліки. Одного разу заявник знепритомнів, після чого охоронці вилили на нього воду. Під час зняття наручників був присутній лікар.

1 липня 1998 р. цей захід був знову застосований до заявника. Охоронці слідчого ізолятора почали з того, що перевели сусіда по камері заявника до іншої камери. Потім вони одягли наручники на зап'ястя заявника та прив'язали їх до його ліжка. Протягом трьох днів заявник перебував у нерухомому стані, він не міг їсти протягом цього часу. Через три дні охоронці зняли з нього наручники та привели знову його сусіда по камері.

36. В обох описаних випадках після наручників заявник «не відчував своїх рук». Крім того, одного разу після того, як йому вдягли наручники, охоронці з силою розвернули йому пальці, розтягуючи м'язи. Заявник заявив, що наслідки цих дій помітні й досі: він страждає від постійного відчуття оніміння в руках.

37. Заявник визнав, що іноді голосно говорив, але заперечує, що кричав, ображав інших чи порушував порядок. На його думку, ніщо не виправдовує суворі примусові заходи, застосовані щодо нього.

iv. Побиття та інші акти насильства стосовно заявника

38. Заявник стверджує, що був побитий охоронцями слідчого ізолятора чотири рази під час перебування у м. Харкові: 4 березня 1998 р., 21 лютого 1999 р., 5 квітня та 4 травня 2001 р. Зокрема, 4 березня 1998 р., через кілька днів після відвідання Харківського слідчого ізолятора членами Європейського комітету з запобігання тортурам та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, люди в капюшонах та з гумовими палицями увірвалися до камер ув'язнених та жорстоко з ними повелися. Заявник отримав сильний удар по селезінці, який дуже болісно переносив. Після цього заявник був оглянутий лікарем слідчого ізолятора, а також пройшов рентген. Медичних висновків обстеження йому не показали.

v. Інші акти примусу та насильства, повідомлені заявником

39. Заявник сказав, що протягом усього періоду, про який ідеться, він перебував під впливом «низькочастотного психотропного генератора», схованого під його камерою. Він висловив багато припущень щодо точного місця його розташування і результатів впливу.

Він стверджував, що бачив два рази дивний металевий предмет у коридорі слідчого ізолятора розмірами 2х2 м, зроблений у формі кулі з двома трубами з боків. Він упевнений, що це був «психотропний генератор», хоча не надав про нього жодних пояснень. Заявник сказав, що сусіди по камері не знаходилися під впливом «генератора» та він їм ніколи не скаржився на так зване випромінювання.

40. Заявник підкреслив, що з 1996 року його регулярно піддавали дії електрошоку, який застосовували на відстані раптово, коли він наближався до умивальника, щоб умитися, та коли випростовувався на ліжку та в інших випадках. Жодне лікування електрошоком як терапевтичним засобом не було застосоване.

ві. Скарги, направлені заявником до прокуратури

41. Приблизно у липні 1996 р., коли заявникові почали примусово колоти ліки, він скаржився до прокуратури м. Харкова, вимагаючи зупинити лікування. Він скаржився на те, що був підданий випромінюванню «психотропного генератора». Заявник підозрює, що адміністрація Харківського слідчого ізолятора не надіслала деякі його скарги. Багато разів він заявляв прокурору, що хотів би скаржитися до ООН, а не української прокуратури.

42. Заявник мав можливість спілкуватися зі своїм адвокатом під час перебування в Харківському слідчому ізоляторі. Насправді саме у цей період його теперішній адвокат, п. Тарасенко, почав із ним спілкуватися. Заявник надав йому скарги стосовно примусового лікування, але адвокат не вжив жодних заходів «через відсутність медичного досвіду». Із цього приводу заявник і п. Тарасенко вирішили, що останній не направлятиме жодної скарги від імені заявника стосовно застосування психотропних речовин чи «психотропного генератора».

б) Період перебування у м. Житомирі (з липня 2001 р.)

43. У місті Житомирі 21 січня 2002 р. заявника помістили в одиночну камеру на чотири дні. Він почував себе дуже погано, почалася блювота, потім підвищилася температура. Охоронці викликали тюремних лікарів, які не застосували жод-

них терапевтичних заходів. За чотири доби заявник повернувся до своєї камери. Він схуд, організм був зневоднений. Сусіди по камері його не впізнали. Заявник підозрював, що його хотіли отруїти.

4 лютого 2002 р. мала місце нова спроба посягання на життя заявника. Він, однак, не уточнив характеру цього замаху.

44. Зі слів заявника, 25 червня 2002 р., тобто за два місяці до приїзду делегатів Суду, він був побитий сімома працівниками адміністрації Житомирської тюрми, серед яких п'ятеро офіцерів та двоє сержантів. Йому зламали ребро. Заявник підкреслив, що 29 червня 2002 р. адміністрація тюрми вилучила у нього більшість записів із приблизно 2 500 документів, написаних ним у містах Харкові та Житомирі з метою свого захисту. Йому повернули лише 533 сторінки.

45. Під час допиту делегатами Суду заявник стверджував, що з часу переведення до Житомирської тюрми йому більше ніяких препаратів не кололи. Єдина проблема, від чого він страждав, це те, що якісь жіночі голоси переслідували його та радили вчинити самогубство. Він говорив, що це був новий засіб примусу з боку адміністрації тюрми.

Заявник сказав представникам Суду, що ці насильницькі дії були пов'язані з його зверненням до Суду, мали репресивний характер і були здійснені за наказом адміністрації тюрми, щоб змусити його відмовитися від своєї заяви.

2. Свідчення п. С. Слісаренка

46. Цей свідок був психіатром та начальником медичної частини Харківського слідчого ізолятора у той час, коли заявник перебував там, а точніше він там працював із 26 жовтня 1998 р. до 8 січня 2001 р.

47. Вперше він оглянув заявника через два тижні після того, як обійняв посаду. Це було під час щоденного огляду засуджених у «коридорі смерті». Лікар визначив, що той був здоровий з точки зору його психічного і фізичного стану. Після довгої розмови із заявником лікар не змінив своєї думки: він був упевнений, що заявник не був психічно хворим. Ця думка з плином часу також не змінилася.

48. Замість того, цей свідок охарактеризував заявника як такого, що має проблеми з психікою та схильність до симулювання, кверулянської поведінки, що не є душевною хворобою. Головна ознака його психічного стану — це неадекватна емоційна реакція на зовнішні подразники.

Попередній психіатр Харківського слідчого ізолятора, оглянувши заявника перед приїздом цього свідка, зробив такий висновок про стан заявника: «психопатія та симулятивна поведінка», тобто непорядна поведінка, спрямована на досягнення певної мети. У 2000 та 2001 рр. заявника також оглядав професор медико-правової та соціальної психіатрії, який встановив діагноз «надмірна психопатія». Згодом він перекваліфікував його на «акцентуацію особистості психопатичного типу».

49. Після того як заявник заспокоївся, до нього почали застосовувати транквілізатори у невеликих дозах протягом незначного періоду. У липні 1996 р. заявник скаржився, що чув голоси, які наказували йому вчинити самогубство. Він поведився грубо та висловлювався непристойно. Внаслідок цього він отримував ін'єкції хлорпромазину по 2 мл протягом трьох днів, двічі на день. Протягом другої половини 1996 та 1997 рр. заявник отримував аналогічні дози цього самого препарату. Одного дня у липні 1999 р. заявник прийняв дві таблетки тізерціна вранці та ввечері. В інші дні заявник отримував 25 мг хлорпромазину двічі на день протягом п'яти днів, кілька доз галоперідолу в таблетках, тізерцін та тріфтазін тричі на день протягом 10 чи 12 днів. Свідок стверджує, що йдеться про досить помірні дози (наприклад, середня доза хлорпромазину — від 100 до 200 мг на добу), та таке лікування є цілком виправданим. Заявника лікували помірними дозами хлорпромазину, галоперідолу, тізерціну та седативними препаратами. Жодні із цих медикаментів не мають побічних ефектів, про які говорив заявник.

50. Кілька разів заявник висловлював своє незадоволення лікуванням та відмовлявся від нього. Але він не сформулював жодної конкретної скарги, наприклад, на біль чи побічний ефект, які могли бути викликані цими ліками. Стосовно примусових ін'єкцій, свідок сказав, що нічого не чув про це і що заявник йому ніколи не скаржився.

51. Те саме стосується травм, нібито нанесених заявнику наручниками. Насправді є нормативне положення про те, що наручники можуть бути застосовані до засудженого лише на короткий період для заспокоювання агресивної поведінки. Член медичного персоналу слідчого ізолятора повинен бути присутнім під час застосування цього заходу чи, у крайньому разі, він повинен бути викликаний одразу після застосування наручників. Як працівник медичної частини, свідок є незалежним від адміністрації слідчого ізолятора. З медичної точки зору при застосуванні наручників та інших примусових заходів до засудженого охоронці слідчого ізолятора повинні прислухатися до нього. Після застосування наручників засуджений роздягається, потім лікар оглядає його та робить медичний висновок.

Середня тривалість застосування наручників — 25 хвилин. У будь-якому разі свідок не згадав жодного випадку, коли засуджений був залишений у наручниках на період більше ніж півтори години.

52. Говорячи про так звані удари, нібито отримані заявником, свідок заявляє, що нічого про це не знає. Як й іншим засудженим, заявнику регулярно робили флюорографію легенів на виявлення туберкульозу. Одного разу згідно зі скаргами заявника лікар запідозрив хворобу селезінки. Заявникові зробили рентген, але жодної аномалії виявлено не було.

53. Стосовно інших тверджень заявника, то свідок вважає їх необґрунтованими. Щоправда електрошок ще застосовується у деяких лікарнях для лікування осіб, що хворіють на кататонічну шизофренію, Харківська тюрма не має відповідного обладнання. Нарешті стосовно «психотропного генератора», то свідок заявив, що такі апарати не існують і є лише витвором фантазії.

3. Пані Т. Арсенюк

54. Психіатр за освітою та директор Центру медико-правової та психіатричної експертизи м. Києва, пані Арсенюк, очолювала медичну комісію, яка проводила експертизу заявника 14 грудня 2000 р.

55. Перш ніж зробити психіатричну експертизу заявника, комісія вивчила детально його медичну картку. Під час експертизи члени комісії довго розмовляли із заявником, ставили йому запитання, щоб побачити його реакцію на різні ситуації. Це дозволило комісії зробити висновок, що на той час заявник не страждав на жодне захворювання та психічний розлад. Було встановлено діагноз «акцентуація характеру зі схильністю до кверулянства та агресивності». Інакше кажучи, його особистість має деякі особливості, викликані минулими подіями його життя. Але відповідно до загальноприйнятих міжнародних норм психіатрії у нього не виявили жодних психічних проблем.

56. У 1996 та 1997 рр., після винесення смертного вироку, заявник страждав на реактивний психоз, який супроводжувався галюцинаціями. Йдеться про короткочасний психічний розлад, який завжди закінчується видужанням. Можливо, у той період його мучили «голоси», які він чув. Тоді він отримав медичне лікування у вигляді ін'єкцій. Психоз припинився у 1998 році, але заявник продовжував про це говорити, як і про ін'єкції та його постійні страждання. У психіатрії така проєкція минулих подій на теперішній час називається «метасимуляцією». Заявник розповідав членам комісії про примусові ін'єкції, із чого психіатри зрозуміли, що його скарги відносилися до 1996 та 1997 рр., а не до теперішнього часу.

Коли комісія запитала заявника про «жіночі голоси», він відповів, що раніше його переслідували такі голоси, але це припинилося, як і так звані електричні розряди. Коли його попросили детальніше розповісти про це, він не міг нічого сказати точно. До того ж, якби заявник дійсно страждав на психічні розлади, вони би вплинули на його соціальну поведінку. Жодний звіт щодо поведінки заявника у слідчому ізоляторі не виявив будь-якої патології.

57. Насамкінець, як свідок, так й інші члени комісії дійшли висновку, що скарги заявника не відповідали ні реальності, ні навіть уявленню. Він це робив, щоб переконати лікарів, що був душевно хворим та щоб викликати співчуття до себе. Така поведінка називається «симулятивною» та завжди має пев-

ну мету, наприклад, перевірку умов утримання. У своїй практиці пані Арсенюк уже зустрічала багато подібних випадків.

58. Говорячи про діагнози, встановлені лікарями Харківського слідчого ізолятора з приводу заявника, п. Арсенюк вважає їх правильними. Також вона схвалила надане йому лікування. Розлади, від яких страждав заявник, були вилікувані без ускладнень хлорпромазином, галоперідолем, тізерціном та тріфтазіном — єдиними ефективними ліками від подібних проблем.

4. Пан А. Овчаренко

59. Свідок був головним фельдшером (помічником лікаря) у Харківському слідчому ізоляторі на час утримання заявника там. Його головними обов'язками було надання щоденних медичних консультацій засудженим та ведення їх медичних карток.

60. Перші зустрічі свідка із заявником відбулися у 1997 році. У соматичному плані заявник був практично здоровим, за виключенням деяких проблем із зубами та частого головного болю. Стосовно психічного стану заявника, психіатр слідчого ізолятора виявив у нього психопатію та рекомендував лікування хлорпромазином. Дійсно, свідок повинен бути поінформований щодо лікування, призначеного лікарями для засуджених відповідної частини. Помічник лікаря «проміжного рівня» не міг поставити під сумнів ні діагноз, ні лікування, встановлене кваліфікованим лікарем.

Зі свого боку, свідок згадує, що заявник скаржився на те, що «знаходився під впливом невідомого обладнання». Два рази він був свідком страшної поведінки заявника: заявник так голосно кричав, що його почули в коридорі; він махав руками та здавався нервовим і роздратованим. Наскільки свідок зрозумів, протести заявника стосувалися його засудження, а не медичного лікування.

61. Стосовно так званих ін'єкцій, свідок не згадує, щоб заявник на це скаржився. У цілому в Харківському слідчому ізоляторі проведення ін'єкцій засудженим відбувалося без входу до камер через люки у дверях камер.

62. Заявник дійсно скаржився на удари та акти насилля, вчинені щодо нього. Одного разу під час медичного огляду він сказав, що був побитий напередодні невідомими в масках, які увірвалися до його камери. Свідок вважає цю розповідь неправдоподібною, оскільки ніколи нічого не чув про подібні випадки та ніколи не бачив людей в масках у приміщенні слідчого ізолятора. До того ж заявник не уточнив природи ударів та місць, на які вони були нанесені. Як вимагає порядок, свідок та заступник начальника слідчого ізолятора привели заявника до медичної частини, де його було піддано повному медичному обстеженню, але жодної травми не було виявлено. Рентгенівський знімок черевної порожнини виявив білу пляму біля селезінки, але лікар сказав, що то було повітря чи їжа. Зі слів свідка, це єдиний випадок, коли заявник скаржився на погане поводження.

63. Заявник також скаржився на застосування наручників щодо нього, але свідок не згадав деталей про це. За його словами, заявник був незадоволений тим, що до нього застосовувалися наручники. Стосовно скарг заявника на те, що від наручників залишилися шрами глибиною до 1 см, свідок підкреслює, що це не тільки неправда, а й таке фізично неможливо.

64. Кілька разів заявник скаржився на застосування електрошоку. Свідок стверджує, що санітарна частина Харківського слідчого ізолятора не мала і не має обладнання для застосування такого шоку.

5. Пан М. Ємельянов

65. Цей свідок є засудженим та відбуває покарання за вбивство. Він знаходився у Харківському слідчому ізоляторі з червня 1998 р. у тій самій частині, де і заявник, але в іншій камері. У Житомирській тюрмі він знаходився в одній камері із заявником.

За словами свідка, із заявником він знайомий із 5 березня 1999 р., їх камери були розташовані одна навпроти іншої. Вони зустрічалися та спілкувалися практично кожного дня під час щоденних прогулянок.

Свідок зазначив, що заявник вважав несправедливим та незаконним своє засудження та позбавлення волі. З цього

приводу в нього були часті конфлікти з адміністрацією слідчого ізолятора. Він активно скаржився до компетентних органів влади на порушення своїх прав, постійні репресії з боку адміністрації.

66. Стосовно душевного стану заявника, свідок вважає, що той був повністю здоровим. Однак усі в Харківському слідчому ізоляторі вважали, що заявник був підданий примусовому лікуванню, яке насправді мало приховану форму наукових експериментів. Ходили чутки, що в їжу заявника систематично додавали якісь речовини. Свідок визнав, що засуджені отримували їжу зі спільної каструлі, та він не зміг пояснити, як і чому саме заявник, а не інші засуджені, відчув описаний вище ефект.

Свідок чув від інших засуджених, що заявникові примусово робили ін'єкції. Одного разу в 2000 році він побачив заявника через трохи відкрите віконечко камери; обличчя заявника не було видно. Він подумав, що заявник отримав ін'єкцію. Свідок не зміг пояснити протиріччя між своїми показаннями та показаннями заявника, який говорив, що примусові ін'єкції були завершені у 1998 році.

Щодо скарг заявника на електрошок, свідок сказав, що чув про це. Зі свого боку, він ніколи не відчував цього шоку, вібрацій чи інших дивних явищ у своїй камері.

67. Свідок підтвердив, що заявник був кілька разів побитий охоронцями Харківського слідчого ізолятора. Він визнав, що ніколи не був присутній під час таких сцен насилля та ніколи не бачив шрамів, синців та інших видимих ознак фізичного насилля у заявника, а знав про це з чуток.

Якось у 2000 році свідок дізнався від інших засуджених, що заявник був побитий заступником начальника слідчого ізолятора. Одного разу під час щоденної прогулянки свідок почув, як працівник адміністрації слідчого ізолятора погрожував заявникові, що той буде «рано чи пізно» забитий до смерті. Одного разу заявник був покараний та ізолюваний у камері. Після того як його випустили, він уже не виглядав як завжди; він сказав свідкові, що його побили.

Під час побиття, яке нібито мало місце у 1998 році, свідок не був присутнім, оскільки тоді ще не був ув'язненим у Хар-

ківському слідчому ізоляторі. Інші ув'язнені розповіли, що чоловіки у масках та камуфляжі увірвалися до камер, одягли наручники на засуджених та побили їх палицями.

68. Заявник скаржився на несправедливе застосування до нього наручників. Свідок сказав, що у Харківському слідчому ізоляторі та Житомирській тюрмі кожного дня засудженим одягають наручники, коли їх виводять із камер. Вони носять наручники, коли йдуть на прогулянку, в душ, до медичної частини. Але коли якась комісія чи інспекція відвідує тюрму, на засуджених не вдягають наручники.

Зі слів свідка, сусід по камері заявника сказав йому, що заявника тримали в наручниках протягом кількох днів, прив'язаним до ліжка. Свідок не вказав точної тривалості застосування цього заходу до заявника.

6. Пан В. Неділько

69. Цей свідок є заступником начальника Харківського слідчого ізолятора. Він єдиний, хто здійснює контроль за ключами від усіх камер, без нього навіть начальник слідчого ізолятора не може туди зайти.

70. Свідок погоджується, що перед тим як Харківський обласний суд виніс вирок від 25 квітня 1996 р., заявник поводився нормально. Після смертного вироку та, головним чином, після його підтвердження Верховним Судом України його поведінка змінилася. Заявник почав проявляти схильність до самогубства, унаслідок чого і був узятий під примусовий нагляд. Два рази протягом ув'язнення (7 вересня 1997 р. та 1 липня 1998 р.) з інтервалом вісім чи дев'ять місяців заявник робив спроби повіситися на саморобній мотузці. В обох випадках спроби самогубства зупинив сусід по камері та покликав охорону. З метою заспокоєння заявника охоронці одягли йому наручники. Це тривало 1 год 25 хв вперше та приблизно 25 хв вдруге. Дійсно, на всіх засуджених одягають наручники, коли їх виводять на прогулянку чи в інші місця. Коли ж вони повертаються до себе, наручники одразу знімають.

71. Після кожної спроби самогубства заявник був оглянутий лікарями, зокрема психіатром, який виписав ліки. Однак заявник ніколи не скаржився на примусові медичні ін'єкції.

72. На початку відбування покарання поведінка заявника не спричинила значних проблем охоронцям та адміністрації. Однак з того моменту, коли органи Конвенції почали спілкуватися з ним із приводу його заяви, поведінка заявника змінилася. Він просив, іноді з криком та образливим тоном, залишити його на самоті у своїй камері, щоб він зміг написати до Страсбургу; але особу зі схильностями до самогубства не можна було залишати одну.

73. Одного разу 1 червня 1998 р. заявник дійсно отримав кілька ударів палицею. На короткий період він залишався сам у своїй камері. Одного разу троє охоронців прийшли помістити до нього іншого засудженого. Заявник був тоді агресивним, почав виштовхувати охоронців та засудженого з камери, хапаючи охоронців за рукави одягу та за шії; він вимагав, щоб його залишили на самоті, щоб написати до Страсбурзького суду. Після цього протесту охоронці нанесли йому два удари палицею по спині. Свідок сказав, що охоронці не могли діяти інакше. Після цього заявник заспокоївся. Він одразу ж поскаржився до начальника слідчого ізолятора, який наказав лікареві його оглянути. Лікар констатував червону пляму на спині заявника від палиці. Із цього приводу був складений рапорт.

74. Стосовно інших випадків, коли заявник стверджував, що йому було нанесено удари 4 березня 1998 р. та 22 січня 1999 р., свідок заявив, що це невірно. Дійсно, заявник скаржився начальнику слідчого ізолятора, що був побитий того самого дня, але медичні обстеження, зроблені за наказом начальника слідчого ізолятора, не виявили жодних травм. Заявник скаржився на те, що його побили люди у масках, хоча у Харківському слідчому ізоляторі ніколи не було людей у масках та капюшонах. Насправді фізично неможливо організувати бійку в установі, де знаходиться більше 4 тис. ув'язнених та лише 42 охоронці. Ніхто не забороняв засудженим зустрітися із членами Комітету із запобігання катуванню і нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню; вони могли з ними говорити без охоронців.

7. Пан І. Ванеєв

75. У той час, коли заявник був ув'язнений у Харківському слідчому ізоляторі, свідок працював помічником інспектора, цю посаду він обіймає і досі. Його функції полягають у попередженні втеч засуджених, нагляді за роздачею їжі, збиранні скарг засуджених та їх передачі до адміністрації слідчого ізолятора.

76. Заявник під час перебування у Харківському слідчому ізоляторі поводив себе нормально. Згодом, після відхилення його касаційної скарги, почав скаржитися на голоси, що його переслідували, та на апарат, який діяв на нього. Тоді він отримав відповідне медичне лікування. Заявник дійсно спробував вчинити самогубство, але це було не під час чергування свідка. Також свідок ніколи не застосовував наручники до заявника, щоб його заспокоїти, натомість йому, як й іншим засудженим, одягали наручники з метою безпеки, коли їх переводили з камер в інше місце. Стосовно випадку, що стався 1 червня 1998 р., свідок сказав, що не пам'ятає його. Він зазначив, що додавання психотропних речовин в їжу заявника є неможливим, оскільки всі засуджені отримують їжу з одного посуду.

8. Пан С. Кудас

77. Свідок є прокурором та начальником підрозділу з нагляду за дотриманням законів при виконанні рішень із кримінальних справ прокуратури Харківської області. Він відповідає за вивчення скарг засуджених стосовно режиму та умов їх тримання. Кожного місяця свідок відвідує тюрми та здійснює огляд кожної установи.

Під час цього огляду засуджені можуть поговорити з ним віч-на-віч без охорони. Цей свідок підпорядковується прокурору Харківської області та є цілком незалежним від виконавчої влади при здійсненні своїх функцій. Про будь-яке застосування «спеціальних засобів» примусу, ударів палицею, наручників потрібно йому повідомляти. Якщо заявник вважає це застосування невинуватим та надмірним, він може відкрити дисциплінарне чи кримінальне провадження проти охоронців.

78. Скарги засуджених розглядаються таким чином. Засуджений викладає свою скаргу письмово та в закритому вигляді вручає її черговому охоронцю. Той передає скаргу до спеціального відділу слідчого ізолятора, який її пересилає для вивчення адресату, тобто до компетентного органу. Засуджені можуть вільно користуватися своїм правом на звернення, практично неможливо охоронцеві перешкодити реалізації цього права. Для перевірки фактів, зазначених у скарзі, прокурор повинен прибути на місце та особисто поговорити із засудженим.

Якщо прокурор скаргу відхилить, засуджений може направити клопотання до прокурора області, потім — до Генерального прокурора України. Одночасно він може скаржитися до компетентного суду. Свідок визнає, що жоден спеціальний закон не передбачає окремої можливості звернення до суду, але Конституція України зобов'язує суди розглядати ці звернення, і це підтверджується практикою.

79. Протягом 1997 та 1998 рр. заявник скаржився регулярно до прокуратури, один раз на три чи чотири місяці (перша скарга була відправлена на початку 1997 року). Загалом він надіслав більше 20 скарг. Усі скарги були розглянуті самим свідком чи його підлеглими. Заявник скаржився на те, що знаходився під випромінюванням «генератора», скаржився на голоси, які наказували йому вчинити самогубство, на неправильність вироку щодо нього. Для вивчення скарг заявника свідок зустрічався з ним особисто; згодом він звернувся до компетентних лікарів, які підтвердили, що у заявника був реактивний психоз.

Стосовно претензій заявника щодо медичного лікування, то свідок попросив управління охорони здоров'я м. Харкова перевірити це. Цей орган не виявив жодного порушення щодо цього. Управління констатувало, що заявник бачив, як дають ліки, придбані в аптеках м. Харкова, та що застосування цих ліків було вірним.

80. Одного разу заявник поскаржився на те, що йому одягли наручники та примусово зробили ін'єкцію ліками; прокурор відповів за цю скаргу. Дійсно свідок знає всі випадки, коли заявник отримував ці ін'єкції. Пояснення та документи,

надані адміністрацією слідчого ізолятора, виявили, що до зазначеної дати заявник не проходив ніякого медичного лікування. Оскільки скарга була складена приблизно через два місяці після оскаржуваних подій та заявник не мав жодних тілесних ушкоджень, у прокуратурі не було підстав сумніватися у версії адміністрації.

Разом з тим, заявник ніколи не скаржився на побиття людьми в масках, електрошок та застосування щодо нього на-ручників.

81. Свідок та його співробітники відповіли на більшість скарг заявника письмово. Вони не відповіли на всі скарги, оскільки в більшості випадків у них не порушувалося жодного правового питання. Заявник обмежувався лише тим, що вимагав вимкнення «генератора». Коли свідок попросив його розповісти детально щодо впливу цього апарата, той відмовився зробити письмову заяву з цього приводу. Він сказав, що розповідь усі деталі цих подій лише представникам Суду та ООН. За таких умов не можна було здійснити ефективний розгляд скарг заявника.

82. До того ж свідок нагадує, що заявник міг би оскаржити відповіді прокуратури до Генеральної прокуратури України чи звернутися до компетентного суду, але він цього не зробив.

9. Пан А. Ковбасюк

83. Терапевт за освітою, свідок очолює медичну частину Житомирської тюрми. Він веде медичні картки засуджених, зокрема і заявника. Кожного разу, коли засуджений просить допомоги у свідка чи іншого лікаря, його відвідують, а результати огляду заносять до картки. Крім того, перш ніж помістити засудженого до карцеру, адміністрація повинна завжди запитати думку свідка. Якщо він не погодиться, покарання не може застосовуватися. За словами свідка, адміністрація тюрми ніколи не ігнорувала його думки з цього приводу.

84. Заявник прибув до Житомирської тюрми 14 липня 2001 р. Одночасно медична частина тюрми отримала його медичну картку, передану адміністрацією Харківського слідчого ізолятора. 17 липня 2001 р. заявника оглянула медична комісія, до якої входив психіатр, очолювана свідком. Комісія констату-

вала, що заявник був здоровим як фізично, так і психічно. З того часу заявник не мав особливих проблем зі здоров'ям, за винятком бронхіту та хронічного гастриту. Він продовжував проходити обов'язкове медичне обстеження два рази на рік.

85. Двічі засоби примусу були застосовані до заявника у м. Житомирі. 27 червня 2001 р. заявнику одягали наручники. Від наручників не залишилося жодного сліду на його руках. Свідок не знає тривалості цього заходу. Крім того, 25 червня 2002 р. заявник отримав кілька ударів палицею по сідницях, унаслідок чого у нього з'явилися невеликі синці. В обох випадках заявник пройшов медичне обстеження, яке не виявило ніяких серйозних ушкоджень. Свідок сказав, що й іншим засудженим Житомирської тюрми не було спричинено жодних серйозних ушкоджень унаслідок застосування до них «спеціальних засобів примусу».

10. Пан В. Чумак

86. Свідок є психіатром Житомирської тюрми.

87. Коли заявник потрапив до Житомирської тюрми, п. Чумак знаходився у відпустці; заявник був оглянутий його заступником — психіатром, який входив до складу медичної комісії (§ 27 та 84). Лікар встановив, що заявник був психічно здоровим, ніякого психічного розладу в нього виявлено не було.

У медичній картці заявника зазначено діагноз «психопатія збудженого типу», встановлений під час його перебування у м. Харкові, який не заперечується свідком, разом з тим цей діагноз підлягав повторній перевірці лікарями. Потім свідок помітив у заявника часті ознаки збудженості, дратівливості та агресивності; дуже часто заявник поводив себе агресивно та нечемно стосовно адміністрації та сусідів по камері. Крім того, він часто скаржився на головний біль, через що свідок запропонував йому ліки у вигляді таблеток, від яких той відмовився.

С. Загальний висновок делегації

88. Заслухавши заявника 26 та 27 вересня 2002 р., представники Суду не виявили у нього жодних видимих ознак фізичного насильства, зокрема, шрамів чи інших слідів від ран на руках.

Д. Висновки Європейського комітету із запобігання катуванню і нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (КПТ)

89. 9 жовтня 2002 р. Комітет опублікував доповідь про візит в Україну в лютому 1998 р., у якому містяться висновки та рекомендації щодо Харківського слідчого ізолятора (неофіційний переклад французькою мовою зроблено секретаріатом Суду):

«<...> 2. Погане поводження

114. Делегація почула дуже мало нарікань на погане поводження із засудженими, вчинене персоналом Харківського слідчого ізолятора.

Однак вона отримала інформацію про інцидент, що стався вірогідно 10 лютого 1998 р. у слідчому ізоляторі. Відповідно до цієї інформації в камері для тримання засуджених до смертної кари один із засуджених відмовився від їжі, був примушений стояти біля стіни з розставленими ногами та закладеними за шию руками, доки не знепритомнів. Делегація бажає отримати звіт із цього приводу від української влади.

115. На жаль, випадки поганого поводження мають час від часу місце в будь-якій тюремній системі. У зв'язку з цим компетентні органи повинні вживати відповідних заходів. Делегація хотіла б отримати інформацію щодо цього в 1997–1998 рр., а саме про кількість скарг на погане поводження до установ, що знаходяться у системі Державного департаменту з питань виконання покарань, та звіт щодо дисциплінарних санкцій та покарань, застосованих відповідно до цих скарг.

3. Тюрма (слідчий ізолятор) № 313/203 м. Харкова

<...> с. Засуджені до смертної кари

<...> 136. Будь-який режим, що позбавляє засуджених відповідного розумового та фізичного стимулу, може негативно вплинути на особу та призвести до поступового погіршення розумових та соціальних здібностей.

Нагляд, здійснений делегацією під час візиту, виявив, що багато засуджених до смертної кари були проти волі піддані суворому режиму. Це було підтверджено головним лікарем установи, який підкреслив, що умови тримання засуджених

призвели до численних проблем зі здоров'ям. Відповідно до цього делегація рекомендує українській владі терміново переглянути режим тримання засуджених до смертної кари в тюрмі м. Харкова № 203 ... застосовувати корисну працю та забезпечити належні людські контакти. Принаймні відповідні інструкції повинні бути змінені.

138. Делегація отримала численні скарги засуджених до смертної кари на відсутність інформації про їх правовий стан (щодо просування чи перегляду їхньої справи, передачі та перевірки скарг, зокрема і до Комісії).

4. Догляд за здоров'ям

<...> В. Персонал та обладнання

144. До медичної частини слідчого ізолятора м. Харкова входять семеро лікарів: головний лікар, троє терапевтів, педолог, дерматовенеролог, психіатр, дантист та рентгенолог, які працюють у режимі повної зайнятості. Крім того, такі спеціалісти, як отоларинголог, гінеколог, другий психіатр, хірург, спеціаліст з лицьової хірургії, надавали регулярні консультації один раз на тиждень. У термінових випадках засуджених доставляли до лікарень системи Міністерства охорони здоров'я України. Крім того, повний день працювали дев'ятеро фельдшерів (помічників лікарів) із 4-річним досвідом, які також входили до медичної частини, один із них був помічником у лабораторії, ще один працював у рентгенології. Лікарям та фельдшерам допомагали 10 помічників із дво- та трирічним досвідом, які брали аналізи та медичні проби. У медичній частині не було психолога.

С. Медичні огляди після прибуття

150. У слідчому ізоляторі м. Харкова процедура медичного огляду після прибуття може бути визнана відповідною. Ново-прибулі засуджені одразу оглядаються фельдшером чи лікарем на виявлення травм, шкіряних чи інфекційних хвороб. Засудженим роблять флюорографію та інші медичні аналізи на виявлення інфекцій (такі як аналіз на сифіліс та виявлення паразитів). Інші аналізи, такі як аналіз на СНІД та вірус гепатиту В, також пропонуються засудженим, які входять в до групи ризику на ці захворювання. Під час обстеження засу-

дженням надається інформація про вірус СНІДу, шляхи та способи його поширення, отримання якої засвідчується підписом засудженого.

<...>

151. Ситуація є менш задовільною стосовно записів травм засуджених. Якщо наявність травм констатується, інформація про них заноситься медичним персоналом до медичної картки засудженого; цей запис, у принципі, повинен супроводжуватися всіма скаргами та всією інформацією, наданою засудженим у зв'язку з цим. Теоретично лікар повинен доповісти начальнику установи про такі випадки для того, щоб можна було вжити необхідних заходів. Одночасно видно, що увага надається лише серйозним ушкодженням, які виявляються у новоприбулих засуджених. Медичні записи були зроблені у формі переліку, висновків не було. Засуджені під час переведення взагалі не проходили медичного огляду.

Комітет вважає, що в медичній картці засудженого, який має травми та є новоприбулим чи під час його переведення, має міститися така інформація: загальний опис стану здоров'я та всі його скарги на погане самопочуття, об'єктивні медичні висновки щодо медичного огляду. Також на вимогу засудженого лікар повинен надати йому медичну довідку.

Відповідно до зазначених вище зауважень делегація рекомендує відповідним органам влади України розвивати проведення медичного огляду. Такий підхід повинен також застосовуватися у всіх випадках, коли засуджений піддається медичному обстеженню із застосуванням сили в тюрмі.

<...>

5. Інші питання, що належать до компетенції КПП

<...>

д. Процедура оскарження та контролю

170. Ефективні процедури оскарження та контролю є засобом боротьби проти поганого поводження у тюрмі. Можливість оскарження повинна бути відкритою для засуджених та засуджені повинні мати конфіденційний доступ до компетентних органів влади.

171. Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, може подати скарги начальнику слідчого ізолятора та має можливість конфіденційно звернутися до прокурора. Делегація пропонує відповідним органам української влади зазначити Президента Комітету з запобігання катувань у списку посадових осіб, до яких засуджені можуть звернутися конфіденційно.

172. Прокурор відповідає за перевірку тюрем та повинен слідкувати за дотриманням законів у цих закладах. Такі перевірки мають місце один раз на місяць, та після їх проведення складається звіт. Представники Генеральної прокуратури України пояснили, що прокурори, які проводять огляд тюрем, мають право відвідувати місця позбавлення волі, щоб перевірити умови утримання, проконтролювати дисциплінарні заходи та додержання відповідних нормативно-правових актів з цього приводу. Комітет хотів би отримати копії звітів прокурора, відповідального за перевірку слідчого ізолятора м. Харкова, протягом періоду з червня до жовтня 1998 р.».

90. Того самого числа Комітет опублікував звіт про свій другий візит, який мав місце у липні 1999 р., істотні частини звіту містили таке:

« <...> 2. *Погане поводження*

25. Делегація не отримала жодної скарги на погане фізичне поводження із засудженими з боку працівників слідчого ізолятора м. Харкова.

<...>

Навпаки, їм скаржилися на фізичне насилля та руйнування особистих речей, здійснені членами особливого підрозділу (спецназу), що регулярно вривалися до колонії № 85, яку також відвідав Комітет. Останній випадок стався незадовго до візиту делегації.

<...>

3. *Повторний візит до тюрми (слідчого ізолятора) № 313/203 м. Харкова*

<...> b. *Засуджені до смертної кари*

<...> 36. Тимчасове положення Директора департаменту з питань виконання покарань від 25 червня 1999 р. деталізує

юридичний статус та права засуджених до смертної кари. Передбачається, що умови утримання не повинні принижувати людську гідність та засуджені мають право на читання, відправлення культів та на звернення зі скаргами, право на відвідування родичів протягом двох годин на місяць, необмежене листування та відсутність цензури при цьому.

Комітет рекомендує потурбуватися про неухильне застосування положення. Необхідно потурбуватися, щоб у слідчому ізоляторі м. Харкова, як і в інших закладах, засуджені до смертної кари мали ефективне право на двогодинні побачення та необмежене листування. Необхідно поінформувати засуджених до смертної кари про це Положення, щоб впевнитися, що вони обізнані про свої права та обов'язки. Комітет рекомендує вжити заходів, щоб листування із Судом було вільним та без цензури.

5. Проблеми зі здоров'ям

<...>

45. У слідчому ізоляторі м. Харкова не було жодного посилення роботи медичної частини та медичного догляду.

Усе ж таки були вжиті певні заходи відповідно до рекомендацій Комітету.

Усі ці заходи можуть тільки отримати заохочення. Комісія рекомендувала знову посилити ефективність роботи персоналу слідчого ізолятора. Перш за все це стосується фельдшерів та санітарів. Це повинно покращити медичний догляд та умови гігієни.

49. Комісія порушує ще три питання, спільні для двох установ, які вона відвідала. Перше питання стосувалося труднощів забезпечення медикаментами, більш актуальне в 1998 році. У слідчому ізоляторі та колонії № 85 (зокрема в міжобласній лікарні) запаси медикаментів були дуже обмежені, а термін дії деяких ліків у колонії закінчився. Крім того, було недостатньо запасів медикаментів від туберкульозу <...>».

II. ВІДПОВІДНЕ ВНУТРІШНЄ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України від 28 червня 1996 р.

91. Стаття 51 Конституції України передбачає, що кожен має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб.

Стаття 52 Конституції України передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

В. Виправно-трудоий кодекс України від 23 грудня 1970 р. (зі змінами)

92. Стаття 44 цього Кодексу передбачає, що кожен ув'язнений має право направляти пропозиції, заяви та скарги до органів державної влади та посадових осіб. Результат розгляду пропозиції, заяви чи скарги повідомляється ув'язненому під розписку.

Відповідно до ст. 128 у разі нелюдського та принизливого поведіння з ув'язненим з боку працівника тюрми останній притягується до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

С. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-ХІІ (зі змінами)

93. Відповідно до ст. 12 цього Закону прокурор розглядає заяви і скарги про порушення прав громадян та юридичних осіб, крім скарг, розгляд яких віднесено до компетенції суду. Прокурор здійснює нагляд за додержанням вимог законодавства щодо порядку розгляду скарг усіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами. Прийняте прокурором рішення може бути оскаржене вищестоящому прокурору або до суду.

Відповідно до ст. 44 прокурор має право здійснювати нагляд за додержанням законності під час перебування осіб

у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, виправно-трудових, інших установах, що виконують покарання або заходи примусового характеру, які призначаються судом, додержанням встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку та умов тримання або відбування покарання особами в цих установах, їх прав і виконання ними своїх обов'язків. Прокурор, який здійснює нагляд, має право: у будь-який час відвідувати установи, в яких засуджені відбувають покарання, вивчати умови утримання, знайомитися з особовими справами, перевіряти законність наказів адміністрації цих установ, зупиняти виконання таких актів, опротестовувати або скасовувати їх у разі невідповідності законодавству, вимагати від посадових осіб пояснень із приводу допущених порушень.

Відповідно до ст. 45 постанови і вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов тримання затриманих, заарештованих, засуджених є обов'язковими і підлягають негайному виконанню.

III. РЕКОМЕНДАЦІЯ № R (98)7

94. Істотними полсженнями Рекомендації № R (98)7 Комітету Міністрів Ради Європи щодо етичних та організаційних аспектів догляду за здоров'ям у системі виконання покарань є такі:

«I. Головні аспекти права на догляд за здоров'ям в установах виконання покарань

<...>

C. Згода хворого та медична таємниця

<...>

14. За винятком випадку, коли ув'язнений страждає від хвороби, при якій він не може розуміти природи свого стану, ув'язнений повинен мати можливість дати лікарю свою згоду на будь-яке медичне обстеження та здійснення аналізу, крім випадків, передбачених законом. Ув'язненому повинні роз'яснювати підстави для обстеження.

15. Повинна бути отримана згода від душевнохворих та від пацієнтів, що знаходяться в ситуаціях, коли медичні обов'яз-

ки та правила безпеки є необов'язковими, наприклад, у випадках відмови від їжі та лікування.

16. Будь-який відступ від згоди хворого повинен бути законним та базуватися на загальних принципах.

17. <...> Ув'язнені можуть зробити медичний запит, і лікар зобов'язаний на нього відповісти. Будь-яке рішення щодо обґрунтованості цього запиту залежить в останню чергу від відповідальності лікаря.

18. Жоден ув'язнений не повинен переводитися до іншого виправного закладу без медичних документів, які мають бути передані за умов конфіденційності. Про передачу документів ув'язненим повинні повідомляти. Вони повинні мати можливість оскаржити відмову згідно з національним законодавством.

Лікарям необхідно передати в письмовому вигляді всю корисну медичну інформацію стосовно засуджених, яких переводять.

II. Специфічна роль лікаря та іншого медичного персоналу в контексті середовища виконання покарань

<...>

С. Специфіка патології та її попередження у середовищі виконання покарань

30. Будь-який слід насилля, виявлений у ув'язненого під час медичного обстеження, коли він прибуває до виправного закладу, повинен бути засвідчений лікарем і записаний разом із поясненнями ув'язненого та своїми висновками. Потім ця інформація передається до установи зі згоди ув'язненого.

31. Будь-яка інформація про насилля стосовно ув'язнених протягом періоду ув'язнення повинна бути передана до компетентних органів. Як правило, для цього необхідно отримати згоду всіх зацікавлених осіб.

32. У виключних випадках із дотриманням правил професійної етики згода ув'язненого не завжди є необхідною. Якщо це буде визнано корисним, медична частина повинна зібрати статистичні дані щодо травмувань та передати їх до керівництва виправного закладу та до відповідних міністерств згідно з національним законодавством.

III. Організація медичного догляду в тюрмах із точки зору поточних проблем

<...>

D. Психіатричні симптоми: душевні проблеми та розлад особистості, що можуть призвести до самогубства

<...>

55. Ув'язнені, що страждають на душевні розлади, повинні бути поміщені до лікарні, де є необхідне обладнання та кваліфікований персонал. Рішення про лікування ув'язненого приймає психіатр з дозволу компетентних органів влади.

56. У випадках, коли не можна запобігти ізоляції душевнохворих, вона повинна тривати якомога менше, а хворі повинні бути під постійним медичним наглядом.

57. У виключних випадках, коли йдеться про душевнохворих, застосування заходів фізичного примусу може бути передбачене протягом мінімального періоду, необхідного для покращення стану.

58. Ризик самогубства повинен бути врахований медичною частиною та іншими працівниками в'язниці. Якщо застосовано заходи фізичного примусу, щоб запобігти завданню собі шкоди засудженими, то постійний нагляд та підтримка повинні застосовуватися протягом кризових періодів.

E. Відмова від лікування, голодування

60. Якщо засуджений відмовляється від лікування, яке йому пропонується, він повинен на вимогу лікаря написати заяву про відмову в присутності свідка. Лікар повинен розповісти про медичне лікування, наявну альтернативну терапію та попередити про ризик, який може виникнути внаслідок його відмови. Лікар повинен пересвідчитися, що хворий усвідомлює свій стан.

<...>

F. Насилля у тюрмі: процедури та дисциплінарні санкції, дисциплінарна ізоляція, фізичний примус, режим посиленої безпеки

<...>

65. Лікар не повинен надавати дозвіл чи заборону на застосування сили працівниками в'язниці, які повинні самі взяти на себе відповідальність за підтримку порядку та дисципліни.

66. У разі, коли санкції у вигляді дисциплінарної ізоляції та інших заходів дисциплінарного характеру і безпеки погіршують фізичний чи розумовий стан здоров'я засудженого, медичний персонал повинен надати медичну допомогу чи лікування на вимогу засудженого чи працівника в'язниці».

ЩОДО ПРАВА

I. ЩОДО ПРЕДМЕТА СПОРУ

95. Суд одразу відзначає, що в зауваженнях щодо суті справи та подальших численних листах заявник повторив усі скарги, викладені ним на стадії прийнятності заяви. Стосовно цього Суд нагадує, що предмет спору обмежується рішенням про прийнятність та Суд, у принципі, не має компетенції відновлювати розгляд скарг, визнаних неприйнятними (див. рішення у справі *«Ламанна проти Австрії»* від 10 липня 2001 р., № 28923/95, § 23; та з відповідними змінами рішення у справі *«Тлімменос проти Греції»*, № 34369/97, § 28). Рішенням від 7 травня 2002 р. Суд визнав прийнятними до розгляду лише дві скарги заявника, що ґрунтуються на статтях 3 та 13 Конвенції. Тому Суд не може задовольнити інші вимоги заявника.

96. Крім того, Суд нагадує, що відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права, на яких ґрунтується Конвенція, кожна Договірна Сторона керується лише фактами, які мали місце після набрання чинності Конвенцією щодо них (див. рішення у справі *«Совтрансавто Холдинг проти України»*, № 48553/99, § 56). У цьому контексті Суд зазначає, що Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 р., але в цій справі частина фактів, на які посилався заявник, мала місце до цієї дати. Суд не має компетенції щодо визначення порушень Конвенції до цієї дати (див. із відповідними змінами рішення у справі *«Багетта проти Італії»* від 25 червня 1987 р., серія А № 119, § 20).

Крім того, Суд зазначає, що заявник посилається також на події, які відбувалися в Житомирській тюрмі із січня 2002 р., зокрема після 7 травня 2002 р., дати винесення рішення про прийнятність заяви. З огляду на це він нагадує, що предмет спору щодо суті зазвичай обмежується ухвалою щодо прий-

нятності відповідної заяви (§ 95 вище) і що цей принцип застосовується й у хронологічному аспекті. Правда те, що часом із метою економії процедури Суд може визнати, що наступні факти стали продовженням тих, на яких базувалася ухвала, щодо прийнятності (див. рішення у справі «Олсон проти Швеції» (№ 1) від 24 березня 1988 р., серія А № 130, § 56 та рішення у справі «Нуутінен проти Фінляндії», № 32842/96, § 101). Проте у цій справі йдеться про цілком нові факти і такі, які відрізняються від тих, що увійшли до ухвали про прийнятність; вони можуть насправді бути предметом нової заяви, яка може бути подана до Суду.

97. Таким чином, Суд обмежить розгляд заяви тією частиною, яка стосується скарг заявника за статтями 3 і 13 Конвенції та належить до періоду з 11 вересня 1997 р., дати набуття чинності Конвенцією щодо України, до 14 липня 2001 р. — дати переведення заявника з Харківського слідчого ізолятора до Житомирської тюрми. Йдеться про стверджуване зловживання медичним лікуванням, застосування електрошоку, надмірне застосування наручників та інше погане поводження у Харківському слідчому ізоляторі та про стверджувану відсутність ефективних засобів оскарження цих дій.

II. ЩОДО ПОПЕРЕДНЬОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

98. Уряд порушує питання про неприйнятність заяви для подальшого розгляду, оскільки заявник не вичерпав усіх національних засобів захисту. Уряд говорить, що протягом ув'язнення заявник не скаржився до компетентних органів на нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження чи катування. Заяви, направлені заявником до різних національних інстанцій, не призвели до перегляду рішень щодо них.

Уряд стверджує, що українська правова система надає кожному можливість звертатися до суду з метою захисту своїх прав чи для оскарження дій або бездіяльності органів державної влади та що система в цілому є ефективною як для засудженого, так і для будь-кого.

99. Зі свого боку заявник повідомив, що протягом відбування покарання він направляв до прокуратури багато скарг

на нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження та тортури, але жодна скарга не мала результату. Він підкреслив, що жодного ефективного розслідування щодо покарання винних не було проведено.

100. Суд нагадав, що метою ч. 1 ст. 35 Конвенції, яка містить норму про вичерпання внутрішніх засобів захисту та оскарження, є надання державам-учасникам можливості для попередження порушення прав чи відновлення порушених прав, перш ніж особа звернеться до Суду (див. рішення у справі «Селмуні проти Франції», № 25803/94, § 74). Правило ст. 35 § 1 базується на тезі, описаній у ст. 13, з якою це правило має певні схожі моменти, тобто на тому, що засоби правового захисту мають існувати з достатнім рівнем певності як у теорії, так і на практиці, а також бути здатними надати відшкодування у разі порушення права (див. рішення у справі «Кудла проти Польщі», № 30210/96, § 152). Логічно, що § 1 ст. 35 вимагає вичерпання всіх доступних, ефективних та адекватних засобів захисту, забезпечених достатньою мірою як у теорії, так і на практиці, і здатних надати відшкодування за порушене право (див., наприклад, рішення у справі «Аксой проти Туреччини» від 18 грудня 1996 р., § 51, 52).

101. У цій справі Уряд вважає, що заявник не вичерпав усіх національних засобів захисту, хоча скаржився на відсутність ефективних засобів захисту в українському праві. За цих обставин Суд вважає, що тези Уряду пов'язані із суттю скарги заявника в розумінні ст. 13 Конвенції (див. рішення у справах «Ротару проти Румунії», № 28341/95, § 40; «Сальман проти Туреччини», № 21986/93, § 81–88; та «Абдурахман Орак проти Туреччини» від 14 лютого 2002 р., № 31889/96, § 59; з відповідними змінами «Анноні де Гуссола та інші проти Франції», № 31819/96 і 33293/96, § 39). Отже, не можна окремо визначитися з обґрунтованістю попереднього заперечення без розгляду суті скарги.

ІІІ. ЩОДО ПОРУШЕННЯ СТ. 3 КОНВЕНЦІЇ

102. Заявник скаржить, що був підданий постійним тортурам (через введення психотропних медикаментів та засто-

сування електрошоку), а також нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню (що виявлялося у побоях, приниженні, погрозах, залякуванні та застосуванні наручників протягом тривалого строку). Він вважає себе жертвою численних порушень ст. 3 Конвенції, яка передбачає таке: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

А. Аргументи сторін

103. Уряд заперечує всі скарги заявника. Він визнає факт утримання заявника в наручниках, але лише для того, щоб його заспокоїти, і лише у двох випадках, 7 вересня 1997 р. та 1 червня 1998 р., протягом нетривалого часу. Що стосується 1 червня 1998 р., то Уряд стверджує, що заявник утримувався в наручниках протягом 25 хвилин, щоб не дозволити йому закінчити життя самогубством. Насправді біля 2 год 50 хв старший охоронець відділу повідомив своєму керівництву, що заявник кричав, бив у двері камери та погрожував вчинити самогубство. Заявник не реагував на заклики до порядку, приблизно о 3 год 20 хв охоронець викликав «групу безпеки», серед яких був і заступник начальника слідчого ізолятора. О 3 год 35 хв на заявника вдягли наручники. Він швидко заспокоївся, й о 4-ій годині наручники зняли. Лікар, якого покликали через кілька хвилин і який обстежив заявника, не констатував жодних травматичних ушкоджень та склав звіт. Близько 8-ї години адміністрація слідчого ізолятора покликала заявника для надання письмових пояснень щодо своєї поведінки, проте той відмовився це виконати.

Подібні дії мали місце і 7 вересня 1997 р.; заявник залишався в наручниках протягом однієї години та 25 хвилин. За даними Уряду, заявник ніколи не був у наручниках більше часу, ніж це передбачено й правилами утримання. Так само як й інші особи, що утримуються, заявнику одягають наручники кожного разу при виході з камери. Уряд стверджує, що ця процедура повністю відповідає заходам безпеки та не має відношення до ст. 3 Конвенції.

104. Уряд відкидає посилення заявника на те, що 4 березня 1998 р. він був побитий людьми в масках. Насправді цього дня о 10-ій годині заступник начальника Харківського слідчого ізолятора та кілька інших охоронців здійснювали регулярний технічний контроль усіх камер відділу, де утримувався заявник. Усім затриманим наказали висунути руки через віконце, їм було вдягнуто наручники, після чого двері камер були відчинені, і засуджених виводили в коридор. Після перевірки всіх камер засудженим було дозволено повернутися до камер, двері були закриті, а наручники зняті таким самим способом, що й одягнені. Уряд наполягає, що застосування сили не мало місця.

Також Уряд заперечує проти застосування сили щодо заявника 22 січня 1999 р.

105. Говорячи про свідчення п. Ємельянова (§ 65–68), Уряд визнає, що ця особа була поміщена до Харківського слідчого ізолятора 12 червня 1998 р., крім того, він був поміщений у відділ для арештованих, у той час як заявник знаходився в камері для засуджених до смертної кари («у коридорі смерті»). 5 травня 1999 р. п. Ємельянов був засуджений Харківським обласним судом і переведений до відділення, де утримуються засуджені. До цієї дати він не міг мати жодного контакту із заявником і не може бути свідком подій 1998 року.

106. Насамкінець, Уряд заперечує всі інші обвинувачення заявника. Слід відзначити, що скарги заявника на «фізичні тортури» не мають реального підґрунтя, вони є результатом його психічно неврівноваженого стану. Уряд стверджує, що жодного незаконного засобу медичного лікування не було застосовано щодо заявника і що останній не був підданий ні електричному шоку, ні іншим забороненим ст. 3 Конвенції способам лікування.

107. Заявник, зі свого боку, наполягає на нелюдському та такому, що принижує людську гідність, поводженні, так само як і на застосуванні тортур, стверджуючи, що обстеження, проведене лікарем-психіатром слідчого ізолятора, є результатом застосування тортур, ін'єкцій, електричного шоку, так само як і електромагнітного впливу, фізичного та психічного тиску.

В. Оцінка Суду

1. Загальні принципи, що впливають з практики Суду

108. Як вже зазначав Суд, ст. 3 Конвенції присвячена одній з найважливіших фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Ця стаття забороняє катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність, покарання, незалежно від обставин і дій жертви. Природа злочину, за який заявник засуджений, не має жодного значення для розгляду скарг у розумінні ст. 3 (див. справи «*V. проти Великобританії*», № 24888/94, § 69; «*Лабіта проти Італії*», № 26772/95, § 119; та «*Кудла проти Польщі*», § 90).

Суд нагадує знову, що для того, щоб застосувати ст. 3 Конвенції, погане поводження повинно досягти мінімуму суворості. Оцінка мінімуму залежить від усіх обставин справи, а саме: від тривалості утримання, фізичного та психологічного впливу, статі, віку, стану здоров'я жертви (див. справи «*Лабіта проти Італії*», § 120 та «*Кудла проти Польщі*», § 91). Для того, щоб покарання чи поводження були нелюдськими чи такими, що принижують людську гідність, страждання чи приниження повинні мати форму поводження або покарання, встановленого законом. Питання, чи мало поводження за мету образити чи принизити жертву, є іншим елементом, що потрібно врахувати (див. справу «*V. проти Великобританії*», § 71 та рішення у справі «*Ранінен проти Фінляндії*» від 16 грудня 1997 р., § 55). Відсутність такої мети в будь-якому разі не виключає порушення ст. 3 Конвенції.

109. У будь-якому разі скарги на підставі ст. 3 Конвенції на тортури та погане поводження повинні бути доведені «поза розумним сумнівом». У цьому разі розумний сумнів не є сумнівом, що базується на чисто теоретичній можливості чи викликаний для уникнення негативних висновків. Це сумнів причини якого можуть бути знайдені в представлених фактах (див. «*Грецьку справу*», № 3321/67, 3322/67, 3323/67 та 3344/67, доповідь Комісії від 5 листопада 1969 р.). Докази поганого поводження можуть бути взяті з об'єднаних даних, із неспростовних презумпцій, достатньо серйозних і точних (див. рішення у справі «*Ірландія проти Об'єднаного Коро*»

лівства» від 18 січня 1978 р., серія А № 25, § 161, «Лабіта проти Італії», § 121 та «Дікме проти Туреччини», № 20869/92, § 73). Отже, для того, щоб визначити, чи справді мало місце поведження, викрите зацікавленою особою, Суд повинен спиратися на всі елементи наданих йому доказів чи у разі потреби на ті, які він зможе офіційно отримати (див., наприклад, рішення у справі «Вільваража та інші проти Об'єднаного Королівства» від 30 жовтня 1991 р., № 215, § 107).

110. Крім того, Суд нагадує, якщо особа, захищаючись, стверджує, що була піддана поведженню, яке суперечить ст. 3 Конвенції, із боку поліції чи будь-якого іншого державного органу, це положення, поєднане одночасно із загальним обов'язком держави, відповідно до ст. 1 Конвенції, гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені Конвенцією, вимагає існування дійсно ефективного розслідування. Це розслідування, наприклад, таке, що вимагається ст. 2 Конвенції, повинно проводитися для того, щоб виявити та покарати винних (див. рішення у справах «Мак-Кан та інші проти Об'єднаного Королівства» від 27 вересня 1995 р., серія А № 324, § 161, «Кайя проти Туреччини» від 19 лютого 1998 р., § 86 та «Яса проти Туреччини» від 2 вересня 1998 р., § 98). Якби не було так, то, незважаючи на фундаментальну значимість, загальна нормативна заборона катування чи нелюдського та такого, що принижує, поведження не була б ефективною на практиці і можливо в деяких випадках представники держави мали можливість порушувати права тих, хто знаходиться під їх юрисдикцією (див. справи «Лабіта проти Італії», § 131, «Дікме проти Туреччини», § 101 та «Ассенов та інші проти Болгарії» від 28 жовтня 1998 р., § 102).

2. Стверджуване погане поведження

111. Погане поведження, на яке скаржиться заявник, полягало у примусовому застосуванні адміністрацією слідчого ізолятора психотропних медикаментів, у надмірному застосуванні наручників, у побитті та інших актах насильства, а також у застосуванні «психотропного генератора» та електричного шоку. Суд по черзі перевірить кожен елемент цієї скарги.

а) Примусове медичне лікування

112. Оскільки заявник скаржитися на примусові медичні заходи у формі ін'єкцій психотропних речовин, Суд нагадує свою практику, згідно з якою національні органи влади зобов'язані захищати здоров'я людей (див. рішення у справах «*Муйсель проти Франції*», № 67263/01, § 40, «*Хуртадо проти Швейцарії*» від 28 січня 1994 р., серії А № 280-А, § 79). Тому відсутність належного медичного догляду можна розцінити як поводження, що суперечить ст. 3 Конвенції.

Таким чином, відсутність відповідних медичних заходів може суперечити ст. 3 (див. справу «*Ілхан проти Туреччини*», № 22277/93, § 87). Це стосується і медичних заходів, які здійснюються уповноваженими медичними органами в тюрмі. Йдеться саме про ув'язнених, які страждають від хвороб і мають психічні розлади, тому потрібно враховувати їх особливу «вразливість» (див. рішення у справі «*Аертс проти Бельгії*» від 30 липня 1998 р., справу «*Кінан проти Об'єднаного Королівства*», № 27229/95, § 111).

Саме медичним працівникам належить право вирішувати, спираючись на їх знання, які засоби терапії застосовувати для того, щоб підтримати фізичний та психічний стан ув'язнених. Медична концепція базується на таких принципах: необхідні терапевтичні заходи, якщо це звичайно не шкодить зацікавленій особі, не можуть бути «нелюдськими чи такими, що принижують». Однак навіть такі заходи можуть суперечити ст. 3 Конвенції, від якої не можна відступати (§ 108 вище). Таким чином, Суд повинен переконатися, що відповідне лікування було необхідним (див. рішення у справі «*Герцедфальс проти Австрії*» від 24 вересня 1992 р., серія А № 244, § 82).

113. Відповідно до свідчень п. Слісаренка, пані Арсенюк та п. Неділька, записів у медичній картці заявника та власних пояснень заявника (§ 30, 49, 56, 70 вище) після його засудження до смертної кари Харківським обласним судом та підтвердження цього вироку Верховним Судом України заявник пережив такі психологічні моменти та хвилювання, які він ніколи не переживав до цього моменту, перебував у стані розгубле-

ності та стурбованості напередодні неминучого покарання. Суд не має жодного сумніву щодо цього, оскільки він уже наголошував на руйнуючому характері «синдрому коридору смерті» (див. «Сьорінг проти Об'єднаного Королівства» від 7 липня 1989 р., серія А № 161, § 100–111). Зокрема, він звертає увагу на матеріали справи, відповідно до яких заявник принаймні двічі намагався вчинити самогубство (§ 15, 16).

114. Суд намагається встановити, чи зменшилися симптоми заявника після прийняття медикаментів (хлорпромазину, галоперидолу, седюксану, тізерціну и тріфтазіну) у формі таблеток та ін'єкцій (§ 11, 12). Суд відзначає, що медичні документи містять тільки загальну інформацію, яка не уточнює, чи в кожному конкретному випадку позивач приймав добровільно медикаменти, чи адміністрація застосовувала силу. Однак він констатує, що заявник не може надати точних доказів, які б могли привести до висновку про зловживання медичними засобами та примусове їх застосування.

По-перше, Суд не бачить причин, щоб ставити під сумнів як загальний опис застосованих до заявника речовин, так і їх прямий та непрямий вплив, як вони були описані свідками п. Слісаренком та пані Арсенюк (§ 49 та 58). По-друге, ніщо не свідчить про перевищення медичним персоналом слідчого ізолятора допустимих доз. По-третє, заявник не може підтвердити те, що медичний персонал застосовував інші медикаменти, ніж зазначені в його особистій картці. Навпаки, Суд зауважив, що в документах справи немає підтвердження фактів, на які посилається заявник щодо страждань, які він пережив; особливо ніщо не вказує на те, що заявник робив зауваження лікарям, адміністрації слідчого ізолятора чи прокурору стосовно цього питання. Медичні документи заявника не містять жодних вказівок на те, що мали місце скарги на побічні дії медикаментів. Усі скарги заявника, направлені до прокуратури та управління охорони здоров'я Харківської області стосовно так званих терапевтичних зловживань, були складені загальними фразами і не пояснювали деталей страждань, які він пережив (§ 21–24, 79–81).

115. З іншого боку, Суд відзначає деякі суперечності в датах медикаментозної терапії. Насправді записи в медичній картці заявника свідчать про періодичне застосування медикаментів протягом 1996–1997 рр. Із 13 січня 1998 р. жодні медичні заходи не застосовувалися. Заявник знаходився тільки під постійним психіатричним наглядом (§ 12). В усній формі заявник стверджував, що ін'єкції закінчилися у жовні 1998 р., а відповідно до його письмових зауважень вони й досі тривають. За свідченнями п. Слісаренка (§ 49), найбільш переконливою є перша версія. Згідно із записами медичної картки лікування проводилося періодично і зупинялося кожного разу, коли у заявника виникали фізичні проблеми, і він цього не заперечував. Суд не має сумнівів щодо свідчень пані Арсенюк про те, що скарги заявника на примусове лікування стосуються періоду до 1998 року. Висновок комісії Центру медико-правової та психіатричної експертизи м. Києва від 14 грудня 2000 р. підтверджує це (§ 56, 57). Що стосується свідка п. Ємельянова, який був сусідом по камері заявника, Суд встановив, що він почав спілкуватися із заявником з березня 1999 р., тобто після того, як лікування припинилося, і тому він не був свідком цих подій. Уряд вказав на те, що п. Ємельянов не міг пояснити це протиріччя. Суд вважає його свідчення недостовірними.

116. Керуючись усіма наявними даними, Суд не може встановити, що заявник був підданий примусовому лікуванню всупереч ст. 3 Конвенції.

б) Зловживання наручниками

117. Заявник скаржить на страждання та рани внаслідок зловживання наручниками. Суд встановив, що зазвичай тримання в наручниках не порушує ст. 3 Конвенції, якщо воно є законним та необхідним заходом. З огляду на це необхідно проаналізувати, зокрема, ризик ушкоджень та шкоди (див. «*Ранінен проти Фінляндії*», § 56 та «*Муїсель проти Франції*», § 47, а також «*D.G. проти Ірландії*», № 39474/98, § 99).

118. У цій справі Суд встановив, що наручники як засіб примусу були застосовані до заявника двічі: вперше — 7 вересня 1997 р. та вдруге — 1 липня 1998 р. (§ 16 та 19). Стосовно

першого випадку, Суд не має компетенції його досліджувати, оскільки він стався до того, як Україна ратифікувала Конвенцію (§ 96).

Стосовно другого випадку, який стався 1 липня 1998 р., Суд має сумнів щодо того, наскільки ефективно заявник скаржився на це до прокуратури та інших органів державної влади. Відповідно до матеріалів справи, протоколу про застосування наручників (§ 19) та свідчень п. Неділька (§ 70) заявник перебував у наручниках менше 25 хвилин, а ці наручники були застосовані для заспокоєння його агресивного та збудженого стану. Немає жодного доказу того, що цей захід тривав довше.

119. Щодо скарг заявника на шрами від наручників, Суд посилається на медичний висновок про недостовірність цього (§ 19 та 63). Висновок суду ґрунтується на дослідженнях делегатів, які під час відвідання заявника не виявили жодних шрамів на його руках (§ 88). Заявник не показав, що наручники спричинили йому страждання, які можуть бути підставою для порушення ст. 3 Конвенції.

Враховуючи усе зазначене вище, Суд вважає, що при застосуванні наручників 1 липня 1998 р. адміністрація слідчого ізолятора не перевищила своїх повноважень. Це був необхідний захід для заспокоєння заявника та для попередження застосування сили заявником щодо себе, оскільки перед цим він здійснив дві спроби самогубства. Суд не може кваліфікувати ці заходи як «нелюдські та такі, що принижують гідність».

120. Стосовно щоденного застосування наручників під час перебування заявника поза своєю камерою, Суд вважає таке застосування виправданим заходом безпеки в тюремному середовищі. Тому немає жодної підстави з цього приводу для порушення ст. 3 Конвенції.

с) Побої

121. Суд нагадує, що коли особа позбавлена волі, то застосування щодо неї фізичної сили тоді, коли це не викликано необхідністю, є посяганням на людську гідність і порушенням ст. 3 Конвенції (див. рішення у справах «Текін проти Туреччини» від 9 червня 1998 р., § 52–53, «Лабіта проти Італії»,

§ 120; «Пантеа проти Румунії» від 3 червня 2003 р., № 33343/96, § 180). Суд визнає, що інколи дуже важко засудженому отримати докази поганого поводження з боку охоронців тюрми (див. справу «Лабіта проти Італії», § 125). За цих обставин засуджений повинен отримати докази, наприклад, вимагаючи зробити йому медичний огляд. Суд нагадує, що і для національних судів, і для Суду погане поводження, що оскаржується, повинно бути детально описане, щоб Суд мав змогу повністю оцінити ситуацію.

122. Заявник скаржиться, що був побитий п'ять разів протягом перебування у Харківському слідчому ізоляторі: 4 березня 1998 р., 22 січня та 21 лютого 1999 р., 5 квітня та 4 травня 2001 р. (§ 18, 20 та 38). Суд аналізує всі ці випадки.

123. По-перше, на випадок, що стався 22 січня 1999 р., заявник не подав жодної скарги про зміст та тривалість поганого поводження. Відповідно до слів свідка п. Неділька заявник скаржився того дня начальнику слідчого ізолятора на удари (§ 74), але Суд дійшов висновку, що скарга не була подана належним чином. Крім того, лікар не знайшов жодної рани у заявника. Суд вважає, що відсутність відповідної інформації у справі свідчить про те, що 22 січня 1999 р. не мало місця погане поводження.

По-друге, Суд констатував, що така сама ситуація з так званими ударами мала місце і 2 лютого 1999 р., і 5 квітня, і 4 травня 2000 р. Також матеріали справи свідчать, що заявник ніколи не скаржився до прокурора чи до іншого компетентного національного органу на погане поводження в той період і що відповідні твердження були розглянуті тільки під час візиту делегатів Суду.

124. Заявник стверджує, що був побитий особами в масках, які увірвалися до його камери 4 березня 1998 р. Із цього приводу Суд відзначив, що заявник ефективно скаржився начальнику Харківського слідчого ізолятора на побиття. Був призначений медичний огляд, але жодної травми не було виявлено у заявника (§ 62 та 74). Зі слів свідка п. Овчаренка рентген черевної порожнини заявника показав аномалію селезінки. Лікар оцінив цю проблему як незначну (§ 62).

Беручи до уваги послідовність скарг заявника, пояснення свідків та відповідно до висновку Комітету проти катувань, згідно з яким особи в капюшонах взагалі могли побити ув'язнених в іншій установі, відвіданій членами Комітету (див. п. 25 другої доповіді Комітету, § 90), Суд вважає показання заявника дещо емоційними. Суд не знаходить жодного елемента, який міг би підтвердити реальність фактів, на які він посилається. Показання заявника не підтверджуються жодними матеріалами справи та показаннями свідків. Заявник стверджує, що побиття сталося після візиту членів Комітету (§ 38) та після другої доповіді делегації в 1999 році.

Делегація Комітету майже не почула жодної скарги на погане фізичне поводження із засудженими, в якому б звинувачувалися співробітники Харківського слідчого ізолятора (§ 90).

125. Суд відзначив, що свідок п. Неділько показав, що 1 червня 1998 р. заявник отримав два удари палицею у спину внаслідок свого агресивного поводження зі співробітниками слідчого ізолятора (§ 73). Здається, що заявник не згадував цей випадок ні в листуванні із Судом, ні в бесіді з делегатами.

126. Суд не отримав жодного прийняттого та переконливого доказу того, що заявник отримав удари, які мали ознаки «нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження». Суд не може довіряти показанням свідка п. Ємельянова, який обмежився повтором слів заявника і посилався на чутки (§ 66–68).

d) Інше поводження, на яке скаржиться заявник

127. Заявник скаржиться на те, що був підданий електрошоку, та стверджує, що це були не терапевтичні заходи, а електричні заряди. Він наполягає на тому, що отримував їх у своїй камері (§ 40). У справі немає жодного документа та не надано жодного надійного доказу щодо існування відповідного обладнання в Харківському слідчому ізоляторі. Суд зробив висновок, що скарги заявника з цього приводу є необґрунтованими.

Не було надано жодного надійного доказу того, що заявника опромінювали психотропним генератором, та не було дове-

дено, чи взагалі існував цей апарат і чи був він у Харківському слідчому ізоляторі (§ 53, 79 та 81).

е) Висновки

128. Підсумовуючи та враховуючи все зазначене вище, спираючись на оцінку доказів та звіт делегатів, Суд вважає, що факти справи недостатні для того, щоб встановити існування поведження, забороненого ст. 3 Конвенції.

Отже, Суд стверджує, що у цій справі не мало місця порушення ст. 3 Конвенції.

3. Щодо проведеного розслідування

129. Що стосується характеру розслідування, проведеного відповідними органами державної влади України на підставі скарг заявника, Суд нагадує, що в частині скарг на жорстоке поведження процесуальні гарантії ст. 3 Конвенції, визначені практикою Суду (§ 110), переплітаються з гарантіями ст. 13 Конвенції. У справі «Ілхан проти Туреччини» Суд постановив, що «вимога ст. 13, у силу якої кожна особа, що обґрунтовано скаржиться на порушення ст. 3 Конвенції, повинна мати ефективний засіб правового захисту та необхідні процесуальні гарантії від зловживання з боку представників держави» і що «питання, констатувати порушення ст. 3 Конвенції чи ні, залежить від конкретних обставин справи» (там само, § 92).

130. Заявник подав скаргу на порушення ст. 13 Конвенції. Суд, зі свого боку, вирішив приєднати розгляд попереднього заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів захисту до розгляду питання про порушення ст. 13 по суті (§ 101). За цих обставин Суд вважає, що скаргу заявника на відсутність ефективного розслідування національними органами скарг на погане поведження слід розглядати згідно зі ст. 13, а не ст. 3 Конвенції.

IV. ЩОДО ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

131. Посилаючись на ст. 13 Конвенції, заявник скаржиться на те, що не мав «ефективного засобу правового захисту» в українському праві, який би надав йому можливість довести порушення ст. 3. Стаття 13 передбачає: «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право

на ефективний засіб захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

А. Зауваження сторін

132. Уряд стверджує, що не було жодного порушення ст. 13 Конвенції та ніщо не перешкоджало заявникові подати скаргу на катування та нелюдське і таке, що принижує гідність, поведження до компетентних органів влади України, особливо до прокуратури. Уряд стверджує, що українське право передбачає для кожної особи ефективні засоби, які надають можливість скаржитися на погане поведження та тортури, та що правова система ефективно реагує на скарги, які подаються. Також кожна особа може в судовому порядку оскаржувати факти порушення своїх прав.

133. Заявник стверджує, що не було проведено жодного ефективного розслідування на підставі скарг, які він направляв до різних органів влади України та до яких він скаржився на погане поведження і тортури.

В. Оцінка Суду

134. Суд нагадує, що ст. 13 Конвенції гарантує існування у внутрішньому праві засобів, які надають можливість скористатися правами і свободами, закріпленими в Конвенції. Це положення вимагає, щоб відповідний внутрішній орган вивчив зміст скарги, яка базується на Конвенції, та забезпечив необхідне виправлення порушеного права. Розуміння зобов'язання, що впливає зі ст. 13, залежить від природи скарги, яку заявник обґрунтовує на підставі Конвенції. За певних умов певний набір внутрішніх засобів правового захисту може відповідати вимогам ст. 13, навіть якщо жоден із цих засобів, узятий окремо, не відповідає їм (див. рішення у справі «Шагал проти Об'єднаного Королівства» від 15 листопада 1996 р., § 145). Засіб правового захисту відповідно до ст. 13 Конвенції повинен бути ефективним на практиці, як і в теорії, у тому розумінні, що користуванню засобами захисту не повинні чинитися перешкоди діями або бездіяльністю органів влади держави-відповідача (див., зокрема, рішення «Аксой

проти Туреччини», цитоване вище, § 95 та «Абдурахман Орак проти Туреччини», § 97).

Крім того, природа права, гарантованого ст. 3 Конвенції, має вплив на ст. 13 Конвенції. З огляду на важливість заборони катування та нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, а також особливу вразливість ситуації потерпілого від катування, ст. 13 Конвенції покладає на державу обов'язок провести глибоке та ефективне розслідування скарг на катування (див. справу «Аксої проти Туреччини», § 98).

135. Суд нагадує, що ст. 13 Конвенції вимагає існування ефективних засобів захисту лише стосовно тих скарг, які є обґрунтованими в розумінні Конвенції, тобто які *a priori* ставлять серйозні проблеми поваги до прав, гарантованих Конвенцією (див. рішення у справах «Бойл та Райс проти Об'єднаного Королівства» від 27 квітня 1988 р., серія А № 131, § 52; «Повел і Райнер проти Об'єднаного Королівства» від 21 лютого 1990 р., серія А № 172, § 31). Отже, у цій справі Суд констатував, що скарги заявника за ст. 3 Конвенції не підкріплюються достатніми доказами та позбавлені обґрунтування. За цих обставин Суд має деякі сумніви щодо «обґрунтованості» принаймні частини скарг заявника.

З іншого боку, Суд нагадує, що відхилення скарги, що ґрунтується на ст. 3 Конвенції, за недостатністю доказів не обов'язково позбавляє їх «обґрунтованості». У принципі, констатація відсутності порушення не усуває обов'язку держави провести ефективне розслідування щодо суті відповідної скарги, яка принаймні на момент подання може об'єктивно вважатися «обґрунтованою» (див. рішення «Бойл і Райс проти Об'єднаного Королівства», § 52, «Кайя проти Туреччини», § 107 і «Яса проти Туреччини», § 113). Суд презюмує, що всі скарги заявника відповідали критерію «обґрунтованості».

136. Суд зауважує, що відповідно до українського законодавства на прокурора покладається обов'язок розглядати скарги засуджених на погане поводження та тортури, збирати необхідні докази та відвідувати місця позбавлення волі для того, щоб опитати засуджених та працівників пенітенціарного

закладу. Прокурор має повноваження щодо ефективного проведення розслідування на підставі скарг та покарати винних за скоєні порушення. Суд зауважує, зокрема, що відповідно до ст. 45 Закону України «Про прокуратуру» рішення та накази прокурора щодо умов та правил тримання є обов'язковими та повинні бути негайно виконані (§ 93). Прокурор має, таким чином, набір правових засобів для забезпечення позитивних зобов'язань, які випливають зі ст. 3 Конвенції.

Крім того, Суд зазначає, що якщо прокурор відхиляє скаргу, заявник може звернутися до обласного прокурора та Генерального прокурора України (§ 78 та 82). Також він має право скаржитися до компетентного суду.

137. Виходячи з матеріалів справи, у період із травня 1996 р. до вересня 2000 р. заявник направив більше 150 скарг до різних національних та міжнародних установ, більшу частину — до обласної прокуратури. Більшість скарг розглянув прокурор п. Кудас. Він казав, що відвідував Харківський слідчий ізолятор щомісячно. Під час візиту він міг зустрічатися та говорити із засудженими. Заявник міг безперешкодно зустрітися з прокурором кілька разів (§ 21, 24 та 79), крім того, міг вільно направляти скарги. Суд з'ясував, що за скаргами на медичне лікування мало місце розслідування (§ 22, 79 та 80). Заявник отримав письмові відповіді на більшість скарг (§ 81). Також він міг вільно зустрічатися зі своїм адвокатом (§ 42).

138. Суд зауважив, що заявник кілька разів адресував до п. Кудаса письмові скарги. Проте під час опитування прокурором він відмовлявся надавати точні обставини відповідно до скарг (§ 21, 41, 81). Суд вважає, що через відсутність співпраці з боку заявника не можна нарікати на прокурора, що він не провів ефективного розслідування.

Насамкінець Суд зауважує, що якщо заявник не був задоволений розслідуваннями, проведеними районною прокуратурою, він міг оскаржувати отримані рішення та відповіді до прокуратури Харківської області, пізніше — до Генерального прокурора України. Відповідно до матеріалів справи лише одного разу заявник ефективно звернувся до Генерального прокурора України. Його скарга стосувалася лише законності

його засудження і не стосувалася суті розглянутих у цій справі скарг (§ 25). Суд дійшов висновку, що заявник мав внутрішні ефективні засоби захисту, якими він не скористався.

139. Враховуючи все зазначене вище, Суд не може зробити висновку, що заявник був позбавлений «ефективних засобів захисту» стосовно його скарг за ст. 3 Конвенції. Як наслідок порушення ст. 13 Конвенції у цій справі не мало місця.

Із цих підстав Суд одногolosно:

1. *Об'єднує* попереднє зауваження Уряду і *постановляє*, що немає необхідності його розглядати окремо.

2. *Постановляє*, що не мало місця порушення ст. 3 Конвенції.

3. *Постановляє*, що не мало місця порушення ст. 13 Конвенції.

Вчинено французькою мовою та повідомлено в письмовій формі 10 лютого 2004 р. відповідно до правила 77 § 2 і 3 Регламенту Суду.

2.7. Справа «Меріт проти України»

Згідно з позицією Європейського суду з прав людини (далі — Суд) у цій справі тривалість розслідування кримінальної справи щодо заявника не відповідала критерію «розумного строку» в розумінні § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція). Крім того, Суд констатував відсутність у заявника можливості пришвидшити розслідування, а також отримати компенсацію за затримку, що порушує вимоги ст. 13 Конвенції

Рішення щодо суті
від 30 березня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. Л. Лукайдез, п. С. Бірсан, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, п. В. Томассан, п. А. Мулароні (судді), а також п. С. Долле (Секретар Секції), порадившись у нарадчій кімнаті 9 березня 2004 р., виносить таке рішення, прийняте цього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа ґрунтується на заяві проти України, поданій до Суду відповідно до ст. 34 Конвенції п. Семом Мерітом (далі — заявник), громадянином Ізраїлю. 13 листопада 2000 р. Інтереси заявника представляла пані Андрасоні, юрист, що практикує в Румунії.

2. Уряд України (далі — Уряд) представляли пані В. Лутковська, яку згодом змінила пані З. Бортновська, представники Уряду в Суді.

3. Заявник скаржився на порушення ст. 6 § 1 та ст. 13 Конвенції щодо тривалості розгляду кримінальної справи.

4. 22 жовтня 2002 р. Суд вирішив передати скаргу заявника щодо стверджуваної нерозумної тривалості провадження

* Заява № 66561/01

Уряду-відповідачу. Він також визнав частину скарг заявника неприйнятними. Відповідно до положень ст. 29 § 3 Конвенції Суд вирішив розглядати подані скарги по суті одночасно з їх прийнятністю.

ФАКТИ

5. Заявник — п. Меріт, 1939 року народження. Він володіє 99 % акцій компанії СП «Джейсон Індастріз» (далі — JDE), зареєстрованої в Україні.

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. 27 вересня 1997 р. Вадул-Сирецька митниця Державної митної служби України провела митну перевірку товарів, що містять кофеїн, які поставляються JDE (компанією володіє заявник) як внесок до статутного фонду JDE. Митна перевірка показала, що вантажна митна декларація була заповнена представниками JDE на підставі фальшивих документів. 29 вересня 1997 р. Вадул-Сирецька митниця Державної митної служби порушила кримінальне розслідування за фактом вчинення таких злочинів, як контрабанда та шахрайство.

7. Того самого дня справа була передана до прокуратури Чернівецької області (далі — прокуратура) для подальшого розслідування. На підставі постанов прокуратури від 10, 20 жовтня і 18 листопада 1997 р. та 19 січня 1998 р. Вадул-Сирецька митниця Державної митної служби України конфіскувала документи, що стосувались фінансових та комерційних активів JDE.

8. 13 жовтня 1997 р. прокуратура наклала арешт на власність JDE для забезпечення доказів та 16 жовтня 1997 р. арештувала рахунки JDE. Вона також конфіскувала всі документи JDE, зокрема бухгалтерські книги та копії контрактів, а також іншу власність, що належить JDE та заявнику.

9. 28 січня 1998 р. заявник був затриманий за підозрою у скоєнні кримінального злочину відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК).

10. 30 січня 1998 р. прокуратура винесла постанову про арешт заявника з подальшим триманням під вартою протягом кримінального розслідування проти нього.

11. 4 лютого 1998 р. прокуратура звинуватила заявника відповідно до Кримінального кодексу України (далі — КК) у контрабанді (ст. 70), шахрайстві з фінансовими ресурсами (ч. 2 ст. 148⁵ КК) та вчиненні посадового підлогу (ч. 2 ст. 172 КК).

12. 5 лютого 1998 р. прокурор продовжив строк розслідування до чотирьох місяців.

13. 17 березня 1998 р. прокурор продовжив строк тримання заявника під вартою до чотирьох місяців.

14. 6 квітня 1998 р. прокурор продовжив строк розслідування до п'яти місяців та 14 днів.

15. 9 червня 1998 р. заявник був додатково звинувачений в ухиленні від сплати податків (ст. 148² КК) та умисній фальсифікації документів (ст. 194 (2) КК).

16. 10 червня 1998 р. заявник був повідомлений про закінчення слідства.

17. 30 січня 1999 р. заступником прокурора був затверджений обвинувальний висновок.

18. 3 лютого 1999 р. справа була направлена до Ленінського районного суду м. Чернівці (далі — районний суд).

19. 29 червня 1999 р. районний суд зобов'язав прокуратуру провести додаткове розслідування обставин справи у зв'язку з неповнотою розслідування. Під час провадження заявник подавав клопотання до районного суду, вимагаючи свого звільнення. Його клопотання були відхилені районним судом через те, що існував ризик його втечі.

20. У липні 1999 р. прокуратура оскаржила рішення про додаткове розслідування до Чернівецького обласного суду (далі — обласний суд) на підставі того, що вже існували докази в достатній кількості.

21. 10 серпня 1999 р. обласний суд відхилив заяву прокуратури, виходячи з того, що було необхідно провести додаткове розслідування для відновлення картини злочину.

22. 25 серпня 1999 р. заявник був звільнений з-під арешту на підставі постанови слідчого прокуратури. Крім того, він був зобов'язаний не залишати свого місця проживання.

23. 22 вересня 1999 р. запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд стосовно заявника був змінений на зобов'язання

з'являтися до органів слідства та суду. Того самого дня кримінальне розслідування проти заявника було припинене у зв'язку з винесенням постанови про розшук Л. Льодянової (обвинуваченої у справі).

24. У вересні 1999 р. JDE порушила справу в районному суді проти Уряду, Чернівецької обласної адміністрації та прокуратури, вимагаючи повернути їх власність і документи.

25. 15 вересня 1999 р. районний суд адресованим JDE листом повідомив, що не розглядатиме скарги на дії юридичних осіб, оскільки вони не підвідомчі суду.

26. 1 жовтня 1999 р. районний суд, зважаючи на додаткові докази JDE, відмовив у розгляді скарги проти Уряду та прокуратури з огляду на те, що скарга непідвідомча суду. Він також вирішив, що це питання підвідомче Вищому господарському суду України.

27. 27 жовтня 1999 р. обласний суд задовольнив касаційну скаргу JDE, скасувавши рішення від 1 жовтня 1999 р., та передав справу на повторний розгляд до того самого суду.

28. 3 листопада 1999 р. районний суд призупинив провадження у справі через невиконання JDE формальних вимог Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) щодо подання скарг (ст. 137). Суд надав JDE строк до 16 листопада 1999 р. для виправлення помилок.

29. 17 листопада 1999 р. районний суд відмовився розглядати скарги JDE, оскільки вони не виконали вимог ухвали від 3 листопада 1999 р. Це рішення підтримав обласний суд 1 грудня 1999 р.

30. 14 грудня 1999 р. JDE подав нову скаргу проти Уряду, Чернівецької обласної адміністрації та прокуратури.

31. 6 січня 2000 р. районний суд залишив скаргу JDE без розгляду у зв'язку з недотриманням формальних вимог ст. 137 ЦПК щодо подання скарг. JDE було надано строк до 14 січня 2000 р. для усунення недоліків.

32. 17 січня 2000 р. районний суд відмовився розглядати скарги JDE, оскільки останній не усунув недоліків, зазначених в ухвалі від 6 січня 2000 р.

33. 2 лютого 2000 р. обласний суд скасував ухвалу від 17 січня 2000 р. та повернув справу на розгляд по суті до того самого суду.

34. 24 квітня 2000 р. районний суд відхилив клопотання щодо компенсації моральної та матеріальної шкоди, завданої JDE Урядом, Чернівецькою обласною адміністрацією та прокуратурою. Зокрема, суд встановив, що скарги JDE становили окрему вимогу, що мала бути подана до суду відповідно до ст. 137 ЦПК.

35. 25 квітня 2000 р. районний суд під час слухання у присутності сторін відмовився розглядати вимоги JDE щодо повернення власності та документів як такі, що не підпадають під юрисдикцію суду відповідно до статей 227¹ та 248³ ЦПК та ст. 234 КПК. Він також вирішив припинити провадження у справі.

36. 31 травня 2000 р. обласний суд підтримав це рішення. Зокрема, він визначив, що на цей момент вимоги JDE не визначені в цивільному провадженні. Крім того, відзначив, що у внутрішньому законодавстві існують різні процедури для їх розгляду.

37. У травні 2000 р. заявник порушив провадження проти обвинувачення, вимагаючи завершення кримінального розслідування стосовно нього. 2 червня 2000 р. районний суд відхилив його скаргу як таку, що не підпадає під юрисдикцію суду згідно зі статтями 248³ ЦПК та ст. 234 КПК. Зокрема, це зумовлено тим, що заявник не скористався особливою процедурою подачі скарги на постанови слідчого, винесені під час попереднього слідства.

38. 20 липня 2000 р. кримінальне розслідування було припинене у зв'язку з недостатністю доказів.

39. 19 вересня 2000 р. заступник прокурора скасував рішення від 20 липня 2000 р. у зв'язку з невиконанням слідчим вказівок районного суду, які були надані в постанові суду від 29 червня 1998 р. (див. § 19). Прокуратура направила справу на додаткове розслідування.

40. 22 листопада 2000 р. районний суд виніс постанову про затримання Л. Лядянової.

41. 7 грудня 2000 р. прокуратура поінформувала заявника, що кримінальне розслідування стосовно нього до цього часу продовжується.

42. Кримінальне розслідування на сьогодні зупинене у зв'язку з розшуком Л. Льодянової.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.

Стаття 55

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

<...>

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

<...>

РОЗДІЛ VII

ПРОКУРАТУРА

Стаття 121

Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні ін-

ших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Стаття 122

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади.

Строк повноважень Генерального прокурора України — п'ять років.

Стаття 123

Організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом.

<...>

Стаття 124

<...>

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

<...>

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

<...>

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. (у редакції від 21 червня 2001 р.)

Стаття 120. Строки досудового слідства

Досудове слідство у кримінальних справах повинно бути закінчено протягом двох місяців. До цього строку включається час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження у справі. Цей строк може

бути продовжено районним, міським прокурором, військовим прокурором армії, флотилії, з'єднання, гарнізону та прирівняним до них прокурором у разі неможливості закінчити розслідування — до трьох місяців. Час ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи при обчисленні строку досудового слідства не враховується.

В особливо складних справах строк досудового слідства встановлений частиною 1 цієї статті, може бути продовжено прокурором Автономної Республіки Крим, прокурором області, прокурором міста Києва, військовим прокурором округу, флоту і прирівняним до них прокурором або їх заступниками на підставі мотивованої постанови слідчого — до шести місяців.

Далі продовжувати строк досудового слідства можуть лише у виняткових випадках Генеральний прокурор України або його заступники.

При поверненні судом справи для провадження додаткового слідства, а також відновленні закритої справи строк додаткового слідства встановлюється прокурором, який здійснює нагляд за слідством, у межах одного місяця з моменту прийняття справи до провадження. Дальше продовження зазначеного строку провадиться на загальних підставах.

Правила, викладені в цій статті, не поширюються на справи, в яких не встановлено особу, що вчинила злочин. Перебіг строку слідства в таких справах починається зі дня встановлення особи, яка вчинила злочин.

(30 січня 2003 р. Конституційний Суд України розтлумачив це положення та визначив, що максимальний строк для розслідування у кримінальних справах не може бути фіксованим/обмеженим. Він вирішив, що строк, наданий для розслідування, повинен бути розумним та відповідним ст. 6 Конвенції)

Стаття 234. Оскарження дій слідчого

<...>

Дії слідчого можуть бути оскаржені до суду.

Скарги на дії слідчого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

(Це положення було частково визнано неконституційним Конституційним Судом України 30 січня 2003 р.)

<...>

Стаття 236. Оскарження дій прокурора

Скарга на дії прокурора при проведенні ним досудового слідства або окремих слідчих дій у справі подається вищестоящому прокуророві, який її розв'язує в порядку і в строки, що передбачені статтями 234 і 235 цього Кодексу.

Дії прокурора можуть бути оскаржені до суду.

Скарги на дії прокурора розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

3. Цивільний процесуальний кодекс України

Стаття 137. Зміст і форма позовної заяви

Позовна заява подається до суду в письмовій формі.

Позовна заява повинна містити в собі:

- 1) назву суду, до якого подається заява;
- 2) точну назву позивача і відповідача, їх місце проживання або знаходження, а також назву представника позивача, коли позовна заява подається представником;
- 3) зміст позовних вимог;
- 4) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 5) зазначення доказів, що стверджують позов;
- 6) зазначення ціни позову;
- 7) підпис позивача або його представника з зазначенням часу подання заяви.

<...>

До позовної заяви додаються письмові докази, а якщо позовна заява подається представником позивача — також довіреність чи інший документ, що стверджує повноваження представника.

<...>

Стаття 227. Підстави закриття провадження в справі

Суд закриває провадження в справі:

1) якщо справа не підлягає розглядові в судах;

<...>

Стаття 248³. Скарги на рішення і дії, які не підвідомчі судам

Судам не підвідомчі скарги:

<...>

на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, якщо законодавством встановлено інший порядок оскарження;

(це положення було визнано неконституційним у частині щодо непідвідомчості судам скарг «на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури...» згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001)

4. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р., справа щодо конституційності статті 248³ ЦПК

<...>

Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення абзацу четвертого статті 248³ Цивільного процесуального кодексу України в частині щодо непідвідомчості судам скарг «на акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури...», якщо законодавством встановлено виключно позасудовий порядок оскарження.

<...>

5. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р., справа щодо конституційності ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК

1.2. Частини шостої статті 234, частини третьої статті 236, згідно з якими скарги на постанови слідчого, прокурора про притягнення як обвинуваченого розглядаються судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті <...>

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України, які унеможливають розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи.

СКАРГИ

43. Заявник скаржиться відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції на нерозумну тривалість кримінального розслідування щодо нього. Він також скаржиться на відсутність ефективних засобів захисту стосовно його скарг, як вимагається ст. 13 Конвенції.

44. 14 травня 2003 р. заявник подав додаткову скаргу до Суду відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Заявник у своїх зауваженнях у відповідь на зауваження Уряду від 14 березня 2003 р. і надалі стверджував, що незважаючи на рішення Суду про часткову неприйнятність від 22 листопада 2002 р., статті 1, 4 § 2, 5 § 1, 2, 3, 4 та 5, 6 § 1, 2 та 3, 8 § 1 та 13, а також ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції були порушені.

ПРАВО

45. За твердженнями заявника, тривалість провадження порушила вимогу «розумного строку», закріплену ст. 6 § 1 Конвенції, якою передбачено: «Кожний при вирішенні питання ... щодо обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на ... розгляд упродовж розумного строку ... судом...».

46. Заявник далі зазначає, що він не мав ефективних засобів захисту з огляду на цю скаргу на порушення ст. 13 Конвенції, яка передбачає: «Кожен, чиї права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

I. ЩОДО ПРИЙНЯТНОСТІ

A. Попередній розгляд

47. Суд спочатку зазначає, що скарги заявника згідно зі статтями 3–5 § 1 та 3, 6 § 1 (справедливість) і ст. 14 Конвенції були відхилені з підстав, визначених в його ухвалі щодо часткової прийнятності від 22 жовтня 2002 р. Він знову підтверджує підстави відхилення цих скарг. У зв'язку з цим його рішення не може бути переглянуте.

48. Суд далі зазначає, що на зауваження уряду щодо скарг на тривалість провадження заявник подав додаткову скаргу, в якій стверджується порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. У зв'язку з цим Суд зазначає, що кримінальне провадження стосовно заявника досі триває. Коли це провадження закінчиться, заявник матиме можливість подати позов про відшкодування до національного суду. Тому скарга заявника за ст. 1 Протоколу № 1 є передчасною і підлягає відхиленню, оскільки не вичерпано національних засобів правового захисту. Суд зазначає, що після того, як буде винесене остаточне рішення щодо позову про відшкодування, заявник зможе знову подати скаргу до Суду, якщо він усе ще вважатиме себе жертвою стверджуваного порушення ст. 1 Протоколу № 1. У зв'язку з цим скарга має бути відхилена на підставі ст. 35 § 1 і 4 Конвенції.

49. Нарешті Суд зазначає, що нові скарги були подані після комунікації, яка стосувалася стверджуваного порушення статей 5 §§ 2, 4 і 5, 6 §§ 2 і 3 та ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції. Незважаючи на інші підстави неприйнятності, Суд вважає, що в справі немає даних, які б свідчили про наявність порушення цих положень. Тому ці скарги необхідно відхилити як такі, що повністю необґрунтовані, відповідно до ст. 35 § 3 і 4 Конвенції.

B. Зауваження сторін щодо скарг, які розглядаються

50. Уряд стверджував, що заявник не використав усіх національних засобів правового захисту, оскільки він не оскаржив до прокурора вищого рівня постанову про тимчасове призупинення розслідування в його справі (див. § 42).

У зв'язку з цим він посилався на ст. 234 КПК. Більш того, Уряд зазначав, що статті 55 і 124 Конституції України і ст. 248³ ЦПК надавали заявнику додаткові засоби правового захисту, які б дозволили йому подати скаргу до суду на неправомірні дії слідчого, що відмовився діяти відповідно до постанови заступника прокурора Чернівецької області від 19 вересня 2000 р. (див. § 9). Проте він позбавив себе цього засобу правового захисту.

51. Заявник спростував цю позицію. Зокрема, він заявив, що скаржився на неправомірні дії, які вчинялися під час розслідування, до районного та обласного суду згідно зі ст. 234 КПК та ст. 248³ ЦПК. Відповідні рішення були винесені цими судами 25 квітня, 31 травня та 2 червня 2000 р. Далі заявник наголосив, що постанова, винесена заступником прокурора Чернівецької області від 19 вересня 2000 р., є остаточним рішенням для вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Заявник стверджував, що не було ефективних засобів правового захисту, які він мав використати, щоб оскаржити цю постанову. Зокрема, заявник зазначав, що скаржився до Генеральної прокуратури України з різних підстав і до Чернівецької обласної прокуратури на необґрунтовану тривалість та неправомірність провадження в його справі. Остаточна відповідь на ці скарги була надана 7 грудня 2001 р. прокуратурою, яка повідомляла, що його справа до цього часу розслідується.

52. Уряд зазначив, що 23 травня 2001 р. Конституційний Суд України визнав ч. 4 ст. 248³ ЦПК частково неконституційною. Він обґрунтовує, що на підставі цього рішення заявник отримав право, забезпечене законом, подавати скарги на дії слідчого безпосередньо до суду і вимагати відшкодування шкоди, завданої цими діями. Уряд також звертав увагу на зміни, внесені до ст. 234 КПК 21 червня 2001 р., які забезпечували можливість оскаржити до суду дії слідчого чи прокурора, якими порушуються права сторони.

53. Заявник далі стверджував, що засоби правового захисту, впроваджені 23 травня та 21 червня 2001 р. (почали діяти з 29 червня 2001 р.), не існували, коли він подав заяву. Заявник

стверджував, що на той час судові та правоохоронні органи діяли на підставі чинних тоді законів. Виходячи з цього, він дійшов висновку, що національні засоби правового захисту були вичерпані.

С. Оцінка Суду

1. Засоби правового захисту, передбачені законодавством України

54. Суд зазначає, що відповідно до зауважень Уряду засоби правового захисту, впроваджені в Україні з 23 травня та 21 червня 2001 р., уповноважили суди розглядати скарги за ст. 234 КПК та ст. 248³ ЦПК на неправомірні дії слідчих органів, які порушують права сторін кримінального процесу. Таким чином, судам надано право присуджувати відшкодування за встановлені порушення, включаючи право скасувати спірні рішення. Щодо скарг заявника на тривалість провадження та скарг на призупинення кримінального провадження та його відновлення, Уряд зазначив, що вони можуть бути подані до національних судів із дотриманням формальностей, встановлених законом. Зокрема, скарги на тривале провадження мали бути подані до суду за ст. 248³ ЦПК із 23 травня 2001 р. Що стосується скарг на призупинення провадження і на постанову від 19 вересня 2000 р., вони могли бути подані до суду згідно зі ст. 234 КПК із 29 червня 2001 р.

55. Суд вважає на твердження Уряду, що постанова прокуратури могла бути оскаржена при попередньому розгляді справи (попереднє засідання суду) чи при її розгляді судом щодо суті. Рішенням Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. національним судам було надано право розглядати ці скарги на стадії досудового розслідування. Цього дня Конституційний Суд України постановив, що підстави і процедура порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, а не суть обвинувачення як такого, є предметом оскарження.

56. Таким чином, Суд вважає, що національне законодавство забезпечує судовий контроль за діями органів слідства. Проте необхідно з'ясувати, чи міг цей контроль бути ефектив-

но здійснений у справі відразу і чи був він доступним, а не просто теоретичним чи ілюзорним на момент подання заяви. Зокрема, необхідно встановити, чи ці засоби правового захисту надали обґрунтовані перспективи успіху стосовно скарги заявника на підставі Конвенції щодо необґрунтованої тривалості провадження.

2. Принципи, зазначені в ст. 35 § 1 Конвенції

57. Суд зазначає, що відповідно до його усталеного прецедентного права метою норми про національні засоби правового захисту, яка міститься у ст. 35 § 1 Конвенції, є надання Договірним сторонам можливості запобігти або виправити стверджувані порушення прав до того, як ці заяви будуть передані до Суду. Проте лише ефективні засоби правового захисту повинні бути використані. На Урядові, який стверджує про невичерпання, лежить обов'язок переконати Суд, що засіб правового захисту був ефективним і доступним як в теорії, так і на практиці у відповідний час. Якщо цей тягар доведення був задоволений, то заявник повинен довести, що засіб правового захисту, запропонований Урядом, був фактично вичерпаний чи з будь-яких причин був неадекватний та неефективний у певних обставинах справи, або що існували виключні обставини, що звільняють заявника від цього обов'язку (див. рішення у справі «*Dankevich v. Ukraine*» від 29 квітня 2003 р., № 40679/98, § 107).

58. Суд наголосив, що при застосуванні цієї норми необхідно враховувати конкретні обставини справи. Відповідно Суд визнав, що ст. 35 повинна застосовуватися з певним ступенем гнучкості й без надмірного формалізму. Суд визнав, що норма про вичерпання всіх національних засобів правового захисту не є абсолютною, як і не є такою, що застосовується автоматично; встановлюючи, чи була дотримана норма, необхідно враховувати відповідні обставини конкретної справи. Це означає, зокрема, що Суд повинен брати до уваги не тільки існування формальних засобів правового захисту в правовій системі відповідної Договірної Сторони, а й загальну правову та політичну ситуацію, в якій вони використовуються, та осо-

бисті обставини заявника (див. рішення у справі «*Akdivar and others v. Turkey*» від 16 вересня 1996 р., § 69). Він повинен з'ясувати, чи за всіх обставин справи заявник зробив все, чого можна було обґрунтовано очікувати, щоб вичерпати всі національні засоби правового захисту.

59. Суд далі зазначає, що вирішальним питанням при визначенні ефективності засобу правового захисту стосовно скарги на тривалість провадження є те, чи може заявник подати до національного суду позов про відшкодування; інакше, чи існує засіб правового захисту, який би задовольнив позов, забезпечуючи безпосереднє і швидке відшкодування, а не просто непрямий захист прав, гарантований ст. 6 Конвенції (див. рішення у справі «*Deweert v. Belgium*» від 27 лютого 1980 р., серія А № 35, § 29). Суд також постановив, що засіб правового захисту є «ефективним», якщо його можна використати для того, щоб або прискорити винесення рішення судом, який розглядає справу, або забезпечити позивача адекватним відшкодуванням за допущену затримку (див. рішення у справах «*Kudla v. Poland*», № 30210/96, § 157–159 та «*Mifsud v. France*», № 57220/00, § 17).

60. Суд також зазначає, що оскільки справа стосується засобу правового захисту, впровадженого після того, як заява була подана до Суду, заявники у справах проти Італії стосовно тривалості провадження мають доступ до засобу правового захисту, впровадженого «Законом Піно», незважаючи на те, що він був прийнятий після того, як їхні заяви були подані до Суду (див., наприклад, рішення у справі «*Giacometti and others v. Italy*» від 8 листопада 2001 р., № 34939/97). Подібне рішення було прийняте стосовно справ проти Хорватії та Словаччини, виходячи із набуття чинності конституційними змінами, які уповноважують Конституційний Суд України призначити відшкодування як запобіжного, так і компенсаційного характеру особам, які скаржаться на надмірну тяганину при розгляді справи судом (див. рішення у справах «*Nogolica v. Croatia*» від 5 вересня 2002 р., № 77784/01 та «*Andrasik, Cerman, Bedac, Lachmann, Kocur, Dubravicky and Brazda v. Slovakia*» від 22 жовтня 2002 р., № 57984/00).

60237/00, 60242/00, 60679/00, 60680/00, 68563/01 та 60226/00).

3. Оцінка Судом вичерпання національних засобів захисту

61. Застосовуючи зазначені вище міркування до цієї справи, Суд встановив, що заявник мав можливість з 23 травня 2001 р. та 29 червня 2001 р. оскаржити до національного суду постанову прокурора Чернівецької області від 19 вересня 2000 р. про відновлення кримінального розслідування проти нього. Заявник міг зробити це як у порядку цивільного провадження відповідно до ст. 248³ ЦПК, так і в порядку кримінального провадження відповідно до ст. 234 КПК. Тому Суд вважає за необхідне дослідити, чи відповідали ці засоби критеріям ст. 35 § 1 Конвенції.

62. Щодо подачі скарг до прокурора вищого рівня, які відповідно до зауважень Уряду повинні розглядатися як ефективні засоби, Суд зауважує, що вони не можуть розглядатися як «ефективні» та «доступні», оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь у кримінальному провадженні проти заявника не дають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника.

63. Зокрема, Суд зауважує, що Конституція України закріплює розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідно до положень Конституції України 1996 року, які регулюють здійснення правосуддя, останнє здійснюється виключно незалежними судами. Положення, пов'язані зі структурою, функціями й організацією прокуратури, які знаходяться в Розділі VII Конституції України (статті 121–123) і в Законі України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII (розділи I, II), закріплюють, що прокурорам належить функція обвинувачення у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим Суд звертає увагу на твердження Уряду, що прокуратура в Україні була на той час і є зараз, зокрема, підконтрольною Генеральному прокурору України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України. Президент України може також звільнити Генерального прокурора України з його посади без згоди Парла-

менту. Таким чином, безсумнівним є те, що прокурори під час виконання своїх функцій знаходяться під наглядом владних органів, які належать до виконавчої гілки влади. На думку Суду, лише той факт, на який посилається Уряд, що відповідно до зазначеного законодавства прокуратура, крім виконання функції обвинувачення, ще й діє в інтересах суспільства, не може розглядатися як підтвердження її судового статусу чи статусу незалежного та безстороннього суб'єкта. Суд зазначає, що прокуратура здійснює функції розслідування та обвинувачення, а тому її положення у кримінальному провадженні, як було передбачено законодавством того часу, зокрема положеннями Закону України «Про прокуратуру» (розділи I, II) і КПК (статті 22, 25 і 32), повинно розглядатися як положення сторони цього провадження. Суд зазначає, таким чином, що звернення до прокурора, який був стороною кримінального провадження в цій справі, не надає обґрунтованого сподівання на успіх, оскільки воно не було «ефективним». Отже, заявник не мав зобов'язання скористатися цим засобом.

64. Таким чином, оскільки вище було запропоновано, що заявник повинен був використати засіб, передбачений ст. 248³ ЦПК, Суд вважає, що у разі використання цих заходів заявник міг звернутись до національних судів щодо дій певного слідчого чи прокурора як державних службовців. Суд зазначає, що хоча заявник дійсно не подав цивільного позову щодо відшкодування збитків, завданих затягуванням розслідування у цій справі, Уряд не проілюстрував, як використання цих заходів виправить затримку в розгляді справи. Суд знаходить у додатку, наданому Урядом, приклади застосування законодавства щодо обмеженої допомоги в таких випадках.

65. Таким чином, оскільки вище було запропоновано, що заявник повинен був використати засіб, передбачений ст. 234 КПК, Суд зазначає, що цей засіб міг бути використаний із 29 червня 2001 р. лише у разі попереднього засідання суду чи у випадку слухання справи щодо суті. Суд доходить висновку, що цей засіб не відповідає вимогам ст. 35 § 1 Конвенції із пи-

тань доступності, оскільки було запропоновано, що скарги на тривалість розслідування можуть подаватись лише після закінчення самого розслідування, і не було надано жодної можливості оскарження таких дій у процесі розслідування. Щодо змін, внесених до ст. 234 КПК, які надають заявнику право подати скаргу на дії слідчого чи прокурора щодо процесу розслідування, Суд вважає, що навіть якщо такі заходи існують лише теоретично, із 30 січня 2003 р. Уряд не надав жодного прикладу їх практичного застосування. Більш того, закон не зазначає, чи є ст. 234 КПК заходом захисту у випадках затягування розслідування у кримінальних справах, і яке відшкодування передбачене для заявника у разі доведення, що тривалість розслідування порушила вимогу «розумності».

66. За таких обставин Суд вважає, що не було чітко встановлено, що звернення до запропонованих Урядом засобів захисту могло забезпечити заявнику відшкодування з огляду на його скарги щодо тривалості провадження у цій справі. Крім того, Суд вважає, що ця справа відрізняється від інших справ, пов'язаних із тривалістю провадження, які розглядалися проти Італії, Словаччини та Хорватії, де заявники могли очікувати відшкодування, запровадженого «Законом Піно», після того, як подали заяви до Суду, оскільки відшкодування, передбачене у «Законі Піно», задовольняло вимоги ст. 35 § 1 Конвенції щодо питань ефективності та доступності (див., наприклад, рішення у справах «*Giacometti and others v. Italy*», № 34939/97 чи «*Brusco v. Italy*», № 69789/01). Також зазначається, що вказані засоби захисту в згаданих вище справах були спеціально створені з метою надання відшкодування за тривалість провадження.

67. Суд вважає, що у світлі поданих сторонами доказів ця справа порушує серйозні питання фактів та права відповідно до Конвенції, визначення яких потребує розгляду справи щодо суті. Таким чином, Суд доходить висновку, що у заяві не може бути відмовлено з підстав невикористання усіх національних засобів захисту в розгляді ст. 35 § 1 Конвенції. Інших підстав для визнання заяви неприйнятною встановлено не було.

II. СУТЬ СКАРГ ЗАЯВНИКА

68. Уряд зазначив, що провадження має бути розділене на чотири послідовні періоди: з 28 січня 1998 р. до 3 лютого 1999 р.; із 3 лютого до 10 серпня 1999 р.; з 10 серпня до 22 вересня 1999 р.; і останній період — з 22 вересня 1999 р. і дотепер. Уряд зазначав, що кожен із цих періодів відповідав «розумному строку», передбаченому ст. 6 § 1 Конвенції.

69. Заявник стверджував, що цей підхід був недоречним, оскільки провадження у його справі тривало шість років і триває аж до цього часу.

A. Період, який береться до уваги

70. Суд бачить, що обґрунтування, надане Урядом в оцінці тривалості провадження, не відповідає прецедентній практиці Суду (див. рішення у справі «*Kudla v. Poland*», № 30210/96, § 124). Він нагадує, що у кримінальних справах «розумний строк», передбачений ст. 6 § 1 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення; це може статися як до моменту розгляду справи в суді (див., наприклад, згадану вище рішення у справі «*Deweert v. Belgium*», § 42), так і зі дня арешту, або зі дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або зі дня, коли було розпочато попереднє слідство (див. рішення у справах «*Wemhoff v. Germany*» від 27 червня 1968 р., серія А № 7, § 19 та «*Neumeister v. Austria*», серія А № 13, § 110). «Обвинувачення» відповідно до положень ст. 6 § 1 може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» (див. згадану вище справу «*Deweert v. Belgium*», § 46; рішення у справі «*Foti and others v. Italy*» від 10 грудня 1982 р., серія А № 56, § 52). Щодо закінчення «строку» в кримінальних справах період, передбачений ст. 6 § 1 Конвенції, включає все провадження у справі, зокрема процес апеляції (див. рішення у справі «*Konig v. Germany*» від 28 червня 1978 р., серія А № 27, § 98).

71. Суд зауважує, що період, який береться до уваги, розпочався 28 січня 1998 р., коли заявник був затриманий за підозрою у вчиненні злочину, тобто коли він був підданий розслідуванню. Це провадження до цього часу триває, хоч і минуло вже шість років.

Б. Розумність тривалості провадження

72. Відповідно до прецедентної практики Суду розумність тривалості провадження повинна визначатись у світлі відповідних обставин справи та з огляду на критерії, передбачені прецедентною практикою Суду, зокрема, складність справи, поведінка заявника, а також органів влади, пов'язаних зі справою (див. рішення у справі «*Among other authorities, Pelissier and Sassi v. France*», № 25444/94, § 67 та рішення у справі «*Philis v. Greece*» від 27 червня 1997 р., § 35).

73. Суд зазначає, що розгляд справи заявника відбувався у двох інстанціях, зокрема у районному та обласному судах. Рішення обох судів були винесені в 1999 році та стосувалися повернення справи на додаткове розслідування. Суд встановив також значні затримки у розслідуванні справи, які не можуть бути виправдані поясненнями Уряду щодо неможливості приведення Л. Льюдянової до суду. Суд зауважує, що відповідно до ст. 206 КПК, на яку посилається Уряд, вона була однією з підозрюваних у справі, та провадження у справі проти неї могло бути виділено в окреме провадження, не пов'язане з кримінальним провадженням проти заявника, і провадження щодо неї могло бути призупинено. Уряд не надав будь-яких переконливих пояснень причин, чому це не було зроблено.

74. Суд зазначає, що заявник може вважатися відповідальним за несуттєві затримки в провадженні, такі як період між 10 і 30 жовтня 1998 р. та між 29 грудня 1998 р. і 28 січня 1999 р., коли він ознайомлювався з матеріалами справи. Проте ця затримка є наслідком використання заявником права, передбаченого національним законодавством. Що стосується затримки, спричиненої неподанням JDE до районного суду в період між вереснем 1999 р. та 17 січня 2000 р. скарг стосовно повер-

нення власності та документів, Суд вважає, що цей період не впливав на кримінальне провадження проти заявника. У будь-якому разі це не може виправдовувати тривалості бездіяльності в період між рішенням районного суду від 29 червня 1999 р. та слідчими діями прокуратури (19 вересня 2000 р.) та подальшої бездіяльності із 19 вересня 2000 р. до цього часу. Безперечно, це також не може виправдовувати загальної тривалості провадження у справі заявника (див. *mutatis mutandis*, рішення у справах «Portington v. Greece» від 23 вересня 1998 р., § 29 та «Zana v. Turkey» від 25 листопада 1997 р., § 79).

75. Не є відповіддю на скаргу заявника твердження Уряду про те, що призупинення провадження у справі не мало негативного впливу на його права, оскільки він мав змогу вільно пересуватися та обирати місце проживання і був зобов'язаний лише з'являтися за викликом до суду чи органів слідства. Має бути зазначено, що заявник до цього часу перебуває в стані непевності про подальший хід кримінального провадження проти нього.

76. Уряд не надав жодних переконливих пояснень, які виправдовували б затримки. За цих обставин Суд вважає, що період, який використовувався для визначення обвинувачення, не відповідає вимозі «протягом розумного строку». Отже, наявне порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

ІІІ. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

77. Насамкінець заявник скаржився, що в Україні немає ефективних засобів правового захисту, які могли би бути використані для отримання відшкодування за надмірну тривалість кримінального провадження. При цьому він посилався на ст. 13 Конвенції.

78. Суд нагадує, що ст. 13 гарантує ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі в разі порушення положень ст. 6 § 1 Конвенції щодо розгляду справи упродовж розумного строку (див. рішення у справі «Kudla v. Poland», № 30210/96, § 156). Суд повторює, що засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний або для прискорення винесення судом рішення у справі, або для за-

безпечення заявника відповідним відшкодуванням за допущену затримку (див. згадане вище рішення у справі «*Kudla v. Poland*», § 157–159). Суд зазначає, що в попередніх зауваженнях Уряд повідомив про те, що заявнику були доступні засоби правового захисту стосовно його скарг. Оскільки Уряд посилається на ті самі аргументи щодо скарг заявника на порушення ст. 13, то вони, як і заперечення Уряду, мають бути відхилені (див. § 62–64).

79. Таким чином, Суд доходить висновку, що в цій справі було порушено ст. 13 Конвенції через відсутність у внутрішньому законодавстві ефективного і доступного засобу правового захисту щодо скарги заявника стосовно тривалості розгляду кримінальної справи.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

80. Стаття 41 Конвенції проголошує: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

А. Шкода

81. Заявник зазначив, що його скарги щодо справедливої сатисфакції стосуються власності JDE, 99 % акцій якої він володів, що були конфісковані 13 жовтня 1997 р. Він вважав, що конфіскація цієї власності призвела до щоденної втрати прибутку і завдала моральної шкоди. Заявник вимагає 70 тис. дол. США за кожен день як компенсацію за втрату прибутків та 210 тис. дол. США як відшкодування моральної шкоди. Заявник стверджував, що понесені збитки були прямим наслідком порушення статей 9 та 10 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. Він зазначав, що загальна сума компенсації за матеріальну шкоду з огляду на 250 робочих днів на рік складає 107 380 000 дол. США. Також заявник стверджував, що завдана йому моральна шкода має бути оцінена в 322 140 000 дол. США.

Заявник заявив, що загальна сума компенсації матеріальної та моральної шкоди складає 429 520 000 дол. США (близько 337 858 884, 61 євро).

82. З приводу вимог заявника щодо заявленої матеріальної шкоди Уряд погодився, що необґрунтована тривалість кримінального провадження проти заявника могла призвести до втрати можливостей при керуванні бізнесом (див. рішення у справі «*Georgiadis v. Cyprus*» від 14 травня 2002 р., № 50516/99, § 53). Далі Уряд зазначив, що JDE мала свої права та обов'язки, які відрізнялися від прав та зобов'язань власників компанії. Він зауважив, що JDE не є стороною процесу в Суді. Уряд стверджував, що заявлена заявником сума компенсації матеріальної шкоди не мала жодного підтвердження і була надмірною та необґрунтованою. Далі він наголосив, що був відсутній причинний зв'язок між заявленим порушенням прав заявника за ст. 6 § 1 та ст. 13 Конвенції та спричиненою шкодою.

83. Щодо моральної шкоди Уряд визнав, що надмірна тривалість кримінального провадження у справі могла завдати заявникові моральних страждань. Проте Уряд зазначив, що сума заявленого відшкодування є надмірною. На думку Уряду, заявлена сума відшкодування потребувала подальшого роз'яснення. Він просив Суд встановити суму компенсації на засадах справедливості та відповідно до прецедентної практики Суду.

84. Суд не бачить жодного причинного зв'язку між виявленим порушенням та матеріальною шкодою, про яку стверджує заявник. Тому немає жодних підстав для відшкодування. Проте Суд визнає, що заявник може вважатися таким, що зазнав моральних страждань, враховуючи тривалий стан непевності, в якому він знаходився та знаходиться досі через тривалість розгляду кримінальної справи. Тому на засадах справедливості Суд присуджує відшкодувати моральну шкоду заявникові в розмірі 2 500 євро.

Б. Судові витрати

85. Заявник також вимагав 76 137,61 євро на відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням справи в Суді. На

підтвердження своїх вимог заявник надав до Суду два відповідні документи, видані його юристом «клієнту» у зв'язку зі справою заявника.

86. Уряд зазначив, що заявник відповідно до правила 60 п. 2 Регламенту Суду не надав відповідного підтвердження, що витрати на його юридичного представника насправді були понесені. Далі Уряд зазначає, що витрати, на які посилається заявник, були понесені ним тільки у зв'язку з провадженням у Суді, а не в національних судах. Крім того, зазначає, що заявник не надав Суду жодного документа на підтвердження його представництва та домовленості щодо судових витрат. Зокрема, Уряд вважає, що адвокат заявника немотивовано завищив час (більше ніж 400 годин), який він нібито витратив на підготовку справи. Далі Уряд зазначив, що витрати на переклад документів англійською мовою, на «попередню підготовку» справи і «підготовку зауважень» полягають в одних і тих самих діях адвоката та заявника, а крім цього вони не підкріплені відповідними документами та чеками, що підтверджують понесені витрати. Таким чином, Уряд просив Суд відхилити твердження заявника щодо судових витрат, понесених як у національних судах, так і під час провадження відповідно до Конвенції, оскільки він не надав жодних доказів своїх тверджень (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «*Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium*» від 3 липня 1997 р., § 24 та «*Ozturk v. Germany*» від 23 жовтня 1984 р., серія А № 85, § 9).

85. Заявник із зауваженнями Уряду не погодився. Він наголосив, що час, витрачений його адвокатом на справу, був визначений приблизно, оскільки його справа була скоріше комплексною. Він далі зазначив, що скарги щодо судових витрат були підтвержені відповідними документами, наданими Суду.

86. Суд повторює, що для включення судових витрат до компенсації відповідно до ст. 41 вони повинні бути фактично понесеними, необхідними для попередження порушення Конвенції чи отримання відшкодування за встановлене порушення Конвенції та обґрунтованими щодо розміру (див. рішення

у справі «*Nilsen and Johnsen v. Norway*», № 23118/93, § 62). Суд вважає, що ці вимоги не витримані у цій справі. Він доходить висновку, що адвокат заявника надто завищив час, витрачений на підготовку справи. Не доведено, що всі судові витрати, які нібито відповідають більш ніж 400 годинам ефективної роботи і складають 76 137,61 євро, були понесені взагалі чи обґрунтовано понесені у зв'язку зі скаргами, поданими до Суду. Хоча зрозуміло, що заявник поніс певні витрати на адвоката при наданні зауважень Суду.

87. Виходячи з наявної інформації та наведених вище критеріїв, Суд вважає за розумне присудити заявнику 1 500 євро на відшкодування судових витрат.

В. Процентна ставка

88. Суд вважає прийнятним, що процентна ставка повинна базуватися на граничній кредитній ставці Європейського Центрального Банку, до якої можуть бути додані три відсоткові пункти.

За цих обставин Суд одноголосно:

1. *Відхиляє* попередні зауваження Уряду щодо неприйнятності заяви на підставі невичерпання національних засобів захисту.

2. *Проголошує* скарги щодо стверджуваного порушення статей 5 §§ 2, 4 і 5, 6 §§ 2 і 3 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 та ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції неприйнятними.

3. *Проголошує* скарги щодо тривалості провадження і відсутності ефективних заходів прийнятними.

4. *Вирішує*, що мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

5. *Вирішує*, що мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

6. *Вирішує*, що

а) держава-відповідач повинна сплатити заявникові протягом трьох місяців з моменту набуття рішенням чинності відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції 2 500 євро як відшкодування моральної шкоди та 1 500 євро судових витрат, а також будь-який податок, який може бути утриманий;

б) зазначені вище суми повинні бути конвертовані в національну валюту Ізраїлю, держави, де заявник постійно проживає, за курсом на дату сплати;

в) після закінчення зазначеного вище тримісячного строку на зазначену суму буде нараховуватися простий відсоток у розмірі граничної ставки за кредитом Європейського Центрального Банку протягом усього періоду прострочення плюс три відсоткових пункти.

7. *Відхиляє* одноголосно інші вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою, повідомлено в письмовій формі 30 березня 2004 р. згідно з § 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

2.8. Справа «Жовнер проти України»

З точки зору Європейського суду з прав людини (далі — Суд), у принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників непомірного тягаря, зокрема, щодо неможливості розпоряджатися своїм майном і таким чином повинна передбачати певні процесуальні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності. У цій справі судова відстрочка виконання рішення, винесеного на користь заявниці, не містила жодного строку, заявниця не мала жодної гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. З огляду на це та на утримання протягом років від уживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

Рішення щодо суті
від 29 червня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), що засідав Палатою у складі: п. Ж.-П. Кости (Голови), п. А. Баки, п. Л. Лукайдеса, п. К. Юнгвірта, п. В. Буткевича, пані В. Томассен, п. М. Угрехелідзе (суддів) та п. Т. Ерлі (Секретаря Секції), після обговорення у нарадчій кімнаті 22 жовтня 2002 р. та 8 червня 2004 р., постановляє таке рішення, винесене в останній із зазначених вище днів:

---

* Заява № 56848/00

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було порушено на підставі заяви проти України, з якою громадянка цієї держави, пані Ганна Олексіївна Жовнер (далі — заявниця), звернулася до Суду 29 грудня 1999 р. відповідно до ст. 34 Конвенції.

2. Заявницю, за якою було визнане право отримати правову допомогу, представляє адвокат із м. Києва — пан Юрій Володимирович Мартинюк. Український Уряд (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженим — пані В. Лутковською. Із 20 жовтня 2003 р. її замінила пані З. Бортновська, новий представник Уряду.

3. Заявниця скаржилася на невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., що визнає за нею право на надбавку за вислугу років.

4. Суд 1 листопада 2001 р. змінив склад своїх секцій (ст. 25 § 1 Регламенту). Таким чином, ця заява була передана на розгляд Другої Секції (ст. 52 § 1). Отже, Палата, призначена для розгляду цієї справи (ст. 27 § 1 Конвенції), була створена відповідно до ст. 26 § 1 Регламенту.

5. Рішенням від 22 жовтня 2002 р. Палата визнала заяву частково прийнятною.

6. Як заявниця, так і Уряд подали свої письмові зауваження щодо справи (ст. 59 § 1 Регламенту). Оскільки після проведення консультацій зі сторонами Палата вирішила, що немає потреби проводити слухання у справі (ст. 59 § 3 *in fine* Регламенту), кожна сторона подала письмові коментарі на зауваження іншої.

ЩОДО ФАКТІВ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

7. Заявниця народилася у 1959 році та проживає в м. Конотопі (Україна).

8. У лютому 1998 р. заявниця звернулася до Конотопського міського суду з позовом до професійно-технічного училища № 20 м. Конотопа (державний заклад) із метою стягнення заборгованості її заробітної плати за періоди з листопада по

грудень 1996 р. та з листопада по грудень 1997 р., а також надбавки за вислугу років за 1997 рік, що склали 869,84 грн.

9. Рішенням від 1 квітня 1998 р. суд задовольнив позов та зобов'язав цю установу сплатити заявниці зазначену суму, яка дорівнювала сумі її заробітної плати за зазначені періоди та надбавки за вислугу років за 1997 рік.

10. 14 квітня 1998 р. суд надіслав боржнику виконавчий лист.

11. Із травня 1998 по листопад 2000 р. заявниця подала численні скарги до Конотопського міського управління юстиції та до голови Конотопського міського суду з метою проведення примусового виконання рішення від 1 квітня 1998 р.

12. Листом від 9 липня 1999 р. начальник Конотопського міського управління юстиції повідомив заявницю про те, що рішення, прийняте на її користь, залишається невиконаним через відсутність власних коштів у училища.

13. Листом № 119 голова Конотопського міського суду повідомив заявницю про те, що зазначене вище рішення залишається невиконаним через нерегулярний характер фінансування Державним казначейством України поточних витрат училища.

14. У травні 1999 р. заявниця подала до Конотопського міського суду позов до управління Державного казначейства у м. Конотопі з метою визнати останнє відповідальним за невиконання рішення від 1 квітня 1998 р.

15. Рішенням від 9 червня 1999 р. суд відхилив позов заявниці, констатувавши той факт, що рішення від 1 квітня 1998 р. залишається невиконаним через нерегулярний характер фінансування з державного бюджету поточних витрат професійно-технічного училища № 20 м. Конотопу. Крім того, суд послався на те, що Державне казначейство України лише розподіляє кошти, передбачені державним бюджетом, і що воно, таким чином, не може бути відповідальним за відсутність необхідних державних коштів. Суд, нарешті, відзначив, що затримка виконання зазначеного рішення виникла внаслідок відсутності відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних кош-

тів. Рішенням від 21 липня 1999 р. Сумський обласний суд залишив рішення від 9 червня 1999 р. без змін.

16. Постановою від 8 листопада 2000 р. державний виконавець Конотопського міського управління юстиції визнав неможливість виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. через відсутність коштів у боржника та закриття виконавче провадження.

17. У листопаді 2000 р. заявниця звернулася до Конотопського міського суду із заявою проти Конотопського міського управління юстиції з метою скасувати постанову від 8 листопада 2000 р.

18. Рішенням від 11 грудня 2000 р. суд скасував постанову від 8 листопада 2000 р. зазначаючи, що державний виконавець не виконав своїх обов'язків щодо примусового виконання рішення від 1 квітня 1998 р. Суд відновив процедуру виконання відповідних рішень.

19. У лютому 2001 р. державний виконавець Конотопського міського управління юстиції подав до Конотопського міського суду заяву з метою отримання відстрочки виплати заявниці відповідно до рішення від 1 квітня 1998 р. її надбавки за вислугу років, що склала 300,48 грн., через недофінансування державним бюджетом витрат професійно-технічного училища № 20 м. Конотопу. Рішенням від 5 березня 2001 р. суд постановив, що невиплата заявниці її надбавки за вислугу років відповідно до рішення від 1 квітня 1998 р. пояснювалася тим, що закони про державний бюджет за 1997–2000 рр. не передбачали такого типу витрат. На цій підставі він надав професійно-технічному училищу № 20 м. Конотопу відстрочку виконання рішення від 1 квітня 1998 р. до часу, коли з державного бюджету будуть профінансовані такі витрати, призначені на виплату надбавки за вислугу років.

20. Заявниця подала касаційну скаргу на рішення від 5 березня 2001 р. Рішенням від 11 квітня 2001 р. Сумський обласний суд підтвердив рішення від 5 березня 2001 р.

21. 26 квітня, 2 червня та 12 жовтня 1999 р. заявниці було сплачено залишок її заробітної плати, що належала їй відповідно до рішення від 1 квітня 1998 р., а саме — 569,36 грн.

22. З того часу рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., що стосується виплати заявниці її надбавки за висулугу років, залишається невиконаним.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР (із змінами)

23. Відповідно до ст. 1 Закону державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України. Ця стаття визначає завданням державної виконавчої служби своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом.

24. Відповідно до ст. 11 за діяльність, яка не відповідає Закону, державний виконавець підлягає дисциплінарній, кримінальній чи адміністративній відповідальності. Цією статтею передбачено, що шкода, заподіяна державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час виконання рішення, підлягає відшкодуванню.

25. Відповідно до ст. 13 будь-яка зацікавлена особа має право оскаржити в адміністративному чи судовому порядку дії або бездіяльність державного виконавця.

В. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV (із змінами)

26. Відповідно до ст. 2 Закону примусове виконання рішень покладається на державну виконавчу службу.

27. Стаття 33 Закону передбачає, що за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, державний виконавець за власною ініціативою або за заявою сторін, а також самі сторони мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про встановлення чи зміну способу і порядку виконання.

28. Стаття 85 передбачає можливість для будь-якої зацікавленої особи оскаржити в адміністративному чи судовому порядку дії або бездіяльність державного виконавця. Відповідно до ст. 86 збитки, заподіяні державним виконавцем гро-

мадянам чи юридичним особам при здійсненні виконавчого провадження, підлягають відшкодуванню.

С. Конституція України від 28 червня 1996 р.

29. Відповідно до ст. 96 державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

ЩОДО ПРАВА

І. ПРО ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ П. 1 СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ

30. Заявниця скаржиться на невиконання рішення Конопського міського суду від 1 квітня 1998 р., що стосується виплати їй надбавки за вислугу років. Вона посилається на ч. 1 ст. 6 Конвенції, сформульовану так: «Кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий ... розгляд упродовж розумного строку ... судом, встановленим законом».

А. Аргументи сторін

31. Уряд стверджує, що стосовно сплати заявниці їй надбавки за вислугу років боржник отримав відстрочку на виконання зазначеного вище судового рішення, але це не означає відмову заявниці у правосудді. Повне виконання судового рішення не залежало ні від боржника, ні від державної виконавчої служби, а від регулярності фінансування з державного бюджету поточних витрат боржника. Зокрема, Міністерство фінансів України могло би гарантувати сплату заявниці їй надбавки за стаж відповідно до судового рішення від 1 квітня 1998 р., якщо б остання звернулася до Суду із заявою назначити це Міністерство відповідачем у цих спорах. Крім цього, таке звернення підтверджувало б інтерес заявниці та її необхідну турботу щодо виконання рішення на її користь. За відсутності цього, поведінка заявниці з огляду на тривалість виконання цих рішень звільняє державу від відповідальності за заявлене порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням судового рішення від 1 квітня 1998 р. Крім того, Уряд нагадує, що за виключних обставин відстрочка виконання судового рішення на час, потрібний для пошуку необхідного

вирішення проблем правопорядку, може бути обґрунтовано (див. рішення у справі «*Меаці проти Італії*» від 15 листопада 2001 р., № 35815/97). Він вважає, що відсутність бюджетних коштів може бути такими виключними обставинами. Уряд підкреслює той факт, що починаючи з 2001 року державний бюджет здійснює асигнування, призначені для викладацького складу, хоча це відбувається поступово. Це означає, що судові рішення на користь заявниці буде виконане у належний час.

32. У відповідь заявниця стверджує, що боржник має в розпорядженні позабюджетні кошти. Вона підкреслює, що незважаючи на численні скарги, направлені до державного виконавця, останній не виконав своїх обов'язків з примусового виконання судового рішення від 1 квітня 1998 р., що було встановлено рішенням Конотопського міського суду від 11 грудня 2000 р. Крім того, саме на державного виконавця покладался обов'язок передати матеріали до суду для зміни відповідача у справі. Вона підкреслила, що з огляду на підстави відстрочки виконання рішення суду від 1 квітня 1998 р. маловірогідним є те, що вона отримає надбавку за вислугу років у найближчому майбутньому. Крім того, заявниця заперечує виключний характер обставин, на який посилається Уряд, у тій частині, що відсутність бюджетних коштів не завдала шкоди всім працівникам держави.

В. Оцінка Суду

33. Суд нагадує, що право на судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції, також захищає і виконання остаточних та обов'язкових судових рішень, які у країні, що поважає верховенство права, не можуть залишатися невиконаними, завдаючи шкоди одній зі сторін (див. рішення у справах «*Горнсбі проти Греції*» від 19 березня 1997 р., § 40; «*Бурдов проти Росії*» від 7 травня 2002 р., № 59498/00, § 34; «*Ясіуньєн проти Литви*» від 6 березня 2003 р., № 41510/98, § 27; «*Руйану проти Румунії*» від 17 червня 2003 р., № 34647/97).

34. Крім того, Суд вважає, що якщо можна допустити, що держави втручаються в процедуру виконання судового рі-

шення, таке втручання у результаті може перешкоджати, унеможлиблювати чи надмірно затягувати виконання, тим більше, нівелювати власне суть рішення (див. рішення у справах «Імобіліаре Саффі проти Італії» від 28 липня 1999 р., § 63 і 66; «Сатка та інші проти Греції» від 27 березня 2003 р., № 55828/00, § 57).

35. Суд не покликано вивчати, чи здатен внутрішній правопорядок забезпечити виконання винесених судами рішень. Дійсно, кожна держава-учасниця забезпечує адекватний та достатній юридичний інструментарій для забезпечення своїх зобов'язань. Суд має за мету вивчити, чи були заходи, вжиті українською владою, адекватними та достатніми (див. *mutatis mutandis*, справа «Іньяколо-Зенід проти Румунії», № 31679/96, § 108).

36. Суд відразу зазначає, що сплата заявниці її заробітної плати відповідно до судового рішення від 1 квітня 1998 р. вже не підлягає обговоренню (див. § 30 вище, а також рішення від 22 жовтня 2002 р. щодо прийнятності цієї заяви). Суд також зазначає, що процедура виконання цього судового рішення залишається незавершеною з 14 квітня 1998 р., тобто протягом шести років. Із матеріалів справи у Суді видно, що заявниця постійно вживала заходів, вимагаючи виконання. Відсутність позову до Міністерства фінансів України не свідчить про відсутність необхідної турботи з боку заявниці, оскільки Суд уже визнав неадекватний характер такого позову за таких обставин справи (див. рішення від 22 жовтня 2002 р. про прийнятність цієї заяви).

37. Суд звертає увагу на те, що в цьому разі боржник є державним закладом, поточні витрати якого фінансуються з державного бюджету через Державне казначейство України. Він також підкреслює, що відповідно до рішення Конотопського міського суду від 9 червня 1999 р. рішення у справі залишаються невиконаними з огляду на те, що бюджетне законодавство держави не передбачає такого виду витрат, а також через відсутність відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних коштів. З іншого боку, Суд звертає увагу на те, що Конотопський

міський суд піддав критиці бездіяльність державних виконавців, на яких було покладено виконання зазначеного вище рішення. Нарешті, Суд констатує той факт, що відстрочка виконання була надана до моменту, коли закладу-боржнику будуть перераховані з державного бюджету суми на сплату надбавок за вислугу років, без встановлення жодного точного строку.

38. Насамперед Суд нагадує, що державний орган не може посылатися на відсутність коштів, щоб не виплачувати боргів підтверджений судовим рішенням (див. зазначене вище рішення у справі «*Бурдов проти Росії*», § 35). У такому разі Суд не може прийняти аргументу Уряду, що визнає таку відсутність як «виключні обставини». Зокрема, Уряд не надав жодного доказу того, що виконання судових рішень у конкретних випадках за цих обставин могло б спровокувати серйозні проблеми суспільного порядку (див. зазначені вище рішення у справах «*Імобіліаре Саффі проти Італії*» та «*Меацці проти Італії*»; а також рішення у справі «*Сколо проти Італії*» від 28 вересня 1995 р., серія А № 315-С). Він також не подав жодної конкретної програми дій, спрямованої на виплату боргів підтверджених судовими рішеннями, за умови існування бюджетних прогалин, у той час коли рішенням Конотопського міського суду від 9 червня 1999 р. було констатовано необхідність урегулювання цього питання.

39. Беручи до уваги зазначені вище нормативні прогалини та той факт, що відстрочка виконання не визначала жодного строку, заявниця не мала неякої гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. Таким чином, утримуючись протягом років від вживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень, компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції.

40. Отже, мало місце порушення цієї статті.

II. ПРО ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПРОТОКОЛУ № 1

41. Заявниця вважає, що невиконання рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., що стосується виплати

її надбавки за вислугу років, належить розглядати як порушення ст. 1 Протоколу № 1, відповідна частина якої передбачає таке: «Кожна ... особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права...».

А. Аргументи сторін

42. Уряд вважає, що держава не позбавила заявницю права власності на надбавку за вислугу років, що була визнана за нею рішенням Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. Відстрочку виконання зазначеного рішення належить розглядати як тимчасове врегулювання права власності заявниці, яке не суперечить ст. 1 Протоколу № 1, оскільки таке врегулювання встановлене судом та ґрунтується на законі. Беручи до уваги те, що фінансові ресурси держави не дозволяють повної та одночасної сплати всіх належних надбавок викладацькому складу з 1997 року, Уряд вважає, що відстрочка виконання судового рішення має правомірну мету, а саме: справедливий розподіл бюджетних коштів в умовах економічних труднощів, властивих для перехідного періоду. З цього приводу Уряд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 залишає за державами право ухвалювати закони, необхідні для врегулювання користування майном, відповідно до загальних інтересів. Під час впровадження економічної політики законодавець повинен мати свободу дій для того, щоб висловити свою думку як про існування проблеми, що має суспільний інтерес і потребує врегулювання, так і про вибір способів застосування останньої. Суд поважає спосіб, вимоги загального інтересу в застосуванні якого є йому зрозумілими, за винятком випадків, коли його рішення виявляється відверто позбавленим обґрунтованих підстав (див. рішення у справі «Трайковські проти колишньої Югославської Республіки Македонії» від 7 березня 2002 р., № 53320/99). Говорячи про пропорційність втручання, Уряд підкреслює, що заявниця не відчувала «особливого та непомірного тягаря» (наприклад, зазначене вище рішення у справі «Меаціці проти Італії»). Із цього приводу він зазна-

чає, що заявниця отримала залишок заборгованості заробітної плати відповідно до зазначеного судового рішення. Що стосується надбавок, заявниця користується правом звернутися до суду, щоб отримати адекватну компенсацію та індексацію суми через затримку виконання судового рішення. Таким чином, Уряд вважає, що він не перевищив свободи розсуду, якою користувався для врегулювання користування майном.

43. Заявниця заперечує аргумент Уряду, відповідно до якого не була позбавлена права власності на її надбавку за вислугу років. Вона вважає, що була позбавлена права власності на надбавку за вислугу років, оскільки знаходилася в ситуації, коли не могла розпоряджатися своїми грошима. Заявниця підкреслює, що в цьому конкретному випадку йдеться не про сылату повної суми заборгованості всьому викладацькому складу, а лише про виконання рішення на її користь. Вона підкреслює, що беручи до уваги підстави відстрочки виконання рішення суду від 1 квітня 1998 р., маловірогідним є те, що вона отримає свою надбавку за вислугу років у недалекому майбутньому.

Тобто заявниця піддала сумніву користь та ефективність заяви про індексацію, зазначену Урядом.

В. Оцінка Суду

1. Про застосування ст. 1 Протоколу № 1

44. Суд зауважує, що рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р., яке зобов'язало державний заклад сплатити заявниці її надбавку за вислугу років, стало остаточним і таким, що підлягає примусовому виконанню, створило право вимоги, достатнім чином встановлене, щоб підлягати задоволенню і вважатися «майном» відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 (див. рішення від 9 грудня 1994 р. у справах «Грецькі переробні заводи «Стран» і Стратіс Андреадіс проти Греції», серія А № 301-В, § 59; зазначені вище рішення «Бурдов проти Росії», § 40 та «Ясіуньєн проти Литви», § 44).

Таким чином ця стаття може застосовуватись.

2. Щодо дотримання ст. 1 Протоколу № 1

45. Суд вважає, що неможливість для заявниці домогтися виконання судового рішення, що вступило в законну силу, було втручанням у її право на майно (див. зазначені вище рішення «Бурдов проти Росії», § 40 та «Ясіуньєн проти Литви», § 45).

46. Суд вважає, що ст. 1 Протоколу № 1 містить три чіткі положення:

перше, яке міститься в абзаці 1 п. 1 та має загальний характер, проголошує принцип поваги до права власності;

друге, яке міститься у абзаці 2 того самого пункту, передбачає можливість позбавлення права власності та встановлює умови для нього;

третє, яке міститься у п. 2, визнає за державами повноваження регулювати користування майном відповідно до загальних інтересів. Не йдеться про правила, які не мають зв'язку між собою. Друге та третє положення стосуються конкретних випадків посягання на право власності; таким чином, вони повинні тлумачитися відповідно до принципу, зазначеного у першому положенні (див. рішення у справі «Бейелер проти Італії», № 33202/96, § 98).

47. Суд підкреслює, що протягом періоду з квітня 1998 р. до березня 2001 р. заявниця не могла користуватися правом власності на надбавку за вислугу років через нерегулярний характер фінансування з державного бюджету поточних витрат установи-боржника. Суд зауважує, що з 5 березня 2001 р. право власності заявниці регламентувалося судовим рішенням, яке надало відстрочку виконання судового рішення від 1 квітня 1998 р. Таким чином, Суд вважає, що ця ситуація не може бути віднесена до чітко визначеної категорії, властивої ст. 1 Протоколу № 1, і повинна вивчатися відповідно до загальної норми цієї статті.

48. Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 вимагає, перш за все й особливо, щоб втручання державної влади у використання права на майно було законним. Суду також належить з'ясувати, чи дотримується справедлива рівновага між вимогами загального інтересу і вимогами захисту основних прав грома-

дян (див. рішення у справі «*Спорронг і Льюнрот проти Швеції*» від 23 вересня 1982 р., серія А № 52, § 69; рішення у справі «*Іатрідіс проти Греції*», № 31107/96, §58). Пошук подібної рівноваги повністю відтворюється у структурі ст. 1, отже, і в абзаці 2: повинно існувати пропорційно обґрунтоване співвідношення між зазначеною метою і засобами, що використовуються. Контролюючи виконання цієї вимоги, Суд визнає за державою певну свободу розсуду як для вибору способів впровадження, так і для вирішення, чи є їх наслідки виправданими та відповідними загальному інтересу у спробі досягти зазначеної мети закону (див. зазначене вище рішення у справі «*Імобіліаре Саффі проти Італії*», § 49; рішення у справі «*Меллахер та інші проти Австрії*» від 19 грудня 1989 р., серія А № 169, § 48 та рішення у справі «*Шасанью та інші проти Франції*», № 25088/94, 28331/95 та 28443/95, § 75).

49. Перш за все, Суд зауважує, що протягом періоду з квітня 1998 р. по березень 2001 р. невиконання судового рішення від 1 квітня 1998 р. не мало жодної законної підстави, відсутність бюджетних коштів не може бути такою підставою.

50. Далі Суд звертає увагу на те, що рішенням від 5 березня 2001 р. суд м. Конотопа надав відстрочку виконання зазначеного судового рішення, відповідно до належних процедурних положень, та після виявлення відсутності бюджетних коштів, що унеможливило сплату належної суми.

51. На думку Уряду, надана відстрочка є врегулюванням користування майна відповідно до загальних інтересів, оскільки одночасна та повна виплата всіх надбавок і матеріальної допомоги викладацькому складу викликала би бюджетну кризу, і таким чином, призупинення соціальних виплат.

52. Суд нагадує, що ця справа стосується невиконання рішення, прийнятого на користь заявниці, а не виплати залишку належних надбавок викладацькому складу. Виходячи з цього, Суд звертає увагу на те, що Уряд не виступив у Суді з великою кількістю судових рішень про виплату коштів на тій самій підставі, які очікують виконання (з'ясувати різницю між зазначеними вище справами «*Імобіліаре Саффі проти Італії*», «*Меациці проти Італії*» та «*Сколо проти Італії*»).

53. Уряд, посилаючись на зазначене вище рішення у справі «Трайковські проти колишньої Югославської Республіки Македонії», вважає, що зазначена відстрочка відповідає свободі розсуду, визнаній державами при врегулюванні користування майном та запровадженні економічної політики стосовно неї. Проте, беручи до уваги елементи, які знаходяться в її користуванні, Суд вважає, що зазначена відстрочка має індивідуальний характер. Насправді, Уряд не надав доказів того, що відстрочка мала зв'язок із серією інших заходів, спрямованих на вирішення проблеми боргів та відсутності ресурсів на основі рішень, які підлягають виконанню. Суд нагадує, що це відбулося через відсутність відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних коштів, як це було визначено рішенням суду м. Конотопа від 9 червня 1999 р.

54. Далі Суд нагадує, що, в принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників непомірного тягара, зокрема можливості розпоряджатися своїм майном, і таким чином повинна передбачати певні процедурні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності (див. зазначене вище рішення у справі «Імобіліаре Саффі проти Італії», § 54).

55. Суд зауважує, що в цьому разі відстрочка виконання рішення не містила жодного точного строку і зазначене рішення залишається невиконаним уже протягом шести років. Більш того, для заявниці немає жодної гарантії, що воно буде виконаним у найближчому майбутньому. Очевидним є те, що така ситуація важко узгоджується з вимогою передбачуваності, зазначеною у ст. 1 Протоколу № 1. Виходячи з цього і навіть якщо припустити, що втручання держави в право заявниці на виконання норм щодо її майна буде засноване на законі та служитиме правомірній меті, Суд вважає, що була порушена точна рівновага між вимогами загального інтересу спільноти і вимогами охорони права заявниці на її майно, що

заявниця зазнала і продовжує нести особливий та непомірний тягар. Єдине і просте право, згадане Урядом, — звернутися до суду з метою отримання компенсації за таке запізнення та індексації суми, що вимагається заявницею, не здатне надати адекватного полегшення ситуації.

56. З огляду на зазначене вище, Суд вважає, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1.

III. ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

57. Відповідно до ст. 41 Конвенції: « Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд у разі необхідності надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію ».

A. Шкода

58. Заявниця стверджує, що їй було завдано матеріальної та моральної шкоди. Що стосується матеріальної шкоди, за початковими даними вона вимагала суму розміром 2 899,02 грн., яка відповідає сумі надбавки за стаж та допомоги на оздоровлення за період з 1997 по 2002 рр. У подальших матеріалах вона зменшила цю суму до 300,48 грн. (близько 49 євро), що відповідає сумі належної надбавки за стаж відповідно до судового рішення від 1 квітня 1998 р. Що стосується моральної шкоди, то пані Жовнер вимагає 100 тис. євро, посилаючись на те, що нескінченні судові спори і неможливість примусити виконати остаточні судові рішення підтримують у ній відчуття невпевненості та приниження, що погіршили стан її здоров'я.

59. Уряд вважає, що претензії щодо моральної шкоди є надмірними. Він зазначає, що рішення стосовно виплати заборгованості із заробітної плати було виконане. Крім того, невиконання вимог, що залишились за цим судовим рішенням, не має дискримінаційного характеру, а пов'язане з відсутністю бюджетних коштів. Уряд вважає, що можливий акт про порушення § 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1 надасть сам по собі достатню справедливу сатисфакцію.

60. Суд вважає, що заявниця зазнала матеріальної шкоди через невиконання рішень суду у справі та моральної шкоди,

що полягає в глибокому відчутті несправедливості, викликаною тим фактом, що протягом шести років усупереч остаточному й такому, що дає право на примусове виконання, судовому рішенню, вона не отримала реального захисту її прав.

61. Беручи до уваги ці аргументи, відповідно до ст. 41 Суд присудив пані Жовнер суму за завдану матеріальну шкоду 50 євро, та суму за завдану моральну шкоду — 3 200 євро.

В. Витрати

62. Заявниця вимагає 260 грн. (близько 42 євро), із них 60 грн. — витрати, здійснені під час звернення до національного суду (гонорар адвокату за редагування позовів та касаційної скарги), та 200 грн. на витрати в Суді (поштові витрати та витрати на переклад). Вона посилається на неможливість надання Суду підтверджувальних документів з тієї причини, що всі відповідні договори з адвокатами і перекладачами укладались в усній формі.

63. Уряд вважає, що за відсутності підтверджуючих документів витрати, компенсація яких вимагається, не можуть вважатися такими, що насправді були підтверджені (див. рішення у справі «Ветстейн проти Швейцарії», № 33958/96, § 56).

64. Відповідно до практики Суду заявниця може отримати компенсацію своїх витрат, тільки якщо підтверджено їх реальність, необхідність, а також помірний характер їх тарифів. У цьому разі, враховуючи всі вихідні дані, які Суд має в розпорядженні, та зазначені вище доводи, він вважає обґрунтованою суму розміром 42 євро, всі витрати разом і надає її заявниці.

С. Пеня

65. Суд постановляє, що пеня, яка підлягатиме нарахуванню в разі невчасної виплати справедливої сатисфакції, дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти.

На цих підставах Суд одноставно:

1. *Постановляє*, що порушено п. 1 ст. 6 Конвенції.
2. *Постановляє*, що порушено ст. 1 Протоколу № 1.
3. *Постановляє*, що

а) держава-відповідач повинна відшкодувати заявниці протягом трьох місяців, починаючи з дати, коли це рішення набуло чинності відповідно до ч. 2 ст. 44 Конвенції, відповідні суми, перераховані в українські гривні за курсом, чинним на дату платежу:

- (i) 50 євро за матеріальну шкоду;
- (ii) 3 200 євро за моральну шкоду;
- (iii) 42 євро за витрати;
- (iv) уся сума повинна бути сплачена з урахуванням будь-яких податків, що можуть з неї справлятися;

б) починаючи із завершення зазначеного періоду й до сплати, ці суми будуть збільшуватися на розмір пені, яка базується на граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку, чинній протягом цього періоду, плюс три відсоткових пункти.

4. Відхиляє іншу частину вимог про справедливу сатисфакцію.

Учинено французькою мовою і повідомлено письмово 29 червня 2004 р. відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту.

2.9. Справа «Півень проти України»

З точки зору Європейського суду з прав людини (далі — Суд), у принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком ризик покладання на власників непомірного тягаря, зокрема, щодо неможливості розпоряджатися своїм майном і таким чином повинна передбачати певні процесуальні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності. У цій справі судова відстрочка виконання рішення, винесеного на користь заявниці, не містила жодного строку, заявниця не мала жодної гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. З огляду на це та на утримання протягом років від уживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції

Рішення щодо суті
від 29 червня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), що засідав Палатою у складі: п. Ж.-П. Кости (Голови Суду), п. А. Баки, п. Л. Лукайдеса, п. К. Юнгвірта, п. В. Буткевича, пані В. Томассен, п. М. Угрехелідзе (суддів) та п. Т. Ерлі (Секретаря Секції), після обговорення у нарадчій кімнаті 22 жовтня 2002 р. та 8 червня 2004 р. постановляє таке рішення, винесене в останній із зазначених вище днів.

* Заява № 56849/00

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було порушено на підставі заяви проти України, з якою громадянка цієї держави, пані Ірина Валеріївна Півень (далі — заявниця) звернулася до Суду 29 грудня 1999 р. відповідно до ст. 34 Конвенції.

2. Заявницю, за якою було визнане право отримати правову допомогу, представляє адвокат із м. Києва — п. Ю. Мартинюк. Український Уряд (далі — Уряд) був представлений Уповноваженим — пані В. Лутковською. Із 20 жовтня 2003 р. її замінила пані З. Бортновська, новий представник Уряду.

3. Заявниця скаржилася на невиконання рішень Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., які визнають за нею право на надбавку за вислугу років та допомогу на оздоровлення.

4. 1 листопада 2001 р. Суд змінив склад своїх Секцій (п. 1 ст. 25 Регламенту). Таким чином, ця заява була передана на розгляд Другій Секції (п. 1 ст. 52). Отже, Палата, призначена для розгляду цієї справи (п. 1 ст. 27 Конвенції), була створена відповідно до п. 1 ст. 26 Регламенту.

5. Рішенням від 22 жовтня 2002 р. Палата визнала заяву частково прийнятною.

6. Заявниця та Уряд подали свої письмові зауваження щодо справи (п. 1 ст. 59 Регламенту). Оскільки після проведення консультацій зі сторонами Палата вирішила, що немає потреби проводити слухання у справі (п. 3 ст. 59 *in fine* Регламенту), кожна сторона подала письмові коментарі на зауваження іншої.

ЩОДО ФАКТІВ

I. Обставини справи

7. Заявниця народилася у 1960 році та мешкає у м. Конотопі (Україна).

8. У лютому 1998 р. заявниця звернулася до Конотопського міського суду з позовом до професійно-технічного училища № 20 м. Конотопа (державний заклад), вимагаючи стягнення заборгованості із заробітної плати за періоди з листопада до грудня 1996 р. та з листопада до грудня 1997 р., а також надбав-

ки за вислугу років за 1997 рік у розмірі 874,70 грн.

9. Рішенням від 1 квітня 1998 р. суд задовольнив позов та зобов'язав цю установу сплатити заявниці суму, яка відповідала сумі її заробітної плати за зазначені періоди та надбавки за вислугу років за 1997 рік.

10. У лютому 1999 р. заявниця звернулася до Конотопського міського суду з позовом до професійно-технічного училища № 20 м. Конотопа, вимагаючи стягнення заборгованості із заробітної плати за період із жовтня до грудня 1998 р., надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення за 1998 рік у розмірі 772,04 грн.

11. Рішенням від 4 березня 1999 р. суд задовольнив позов та зобов'язав цю установу сплатити заявниці суму, яка відповідала сумі її заробітної плати за зазначений період, надбавки за вислугу років і допомоги на оздоровлення за 1998 рік.

12. 14 квітня 1998 р. та 15 травня 1999 р. відповідно суд надіслав до закладу-боржника виконавчі листи.

13. Із травня 1998 р. по листопад 2000 р. заявниця подала численні скарги до Конотопського міського управління юстиції та до голови Конотопського міського суду з метою проведення примусового виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р.

14. Листом від 9 липня 1999 р. начальник Конотопського міського управління юстиції повідомив заявницю про те, що рішення, постановлені на її користь, залишаються невиконаними через відсутність власних коштів училища.

15. Листом № 117 голова Конотопського міського суду повідомив заявницю про те, що зазначені вище рішення залишаються невиконаними через нерегулярний характер фінансування Державним казначейством України поточних витрат училища.

16. У травні 1999 р. заявниця подала до Конотопського міського суду позов до управління Державного казначейства в м. Конотопі з метою визнати останнє відповідальним за невиконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р.

17. Рішенням від 9 червня 1999 р. суд відхилив позов заявниці, констатувавши той факт, що рішення від 1 квітня 1998 р.

та 4 березня 1999 р. залишаються невиконаними через нерегулярний характер фінансування державним бюджетом поточних витрат професійно-технічного училища № 20 у м. Конотопі. Крім того, суд послався на те, що Державне казначейство України лише розподіляє кошти, передбачені державним бюджетом, і що воно таким чином не може бути відповідальним за відсутність необхідних державних коштів. Суд, нарешті, відзначив, що запізнення виконання зазначеного рішення виникло внаслідок відсутності відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних коштів. Рішенням від 21 липня 1999 р. Сумський обласний суд залишив рішення від 9 червня 1999 р. без змін.

18. Двома постановами від 8 листопада 2000 р. державний виконавець Конотопського міського управління юстиції визнав неможливість виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. через відсутність коштів у боржника та закрив виконавче провадження.

19. У листопаді 2000 р. заявниця звернулася до Конотопського міського суду зі скаргою на Конотопське міське управління юстиції з метою скасувати постанову від 8 листопада 2000 р.

20. Рішенням від 12 грудня 2000 р. суд скасував постанову від 8 листопада 2000 р. зазначаючи, що державний виконавець не виконав своїх обов'язків щодо примусового виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. Суд відновив процедуру виконання відповідних рішень.

21. У лютому 2001 р. державний виконавець Конотопського міського управління юстиції звернувся до Конотопського міського суду з двома поданнями для отримання відстрочки сплати заявниці відповідно до рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення в розмірі 747,68 грн. через недофінансування державним бюджетом витрат професійно-технічного училища № 20 м. Конотопа, призначених для цих цілей. Двома рішеннями від 5 березня 2001 р. суд постановив, що невиплата заявниці її надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення відповідно до рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 берез-

ня 1999 р. пояснюється тим, що закони про державний бюджет на 1997–2000 рр. не передбачали такого типу витрат. На цій підставі він надав професійно-технічному училищу № 20 м. Конотопа відстрочку виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. до часу, коли з державного бюджету будуть профінансовані витрати, призначені на виплату надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення.

22. Заявниця подала касаційну скаргу на рішення від 5 березня 2001 р. Двома рішеннями від 11 квітня 2001 р. Сумський обласний суд залишив рішення від 5 березня 2001 р. без змін.

23. 26 квітня, 2 червня, 12 та 22 жовтня 1999 р. та 26 лютого 2001 р. заявниці було сплачено заборгованість із зарплати відповідно до рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. у розмірі 899,06 грн.

24. Із того часу рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. у частинах щодо сплати заявниці надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення залишаються невиконаними.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

А. Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР (із змінами)

25. Відповідно до ст. 1 Закону державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України. Ця стаття визначає завданням державної виконавчої служби своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом.

26. Відповідно до ст. 11 за діяльність, яка не відповідає Закону про державну виконавчу службу, державний виконавець підлягає дисциплінарній, кримінальній чи адміністративній відповідальності. Ця стаття передбачає, що шкода, заподіяна державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час виконання рішення, підлягає відшкодуванню.

27. Відповідно до ст. 13 будь-яка зацікавлена особа має право оскаржити в адміністративному чи судовому порядку дії або бездіяльність державного виконавця.

**В. Закон України «Про виконавче провадження»
від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV (із змінами)**

28. Відповідно до ст. 2 Закону примусове виконання рішень покладається на державну виконавчу службу.

29. Стаття 33 Закону передбачає, що за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, державний виконавець за власною ініціативою або за заявою сторін, а також самі сторони мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про встановлення чи зміну способу і порядку виконання.

30. Стаття 85 передбачає можливість для будь-якої зацікавленої особи оскаржити в адміністративному чи судовому порядку дії або бездіяльність державного виконавця. Відповідно до ст. 86 збитки, заподіяні державним виконавцем громадянам чи юридичним особам при здійсненні виконавчого провадження, підлягають відшкодуванню.

С. Конституція України від 28 червня 1996 р.

31. Відповідно до ст. 96 державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

ЩОДО ПРАВА

I. ПРО ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ П. 1 СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ

32. Заявниця скаржитися на невиконання рішень Конопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. у частині, що стосується виплати надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення. Вона посилається на ч. 1 ст. 6 Конвенції, сформульовану так: «Кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий ... розгляд упродовж розумного строку ... судом, встановленим законом».

А. Аргументи сторін

33. Уряд стверджує, що боржник отримав відстрочку на виконання зазначених вище судових рішень, але це не означає відмови заявниці у правосудді. Повне виконання судових

рішень не залежало ні від боржника, ні від державної виконавчої служби, а від регулярності фінансування з державного бюджету поточних витрат боржника. Зокрема, Міністерство фінансів України могло б гарантувати сплату заявниці її надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення відповідно до рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., якщо заявниця звернулася б до суду, щоб він визнав це Міністерство відповідачем у цих справах. Крім цього, таке звернення підтверджувало б інтерес заявниці та її необхідну турботу щодо виконання рішень на її користь. За відсутності цього поведінка заявниці з огляду на тривалість виконання цих рішень звільняє державу від відповідальності за заявлене порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. Крім того, Уряд нагадує, що відстрочка виконання судового рішення на час, потрібний для пошуку необхідного вирішення проблем правопорядку, може бути обґрунтована виключними обставинами (див. рішення у справі «Меацці проти Італії» від 15 листопада 2001 р., № 35815/97). Він вважає, що відсутність бюджетних коштів може бути такими виключними обставинами. Уряд підкреслює той факт, що, починаючи з 2001 року, державний бюджет здійснює асигнування, призначені для викладацького складу, хоча це відбувається поступово. Це означає, що рішення на користь заявниці будуть виконані в належний час.

34. У відповідь заявниця стверджує, що боржник має у своєму розпорядженні позабюджетні кошти. Вона підкреслює, що незважаючи на численні скарги, направлені до державного виконавця, останній не виконав своїх обов'язків із примусового виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., що й було підтверджене рішенням Конотопського міського суду від 12 грудня 2000 р. Крім того, саме на державного виконавця покладался обов'язок передати матеріали до суду для зміни відповідача у справі. Вона підкреслила, що з огляду на підстави відстрочки виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., отримання нею надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення у близькому майбутньому є маловірогідним. Крім цього, заявниця заперечує

виключний характер обставин, на який посилається Уряд, у тій частині, що відсутність бюджетних коштів не завдала шкоди всім працівникам держави.

В. Оцінка Суду

35. Суд нагадує, що право на судовий розгляд, гарантоване ст. 6, також захищає і виконання остаточних та обов'язкових судових рішень, які у країні, що поважає верховенство права, не можуть залишатися невиконаними, завдаючи шкоди одній зі сторін (див. рішення у справах: *«Горнсбі проти Греції»* від 19 березня 1997 р., § 40; *«Бурдов проти Росії»* від 7 травня 2002 р., № 59498/00, § 34; *«Ясіуньєн проти Литви»* від 6 березня 2003 р., № 41510/98, § 27; *«Руїану проти Румунії»* від 17 червня 2003 р., № 34647/97).

36. Крім того, Суд вважає, що якщо можна допустити, що держави втручаються у процедуру виконання судового рішення, таке втручання у результаті може перешкоджати, унеможлилювати чи надмірно затягувати виконання, ні, тим більше, нівелювати власне суть рішення (див. рішення у справах *«Імобіліаре Саффі проти Італії»* від 28 липня 1999 р., § 63 і 66 та *«Сатка та інші проти Греції»* від 27 березня 2003 р., № 55828/00, § 57).

37. Суд не покликаний вивчати, чи здатен внутрішній правопорядок забезпечити виконання винесених судами рішень. Дійсно, кожна держава-учасниця забезпечує адекватний та достатній юридичний інструментарій для забезпечення своїх зобов'язань. Суд має за мету вивчити, чи були вжиті українською владою заходи адекватними та достатніми (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі *«Ігнаколо-Зенід проти Румунії»*, № 31679/96, § 108).

38. Суд відразу зазначає, що сплата заявниці її заробітної плати відповідно до рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. вже не підлягає обговоренню (див. § 32 вище, а також рішення від 22 жовтня 2002 р. щодо прийнятності цієї заяви). Суд також зазначає, що процедура виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. вже триває шість та п'ять років відповідно. Із матеріалів справи в Суді видно, що заяв-

ниця постійно вимагала виконання рішень. Відсутність позову до Міністерства фінансів України не свідчить про відсутність необхідної турботи з боку заявниці, оскільки Суд уже визнав неадекватний характер такого позову за таких обставин цієї справи (див. рішення від 22 жовтня 2002 р. про прийнятність цієї заяви).

39. Суд звертає увагу на те, що в цьому разі боржник є державним закладом, поточні витрати якого фінансуються з державного бюджету через Державне казначейство України. Він також підкреслює, що відповідно до рішення Конопотського міського суду від 9 червня 1999 р. рішення від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. залишаються невиконаними з огляду на те, що бюджетне законодавство держави не передбачає такого виду витрат, а також через відсутність відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних коштів. З іншого боку, Суд звертає увагу на те, що цей самий суд піддав критиці бездіяльність державних виконавців, на яких було покладено виконання зазначених вище рішень. Нарешті, Суд констатує той факт, що відстрочка виконання була надана до моменту, коли закладу-боржнику не будуть перераховані з державного бюджету суми на сплату надбавок за вислугу років та допомоги на оздоровлення, але без встановлення жодного чіткого періоду.

40. Насамперед Суд нагадує, що державний орган не може посилатися на відсутність коштів, щоб не виплачувати борг, підтверджений судовим рішенням (див. зазначене вище рішення у справі «*Бурдов проти Росії*», § 35). У такому разі Суд не може прийняти аргументу Уряду, що визначає таку відсутність як «виключні обставини». Зокрема, Уряд не надав жодного доказу того, що виконання судових рішень у конкретних випадках за цих обставин могло би спровокувати серйозні проблеми суспільного порядку (див. рішення у справах «*Імобіліаре Саффі проти Італії*» та «*Меацці проти Італії*», а також рішення у справі «*Сколо проти Італії*» від 28 вересня 1995 р., серія А № 315-С). Він також не подав жодної конкретної програми дій, спрямованої на виплату боргів, підтверджених судовими рішеннями, за умови існування бюджетних

прогалин, водночас коли рішенням Конотопського міського суду від 9 червня 1999 р. було констатовано необхідність урегулювання цього питання.

41. Беручи до уваги зазначені вище нормативні прогалини та факт того, що відстрочка виконання не визначала жодного строку, заявниця не мала жодної гарантії виконання рішення на свою користь у найближчому майбутньому. Таким чином, утримуючись протягом років від вживання необхідних заходів для виконання обов'язкових судових рішень, компетентні органи України порушили положення п. 1 ст. 6 Конвенції.

42. Отже, мало місце порушення цієї статті.

II. ПРО ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПРОТОКОЛУ № 1

43. Заявниця вважає, що невиконання рішень Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. стосовно виплати надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення, належить розглядати як порушення ст. 1 Протоколу № 1, відповідна частина якої передбачає, що кожна особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

A. Аргументи сторін

44. Уряд вважає, що держава не позбавила заявницю права власності на надбавку за вислугу років та допомогу на оздоровлення, що були визнані рішеннями Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. Відстрочку виконання зазначених рішень належить розглядати як тимчасове врегулювання права власності заявника, яке не суперечить ст. 1 Протоколу № 1, оскільки таке врегулювання встановлене судом та ґрунтується на законі. Беручи до уваги те, що фінансові ресурси держави не дозволяють повної та одночасної сплати всіх надбавок за вислугу років, які належать викладацькому складу протягом 1997 року, Уряд вважає, що відстрочка виконання рішень переслідує правомірну мету, а саме справедливий розподіл бюджетних коштів в умовах

економічних труднощів, властивих для перехідного періоду. Із цього приводу Уряд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 залишає за державами право ухвалювати закони, необхідні для врегулювання користування майном, відповідно до загальних інтересів. Під час впровадження економічної політики законодавець повинен мати свободу дій, для того щоб висловити свою думку як про існування проблеми, що має суспільний інтерес і потребує врегулювання, так і про вибір способів застосування останньої. Суд поважає спосіб, вимоги загального інтересу в застосуванні якого є йому зрозумілими, за винятком випадків, коли його рішення виявляється відверто позбавленим обґрунтованих підстав (див. рішення у справі «Трайковські проти колишньої Югославської Республіки Македонії» від 7 березня 2002 р., № 53320/99). Говорячи про пропорційність втручання, Уряд підкреслює, що заявниця не відчувала «особливого та непомірного тягаря» (наприклад, зазначене вище рішення у справі «Меацці проти Італії»). Із цього приводу він зазначає, що заявниця отримала залишок заборгованості із заробітної плати відповідно до зазначеного судового рішення. Що стосується надбавки та матеріальної допомоги, то заявниця користується правом звернення до суду, щоб отримати адекватну компенсацію та індексацію суми через затримку виконання рішень. Таким чином, Уряд вважає, що не перевищив свободи розсуду під час врегулювання користування майном.

45. Заявниця заперечує аргумент Уряду, відповідно до якого вона не була позбавлена права власності на її надбавку за вислугу років та допомогу на оздоровлення. Вона вважає, що знаходилася у ситуації, коли не могла розпоряджатися своїми грошима. Вона підкреслює, що в цьому конкретному разі не йдеться про сплату повної суми заборгованості всьому викладацькому складу, а лише про виконання рішень на її користь. Заявниця підкреслює, що беручи до уваги підстави відстрочки виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., вірогідність отримання нею надбавки за вислугу років та допомоги на оздоровлення у найближчому майбутньому була

невеликою. Тобто заявниця піддала сумніву користь та ефективність заяви про індексацію, зазначену Урядом.

В. Оцінка Суду

1. Щодо застосування ст. 1 Протоколу № 1

46. Суд вважає, що рішення Конотопського міського суду від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р., які зобов'язали державний заклад сплатити заявниці надбавку за вислугу років та допомогу на оздоровлення, стали остаточними і такими, що підлягають примусовому виконанню, створили право вимоги, достатнім чином встановлене, щоб підлягати задоволенню і вважатися «майном» відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 (див. рішення у справі *«Грецькі переробні заводи «Стран» і Стратіс Андреадіс проти Греції»* від 9 грудня 1994 р., серія А № 301-В, § 59; зазначені вище рішення у справах *«Бурдов проти Росії»*, § 40 та *«Ясіуньєн проти Литви»*, § 44).

Таким чином, ця стаття може застосовуватись.

2. Щодо дотримання ст. 1 Протоколу № 1

47. Суд вважає, що неможливість для заявниці домогтися виконання рішень, що вступили в законну силу, було втручанням у її право на майно (див. зазначені вище рішення у справах *«Бурдов проти Росії»*, § 40 та *«Ясіуньєн проти Литви»*, § 45).

48. Суд вважає, що ст. 1 Протоколу № 1 містить три чіткі положення:

перше, яке міститься в абзаці 1 п. 1 та має загальний характер, проголошує принцип поваги до права власності;

друге, яке міститься у абзаці 2 того самого пункту, передбачає можливість позбавлення права власності та встановлює умови для нього;

третє, яке міститься у п. 2, визнає за державами повноваження регулювати користування майном відповідно до загальних інтересів. Не йдеться про правила, які не мають зв'язку між собою. Друге та третє положення стосуються конкретних випадків посягання на право власності; таким чином, вони повинні тлумачитися відповідно до принципу, зазначеного у першому положенні (див. рішення у справі *«Бейелер проти Італії»*, № 33202/96, § 98).

49. Суд підкреслює, що протягом періоду з квітня 1998 р. до березня 2001 р. заявниця не могла користуватися правом власності на надбавку за вислугу років та допомогу на оздоровлення через нерегулярний характер фінансування з державного бюджету поточних витрат установи-боржника. Суд зауважує, що з 5 березня 2001 р. право власності заявниці реґламентувалося двома судовими рішеннями, які надали відстрочку виконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. Таким чином, Суд вважає, що ця ситуація не може бути віднесеною до чітко визначеної категорії, властива ст. 1 Протоколу № 1, і повинна вивчатися відповідно до загальної норми цієї статті.

50. Суд нагадує, що ст. 1 Протоколу № 1 вимагає, перш за все й особливо, щоб втручання державної влади у використання права на майно було законним. Суду також належить з'ясувати, чи дотримується справедлива рівновага між вимогами загального інтересу і вимогами захисту основних прав громадян (див. рішення у справах «Спорронг і Льонрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 р., серія А № 52, § 69 та «Іатрідіс проти Греції», № 31107/96, § 58). Пошук подібної рівноваги повністю віддзеркалюється у структурі ст. 1, отже, в абзаці 2: повинно існувати пропорційно обґрунтоване співвідношення між зазначеною метою і засобами, що використовуються. Контролюючи виконання цієї вимоги, Суд визнає за державою певну свободу розсуду як для вибору способів упровадження, так і для вирішення, чи є їх наслідки виправданими та відповідними загальному інтересу у спробі досягти зазначеної мети закону (див. зазначене вище рішення у справі «Імобіліаре Саффі проти Італії», § 49; рішення у справах «Меллахер та інші проти Австрії» від 19 грудня 1989 р., серія А № 169, § 48 та «Шасанью та інші проти Франції», № 25088/94, 28331/95 та 28443/95, § 75).

51. Перш за все, Суд зауважує, що протягом періоду з квітня 1998 р. до березня 2001 р. невиконання рішень від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. не мало жодної законної підстави, відсутність бюджетних коштів не може бути такою підставою.

52. Також Суд звертає увагу на те, що двома рішеннями від 5 березня 2001 р. Конотопський міський суд надав відстрочку виконання зазначених рішень відповідно до певних процесуальних положень та після виявлення відсутності бюджетних коштів, що унеможливило сплату зазначених сум.

53. На думку Уряду, надана відстрочка є врегулюванням використання майна відповідно до загальних інтересів, оскільки одночасна та повна виплата всіх надбавок та матеріальних допомог викладацькому складу викликала би бюджетну кризу і, таким чином, призупинення соціальних виплат.

54. Суд нагадує, що ця справа стосується невиконання рішень, винесених на користь заявниці, а не виплати залишку належних надбавок викладацькому складу. Виходячи з цього, Суд звертає увагу на те, що Уряд не виступив у Суді з великою кількістю судових рішень, які очікують виконання про виплату коштів на тій самій підставі (див., *a contrario*, зазначені вище рішення у справах проти Італії Імобіліаре Саффі, Меацці та Сколо).

55. Уряд, посилаючись на зазначене вище рішення у справі «Трайковскі проти колишньої Югославської Республіки Македонії», вважає, що ця відстрочка відповідає свободі розсуду, наданій державам при врегулюванні користування майном та запровадженні економічної політики, що його стосується. Проте, беручи до уваги елементи, які знаходяться в його розпорядженні, Суд вважає, що зазначена відстрочка має індивідуальний характер. Насправді Уряд не надав доказів того, що відстрочка мала зв'язок із серією інших заходів, спрямованих на вирішення проблеми боргів та відсутності ресурсів на основі рішень, які підлягають виконанню. Суд нагадує, що це відбулося через відсутність відповідної нормативної бази щодо завдань, покладених на міністерства у разі відсутності бюджетних коштів, як це було визначено рішенням Конотопського міського суду від 9 червня 1999 р.

56. Крім того, Суд нагадує, що, в принципі, система тимчасового зупинення або відстрочка виконання судових рішень не критикується як така, особливо беручи до уваги свободу розсуду, дозволена в абзаці 2 ст. 1. Проте така система має наслідком

ризик покладання на власників непомірного тягаря, зокрема, щодо неможливості розпоряджатися своїм майном, і таким чином повинна передбачати певні процесуальні гарантії для спостереження за запровадженням системи та її непередбачуваних наслідків для права власності (див. зазначене вище рішення у справі «Імобіліаре Саффі проти Італії», § 54).

57. Суд зауважує, що в цьому разі відстрочка виконання рішення не містила жодного точного строку і зазначене рішення залишається невиконаним уже протягом шести років. Більш того, для заявниці немає жодної гарантії, що воно буде виконаним у найближчому майбутньому. Очевидним є те, що ця ситуація важко узгоджується з вимогою передбачуваності, зазначеною у ст. 1 Протоколу № 1. Виходячи з цього, навіть якщо припустити, що втручання держави в право заявниці на повагу до її майна засноване на законі і служить правомірній меті, Суд вважає, що була порушена справедлива рівновага між вимогами загального інтересу і вимогами охорони права заявниці на її майно, і що заявниця зазнала і продовжує нести особливий та непомірний тягар. Єдине і просте право, згадане Урядом, — звернутися до суду з метою отримання компенсації за таке запізнення та індексації суми, що вимагається заявницею, не здатне надати адекватного полегшення ситуації.

58. З огляду на зазначене вище, Суд вважає, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1.

III. ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

59. Відповідно до ст. 41 Конвенції: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. Шкода

60. Заявниця посилається на матеріальну та моральну шкоду. Що стосується матеріальної шкоди, у своїх первісних зауваженнях заявниця вимагала суму розміром 2 276,18 грн., що відповідає загальній сумі надбавок за вислугу років та допомо-

ги на оздоровлення за період з 1997 по 2002 рр. У подальших аргументах вона зменшила суму до 747,68 грн., (близько 116,639 євро), що відповідає загальній сумі надбавок за вислугу років та допомоги на оздоровлення, зазначених у рішеннях від 1 квітня 1998 р. та 4 березня 1999 р. Що стосується моральної шкоди, то пані Півень вимагає 100 тис. євро, посилаючись на те, що нескінченні судові спори і неможливість примусити виконати остаточні судові рішення підтримують у ній відчуття невпевненості та приниження, що погіршили стан її здоров'я.

61. Уряд вважає, що претензії щодо моральної шкоди є надмірними. Він вказує, що зазначені рішення були виконані в частині виплати заборгованості із заробітної плати. Крім того, невиконання вимог, що залишились за цими судовими рішеннями, не має дискримінаційного характеру, а пов'язується з відсутністю бюджетних коштів. Уряд вважає, що можлива констатація про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції і ст. 1 Протоколу № 1 становитиме сама по собі достатню справедливу сатисфакцію.

62. Суд вважає, що заявниця зазнала матеріальної шкоди через невиконання рішень суду у справі та моральної шкоди, що полягає в глибокому відчутті несправедливості, викликаному тим фактом, що протягом шести років усупереч остаточному і такому, що дає право на примусове виконання, судовому рішення вона не отримала реального захисту її прав.

63. Беручи до уваги ці аргументи, відповідно до ст. 41 Конвенції Суд присуджує пані Півень 117 євро за завдану матеріальну шкоду та 3 200 євро за моральну шкоду.

В. Витрати

64. Заявниця вимагає 260 грн. (приблизно 42 євро), з яких 60 грн. за витрати, зазанані під час звернення до національного суду (гонорар, сплачений адвокату за редагування позовів та касаційної скарги) та 200 грн. за витрати у Суді (витрати на переклад та поштові послуги). Вона посилається на неможливість надання Суду підтверджувальних документів з тієї причини, що всі відповідні договори з адвокатами і перекладачами укладались в усній формі.

65. Уряд вважає, що відсутність доказів зазначених витрат не можуть свідчити про їх реальність (див., наприклад, рішення у справі «*Веттстайн проти Швейцарії*», № 33958/96, § 56).

66. Відповідно до практики Суду заявник може отримати відшкодування своїх витрат, лише якщо підтверджено їх реальність та необхідність, а також помірний характер. У цьому разі, беручи до уваги такі критерії, Суд вважає розумною сумою розміром 42 євро і надає її заявниці.

С. Пеня

67. Суд вважає доцільним визначити пеню на основі граничної позичкової ставки Європейського Центрального Банку плюс три відсоткових пункти.

На цих підставах Суд одноставно:

1. *Постановляє*, що порушено п. 1 ст. 6 Конвенції.
2. *Постановляє*, що порушено ст. 1 Протоколу № 1.
3. *Постановляє*, що

а) держава-відповідач повинна відшкодувати заявниці протягом трьох місяців, починаючи з дати, коли це рішення набуде чинності відповідно до ч. 2 ст. 44 Конвенції, такі суми, конвертувавши їх у гривню за курсом, чинним на дату платежу:

- (i) 117 євро компенсації матеріальної шкоди;
- (ii) 3 200 євро компенсації моральної шкоди;
- (iii) 42 євро компенсації судових витрат;
- (iv) будь-який податок, що може справлятися із зазначених сум;

б) починаючи із завершення зазначеного періоду й до сплати, на ці суми нараховуватиметься пеня у розмірі граничної позичкової ставки Європейського Центрального Банку плюс три відсоткові пункти.

4. *Відхиляє* іншу частину вимог про справедливую сатисфакцію.

Учинено французькою мовою і повідомлено письмово 29 червня 2004 р. відповідно до пунктів 2 та 3 ст. 77 Регламенту.

2.10. Справа «Войтенко проти України»

Європейський суд з прав людини (далі — Суд) повторно застосував свою практику, згідно з якою ефективний доступ до Суду в розумінні § 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) включає право на те, щоб рішення Суду було виконане без невиправданих затримок. Крім того, Суд дійшов висновку, що неможливість заявника домогтися виконання його рішення протягом чотирьох років є втручанням у його право на мирне володіння майном у розумінні п. 1 ст. 1 Протоколу № 1

Рішення щодо суті
від 29 червня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. Л. Лукайдес, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, пані В. Томассен, п. М. Угрехелідзе (судді) та п. Т. Ерлі (Заступник Секретаря Секції), після засідання у нарадчій кімнаті 8 червня 2004 р., виносить таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа порушена проти України за заявою, поданою до Суду відповідно до ст. 34 Конвенції громадянином України Анатолієм Павловичем Войтенком (далі — заявник) 26 березня 2002 р.

2. Уряд України (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженим — пані В. Лутковською, а згодом її наступницею — пані З. Бортновською.

3. 10 квітня 2003 р. Суд вирішив надіслати заяву на комунікацію Уряду. Відповідно до положень ст. 29 § 3 Конвенції він вирішив розглянути заяву щодо суті разом із питанням про її прийнятність.

---

* Заява № 18966/02

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

4. Заявник, Анатолій Павлович Войтенко, є громадянином України, народився у 1961 році, проживає в Україні у с. Нова Водолага Харківської області.

5. У вересні 1999 р. заявник залишив службу в армії. У зв'язку зі звільненням він отримав право на компенсацію за речове забезпечення та відшкодування витрат за проїзд. Оскільки ця компенсація не виплачувалася більше трьох місяців, заявник звернувся до Військового суду Донецького гарнізону з позовом до Донецького обласного військового комісаріату, вимагаючи повернення заборгованості.

6. 12 січня 2000 р. суд задовольнив вимоги заявника (рішення Військового суду Донецького гарнізону) та присудив йому 2 576,72 грн. (близько 420 євро) компенсації за речове забезпечення та 128,77 грн. (близько 20 євро) витрат на проїзд. Рішення суду не було оскаржене в касаційному порядку і, таким чином, набрало чинності 22 січня 2000 р. Виконавчі листи були направлені до відділу державної виконавчої служби Ворошилівського районного управління юстиції Донецької області, і 16 березня 2000 р. було порушено виконавче провадження.

7. Боржнику був наданий час для добровільного виконання рішення — до 23 березня 2000 р. Після того як боржник не виконав це рішення, виконавча служба направила виконавчі листи та платіжні доручення до управління Державного казначейства у Донецькій області для стягнення присуджених коштів з рахунка боржника, яке виявило відсутність коштів на такі виплати.

8. Через відсутність у боржника коштів 10 квітня 2000 р. платіжне доручення та виконавчий лист були повернуті до виконавчої служби без виконання.

9. 17 травня 2000 р. це виконавче провадження на користь заявника було приєднане до інших виконавчих проваджень щодо боржника.

10. 24 жовтня 2000 р. боржник перерахував на рахунок виконавчої служби 128,77 грн. (відшкодування витрат на проїзд) для сплати заявникові. Проте ця сума була перерахована заявнику лише 20 липня 2001 р. (за твердженнями заявника — 4 жовтня 2001 р.). На думку Уряду, затримка була спричинена відсутністю інформації про банківські реквізити заявника.

11. 7 листопада 2000 р. та 20 липня 2001 р. виконавчий лист та платіжне доручення щодо іншої частини суми (компенсація за речове забезпечення) двічі направлялись до управління Державного казначейства. Вони були повернуті без виконання з тих самих підстав, що й раніше — через відсутність коштів на зазначеному рахунку.

12. 9 вересня 2001 р. виконавча служба перевірила та наклала арешт на рахунки боржника. Виконавці також перевірили та виявили, що боржник не мав у власності транспортних засобів чи нерухомого майна.

13. 22 лютого та 6 серпня 2002 р. виконавчий лист на залишок суми і платіжне доручення були двічі направлені до управління Державного казначейства. Вони були повернуті без виконання з тих самих підстав. Управління Державного казначейства також зазначило, що з 6 вересня 2002 р. строк пред'явлення платіжного дорученням закінчився.

14. У відповідь на запит заявника у серпні 2002 р. виконавча служба повідомила останнього, що на рахунки боржника накладено арешт і що виконання рішення на його користь відбудеться одразу після того, як на них перерахують кошти з державного бюджету.

15. 25 листопада 2002 р. сума за зведеним виконавчим провадженням проти боржника, включаючи судові рішення, винесена на користь заявника, становила 32 680,80 грн. (близько 5 335 євро).

16. 16 грудня 2002 р. виконавча служба наклала арешт на рахунок боржника у банку «Аваль».

17. 5 травня 2003 р. виконавча служба наказала накласти арешт і на кошти, що перебували на 26 рахунках боржника.

18. 10 січня 2004 р. рішення, винесене на користь заявника, було в повному обсязі виконано.

19. 12 січня 2004 р. присуджені рішенням кошти були переведені на банківський рахунок заявника.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.

20. Стаття 124 Конституції передбачає, що: «Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України».

2. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV

21. Відповідно до ст. 2 зазначеного вище Закону виконання рішень судів покладається на Державну виконавчу службу. Відповідно до ст. 85 Закону стягувач може оскаржити дії чи бездіяльність Державної виконавчої служби поданням скарги до начальника відповідного відділу Державної виконавчої служби або до суду за місцем знаходження відповідного відділу Державної виконавчої служби. Стаття 86 Закону надає стягувачеві право звертатися до суду з позовом про неналежне виконання чи невиконання судового рішення юридичною особою, на яку законом покладено обов'язок виконання судового рішення, та отримати компенсацію.

3. Закон України «Про Державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР

22. Стаття 11 цього Закону передбачає відповідальність державних виконавців за неналежне виконання їх обов'язків, таку як компенсація за шкоду, завдану виконавцем під час виконання рішення суду. Відповідно до ст. 13 цього Закону дії та бездіяльність виконавців можна оскаржувати до вищої посадової особи або до суду.

4. Закон України «Про господарську діяльність у Збройних силах України» від 21 вересня 1999 р. № 1076-XIV

23. Відповідно до ст. 5 цього Закону інші рахунки, відмінні від того, що визначений для відповідних платежів, як і майно

Збройних сил, не можуть використовуватись для виконання рішень судів.

5. *Наказ Державного казначейства України «Про затвердження Порядку примусового списання (стягнення) коштів з рахунків установ і організацій, відкритих в органах Державного казначейства» від 5 жовтня 2001 р. № 175*

24. Відповідно до п. 3.6 Порядку примусове списання коштів повинно здійснюватись з того самого рахунка, з якого проводяться звичайні виплати.

6. *Закон України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» від 17 лютого 2000 р. № 1459-III*

25. Закон тимчасово призупиняє деякі положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»*, зокрема щодо відшкодування за речове забезпечення та витрати на проїзд.

ПРАВО

І. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ

26. За твердженням заявника, тривалість виконавчого провадження становила порушення вимоги «розумного строку», передбаченої ст. 6 § 1 Конвенції, якою передбачене таке: «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...».

А. Щодо прийнятності

(а) Вичерпання національних засобів правового захисту

27. Уряд зазначив, що заявник не вичерпав національних засобів захисту, оскільки не подавав скарги до національних судів на бездіяльність виконавців та казначейства або з вимогою компенсації матеріальної та моральної шкоди.

28. Заявник спростовує це зауваження, зазначаючи, що він не мав ефективних засобів правового захисту, які міг би

* Закон України від 20 грудня 1991 р. № XII

використати у його конкретному випадку, оскільки невиконання рішення суду, винесеного на його користь, було спричинене відсутністю бюджетних асигнувань, а не діями державних органів, відповідальних за виконання рішень.

29. Суд нагадує, що метою п. 1 ст. 35 Конвенції є надання Високим Договірним Сторонам можливості запобігти порушенню, у якому вони звинувачуються, або ж виправити такі порушення ще до того, як заяву буде передано на розгляд Суду. Проте мають бути вичерпані лише ті засоби правового захисту, які є ефективними. Обов'язок доведення Суду того, що засіб національного правового захисту був ефективним, доступним як теоретично, так і практично, та у відповідний час, — лежить на Уряді, який заявляє, що засіб правового захисту не вичерпано (див. рішення у справі «Хохлич проти України» від 29 квітня 2003 р., № 41707/98, § 149).

30. Уряд посилався на існування у заявника можливості оскаржити бездіяльність або помилку виконавчої служби чи Державного казначейства, а також вимагати компенсацію завданої йому майнової і немайнової шкоди. Проте у цій справі боржником є державний орган, і виконання щодо нього, як свідчать матеріали справи, може бути здійснене лише в тому разі, якщо державою передбачені та визначені асигнування на відповідні видатки державного бюджету України шляхом здійснення відповідних законодавчих заходів. Факти справи свідчать про те, що протягом періоду, що розглядається, виконанню відповідного судового рішення перешкоджала саме відсутність законодавчих заходів, а не неналежне виконання своїх обов'язків державними виконавцями. Тому заявнику не можна докорити за те, що він не ініціював провадження проти державного виконавця (див. ухвалу у справі «Шестаков проти Росії» від 18 червня 2002 р., № 48757/99). Більш того, Суд зазначає, що Уряд наполягав на тому, що державною виконавчою службою та Державним казначейством не було допущено помилок при виконанні рішення.

31. За цих обставин Суд доходить висновку, що заявник був звільнений від необхідності продовження пошуку засобу, на який посилався Уряд, а отже, заявник виконав вимоги

ст. 35 § 1 Конвенції. У зв'язку з цим Суд відхиляє попередні заперечення Уряду.

(b) Статус «жертви» заявника

32. Посилаючись на виконання в повному обсязі рішення військового суду Донецького гарнізону від 12 січня 2000 р., винесеного на користь заявника, Уряд на підставі ст. 34 Конвенції пояснив, що заявник більше не може вважатися потерпілим від порушення і що у заяві має бути відмовлено з тієї причини, що вона є несумісною *ratione personae* з положеннями Конвенції, або ж вона має бути викреслена зі списку (див. ухвалу у справі «Марченко проти України» від 17 вересня 2002 р., № 63520/01).

33. Заявник не погодився.

34. Суд зазначає, що відповідно до ст. 34 Конвенції він «може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення з боку однієї із Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї...». Відповідно до усталеної практики Суду термін «потерпілий» означає особу, на яку безпосередньо здійснюється вплив діями чи бездіяльністю. Існування порушення Конвенції можливе навіть за відсутності шкоди. Отже, рішення чи захід на користь заявника, в принципі, не є достатніми для позбавлення його статусу потерпілого, якщо державні органи не визнали порушення, прямо або по суті, та не надали за це порушення компенсації (див. справу «Далбан проти Румунії», № 28114/95, § 44).

35. Суд погоджується з Урядом у тому, що виконання рішення, винесеного на користь заявника, вирішило питання невиконання як такого. Однак таке запізне виконання рішення не є адекватною відповіддю на твердження про невинуватий тривалість цієї процедури, яку державні органи не визнали і за яку не надали жодної компенсації. А тому Суд вважає, що заявник і досі може вважатися потерпілим від порушення, як він стверджує, його прав, гарантованих ст. 6 § 1 Конвенції, в частині тривалості періоду, протягом якого рішення залишалось невиконаним (див. ухвалу у справі «Скубенко проти України» від 6 квітня 2004 р., № 41152/98).

(с) Висновок

36. Суд вирішує, що скарга за ст. 6 § 1 Конвенції не є явно необґрунтованою у розумінні ст. 35 § 3 Конвенції. Він також вважає, що ця скарга не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Таким чином, вона визнається прийнятною.

В. Щодо суті

37. Уряд визнав необхідність виконання рішення, винесеного на користь заявника. Він зазначив, що рішення залишалося невиконаним через відсутність бюджетних коштів та законодавчих заходів. Проте Уряд підкреслив, що держава не відмовляється від своїх фінансових зобов'язань, і наголосив, що рішення, винесене на користь заявника, було частково виконане у 2001 році. Уряд зазначав, що у справі заявника не мало місця порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

38. Заявник піддав сумніву бажання держави одразу виконати фінансові зобов'язання перед ним. Далі він стверджував, що єдиним можливим шляхом для сплати йому належної суми було передбачення в державному бюджеті України відповідних видатків.

39. Суд знову повторює, що ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невинуватених затримок (див. рішення у справі *«Імобіліаре Саффі проти Італії»*, № 22774/93, § 66). Проте затримка виконання судового рішення на період, що є необхідним для вирішення проблем публічного порядку, може у виключних випадках бути виправдана (див. там само § 69).

40. Раніше у деяких справах щодо України Суд вирішував, що періоди у вісім місяців (згадана вище ухвала у справі *«Корнілов проти України»*) і навіть два роки та сім місяців (див. ухвалу у справі *«Крапивницький проти України»* від 17 вересня 2002 р., заява № 60858/00) не були настільки тривалими, щоб становити підставу для обґрунтованої скарги за ст. 6 § 1 Конвенції.

41. Проте у цій справі Суд розглядає затримку тривалістю у чотири роки. Належна заявникові сума відшкодування складалася із двох платежів, що підпадали під різні категорії

бюджетної класифікації. Тому повна сплата заявникові одного платежу, здійснена у 2001 році, не означала, що відбувся поступовий прогрес у відшкодуванні за іншим платежем. Цей останній період у чотири роки, як вже зазначалося вище, був спричинений тим, що держава не передбачила відповідних видатків у державному бюджеті України.

42. Суд допускає, що асигнування на виплату державних боргів може спричинити певні затримки у виконанні рішень із бюджету Уряду. Між іншим Суд вирішує, що, не передбачивши таких асигнувань протягом трьох років підряд, держава-відповідач не виконала своїх зобов'язань за ст. 6 § 1 Конвенції.

43. Наведені вище міркування дають підстави Суду дійти висновку, що виконання в повному обсязі рішення, винесеного на користь заявника, не було здійснене в межах розумного строку. Таким чином, у цій справі мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 13 КОНВЕНЦІЇ

44. Далі заявник скаржився, що стосовно його скарги за ст. 6 § 1 Конвенції він не мав жодного ефективного засобу правового захисту. Він посилався на ст. 13 Конвенції, яка передбачає: «Кожен, чії права і свободи, викладені у Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

А. Щодо прийнятності

45. Суд звертається до своєї аргументації щодо ст. 6 § 1 Конвенції пункту 1 ст. 6 у зв'язку зі ст. 34 і пунктом 1 ст. 35 (§ 27–31 вище), яка тією ж мірою стосується скарги заявника за ст. 13 Конвенції. Таким чином, Суд вважає, що ця скарга не є явно необґрунтованою чи дійсно неприйнятною з будь-яких інших підстав, передбачених ст. 35 Конвенції. Отже, вона визнається прийнятною.

В. Щодо суті

46. Уряд зазначив, що заявник мав у своєму розпорядженні ефективні засоби правового захисту, прямо передбачені на-

ціональним законодавством для оскарження невиконання рішення суду, винесеного на його користь. Уряд посилався на свої аргументи щодо вичерпання національних засобів правового захисту.

47. Заявник заперечив ці твердження, стверджуючи, що в його справі ці засоби не могли вважатися ефективними, оскільки виконавцям чи Державному казначейству, яким було доручене виконання судового рішення, не можна було приписати ніякої вини за затримку виконавчого провадження.

48. Суд посилається на свої висновки у цій справі (§ 30, 31) щодо аргументів Уряду про національні засоби правового захисту. З тих самих підстав Суд вирішує, що заявник не мав ефективних національних засобів правового захисту, як це вимагає ст. 13 Конвенції, для відшкодування шкоди, спричиненої затримкою виконання у цій справі. Отже, наявне порушення цього положення.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПРОТОКОЛУ № 1

49. Насамкінець заявник стверджував, що мало місце невинуватене втручання в його майнові права на порушення ст. 1 Протоколу № 1, яка передбачає таке: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Попередні положення, однак, жодним чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів».

A. Щодо прийнятності

50. Суд посилається на свою аргументацію за ст. 6 § 1 Конвенції у зв'язку зі ст. 34 та пунктом 1 ст. 35 Конвенції (§ 27–35 вище), яка однаково стосується скарги заявника за ст. 1 Протоколу № 1. Таким чином, Суд вважає, що ця скарга не є явно необґрунтованою чи дійсно непринятною з будь-

яких інших підстав, викладених у ст. 35 Конвенції. Отже, вона визнається прийнятною.

В. Щодо суті

51. Уряд у своїх зауваженнях підтвердив, що сума, присуджена заявнику національним судом як компенсація за його речове забезпечення, становила майно в розумінні ст. 1 Протоколу № 1. Проте Уряд зазначав, що це положення не було порушене, оскільки право заявника на виплату не заперечувалось, і він не був позбавлений належної йому власності. Далі Уряд зазначав, що затримка у виплаті була спричинена неналежним бюджетним забезпеченням Збройних сил.

52. Заявник зазначав, що мала місце суттєва затримка з виплатою, яка, таким чином, позбавила його фактичного користування власним майном на порушення ст. 1 Протоколу № 1.

53. Суд нагадує свою практику, що неможливість для заявника домогтися виконання судового рішення, винесеного на його чи її користь, є втручанням у право на мирне володіння майном, що викладене у першому реченні п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 (див., наприклад, рішення у справах «Бурдов проти Росії», № 59498/00, § 40 та «Ясіуньєн проти Латвії» від 6 березня 2003 р., № 41510/98, § 45).

54. Тому в цій справі Суд вважає, що неможливість заявника домогтися виконання його рішення протягом чотирьох років є втручанням у його право на мирне володіння майном у розумінні п. 1 ст. 1 Протоколу № 1.

55. Через невиконання рішення Військового суду Донецького гарнізону національні органи влади протягом значного періоду часу перешкоджали заявникові отримати у повному обсязі суму, на яку він мав право. Уряд не надав жодного обґрунтування цьому втручанням, і Суд вирішує, що відсутність бюджетних коштів не може виправдати таке упущення. Отже, має місце також порушення ст. 1 Протоколу № 1.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

56. Стаття 41 Конвенції передбачає: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внут-

рішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову сатисфакцію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода

57. Заявник вимагав 30 тис. дол. США (24 963,28 євро) як компенсацію майнової та немайнової шкоди.

58. Уряд наполягав, що заявник не визначив природи завданої йому шкоди та не обґрунтував заявленого розміру відшкодування. Уряд зазначив, що в цій справі визнання порушення становитиме достатній рівень справедливої сатисфакції.

59. Суд не бачить причинно-наслідкового зв'язку між встановленим порушенням та заявленою сумою майнової шкоди, а тому він відхиляє цю скаргу. Проте Суд враховує той факт, що в результаті виявлених порушень заявник зазнав моральної шкоди, яка не може бути виправлена шляхом лише констатації Судом факту порушення. Проте розмір заявленої суми є надмірним. Об'єктивно оцінюючи ситуацію, як цього вимагає ст. 41 Конвенції, Суд на відшкодування моральної шкоди присуджує заявникові кошти в сумі 2 тис. євро.

В. Витрати на провадження в Суді

60. Заявник також вимагав відшкодувати йому 40 дол. США (33,29 євро) за поштові витрати, пов'язані з провадженням у Суді. Уряд не коментував цього окремого пункту. Беручи до уваги наявну інформацію, Суд присуджує заявникові цю суму.

С. Пеня

61. Суд вважає доречним призначити пеню, яка дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткові пункти.

За цих підстав Суд одноголосно:

1. *Визнає* заяву прийнятною.
2. *Встановлює* наявність порушення ст. 6 § 1 Конвенції.
3. *Встановлює* наявність порушення ст. 13 Конвенції.
4. *Встановлює* наявність порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

5. *Встановлює*, що:

(а) протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним відповідно до ст. 44 § 2 Конвенції, держава-відповідач має сплатити заявникові суму, що складає 2 тис. євро на відшкодування немайнової шкоди та 33,29 євро на відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у Суді та суму будь-якого податку, який може бути стягнуто із заявника. Валюта платежів має бути конвертована у національну валюту держави-відповідача на день здійснення виплати;

(б) у разі несплати чи несвоечасної сплати державою-відповідачем належної заявникові суми на зазначену вище ставку, яка дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку, нараховуватиметься звичайний відсоток плюс три відсоткові пункти штрафу з часу, коли сплине згаданий вище тримісячний строк, і до моменту повного розрахунку.

6. *Відхиляє* іншу частину вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 29 червня 2004 р. відповідно до правила 77 § 2 та 3 Правил Суду.

2.11. Справа «Ромашов проти України»

Розглянувши скаргу заявника на тривале виконання рішення комісії з трудових спорів, Європейський суд з прав людини (далі — Суд) вирішив, що виконання рішення само по собі не позбавляє заявника статусу жертви з огляду на його скарги на тривалість виконання рішення, винесеного на його користь, крім того, тривалість виконання судового рішення має відповідати критерію «розумного строку» судового розгляду, оскільки є його частиною

Рішення щодо суті
від 27 липня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли: п. Ж.-П. Коста (Голова), п. А. Бака, п. Л. Лукайдес, п. К. Юнгвірт, п. В. Буткевич, п. В. Томассен, п. А. Угрехелідзе (судді) та пані С. Долле (Секретар Секції), після обговорення в нарадчій кімнаті 6 липня 2004 р., виносить таке рішення, прийняте цього дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа порушена проти України за заявою, поданою до Суду відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) громадянином України Віктором Петровічем Ромашовим (далі — заявник) 21 листопада 2000 р.

2. Уряд України (далі — Уряд) був спочатку представлений Уповноваженим — пані В. Лутковською, а згодом її наступницею — пані З. Бортновською.

3. Скарга заявника за ст. 6 § 1 Конвенції була комунікована 9 травня 2003 р. Того самого дня Суд вирішив, що може бути застосовано ст. 29 § 3 Конвенції і прийнятність та суть скарги будуть розглядатися разом.

* Заява № 67534/01

4. І заявник, і Уряд подали свої зауваження щодо суті (правило 59 § 1 Регламенту Суду).

ФАКТИ

5. Заявник, Віктор Петрович Ромашов, — громадянин України, який народився у 1954 році і постійно проживає в м. Лисичанську (Україна). Заявник є пенсіонером.

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. У травні 1998 р. заявник подав до комісії з трудових спорів «Шахтобудівельного управління» Державного підприємства «Лисичанськ-вугілля» (далі — ШБУ) заяву про отримання невиконаної заробітної плати з шахти, яка знаходиться у державній власності.

7. 16 червня 1998 р. комісія з трудових спорів ШБУ розглянула його скарги та зобов'язала ШБУ виплатити заявнику 8 783,39 грн. (1 369,75 євро) компенсації. Того ж дня комісія видала заявнику посвідчення, яке мало такий самий статус, що і виконавчий лист.

8. 27 липня 1998 р. майно ШБУ було описане податковою інспекцією.

9. 9 червня, 7 липня та 19 листопада 1999 р. заявнику було виплачено 500 грн. (77,97 євро), 300 грн. (46,78 євро) і 210 грн. (32,75 євро) відповідно.

10. 30 квітня 2000 р. Лисичанське міське управління юстиції повідомило заявника про те, що майно ШБУ знаходиться у податковій заставі та, відповідно, на нього не можна накласти арешт. Управління юстиції також поінформувало заявника про те, що у державному бюджеті не передбачено коштів на виконання рішення від 16 червня 1998 р.

11. 14 червня 2000 р. заявник був поінформований про те, що рішення комісії з трудових спорів від 16 червня 1998 р. не може бути виконане у зв'язку з відсутністю у Міністерства палива та енергетики України коштів.

12. 23 січня 2002 р. Лисичанський місцевий суд присудив заявнику 2 282,21 грн. компенсації за втрату частини присудженої йому суми в результаті інфляції. Заявник повідомив, що це рішення залишається невиконаним.

13. 10 січня 2003 р. заявник повідомив Суду, що виконавче провадження у його справі до цього часу триває.

14. 28 листопада 2003 р. ШБУ виплатило заявнику в повному обсязі борг, присуджений рішенням від 16 червня 1998 р.

15. 1 грудня 2003 р. виконавча служба закінчила виконавче провадження, оскільки рішення від 16 червня 1998 р. було виконане в повному обсязі (8 783, 39 грн. або 1 369,75 євро).

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.

16. Стаття 124 Конституції передбачає: «Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України».

2. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV

17. Відповідно до ст. 2 Закону виконання рішень судів покладається на Державну виконавчу службу. Відповідно до ст. 85 Закону стягувач може оскаржити дії чи бездіяльність державної виконавчої служби шляхом подання скарги до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби або до суду за місцем знаходження відповідного відділу Державної виконавчої служби. Стаття 86 Закону надає стягувачу право звернутися до суду з позовом про неналежне виконання чи невиконання судового рішення юридичною особою, на яку законом покладено обов'язок виконання судового рішення, та отримати компенсацію.

3. Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР

18. Стаття 11 цього Закону передбачає відповідальність державних виконавців за неналежне виконання їх обов'язків, таку як компенсація за шкоду, завдану виконавцем під час виконання рішення суду. Відповідно до ст. 13 цього Закону дії та бездіяльність виконавців можуть бути оскаржені до вищої посадової особи або до суду.

4. *Наказ Державного казначейства України «Про затвердження Порядку примусового списання (стягнення) коштів з рахунків установ і організацій, відкритих в органах Державного казначейства» від 5 жовтня 2001 р. № 175*

19. Відповідно до п. 3.6 Порядку примусове списання коштів повинно здійснюватися з того самого рахунка, з якого проводяться звичайні виплати.

СКАРГИ

20. Заявник скаржить на тривале невиконання рішення комісії з трудових спорів від 16 червня 1998 р., винесеного на його користь. Він також стверджує, що йому не було надано компенсації за зменшення вартості присудженої йому суми, як було визначено рішенням Лисичанського міського суду від 23 січня 2002 р. Він стверджує про порушення статей 13 та 17 Конвенції. Проте, по суті, він посилається на п. 1 ст. 6 Конвенції.

ПРАВО

21. Заявник скаржився на невиконання державними органами в установлений строк рішення від 16 червня 1998 р. та судового рішення від 23 січня 2002 р. Він посилався на ст. 6 § 1 Конвенції, яка у відповідній частині передбачає таке: «Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...».

22. Заявник далі стверджував, що невиконання судового рішення, винесеного на його користь, є порушенням статей 13 та 17 Конвенції. Ці положення проголошують таке: «Кожен, чий права і свободи, викладені у Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

«Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких із тих прав і свобод, що викладені

в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції».

І. ЩОДО ПРИЙНЯТНОСТІ

А. Попередні заперечення Уряду

1. Статус заявника як потерпілого

23. Уряд наголошував на тому, що відповідно до прецедентної практики Суду заявник, який отримав компенсацію на національному рівні за стверджуване порушення Конвенції, не може більше вважатись потерпілим відповідно до цілей ст. 34 Конвенції (див. ухвалу у справі «Марченко проти України» від 17 вересня 2002 р., заява № 63520/01). Відповідно, оскільки рішення від 16 червня 1998 р. було виконане, заявника не можна більше вважати потерпілим від порушення його прав за п. 1 ст. 6. Уряд, таким чином, пропонував визнати заяву неприйнятною чи викреслити її з реєстру справ Суду.

24. Заявник не погодився. Зокрема, він зазначав, що рішення залишалось невиконаним протягом надто тривалого періоду часу. Далі він зазначав, що розмір суми, присудженої йому рішенням від 16 червня 1998 р., зменшився. Більш того, йому не було виплачено компенсацію за знецінення суми, яку було присуджено рішенням суду від 23 січня 2002 р.

25. Суд зазначає, що відповідно до ст. 34 Конвенції він «може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення з боку однієї з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї ...».

26. Відповідно до усталеної практики Суду термін «потерпілий» означає особу, на яку безпосередньо здійснюється вплив діями чи бездіяльністю. Існування порушення Конвенції можливе навіть за відсутності шкоди. Отже, рішення чи захід на користь заявника не є, в принципі, достатніми для позбавлення його статусу потерпілого, якщо державні органи не визнали порушення прямо або по суті та не надали за це порушення компенсації (див. рішення у справі «Далбан проти Румунії», заява № 28114/95, § 44).

27. Суд погоджується з Урядом з тим, що виконання рішення, винесеного на користь заявника, вирішило питання невиконання як такого. Однак таке запізне виконання рішення не є адекватною відповіддю на твердження про невиправдану тривалість цієї процедури, яку державні органи не визнали і за яку не надали жодної компенсації. А тому Суд вважає, що заявник і досі може вважатися потерпілим від порушення, як він стверджує, його прав, гарантованих п. 1 ст. 6 Конвенції, у частині тривалості періоду, протягом якого рішення залишалось невиконаним (див. ухвалу у справі «Скубенко проти України» від 6 квітня 2004 р., заява № 41152/98). Більш того, він може вважатись потерпілим від невиконання рішення суду від 23 січня 2002 р., яким з урахуванням інфляції були проіндексовані кошти, присуджені рішенням від 16 червня 1998 р.

2. Заперечення щодо вичерпання національних засобів правового захисту

28. Уряд стверджував, що заявник не вичерпав національних засобів захисту, оскільки він не подав скарг до національних судів для оскарження бездіяльності Державної виконавчої служби чи з вимогою прискорити виконавче провадження у його справі.

29. Заявник оскаржив цей аргумент, стверджуючи, що він використав усі доступні йому засоби захисту, щоб оскаржити невиконання рішення. Крім того, не існує ефективних засобів захисту, які б давали йому можливість прискорити виконання рішення, оскільки це невиконання було результатом відсутності коштів у державного підприємства ШБУ, що не виконало обидва рішення, винесені на його користь.

30. Суд нагадує, що метою п. 1 ст. 35 Конвенції є надання Високим Договірним Сторонам можливості запобігти порушенню, у якому вони звинувачуються, або ж виправити такі порушення ще до того, як заяву буде передано на розгляд Суду. Проте мають бути вичерпані лише ті засоби правового захисту, які є ефективними. Обов'язок доведення Суду того, що засіб національного правового захисту був ефективним, доступним як теоретично, так і практично, та у відповідний час,

покладається на Уряд, який заявляє, що засіб правового захисту не вичерпано (див. рішення у справі *«Хохлич проти України»* від 29 квітня 2003 р., № 41707/98, § 149).

31. Уряд посилався на наявність у заявника можливості оскаржити бездіяльність або помилку виконавчої служби чи Державного казначейства, а також вимагати компенсації завданої йому майнової та немайнової шкоди. Проте у цій справі боржником є державний орган, і виконання щодо нього, як свідчать матеріали справи, може бути здійснене лише в тому разі, якщо державою передбачені та визначені асигнування на відповідні видатки державного бюджету України шляхом здійснення відповідних законодавчих заходів. Факти справи свідчать про те, що протягом періоду, який розглядається, виконанню відповідного судового рішення перешкоджала саме відсутність законодавчих заходів, а не неналежне виконання своїх обов'язків державними виконавцями. Тому заявнику не можна докорити за те, що він не ініціював провадження проти державного виконавця (див. ухвалу у справі *«Шестаков проти Росії»* від 18 червня 2002 р., № 48757/99). Більш того, Суд зазначає, що Уряд наполягав на тому, що Державною виконавчою службою та Державним казначейством не було допущено помилок при виконанні рішення.

32. За цих обставин Суд доходить висновку, що заявник звільнений від необхідності продовження пошуку засобу, на який посилався Уряд, а отже, виконав вимоги п. 1 ст. 35 Конвенції. У зв'язку з цим Суд відхиляє попередні заперечення Уряду.

3. Висновки щодо прийнятності

33. Суд, з огляду на пояснення, представлені сторонами, вважає, що скарга заявника за п. 1 ст. 6 Конвенції порушує важливі питання факту та права за Конвенцією, вирішення яких вимагає розгляду справи по суті. Тому Суд доходить висновку, що скарги не можуть бути відхилені через невичерпання національних засобів захисту відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції. Інших підстав для визнання її непринятною встановлено не було.

В. Щодо прийнятності скарг за статтями 13 та 17 Конвенції

1. Скарга відповідно до ст. 13 Конвенції

34. Далі заявник скаржився, що не мав ефективних засобів захисту щодо його скарги за п. 1 ст. 6 Конвенції. Він посилався на ст. 13 Конвенції, яка передбачає таке: «Кожен, чиї права і свободи, викладені у Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

35. Суд звертається до своєї аргументації за п. 1 ст. 6 Конвенції щодо п. 1 ст. 35 (§ 29–34 вище), яка тією ж мірою стосується скарги заявника за ст. 13 Конвенції. Таким чином, Суд вважає, що ця скарга не є явно необґрунтованою чи повністю неприйнятною з будь-яких інших підстав, передбачених ст. 35 Конвенції. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

2. Скарга відповідно до ст. 17 Конвенції

36. Щодо скарги за ст. 17 Конвенції, Суд вважає, що вона є повністю безпідставною. Із цього випливає, що ця скарга явно є необґрунтованою і має бути відхилена відповідно до пунктів 3 і 4 ст. 35 Конвенції.

II. ЩОДО СУТІ СКАРГ ЗАЯВНИКА

А. Пояснення сторін

37. Уряд зазначив, що він вжив усіх заходів, передбачених національним законодавством, для виконання рішення суду, винесеного на користь заявника. Крім того, Уряд стверджував, що невиконання рішення в період із 16 червня 1998 р. до теперішнього часу не порушує прав заявника за п. 1 ст. 6 Конвенції. Затримка у виконанні була спричинена складною фінансовою та економічною ситуацією в Україні. Уряд повторював, що рішення, винесене на користь заявника, було виконано в повному обсязі.

38. Заявник зазначив, що виконавче провадження тривало п'ять років п'ять місяців і 15 днів. Далі він стверджував, що

сума, присуджена йому, після 1998 року знецінилась у результаті інфляції та що він не отримав за це компенсації, оскільки рішення від 23 січня 2002 р. залишилось невиконаним.

В. Оцінка Суду

1. Попередні висновки щодо статусу рішення комісії з трудових спорів

39. Суд відзначає, що ст. 221 Кодексу законів про працю України передбачено: «трудові спори розглядаються: 1) комісіями з трудових спорів; 2) районними (міськими) судами». Заявник мав право звернутися до комісії з трудових спорів для вирішення трудового спору (ст. 224 цього Кодексу). Її рішення може бути оскаржене до суду (ст. 228 Кодексу). Суд вважає, що у сфері трудових спорів комісія є першою інстанцією, звернення до якої має бути використано відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції (див. рішення у справі «Яса проти Туреччини» від 2 вересня 1998 р., § 71 та рішення у справі «Селмуні проти Франції», № 25803/94, § 74, 75). Суд вважає, що звернення до комісії з трудових спорів, як у цій справі, дало заявнику можливість забезпечити поновлення його прав відповідно до скарг щодо отримання заборгованості із заробітної плати, яка йому належала.

40. Відповідно до ст. 230 Кодексу законів про працю України Державна виконавча служба виносить постанову про відкриття виконавчого провадження на підставі посвідчення комісії з трудових спорів. Відповідно до ст. 230 цього Кодексу посвідчення комісії з трудових спорів прирівнюється до виконавчого листа, виданого Державною виконавчою службою на підставі рішення суду. Відповідно до ст. 311 Закону України «Про виконавче провадження» рішення комісії з трудових спорів підлягають виконанню Державною виконавчою службою.

41. Суд вирішує, що рішення комісії з трудових спорів у справі заявника може бути прирівняне до судового рішення і держава несе відповідальність за його невиконання. Більш того, Державна виконавча служба порушила виконавче провадження на підставі посвідчення комісії та, відповідно, несе відповідальність за його виконання. Суд також зазначає, що

виконавче провадження становить невід'ємну частину судового розгляду, яке у цій справі замінило провадження в комісії з трудових спорів. Суд також зауважує, що шахта є державним підприємством і держава відповідає за борги юридичних осіб, які контролюються нею фінансово чи адміністративно.

2. Щодо порушення п. 1 ст. 6 Конвенції

42. Суд повторює, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом щодо будь-яких його цивільних прав та обов'язків; таким чином, ця стаття проголошує «право на суд», одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати до суду позов із цивільно-правових питань. Однак це право було б ілюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Важко собі навіть уявити, щоб ст. 6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, — і водночас не передбачала виконання судових рішень. Якщо бачити у ст. 6 лише проголошення доступу до судового органу та права на судове провадження, то це могло б породжувати ситуації, що суперечать принципу верховенства права, який договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей ст. 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «суду» (див. рішення у справі *«Горнсбі проти Греції»* від 19 березня 1997 р., § 40).

43. Державні органи не можуть довільно посилатись на відсутність коштів як на виправдання невиконання зобов'язань за боргом, визначеним судовим рішенням. Проте затримка у виконанні рішення може бути виправдана за виключних обставин. Але затримка не повинна бути такою, що позбавляє сутності право, яке захищається п. 1 ст. 6 Конвенції (див. рішення у справі *«Імобіліаре Саффі проти Італії»*, № 22774/93, § 74). У цій справі заявник не мав бути позбавлений можливості отримання відшкодування за рішенням, винесеним на його користь, що було дуже важливим для нього та його сім'ї, через стверджені фінансові труднощі держави.

44. Суд зазначає, що рішення комісії з трудових спорів від 16 червня 1998 р. залишалось не виконаним повністю чи принаймні частково до 1 грудня 2003 р., коли залишок розміру заборгованості, присудженої рішенням від 16 червня 1998 р., був виплачений заявнику. Він також зазначив, що це рішення було виконане лише після комунікації заяви з Урядом-відповідачем. Крім того, Суд зазначив, що рішення від 23 січня 2002 р., яким Лисичанський місцевий суд присудив заявнику компенсацію за знецінення коштів, усе ще залишається невиконаним.

45. Не вживаючи протягом п'яти років п'яти місяців і 15 днів необхідних заходів щодо виконання рішення комісії з трудових спорів та не виплачуючи заявнику компенсації, присудженої рішенням від 23 січня 2002 р., держава позбавила положення п. 1 ст. 6 Конвенції будь-якого практичного значення.

46. Відповідно мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції.

3. Щодо порушення ст. 13 Конвенції

47. Суд звертається до своїх висновків (у § 43–47) щодо аргументів Уряду про національні засоби правового захисту. За цих же підстав Суд вирішує, що заявник не мав ефективних національних засобів правового захисту, як цього вимагає ст. 13 Конвенції, для відшкодування шкоди, спричиненої затримками у цій справі (див. рішення у справі «Войтенко проти України» від 29 липня 2004 р., № 18966/02, § 46–48). Отже, мало місце порушення цього положення.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

48. Стаття 41 Конвенції передбачає: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову сатисфакцію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

A. Шкода

49. Суд звертає увагу на те, що згідно з правилом 60 Регламенту Суду будь-яка вимога щодо справедливої сатисфакції

повинна містити перелік претензій та має бути подана письмово разом із відповідними підтверджуючими документами чи свідченнями, «без наявності яких [Суд] може відхилити вимогу повністю або частково».

50. Заявнику було запропоновано Секретарем подати свої вимоги щодо справедливої сатисфакції. Він подав свої вимоги 3 березня 2004 р. Однак не надав жодного документа на підтвердження своїх вимог, а також не конкретизував їх.

51. Уряд стверджував, що заявник не зазнав ніякої матеріальної чи нематеріальної шкоди. Він вважав, що виправлення порушення само по собі становитиме достатню справедливую сатисфакцію.

52. Суд не розглядав питання щодо матеріальної шкоди, оскільки заявник не обґрунтовував таку шкоду. Проте Суд враховує той факт, що в результаті виявлених порушень заявник зазнав моральної шкоди, яка не може бути виправлена шляхом лише констатації Судом факту порушення. Проте розмір заявленої суми є надмірним. Об'єктивно оцінюючи ситуацію, як цього вимагає ст. 41 Конвенції, Суд на відшкодування моральної шкоди присуджує заявнику кошти у сумі 3 тис. євро.

В. Пеня

53. Суд вважає за доцільне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського Центрального Банку, до якої мають бути додані три відсотки.

За цих підстав Суд одноголосно:

1. *Оголошує* скарги за п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції щодо невиконання остаточного судового рішення у справі заявника та відсутності ефективних засобів захисту у зв'язку з цим прийнятими й іншу частину заяви непринятною.

2. *Вирішує*, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

3. *Вирішує*, що мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

4. *Вирішує*, що:

(а) протягом трьох місяців зі дня, коли рішення стане остаточним відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач має сплати заявнику суму, що складає 3 тис. євро на відшко-

дування немайнової шкоди, плюс суму будь-якого податку, який може бути стягнуто із заявника. Валюта платежу має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача на день здійснення платежу;

(б) у разі несплати чи несвоечасної сплати державою-відповідачем належної заявникові суми на неї нараховуватиметься пеня, яка дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсотки, з часу, коли закінчиться згаданий вище тримісячний строк, і до моменту повного розрахунку.

5. *Відхиляє* іншу частину вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 27 липня 2004 р. відповідно до правила 77 § 2 та 3 Регламенту Суду.

2.12. Справа «Шмалько проти України»

На думку Європейського суду з прав людини (далі — Суд), право на справедливий судовий розгляд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Крім того, Суд зазначив, що відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його(її) користь, є втручанням у гарантоване йому ст. 1 Протоколу № 1 право на мирне володіння своїм майном

Рішення щодо суті
від 20 липня 2004 р.*

Суд (Друга Секція), засідаючи Палатою у складі суддів: п. Ж.-П. Кости (Голови), п. А. Баки, п. Л. Лукайдеса, п. К. Юнгвірта, п. В. Буткевича, пані В. Томасен, п. М. Угрехелідзе, пані С. Долле (Секретаря Секції), після обговорення у нарадчій кімнаті 29 червня 2004 р. виносить таке рішення, яке було прийняте того самого дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Заяву проти України подано до Суду 21 жовтня 1999 р. громадянином України Анатолієм Опанасовичем Шмальком (далі — заявник) відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція).

2. Уряд України (далі — Уряд) був представлений його Уповноваженими пані В. Лутковською та згодом пані З. Бортновською.

3. 6 травня 2003 р. Суд вирішив комунікувати скаргу заявника щодо невиконання рішення національного суду, винесе-

---

* Заява № 60750/00

ного на його користь. Усі інші скарги заявника були визнані неприйнятними. Відповідно до положень п. 3 ст. 29 Конвенції Суд вирішив розглядати питання щодо прийнятності та суті скарг одночасно. Заяву було розглянуто поза чергою відповідно до правила 41 Регламенту Суду.

4. Заявник і Уряд надали свої зауваження щодо прийнятності та суті справи (відповідно до правила 59 § 1 Регламенту Суду).

ФАКТИ

5. Заявник є громадянином України, народився у 1930 році й на сьогодні проживає у м. Дніпропетровську. Заявник — пенсіонер-інвалід, ветеран II світової війни. Хворіє на міастенію.

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. У березні 1999 р. заявник звернувся до Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська (далі — Бабушкінський суд) з позовом до Дніпропетровського міського управління охорони здоров'я та Дніпропетровської міської клінічної лікарні № 1 (далі — лікарня) про відшкодування завданої йому моральної та матеріальної шкоди через відмову зазначених вище закладів безкоштовно надати в період із 1996 до 1998 р. необхідні йому ліки, а саме: «Калімін-60». Заявник стверджував, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань» від 17 серпня 1998 р. № 1303 ці ліки мали надаватися йому безкоштовно, проте через відмову місцевих закладів охорони здоров'я надати ліки заявник був змушений купувати їх у Москві, Німеччині та Великобританії. Зрозуміло, заявник вимагав відшкодування витрат.

7. 29 вересня 2000 р. Бабушкінський суд визнав позовну заяву заявника необґрунтованою і відмовив у її задоволенні. Суд вирішив, що Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я та лікарня не можуть нести відповідальності

за ненадання ліків заявнику, оскільки ці ліки були відсутні у Дніпропетровській області взагалі.

8. 13 листопада 2000 р. Дніпропетровський обласний суд задовольнив касаційну скаргу заявника, скасував рішення від 29 вересня 2000 р. та направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

9. 22 лютого 2001 р. Бабушкінський суд визнав позовну заяву заявника необґрунтованою і відмовив у її задоволенні.

10. 26 березня 2001 р. Дніпропетровський обласний суд задовольнив касаційну скаргу заявника, скасував рішення від 22 лютого 2001 р. та знову направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

11. 13 липня 2001 р. Бабушкінський суд визнав позовну заяву заявника необґрунтованою і відмовив у її задоволенні.

12. 10 жовтня 2001 р. заявник подав апеляційну скаргу до апеляційного суду Дніпропетровської області відповідно до нової процедури апеляційного оскарження, запровадженої Цивільним процесуальним кодексом 21 червня 2001 р. Суд 29 листопада 2001 р. частково задовольнив скаргу заявника і зобов'язав Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я виплатити заявнику 722,70 грн. і 750 грн. (загалом — 1 509,95 грн. [237,37 євро]) компенсації матеріальної та моральної шкоди відповідно. Лікарню було зобов'язано виплатити заявнику 393,65 грн., 750 грн. та 22,25 грн. (загалом — 1 165,9 грн. [183,28 євро]) компенсації матеріальної, моральної шкоди та судових витрат.

13. 19 квітня 2002 р. відділом державної виконавчої служби (далі — ДВС) Бабушкінського районного управління юстиції було відкрите виконавче провадження з виконання рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2001 р.

14. 15 травня 2002 р. ДВС зобов'язала Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я та лікарню перерахувати на банківський рахунок заявника кошти, присуджені йому рішенням від 29 листопада 2001 р.

15. 27 травня 2002 р. колегія у складі трьох суддів Верховного Суду України відмовила в задоволенні касаційної скар-

ги, поданої головним лікарем лікарні на рішення від 29 листопада 2001 р., через її необґрунтованість. Порушення касаційного провадження не зупинило процесу виконання рішення від 29 листопада 2001 р.

16. 17 жовтня 2002 р. виконавчий лист та платіжна вимога були повернуті заявнику через відсутність коштів на рахунок лікарні.

17. 21 жовтня 2002 р. ДВС надіслала до управління Державного казначейства у Дніпропетровській області запит щодо можливості стягнення коштів з лікарні на виконання рішення суду.

18. 26 листопада 2002 р. ДВС закрила виконавче провадження у справі у зв'язку з перерахуванням на банківський рахунок заявника 1 165,9 грн. Таким чином, рішення суду в частині стягнення відшкодування з лікарні остання виконала в повному обсязі.

19. 25 грудня 2002 р. ДВС зобов'язала Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я перерахувати на банківський рахунок заявника кошти, присуджені йому рішенням від 29 листопада 2001 р.

20. 16 січня 2003 р. Дніпропетровським міським управлінням охорони здоров'я було виплачено заявнику 862,75 грн. (135,63 євро).

21. 20 січня 2003 р. виконавчий лист та платіжна вимога були повернуті ДВС разом із зазначенням того, що рішення суду не може бути виконане в повному обсязі через відсутність коштів у Дніпропетровського міського управління охорони здоров'я.

22. 21 січня 2003 р. ДВС зобов'язала Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я перерахувати на банківський рахунок заявника іншу частину боргу.

23. 7 лютого 2003 р. Дніпропетровське міське управління охорони здоров'я перерахувало на банківський рахунок заявника 647,2 грн. (101,74 євро). Виконавче провадження у справі було закрите.

24. 19 травня 2003 р. Бабушкінський суд визнав необґрунтованим і відмовив заявнику в задоволенні позову до управ-

ліній Державного казначейства у Дніпропетровській області щодо компенсації моральної шкоди, яку він нібито зазнав через тривале невиконання рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2001 р. Це рішення оскаржено не було і тому стало остаточним.

ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.

25. Стаття 124 містить такі положення: «Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України».

2. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. № 3352-XII

26. Відповідно до ст. 2 Закону примусове виконання рішень в Україні покладається на ДВС. Стаття 85 закріплює право кредитора подати скаргу на дії чи бездіяльність державного виконавця до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до суду. Стаття 86 надає кредитору право звернутися з позовом до юридичної особи, яка зобов'язана провадити стягнення коштів з боржника, у разі невиконання рішення з вини цієї юридичної особи і отримати компенсацію.

3. Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР

26. Стаття 11 Закону встановлює відповідальність державного виконавця за неналежне виконання своїх обов'язків та передбачає відшкодування шкоди, заподіяної державним виконавцем фізичним чи юридичним особам під час виконання рішення. Статтею 13 передбачено, що дії або бездіяльність державного виконавця можуть бути оскаржені до вищестоящої посадової особи або до суду.

4. Наказ Державного казначейства України «Про затвердження Порядку примусового списання (стягнення) коштів

з рахунків установ і організацій, відкритих в органах Державного казначейства» від 5 жовтня 2001 р. № 175

28. Відповідно до п. 3.6 Наказу примусове списання (стягнення) коштів здійснюється за тим самим кодом економічної класифікації видатків бюджету, за яким би здійснювався платіж, якби оплата була проведена не примусово.

ПРАВО

І. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ П. 1 СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ

29. Заявник скаржився на те, що державні органи не спромоглися вчасно виконати рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2001 р. При цьому він посилався на положення п. 1 ст. 6, яка у відповідній частині передбачає таке: «Кожна людина при визначенні її цивільних прав і обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону».

А. Прийнятність

1. Статус заявника як потерпілого

30. Уряд наполягав, що відповідно до прецедентної практики Суду заявник, якому на національному рівні виправляють оскаржуване порушення Конвенції, більше не може вважатися потерпілим у розумінні ст. 34 Конвенції, з боку Високих Договірних Сторін (див. рішення у справі «Марченко проти України» від 17 вересня 2002 р., заява № 63520/01). Оскільки рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2001 р. було виконане повністю, заявник більше не може вважатися потерпілим від порушення його прав, передбачених п. 1 ст. 6 Конвенції. Тому Уряд запропонував визнати заяву неприйнятною та викреслити її з реєстру справ Суду.

31. Заявник не погодився.

32. Суд зазначає, що відповідно до ст. 34 Конвенції він «може приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви про порушення однією з Високих Договірних Сторін її прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї...».

33. Відповідно до прецедентної практики Суду під терміном «потерпілий» у сенсі ст. 34 Конвенції розуміється особа, яка безпосередньо постраждала від дії чи бездіяльності, є предметом судового розгляду; при цьому порушення Конвенції може мати місце навіть за відсутності шкоди. Отже, прийняття рішення чи вжиття заходу на користь заявника, в принципі, не є достатнім для позбавлення останнього статусу «потерпілого», якщо державні органи не визнали порушення Конвенції чи то безпосередньо, чи по суті і не надали за це порушення компенсації (див. справу *«Далбан проти Румунії»*, заява № 28114/95, § 44).

34. Суд погоджується з Урядом у тому, що виконання рішення, винесеного на користь заявника, за своєю суттю вже вирішило питання щодо його невиконання. Проте таке запізніле виконання рішення не дало адекватної відповіді на скаргу заявника про нерозумність тривалості процедури виконання, яку органи державної влади не визнали і за яку не надали відшкодування. Тому Суд вважає, що заявник і досі може вважатися «потерпілим» від стверджуваного порушення прав, гарантованих п. 1 ст. 6 Конвенції, у частині тривалості періоду, протягом якого рішення залишалось невиконаним (див. рішення у справі *«Скубенко проти України»* від 6 квітня 2004 р., заява № 41152/98).

2. Заперечення щодо вичерпання національних засобів правового захисту

35. Уряд стверджував, що заявник не вичерпав усіх національних засобів правового захисту, оскільки не оскаржував до національного суду бездіяльності державного виконавця та казначейства, а також не вимагав компенсації матеріальної та моральної шкоди.

36. Заявник відповів, що не мав ефективного засобу правового захисту, який міг би використати, оскільки невиконання рішення суду, винесеного на його користь, було пов'язане з відсутністю державних асигнувань на систему охорони здоров'я, а не з діями органів, відповідальних за виконання рішення суду. На підтримку цього твердження заявник надав

копію рішення Бабушкінського суду від 19 травня 2003 р. про відмову в задоволенні його скарги на бездіяльність державного виконавця.

37. Суд нагадує, що відповідно до його прецедентної практики метою п. 1 ст. 35 Конвенції є надання сторонам Конвенції можливості запобігти або виправити порушення, які є предметом скарг проти них, до того, як ці скарги будуть надіслані до Суду. Проте вичерпання підлягають лише ті засоби внутрішнього правового захисту, які є ефективними. Обов'язком Уряду, який посилається на невичерпання національних засобів правового захисту, є доведення перед Судом ефективності цього засобу як у теорії, так і на практиці у відповідний час (див. рішення у справі «Хохлич проти України» від 29 квітня 2003 р., заява № 41707/98, § 149).

38. Уряд посилався на можливість заявника оскаржити до національного суду бездіяльність державного виконавця та казначейства, а також вимагати компенсації матеріальної та моральної шкоди, заподіяної ними. Проте в цій справі боржником є державний орган, і виконання судових рішень, винесених проти нього, як це впливає з матеріалів справи, можливе лише за умови, якщо держава передбачає у державному бюджеті України відповідні видатки шляхом вжиття відповідних законодавчих заходів. Обставини справи вказують на те, що впродовж періоду, який розглядається, виконання судового рішення, по суті, було неможливим переважно через відсутність у бюджеті відповідних положень, ніж через недоліки в роботі державного виконавця. Відповідно, не можна дорікати заявнику за те, що він не ініціював провадження проти державного виконавця (див. рішення у справі «Шестаков проти Росії» від 18 червня 2002 р., заява № 48757/99). У будь-якому разі Суд відзначає, що Уряд стверджував, що ДВС та казначейство виконували рішення суду належним чином.

39. За цих обставин Суд вважає, що заявник був звільнений від використання засобу правового захисту, на який посилається Уряд, і тому виконав вимоги п. 1 ст. 35 Конвенції. Відповідно Суд відхиляє попередні заперечення Уряду.

3. Висновок

40. Суд вважає, що скарга заявника на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції не є явно необґрунтованою в розумінні п. 1 ст. 35 Конвенції. Суд також не вважає заяву неприйнятною з будь-яких інших причин. І тому її слід визнати прийнятною.

В. Щодо суті

1. Аргументи сторін

41. Уряд наголошував, що вжив усіх заходів, передбачених національним законодавством, з метою виконання рішення суду, винесеного на користь заявника. Крім того, Уряд стверджував, що період з 19 квітня 2002 р. (дата відкриття виконавчого провадження) до 21 листопада 2002 р. (дата отримання заявником 1 165,9 грн. на виконання рішення суду) не порушує прав заявника, гарантованих п. 1 ст. 6 Конвенції. Ця затримка була викликана скрутним фінансовим становищем системи охорони здоров'я України. Крім того, у період із 29 листопада 2002 р. до 7 лютого 2003 р. заявник частинами отримав усю суму заборгованості. Отже, рішення суду, винесене на користь заявника, було виконане в повному обсязі.

42. Заявник стверджував, що процес виконання рішення був занадто тривалим.

2. Оцінка Суду

43. Суд наголошує, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом стосовно будь-яких його цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ця стаття проголошує «право на суд», одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати позов із приводу цивільно-правових питань до суду. Однак це право було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судові рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Було б незрозуміло, якби ст. 6 детально описувала процесуальні гарантії, що надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас, не передбачала виконання судових рішень. Якщо тлумачити ст. 6 як таку, що стосується виключно доступу до судового органу та судового провадження, то це

могло б призводити до ситуацій, що суперечать принципу верховенства права, який договірні держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, для цілей ст. 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» (див. рішення у справі «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 р., § 40).

44. Орган державної влади не має права посилатися на брак коштів на виправдання неспроможності виконати судове рішення про виплату боргу. Зрозуміло, що за певних обставин затримка з виконанням судового рішення може бути виправдана. Але затримка не може бути такою, що зводить нанівець сутність гарантованого п. 1 ст. 6 права (див. рішення у справі «Імобіліаре Саффі проти Італії», заява № 22774/93, § 74). У справі, що розглядається, не можна було, посилаючись на нібито фінансові труднощі, яких зазнавала держава, перешкоджати заявникові отримати вигоду від ухваленого на його користь судового рішення, що було для нього надзвичайно важливо. Рішення стосувалося надання заявнику компенсації органами державної влади через їх неспроможність забезпечити заявника в період із 1996 до 1998 р. безкоштовними ліками, які заявник мав приймати щоденно. Тому Суд вважає, що випадок заявника з огляду на його вік, стан здоров'я та природу інвалідності вимагав від відповідних органів виконати рішення суду та виділити необхідні кошти без неналежних затримок.

45. Суд зауважує, що рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 29 листопада 2001 р. залишалося не виконаним у цілому або частково принаймні до 7 лютого 2003 р., коли заборгованість була виплачена заявнику повністю. Суд також зауважує, що виконавче провадження було відкрите 19 квітня 2002 р., тобто майже через п'ять місяців після того, як рішення суду на користь заявника було винесене та набуло чинності.

46. Не виконуючи рішення суду в цій справі протягом одного року двох місяців і восьми днів, органи державної влади тим самим позбавили положення п. 1 ст. 6 Конвенції усякого сенсу. Це сталось тому, що влада не передбачила відповідних витрат у державному бюджеті, який діяв на той час.

47. Отже, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПРОТОКОЛУ № 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

А. Прийнятність

48. Заявник стверджував, що у справі мало місце невинувдане втручання у його право на мирне володіння своїм майном у супереч положенням ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка проголошує: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права».

Попередні положення, однак, ніяким чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів».

49. Уряд наголошував, що рішення від 29 листопада 2001 р. повністю виконане. Він також повторював свою точку зору, що заявник не вичерпав усіх національних засобів правового захисту, наданих йому українським законодавством. Далі Уряд наполягав, що скарги заявника мають бути визнані неприйнятними, оскільки, на його думку, в цій справі не мало місця порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

50. Заявник не погодився.

51. Суд посилається на своє обґрунтування щодо п. 1 ст. 6 у зв'язку зі ст. 34 та п. 1 ст. 35 (див. пункти 31–40), яке так само застосовується і для відхилення попередніх заперечень Уряду щодо прийнятності скарги заявника на порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

52. Суд вважає, що скарга заявника на порушення ст. 1 Протоколу № 1 не є явно необґрунтованою в розумінні ст. 35 Конвенції. Суд також не вважає заяву непринятною з будь-яких інших причин. І тому її має бути визнано прийнятною.

В. Щодо суті

53. Уряд України погодився, що сума, присуджена заявнику рішенням національного суду, становить «майно» в зна-

ченні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Проте він стверджував, що зазначені положення Протоколу не були порушені, оскільки право заявника на володіння присудженими йому коштами ніколи не ставилося під сумнів, і він не був позбавлений свого майна. Далі Уряд зауважив, що затримка у виплаті присуджених коштів була викликана недостатністю державних асигнувань на охорону здоров'я. Уряд стверджував, що заявник міг будь-коли подати позов щодо відшкодування знецінення його коштів.

54. Заявник стверджував, що йому довелося дуже довго чекати, перш ніж рішення суду було виконане в повному обсязі, і тому він фактично був позбавлений права володіти своїм майном у супереч положенням ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

55. Суд нагадує свою прецедентну практику, відповідно до якої відсутність у заявника можливості домогтися виконання судового рішення, винесеного на його(її) користь, є втручанням у гарантоване йому ст. 1 Протоколу № 1 право на мирне володіння своїм майном (див., зокрема, рішення у справах «Бурдов проти Росії», заява № 59498/00, § 40 та «Ясіуньєн проти Литви» від 6 березня 2003 р., заява № 41510/98, § 45).

56. У цій справі Суд дотримується думки, що неможливість заявника домогтися виконання рішення протягом 15 місяців є втручанням у його право на мирне володіння своїм майном у розумінні п. 1 ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

57. Враховуючи ситуацію заявника, Суд вважає, що, не виконавши рішення Дніпропетровського обласного суду, державні органи тим самим позбавили заявника на визначений період часу можливості отримати всю належну йому суму боргу. Уряд не надав жодних виправдань за це порушення, а Суд вважає, що нестача бюджетних асигнувань на систему охорони здоров'я не може слугувати виправданням за його вчинення. Відповідно, у справі заявника мало місце також порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 41 КОНВЕНЦІЇ

58. Стаття 41 Конвенції проголошує: «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внут-

рішне законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову сатисфакцію, Суд, у разі необхідності, надає потерпій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода та судові витрати

59. Суд зазначає, що відповідно до правила 60 Регламенту Суду будь-яка вимога щодо отримання справедливої сатисфакції має бути надана в письмовій формі разом із відповідними документами чи посвідками, що підтверджують вимогу, «без наявності яких Палата може відхилити вимогу повністю або частково».

60. Секретарем заявнику було запропоновано викласти свої вимоги щодо справедливої сатисфакції. Він зробив це 29 березня 2004 р. Проте заявник не надав жодних документів на підтвердження своїх вимог. Однак він вимагав 44 787,88 грн. (7 043,71 євро) відшкодування моральної шкоди. Заявник стверджував, що ця сума складалася із заощаджень, які він вніс на зберігання до Державного ощадного банку, і мінімального розміру пенсії, яку він отримує. Далі заявник оцінив моральну шкоду, якої він зазнав, у 18 993,94 грн. (2 987,14 євро). Заявник також стверджував, не надаючи при цьому жодних доказів, що він також має отримати відшкодування судових витрат у розмірі 4 800 грн. (754,32 євро).

61. Уряд стверджував, що вимоги заявника були необґрунтованими.

62. Суд не виявив будь-якого причинного зв'язку між встановленим порушенням та матеріальною шкодою, про яку стверджував заявник. Із цих підстав Суд не присуджує відшкодування матеріальної шкоди. Проте Суд вважає, що заявник може вважатися таким, що зазнав моральних страждань у результаті встановлених порушень, і ці страждання не можуть бути компенсовані лише констатацією порушення. Однак сума, яку вимагає заявник, є завищеною. Зробивши свою оцінку на засадах справедливості, як вимагається ст. 41 Конвенції, Суд присуджує заявнику суму в 1 тис. євро компенсації моральної шкоди.

63. Щодо суми судових витрат, про яку стверджував заявник, Суд вважає її завищеною. Проте він також вважає, що за-

явник зазнав деяких витрат, пов'язаних із провадженнями у національних судах, даремно намагаючись домогтись відшкодування за порушення Конвенції, що призвело до ухвалення Бабушкінським судом рішення від 19 травня 2003 р.

64. Суд, врахувавши інформацію, яку мав у своєму розпорядженні, вважає, що розумною сумою відшкодування судових витрат є 300 євро, яку й присуджує заявнику.

В. Пеня

65. Суд вважає, що пеня, яка нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткові пункти.

Із цих підстав Суд одностайно:

1. *Оголошує* прийнятними скарги заявника щодо невиконання остаточного рішення національного суду, винесеного на його користь.

2. *Встановлює*, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

3. *Встановлює*, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

4. *Встановлює*, що:

а) протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, згідно з п. 2 ст. 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові в українських гривнях за курсом на день розрахунку 1 тис. євро як компенсацію моральної шкоди, 300 євро як відшкодування судових витрат та будь-який податок, який може підлягати сплаті із зазначеної суми;

б) після закінчення зазначених вище трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського Центрального Банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

5. *Відхиляє* іншу частину вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 20 липня 2004 р. відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

**Порушені статті Конвенції
про захист прав і основних свобод людини
та рішення Європейського суду з прав людини
щодо України**

Норма Конвенції	Ухвали та рішення	Номер сторінки
1	2	3
Стаття 3 <i>Заборона катувань</i>	Справа «Кузнецов проти України»	66
	Справа «Хохлич проти України»	112
	Справа «Данкевич проти України»	173
	Справа «Назаренко проти України»	219
	Справа «Алієв проти України»	264
	Справа «Науменко проти України»	317
Стаття 6 <i>Право на справедливий судовий розгляд</i>	Ухвала щодо прийнятності заяви Юрія Олексійовича Березовського	51
	Справа «Меріт проти України»	369
	Справа «Жовнер проти України»	396
	Справа «Півень проти України»	413
	Справа «Войтенко проти України»	430
	Справа «Ромашов проти України»	443
Стаття 8 <i>Право на поважання особистого і сімейного життя</i>	Справа «Данкевич проти України»	173
Стаття 13 <i>Право на ефективний засіб судового захисту</i>	Справа «Науменко проти України»	317
	Справа «Ромашов проти України»	443

1	2	3
Стаття 35 <i>Критерії прийнятності</i>	Ухвала щодо прийнятності заяви Людмили Григорівни Воробйової	12
	Ухвала щодо прийнятності заяви Даниїли Семенівни Приставської	17
	Ухвала щодо прийнятності заяви Юрія Олексійовича Березовського	51
	Справа «Назаренко проти України»	219
Стаття 1 Протоколу № 1 <i>Охорона майна</i>	Справа «Жовнер проти України»	396
	Справа «Півень проти України»	413
	Справа «Шмалько проти України»	456

Алфавітно-предметний покажчик

А

Арешт на кошти 432

Асигнування 402, 419, 435, 438, 449, 462, 467

Б

Бездіяльність державного виконавця (органу державної влади) 83, 134, 147, 148, 185, 198, 231, 244, 278, 290, 291, 347, 352, 365, 374, 400,

404, 417, 418, 421, 433-435, 445, 448, 449, 460, 462, 463

Борг 404, 409, 421, 426, 438, 445, 452, 459, 465, 467

В

Вбивство 68, 69, 101, 155, 175, 221, 252, 266, 318, 325, 334

Верховенство права 15, 22, 105, 165, 213, 259, 310, 402, 420, 452, 465

Вимога платіжна 459

Виплата компенсаційна 24, 26, 27, 29

Вирок 68-70, 72, 83-85, 89-91, 94, 99-103, 106, 117, 119, 135-137, 141, 142, 146, 152, 155, 158, 165, 175-177, 179, 181, 182, 186, 188, 192, 193, 197, 206, 213, 221, 232, 234, 238, 239, 243, 252, 259, 266, 278, 280, 284-286, 289, 300, 310, 318, 319, 332, 336, 339, 358

Вислуга років 52; 56, 57, 397-402, 404-407, 414-419, 421-425, 427, 428

Витрати 109, 110, 170, 217, 314, 315, 392-394, 398, 399, 401, 403, 407, 411, 412, 415-417, 419, 421, 425, 428, 429, 431, 432, 434, 441, 442

Відновлення заощадження (вкладу) 25, 33, 35, 42

В. провадження 20, 22, 382

В. розслідування 385

Відповідальність адміністративна 400, 417

В. дисциплінарна 400, 417

В. кримінальна 347, 400, 417

Відстрочка виконання рішення 396, 399-402, 404-409, 413, 417-419, 421-423, 425-427

Відшкодування шкоди 18, 108, 109, 170-172, 217, 218, 316, 347, 381, 391, 394, 400, 417, 439, 441, 442, 453-455, 457, 460, 468

В. вкладу 25-27

В. витрат 170, 217, 392, 394, 429, 431, 432, 434, 442, 457, 468, 469

Вірча грамота 91, 142, 194, 239, 286

Втрата працездатності 56

Д

Дискримінація 37, 46, 47, 59, 63, 296

Діяння кримінальне 85, 136, 188, 233, 280

Договір міжнародний 82, 134, 185, 231, 277

Дозвіл на побачення 71, 86, 107, 138, 189, 221, 235, 254, 297, 303
Допустимість доказу 62
Доручення платіжне 431, 432

З

Забезпечення пенсійне 51, 56, 57, 60, 61
З. медичне 202, 248
З. речове 431, 432, 434, 440
З. соціальне 56
Заборгованість 12, 397, 406, 410, 414, 415, 417, 423, 428, 431, 451, 453, 464, 465
Заборона на побачення 223
Законне сподівання 41, 45, 64, 65
Заощадження 24–28, 30, 31, 33–35, 39, 41–43, 45, 46, 468
Засоби захисту 12, 15–17, 21, 22, 24, 40, 48, 49, 83, 134, 148–150, 168, 169, 185, 199–201, 216, 217, 219, 231, 245, 247, 278, 291, 293, 318, 352, 353, 364–366, 368, 374, 379–385, 387, 390, 391, 394, 434, 435, 438, 446, 448–450, 453, 454, 462, 463, 466
Застава податкова 444
Захід запобіжний 85, 136, 187, 233, 265, 280, 345, 371
З. примусового характеру 89, 90, 141, 192, 238, 284, 322, 327, 331, 348, 358, 375
Збиток 386, 391, 400, 418
З. матеріальний 64, 171, 314
З. нематеріальний 171, 314, 315
Збір 64, 439, 466
Згвалтування 318
Зловживання 64, 352, 359, 360, 364
Знецінення грошових заощаджень 33, 42
З. коштів 453, 467
З. рахунка 39
З. суми 447
Зобов'язання фінансове 437
Зупинення виконання рішення 396, 409, 413, 426
З. провадження 375

Е

Експертиза медична 113, 163
Е. психіатрична 127, 129, 321, 331, 332, 360

І

Індексування вкладу 24, 25, 32, 36, 41, 42, 45, 46
Інфляція 25, 39, 43, 45, 444, 448, 451

К

- Клопотання 22, 75, 81, 102, 175, 249, 269, 339, 371, 373
Комісія з трудових спорів 443, 444, 446, 451–453
Компенсація 13, 21, 33, 35, 36, 39, 42–44, 47, 108–110, 149, 169–171, 217, 262, 264, 314, 315, 321, 324, 369, 373, 391–393, 406, 410, 411, 423, 427, 429, 431–436, 440, 441, 444–449, 451, 453, 458, 460, 462, 463, 465, 468, 469
К. моральної шкоди 108–110, 217, 263, 392, 429, 434, 458, 460, 462, 463, 468, 469
Контрабанда 370, 371
Контроль психіатричний 319
Конфіскація 68, 69, 266, 391
Кореспонденція 66, 87, 104–106, 112, 117, 120, 138, 151, 164–167, 171–173, 179, 180, 182, 189, 190, 201, 212, 213, 215–217, 219, 224, 226, 228, 235, 236, 248, 249, 254, 255, 257, 258, 260–262, 264, 270, 272, 281, 282, 296, 302, 308, 309, 311, 315, 316
Кошти (сума) присуджені 431, 433, 440, 444, 446–448, 451, 458, 459, 466, 467
Кредитор 460

Л

- Легітимність 55
Листування 66, 81, 89, 94, 101–103, 105, 112, 140, 145, 173, 179, 191, 196, 211, 219, 226, 237, 242, 249, 256, 264, 272, 283, 289, 295, 297, 312, 346
Лікування примусове 90, 141, 192, 238, 284, 326, 328, 335, 358, 360

М

- Майно 37, 41, 44–46, 64, 65, 68, 69, 266, 396, 405–409, 413, 422–427, 430, 432, 433, 439, 440, 444, 456, 466, 467
Мораторій на виконання вироків (смертної кари) 68, 90, 100, 103, 114, 116, 119, 141–143, 155, 159, 175, 176, 179, 180, 193, 194, 206, 211, 221, 238–240, 252, 256, 266, 285, 286, 300, 304

Н

- Надбавка 52, 53, 56, 397–402, 404, 405–408, 410, 414–419, 421–428
Недостатність доказів 366, 373
Недофінансування 399, 416
Неоскарження рішення 14
Несправедливість засудження 324, 334
Н. провадження 20
Н. судового розгляду 59, 60

О

- Обвинувачення 83, 86, 135, 186, 211, 232, 278, 355, 373, 374, 379, 382, 385, 386, 388, 390

- Обслуговування медичне 70, 84, 121, 136, 147, 151, 156, 181, 201, 203, 233, 248, 279, 295, 296, 302
- Обшук 87, 138, 189, 235, 282
- Орган державної влади 36, 55, 60, 82, 83, 104, 134, 147, 164, 185, 198, 212, 213, 231, 244, 257, 258, 277, 278, 290, 308, 309, 347, 352, 361, 364, 374, 462, 465
- О. місцевого самоврядування 36, 52, 82, 83, 134, 147, 185, 198, 231, 244, 277, 278, 290, 347, 374
- Організація міжнародна 83, 132, 185, 231, 278, 374
- О. неурядова 436, 447, 461
- Ордер 88, 139, 190, 236, 282
- Оскарження 26, 48, 83, 89, 134, 185, 231, 278, 304, 323, 344, 347, 352, 353, 374, 376–378, 382, 387, 439, 448, 458
- О. касаційне 12–16, 18–22

II

- Пенсія 52–65, 468
- Пеня 411, 412, 429, 441, 454, 455, 469
- Переказ грошовий 84, 85, 88, 89, 136, 137, 139, 140, 187, 188, 190, 191, 203, 233, 234, 236, 237, 279, 280, 282, 283
- Перерахування пенсії 54, 55, 57–59, 61–65
- Побої (побиття) 66, 77, 110, 228, 230, 264, 270, 274, 306, 327, 335, 340, 354, 357, 361–363
- Податок 64, 110, 171, 172, 218, 263, 315, 316, 371, 394, 412, 429, 439, 442, 455, 466, 469
- Політика економічна 405, 409, 423, 426
- Положення неконституційне 68, 100, 114, 155, 175, 206, 221, 252, 266, 300, 377–379
- Пом'якшення вироку 100, 155, 206, 252, 300
- П. покарання 318
- Посадовий підлог 371
- Потерпілий 38–41, 46, 48, 98, 108, 153, 169, 204, 217, 250, 262, 298, 314, 366, 391, 410, 427, 436, 441, 447, 448, 453, 461, 462, 468
- Право власності 39, 41, 42, 44, 45, 396, 405–407, 409, 413, 422, 424, 425, 427
- ✓ П. конституційне 82, 83, 134, 135, 231, 232, 277, 278
- ✓ П. кримінальне 85, 137, 188, 234, 280
- ✓ П. майнове 38, 40, 42, 61
- ✓ П. матеріальне 13, 15, 18, 24, 49
- ✓ П. міжнародне 15, 21, 41, 64, 161, 351, 405, 422, 439, 466
- ✓ П. приватне 43, 51, 60
- ✓ П. процесуальне 13, 18, 54
- ✓ П. речове 65
- ✓ П. цивільне 14, 20, 60, 61, 401, 418, 434, 446, 452, 461, 464

- ✓ Практика прецедентна 65, 95, 98, 108, 148, 153, 199, 204, 250, 298, 315, 388, 389, 392, 447, 461–463; 467
- Працевлаштування 51, 60
- Претензія 39, 121, 339, 410, 428, 454
- Призупинення провадження 382, 390
  - П. розслідування 380
  - П. соціальних виплат 408, 426
- Повага до права власності 407, 424
- Принцип правової певності 15, 22
- Припинення служби 51, 60
- Провадження 13, 14, 19, 20, 22, 35, 37, 46, 53, 60, 67, 68, 72, 86, 109, 113, 138, 174, 189, 198, 220, 235, 244, 265, 281, 290, 369, 371–373, 375, 376, 378–384, 387–389, 392–394, 399–401, 416, 418, 431–435, 439, 441, 442, 445, 448–452, 458–460, 463–465, 469
  - ✓ П. кримінальне 109, 169, 338, 380, 382, 385, 386, 390, 392
  - П. цивільне 150, 201, 247, 293, 373, 385
- Просування по службі 51, 60
- Публічність закону 66, 112, 173, 219, 264

Р

- Рахунок компенсаційний 39, 41, 42, 44
- Рішення спірне 382
- Розлад психічний 319, 325, 332, 341, 358
  - Р. нервовий 81, 101
- Розслідування додаткове 371, 373, 389
- Розстрочка виконання 400, 418

С

- Самогубство 72–75, 77–80, 96, 319, 322, 325, 329, 330, 336–339, 350, 354, 359, 361
- ✓ Сатисфакція 40, 108, 111, 169–172, 217, 218, 262, 263, 314, 316, 391, 395, 410–412, 427–429, 441, 442, 453–455, 468, 469
- Смертна кара 68–71, 80, 84, 90–94, 99, 100–103, 105–108, 114, 116, 119, 124, 135, 136, 141–146, 151, 158, 159, 165, 167, 169, 175, 178–181, 183, 184, 186, 187, 192–197, 202, 205–207, 210, 211, 214, 221, 222, 225–228, 230, 232, 233, 238–243, 246, 248, 249, 251, 252, 255, 256, 259, 260, 266, 272–275, 278, 285–289, 292, 295–300, 304, 308, 310, 311, 325, 342, 343, 345, 346, 355, 358
- Списання коштів 434, 446, 460, 461
- Спроможність коштів купівельна 42, 43, 45
- Страхування 56
- Стягнення заборгованості 397, 414, 415
  - С. коштів 431, 434, 446, 459–461

Т

Тривалість виконання рішення 401, 419, 436, 442, 462

Т. провадження 369, 379–384, 387–390, 392, 394, 434

Т. розслідування 369, 379, 387, 391, 392

Т. тримання під вартою 154, 205, 251, 299

У

Ув'язнення (позбавлення волі) довічне 68, 94, 95, 100, 101, 114, 146, 154,
155, 175, 197, 205, 206, 221, 222, 243, 251, 252, 266, 289, 300, 319

Установа кредитна 33

У. міжнародна судова 83, 134, 185, 231, 278, 367, 374

У. (заклад) пенітенціарна 167, 215, 261, 366

Ф

Фальсифікація документів 371

Фінансування 249, 398, 401, 407, 415, 416, 419, 425

Ц

Цензура 82, 84, 134, 136, 180, 185, 187, 224, 231, 233, 277, 279, 296,
302, 346

Ш

Шахрайство 370

Шкода матеріальна (майнова) 217, 262, 347, 373, 391, 392, 410–412,
427–429, 434, 435, 441, 449, 454, 457, 458, 462, 463, 468

Ш. моральна 18, 108–110, 170–172, 217, 218, 263, 316, 347, 373, 391,
392, 410–412, 427–429, 434, 457, 458, 460, 462, 463, 468, 469

Ш. нематеріальна (немайнова) 169–171, 218, 262, 263, 315, 435,
441, 442, 449, 454, 455

Ю

Юрисдикція 13, 15, 97, 100, 154, 164, 205, 212, 251, 257, 299, 309, 357,
373, 375

Ви шукаєте практику вищих судових інстанцій?

**Із січня 2005 року діє
Національна мережа судових рішень**

PRAxis

www.sudova-praktika.kiev.ua

Уже на сьогодні Ви можете знайти розміщені згідно з тематичним класифікатором, розробленим спільно з Верховним Судом України та затвердженим на Президії Верховного Суду України:

- ✓ судові рішення Вищого господарського суду України, переглянуті Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України;
- ✓ судові акти Верховного Суду України та Вищого господарського суду України;
- ✓ рішення Конституційного Суду України.

А найближчим часом:

- ✓ практику Верховного Суду України у цивільних, кримінальних та адміністративних справах;
- ✓ практику Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України;
- ✓ практику Європейського суду з прав людини.

Для отримання детальнішої інформації
звертайтеся за тел.: (044) 486-34-66, 482-08-72,
e-mail: court@practice.kiev.ua

Інформаційно-аналітичний центр правової та ділової інформації «ПРАКТИС»

ПРОПОНУЄ ВИДАННЯ:

Кримінальне судочинство в Україні. Злочини у господарській сфері / За ред. П. П. Пилипчука

Видання підготовлене Судовою палатою у кримінальних справах ВСУ. Містить глибокі теоретичні обґрунтування щодо застосування кримінального закону стосовно злочинів у господарській сфері та підбірку останньої судової практики, яка відображає бачення ВСУ щодо загального формування судової практики у цьому напрямі.

Господарське судочинство в Україні. Судова практика. Обіг цінних паперів / За ред. І. Б. Шицького

Видання містить теоретичне обґрунтування проблем, які виникають при застосуванні законодавства про обіг цінних паперів та підбірку найактуальнішої судової практики ВСУ та ВГСУ з цієї тематики. Окремий розділ присвячено питанню обігу векселів та відповідній судовій практиці.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

Конституційне судочинство в Україні: Практика Конституційного Суду України. Рішення. Висновки / Відп. ред. М. Ф. Селівон

Третейское судопроизводство в Украине: Судебная практика. Практика рассмотрения внешнеэкономических споров / Отв. ред. И. Г. Побирченко

Цивільне судочинство в Україні. Судова практика Верховного Суду України: Земельні правовідносини / Кер. гр. упор. В. І. Гуменюк

Цивільне судочинство в Україні. Судова практика Верховного Суду України: Визнання правочинів недійсними / Кер. гр. упор. І. Л. Самсін

Судова практика: Науково-практичний журнал. Щомісячне видання.

Видання можна замовити за телефонами (044) 486-34-66, 482-08-72, або надіславши листа на поштову скриньку: court@practice.kiev.ua

Наша адреса: 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21

WWW.SUDOVA-PRAKTIKA.KIEV.UA

Науково-практичне видання

**СУДОВА ПРАКТИКА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
РІШЕННЯ ЩОДО УКРАЇНИ**

Редагування і коректура:

С. П. Когут, Л. М. Бардаченко

Обкладинка художника *В. С. Жиборовського*

Комп'ютерна верстка *Т. П. Замай*

Підп. до друку 22.08.2005. Формат 60x84 ¹/₁₆

Папір газ. Друк офс.

Ум. друк. арк. 27,9. Обл.-вид. арк. 21,52.

Наклад 2 000 прим.

Зам. № 5-353.

**ТОВ «Інформаційно-аналітичний центр правової
та ділової інформації «Праксіс»**

Україна, 04107, м. Київ, вул. Багтовутівська, 17–21

Тел./факс: (044) 482-08-72, 486-34-66

E-mail: court@practice.kiev.ua

www.sudova-praktika.kiev.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2259 від 10.08.2005 р.

Віддруковано ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»

м. Біла Церква, вул. Л. Курбаса, 4